

Міністерство внутрішніх справ України
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Л. Р. Наливайко, К. В. Степаненко

МІЖНАРОДНЕ СУДОЧИНСТВО

Навчальний посібник

Дніпро
2022

УДК 341.64(645)

Н 23

*Рекомендовано до друку Науково-методичною радою
Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ (протокол № 2 від 26.10.2021)*

РЕЦЕНЗЕНТИ

Гльков В. В. – суддя Дніпропетровського окружного адміністративного суду, доктор юридичних наук, професор;

Максакова Р. М. – завідувач кафедри конституційного, адміністративного, трудового права Національного університету «Запорізька політехніка», доктор юридичних наук, професор.

Наливайко Л. Р., Степаненко К. В.

Н 23 Міжнародне судочинство : навч. посібник / Л. Р. Наливайко, К. В. Степаненко. Дніпро : ДДУВС, 2022. 304 с.

ISBN 978-617-8032-88-3

Викладено основні теоретичні підходи щодо міжнародного судочинства як окремої галузі міжнародного права, досліджено правовий статус та діяльність міжнародних судових установ загальної компетенції, кримінальної юрисдикції, трибуналів та арбітражів. Розглянуто основні міжнародні угоди, що регулюють сферу міжнародного судочинства, а також судові процедури міжнародних судових установ. Надається характеристика європейської регіональної системи міжнародних судових установ (Суд ЄС, Суд Європейської асоціації вільної торгівлі, Суд з примирення та арбітражу ОБСЄ та ін.). Окрема увага приділяється міжнародному судочинству із захисту прав людини, зокрема діяльності Європейського суду.

Для студентів та викладачів юридичних закладів вищої освіти (факультетів), практичних працівників, працівників неурядових організацій, а також усіх тих, хто цікавиться питаннями діяльності суду.

Автори

Наливайко Л. Р. – проректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України;

Степаненко К. В. – доцент кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент.

ISBN 978-617-8032-88-3

© Автори, 2021

© ДДУВС, 2022

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
Перелік умовних скорочень	8
Частина 1. МІЖНАРОДНЕ СУДОЧИНСТВО ЯК ГАЛУЗЬ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА	9
1.1. Поняття, об'єкт та система міжнародного судочинства	9
1.2. Джерела міжнародного судочинства	21
1.3. Міжнародна судова установа як головний суб'єкт міжнародного судочинства	32
Частина 2. МІЖНАРОДНІ СУДОВІ УСТАНОВИ ЗАГАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ	52
2.1. Постійна палата Третейського суду	52
2.2. Міжнародний суд ООН	62
2.3. Суд Європейського Союзу	81
2.4. Суд Європейської асоціації вільної торгівлі	102
Частина 3. МІЖНАРОДНІ СУДОВІ УСТАНОВИ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ, ТРИБУНАЛИ ТА АРБІТРАЖІ	113
3.1. Міжнародний кримінальний суд	113
3.2. Міжнародні кримінальні трибунали	120
3.3. Міжнародний трибунал з морського права	126
3.4. Суд з примирення та арбітражу Організації з безпеки і співробітництва в Європі	137
3.5. Міжнародний комерційний арбітражний суд при Торгово-промисловій палаті України	150
3.6. Міжнародний арбітражний суд Міжнародної торгової палати	156
3.7. Лондонський міжнародний третейський суд	161
3.8. Арбітражний інститут Торгової палати м. Стокгольма	165
3.9. Міжнародний морський і річковий арбітражний суд при Міжнародній асоціації судновласників Чорноморського басейну	172
3.10. Орган з вирішення спорів Світової організації торгівлі	184
3.11. Міжнародний центр з врегулювання інвестиційних спорів	188

Частина 4. МІЖНАРОДНЕ СУДОЧИНСТВО	
У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ	212
4.1. Європейський суд з прав людини	212
4.2. Міжамериканський суд з прав людини	222
4.3. Африканський суд з прав людини і народів	233
ДОДАТКИ	252
ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ	276
РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА	281

ПЕРЕДМОВА

Сучасні міжнародні відносини характеризуються посиленням співробітництва держав, оскільки багато питань з різних сфер людської діяльності, що раніше входили до сфери регулювання національного права, на сьогоднішній день регулюються міжнародно-правовими нормами. Однією з тенденцій розвитку міжнародного права останньої чверті ХХ століття і початку ХХІ ст., що істотно вплинуло на міжнародний правопорядок, стало помітне збільшення чисельності міжнародних судових установ. Міжнародне судочинство, спочатку розвиваючись у межах матеріальних норм інституту мирного вирішення міжнародних суперечок та процесуальних норм, запозичених у національному праві, поступово перетворилося на особливу сферу співробітництва держав та міжнародних організацій, у якій суб'єкти міжнародного права реалізують певні права, захищають свої інтереси та виконують міжнародно-правові зобов'язання. Зазначені тенденції і зміни привносять в міжнародний правопорядок новації, масштаб і глибина яких ставлять перед Україною як суб'єктом міжнародного права цілий ряд концептуальних питань, пов'язаних, насамперед, із підготовкою висококваліфікованих кадрів, здатних захищати інтереси України в міжнародних судах не лише з позиції застосування матеріального права, але також і процесуального, дія якого має свою специфіку.

Існуючий на сьогодні масив правової, наукової та довідкової інформації щодо діяльності міжнародних судових установ надає можливість систематизувати цей пласт знань в окремі навчальні курси, що мають викладатися в університетах. З цього приводу поява в освітянському просторі України нових навчальних видань, присвячених становленню та розвитку міжнародного судочинства, є непересічною подією, особливо зважаючи на такі фактори як інтеграція до європейських співтовариств, необхідність оновлення системи вищої юридичної освіти, приведення її у відповідність європейським стандартам, посилення комунікації з міжнародними судами як наслідок зовнішньої агресії та застосування інституту міжнародної відповідальності.

У 2009 році вийшла друком за загальною редакцією академіка НАН України Ю. С. Шемшученка науково-популярна книга

«Міжнародне судочинство» з метою «інформувати як широкі кола населення, так і фахівців у галузі правознавства про систему міжнародного судоустрою та судочинства»¹, яка залишається і на сьогодні єдиним розгорнутим виданням на цю тему. Створення навчального посібника, присвяченого міжнародному судочинству як окремій галузі міжнародного права, на базі Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ покликано дякою мірою компенсувати існуючий на сьогодні брак навчальних матеріалів, призначених для підготовки висококваліфікованих фахівців у галузі права та міжнародних відносин, серед компетентностей яких має бути і професійна комунікація з міжнародними судовими установами.

Дисципліна «Міжнародне судочинство» викладається в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ для підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр», її метою є набуття та поглиблення знань з міжнародного судочинства, формування вмінь та навичок правильного тлумачення і реалізації міжнародних норм та принципів; аналіз сучасної системи міжнародного судочинства та підготовка висококваліфікованих та конкурентоспроможних фахівців з ґрунтовними теоретичними знаннями та практичними навичками для участі у міжнародних відносинах на підставі міжнародно-правового підходу. В рамках курсу зосереджено увагу на вивчення таких питань як поняття та особливості міжнародного судочинства, правова основа міжнародного судочинства, правовий статус судді міжнародної судової установи; правовий статус та діяльність Міжнародного суду ООН, Міжнародного кримінального суду, а також регіональних та спеціалізованих міжнародних судових установ. Особливою темою вивчається європейська регіональна система міжнародного судочинства, зокрема діяльність Європейського суду з прав людини.

Зміст навчального посібника відповідає тематичному плану дисципліни «Міжнародне судочинство», а саме міжнародне судочинство викладається як окрема галузь міжнародного права, зважаючи на її актуальність та сучасну затребуваність у міжнародних відносинах. Структурно навчальний посібник розподілено на чотири частини: 1. Міжнародне судочинство як галузь міжнародного права; 2. Міжнародні судові установи загальної компетенції; 3. Міжнародні судові установи кримінальної юрисдикції, трибунали та арбітражі, та 4. Міжнародне судочинство у сфері захисту прав людини. В навчальному

---

¹ Міжнародне судочинство / Кол. авт. ; за заг. ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. К., 2009. С. 6.

посібнику викладаються основні теоретичні підходи щодо міжнародного судочинства, досліджено правовий статус та діяльність міжнародних судових установ, а також міжнародне судочинство у сфері захисту прав людини. Систематизується актуальна інформація щодо діяльності таких міжнародних судових установ як Постійна палата Третейського суду, Міжнародний суд ООН, Суд Європейського Союзу, Суд Європейської асоціації вільної торгівлі, Міжнародний кримінальний суд, Міжнародний трибунал з морського права, Суд з примирення та арбітражу Організації з безпеки і співробітництва в Європі, Міжнародний арбітражний суд Міжнародної торгової палати та ін. Окрему увагу приділено міжнародному судочинству у сфері захисту прав людини на регіональному рівні. Кожна глава містить питання для самоконтролю та список спеціальної літератури, наприкінці видання передбачені додатки з корисною тематичною інформацією, що допоможе здобувачу вищої освіти більш якісно опанувати матеріал та отримати відповідні навички та компетентності, передбачені освітньо-науковою програмою «Право» другого (магістерського) рівня вищої освіти.

Навчальний посібник розрахований на студентів та викладачів юридичних закладів вищої освіти (факультетів), ним можна користуватися в межах окремих курсів з міжнародного права та прав людини, він допоможе студентам здобути сучасні професійні навички та компетентності, а також якісно підготуватися до підсумкових іспитів з базових правничих дисциплін для здобуття магістерського рівня вищої освіти. Крім цього, навчальний посібник стане у нагоді практичним працівникам, працівникам і активістам неурядових організацій, а також усім тим, хто цікавиться діяльністю суду.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

Африканський суд, АСПЛН – Африканський суд з прав людини і народів

Декларація – Загальна декларація прав людини 1948 р.

Європейська конвенція, ЄКПЛ – Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року

Європейський суд, ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

ЄС – Європейський Союз

Міжамериканський суд, МСПЛ – Міжамериканський суд з прав людини

Міжнародний Суд, МС ООН – Міжнародний суд ООН

МКС – Міжнародний кримінальний суд

МТКЮ – Міжнародний трибунал по колишній Югославії

МТМП – Міжнародний трибунал з морського права

МТР – Міжнародний трибунал по Руанді

ОВС СОТ – Орган з вирішення спорів Світової організації торгівлі

ООН – Організація Об'єднаних Націй

Правила ЮНСІТРАЛ – Арбітражні правила Комісії ООН з права міжнародної торгівлі 1976 р.

РЄ – Рада Європи

СОТ – Світова організація торгівлі

Угода про ЄЕП – Угода про Європейський економічний простір 1992 р.

Частина 1

МІЖНАРОДНЕ СУДОЧИНСТВО ЯК ГАЛУЗЬ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

1.1. Поняття, об'єкт та система міжнародного судочинства.

1.2. Джерела міжнародного судочинства.

1.3. Міжнародна судова установа як головний суб'єкт міжнародного судочинства.

1.1. Поняття, об'єкт та система міжнародного судочинства

Сучасний світ являє собою постійну інтенсивну взаємодію міжнародних організацій, держав і фізичних осіб у відомих людству сферах життя (економіка, політика, культура тощо). Нерідко зіткнення інтересів між цими суб'єктами призводить до появи суперечок, що мають вирішуватися у цивілізований спосіб. Зі створенням у 1945 році Організації Об'єднаних Націй (ООН) помітно зміцнилися і позиції міжнародних судових установ у вирішенні міждержавних спорів, врегулюванні серйозних конфліктів і визначенні відповідальних за порушення норм міжнародного права. Участь міжнародних судів в названих процесах забезпечується їх високим міжнародним статусом, що надає особливої ваги судовим рішенням.

Фундаментальною основою міжнародних відносин у сучасному світі є *принцип мирного співробітництва держав*. На цьому принципі будуються сучасне міжнародне право та глобальний правопорядок. Але як у минулому, так і нині між державами, їх юридичними і фізичними особами виникали і продовжують виникати різноманітні спори. У минулому вони нерідко призводили до збройних зіткнень і спустошливих кровопролитних воєн. Цей рецидив час від часу виявляється і сьогодні. Сучасне міжнародне право вимагає вирішення спірних питань між державами тільки мирними засобами. Цей принцип дістав загальне визнання і закріплення у Статуті ООН та багатьох інших міжнародно-правових актах. У ст. 2 Статуту ООН, зокрема, зазначено, що усі члени ООН вирішують міжнародні спори мирними засобами,

щоб не піддавати загрозі міжнародний мир і безпеку народів¹.

У сучасних умовах більшість спірних питань, які виникають у повсякденній практиці міжнародного спілкування, вирішується дипломатичним шляхом, на основі взаємних домовленостей, примирення тощо. Якщо ж ці механізми не спрацьовують, то відповідні суб'єкти міжнародного права можуть вдатися до послуг системи органів і установ системи міжнародного судочинства (судів, арбітражів, трибуналів тощо). Завдяки цим органам міжнародний правопорядок набуває більшої стабільності, через них реалізується принцип верховенства права у міжнародних відносинах.

У становленні міжнародного судочинства в історичній ретроспективі можна виділити декілька етапів. *Перший етап* розпочався ще у Стародавньому світі і закінчився наприкінці XIX століття. Як зауважував в свій час Л. Камаровський, «практику третейського розгляду – цей перший, але досконалий прояв ідеї міжнародного суду – ми можемо простежити з глибокої давнини ...»², а саме – зі Стародавнього Риму.

Історично система міжнародного судочинства почала розвиватися з арбітражу. Цей інститут відомий з часів Стародавнього Риму, а більше – з епохи Середньовіччя. Арбітрами тоді виступали Папа римський, імператор Священної римської імперії, королі, князі, єпископи та інші світські особи, які володіли дворянським званням, або високі духовні особи. В середні століття звернення держав і, перш за все, їх правителів до третейських судів і арбітражу стало практикуватися більш широко. Так, у 1235 р. постійний арбітраж спробували створити міста-держави Генуя і Венеція³. У 1317 році в суперечці між королем Франції і герцогом Фламандським суддею виступив Папа римський Іоанн XXII. У 1343 році між Вольдемаром Датським і Магнусом Шведським було укладено договір про арбітраж, згідно з яким кожна зі сторін в якості арбітрів повинна була виставити по 24 єпископа та 12 лицарів⁴.

Середньовічній міжнародно-правовій практиці відомі й спроби створення постійних арбітражів. Але свого поширення міжнародний арбітраж набув у XVIII–XIX ст., починаючи з так званого Договору Джея 1794 р. (Договір про дружбу, торгівлю і мореплавство між США та Великобританією). У XIX столітті також можна відзначити кілька

---

¹ Статут Організації Об'єднаних Націй. URL : http://www.un.org.ua/images/documeNets/3718/UN%20Charter_Ukrai№ia№.pdf.

² Камаровський Л. А. О Международном суде. М., 1881. С. 103.

³ Международное право: учебник для вузов / отв. Ред. Г. В. Игнатенко, О. И. Тиунов. 2-е издание. М., 2002. С. 31.

⁴ Там само. С. 35-36.

найважливіших третейських рішень. Зокрема, виділяють чотири таких рішення: 1) справа капітана Вайта 1964 р. – англійського підданого, який був затриманий за підозрою у вбивстві Президента Перу; 2) вимога у 1873 р. англійця Дундональда до Уряду Бразилії відшкодувати понесені ним збитки; 3) визнання у 1851 р. Португалії відповідальної за відкриття вогню англійськими матросами по американському каперу на одному з Азорських островів, що належать Португалії; 4) спір про «Алабаму» між Англією і США під час війни 1861-1865 рр., що розглядався міжнародним третейським судом в Женеві у 1871-1872 рр¹.

Серед зазначених справ, суперечка між США та Великобританією у справі англійського крейсера «Алабама» мала вельми важливе значення. Цей крейсер, незважаючи на проголошений Англією нейтралітет, використовувався Великобританією під час громадянської війни між Північчю та Півднем США на боці південних штатів. Створений на основі угоди між США та Великобританією арбітражний суд зобов'язав Англію сплатити 15,5 млн доларів за збитки, заподіяні нею США внаслідок порушення свого нейтралітету. Це вважалося серйозним проривом у міжнародному судочинстві того часу. В результаті у 1873 р. член палати громад Великобританії Генріх Річард вніс пропозицію, яка була прийнята і викликала бажання в багатьох країнах у тому, «щоб уряд пристав на зносини з іншими державами щодо поліпшення чинного міжнародного права і про структуру постійного міжнародного посередництва»². До цього процесу підключилися і вчені. Так, на нараді 1874 року Інститут міжнародного права³ розробляв питання компетенції судів, форм процедури, винесення вироків на міжнародних засіданнях⁴. Ці принципи лягли в основу угоди про міжнародні процеси, прийнятої на Гаазькій конференції в 1894 році.

Другий етап в історії міжнародного судочинства почався на рубежі XIX-XX ст. і тривав до закінчення Другої світової війни. Він характеризувався створенням перших постійних міжнародних судів, практика яких не була дуже вдалою, проте накопичений досвід виявився необхідним для створення більш досконалої післявоєнної системи міжнародних судових установ. Основними міжнародно-правовими

¹ Камаровский Л. А. Знач. твір. С. 197-221.

² Безобразов В. П. Интернациональный институт международного права в Генте. СПб., 1874. С. 7.

³ Більше про сучасну діяльність Інституту на сайті: <https://www.idi-iil.org/en/>.

⁴ Дорская А. А. Институт международного права: опыт неофициального научного сообщества. *Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена*. 2010. № 134. С. 88-101.

актами, що визначають порядок організації, компетенцію та процедуру діяльності арбітражу, стали Гаазькі конвенції про мирне розв'язання міжнародних спорів 1899 та 1907 рр.

У 1899 р. була створена Постійна палата третейського суду – фактично перший судовий орган для розв'язання міжнародних спорів. У наш час міжнародний арбітраж може створюватися для розв'язання конкретного міжнародного спору, передбачатися дво або багатосторонніми міжнародними договорами. Створена на підставі Першої Гаазької конвенції 1899 року Постійна палата третейського суду в Гаазі представляла собою суд у спорах міжнародного характеру, рішення якого були обов'язковими для сторін, які звернулися до нього. Безпосередніми результатами Гаазької конференції стали кодифікація «права війни», гуманізація війни, прийняття правового документа про мирні засоби вирішення міждержавних суперечок і установи постійного міжнародного суду. Пізніше Палата мала діяти на підставі двох Конвенцій: Конвенції про мирне вирішення міжнародних зіткнень (Гаага, 29 липня 1899 р.) і Конвенції про мирне вирішення міжнародних зіткнень (Гаага, 18 жовтня 1907 р.).

На противагу Другій Гаазькій конференції світу 1907 рр. з ініціативи США і Мексики була проведена Вашингтонська мирна конференція 1907 р., на якій було прийнято рішення про створення Центральноамериканського суду. Учасниками суду стали Гватемала, Гондурас, Коста-Ріка, Нікарагуа і Сальвадор, тобто держави, близькі між собою у політичному, економічному, культурному сенсі. Даний суд, що складався з п'яти суддів (по одному від кожної держави), володів широкою юрисдикцією і наднаціональними повноваженнями, яких ніколи не було раніше. Держави-учасниці повинні були передавати на його розгляд усі розбіжності або суперечки, які не змогли вирішитися на рівні міністерств внутрішніх справ. Крім того, суд наділявся обов'язковою юрисдикцією щодо внутрішньорегіональних суперечок, неврегульованих дипломатичним шляхом. В Центральноамериканський суд могли звертатися громадяни п'яти країн з позовами проти урядів сусідніх держав. І, нарешті, суд мав право розбирати конфлікти між законодавчою, виконавчою та судовою гілками влади країн-учасниць.

Природа Центральноамериканського суду була подвійною. З одного боку, це був постійний третейський орган з фіксованим складом, коли мова йшла про двосторонні суперечки. Але з іншого боку – це була наднаціональна асамблея під час урегулювання спорів, які зачіпають інтереси всього регіону. Однак, на жаль, держави-учасниці самі зробили Центральноамериканський суд «мертвонародженим»

органом. Спочатку у 1908 р. суд трьома голосами проти двох виправдав Гватемалу і Сальвадор, які надавали допомогу антиурядовим силам Гондурасу. Потім у 1914 р. Нікарагуа відмовилися виконувати рішення Центральноамериканського суду у справі «Коста-Ріка проти Нікарагуа», коли Нікарагуа, не погодивши це з сусідніми державами, уклали з США договір про прокладання каналу через свою територію і будівництво військово-морської бази в протоці Фонсека¹.

Якщо міжнародний арбітраж є давнім інститутом міжнародного права, то перша постійно діюча міжнародна судова установа була утворена тільки після Першої світової війни відповідно до Статуту Ліги Націй. Вона мала назву *Постійна палата міжнародного правосуддя* (1922-1946 рр.). Сорок п'ять держав зробили заяви про визнання обов'язковою юрисдикції цього судового органу. Постійна палата міжнародного правосуддя при Лізі Націй була покликана вирішувати міждержавні суперечки і виносити консультативні висновки з юридичних питань. На жаль, Палата була наділена тільки факультативною юрисдикцією, а тому звернення до неї при міжнародних спорах держав було необов'язковим. Як писав американський дослідник Б. Ференс, «нездатність Ліги погодитися на міжнародний суд, що володіє обов'язковою юрисдикцією щодо таких спорів, які могли б привести до війни, прирікала його на роль суду з обмеженими авторитетом, владою і впливом»².

Однак все одно створення Постійної палати міжнародного правосуддя при Лізі Націй можна назвати проривом. У зв'язку з тим, що передбачалася можливість наділення Палати обов'язковою юрисдикцією, до 1939 року шістдесят п'ять держав в тій чи іншій мірі визнали для себе обов'язковість юрисдикції головного судового органу Ліги Націй. Фактично Палата проіснувала з січня 1922 р. до лютого 1940 р., коли повним ходом йшла Друга світова війна і стало зрозуміло, що Ліга Націй не впоралася зі своєю головною метою – мирним врегулюванням міждержавних суперечок. Однак досвід Постійної палати міжнародного правосуддя все одно був важливий, тому що стало зрозуміло, що нейтральність і незалежність міжнародної судової установи, створеної державами консенсусним рішенням для запобігання міжнародним конфліктам, не можуть бути чисто номінальними.

В рамках даного етапу поступово формувалася і ідея міжнародного кримінального правосуддя. Наприклад, вже у роки

---

¹ Дорская А. А. Международное правосудие: учеб.-метод.е пособие. СПб., 2012. С. 8.

² Международные суды и международное право. М., 1986. С. 50.

Першої світової війни з'явилися вимоги про організацію міжнародного трибуналу для суду над військовими злочинцями. Зокрема, таку вимогу у березні 1916 р. сформулював англійський юрист Х. Беллот на засіданні Товариства Гуго Гроція¹. Потім подібні пропозиції отримали підтримку на національному рівні. Так, уряд Великобританії призначив комітет з розслідування випадків порушення законів і звичаїв війни, і у грудні 1918 р. він виступив з серією рекомендацій. У січні 1919 р. на зустрічі глав урядів і міністрів закордонних справ Великобританії, Франції, США, Італії та Японії в Версалі було створено спеціальну комісію для розгляду питань відповідальності ініціаторів війни².

В 1934 р. була відкрита для підписання Конвенція про створення Міжнародного кримінального суду, який мав розглядати справи за обвинуваченням фізичних осіб в скоєнні терористичних актів (умисні вбивства, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, викрадення глав держав або членів їх сімей, а також будь-які умисні дії, що ставлять під загрозу життя людей або завдають шкоди державній або громадській власності). Дану конвенцію підписали тринадцять держав, проте жодною з них вона не була ратифікована.

Третій етап становлення міжнародного судочинства пов'язаний з утворенням у 1946 р. Міжнародного суду ООН. Рішення про це було прийнято у 1945 р. на міжнародній конференції у Сан-Франциско з питань заснування Організації Об'єднаних Націй.

Після Другої світової війни були утворені й міжнародні трибунали, щоправда, не на постійній основі, а для конкретного випадку. Йдеться, зокрема, про Нюрнберзький воєнний трибунал для суду над головними гітлерівськими воєнними злочинцями (1945-1946 рр.) та Токійський воєнний трибунал для суду над головними японськими воєнними злочинцями (1946-1948 рр.). Система міжнародного судочинства отримала свій подальший розвиток наприкінці ХХ ст., зокрема, після завершення холодної війни.

Безумовно, на початку ХХІ століття почався новий етап в історії міжнародного судочинства. Міжнародне судочинство набуває усіх ознак самостійної галузі міжнародного права, а створені у ХХ столітті міжнародні судові установи стають все більш авторитетними. Саме завдяки розвитку міжнародного судочинства проблема визначення в якості суб'єкта міжнародного права фізичної особи, зокрема щодо її притягнення до міжнародної відповідальності, набула свого нормативного вираження у відповідних конвенціях. Зростання

---

¹ Там само. С. 45.

² Дорская А. А. Зазнач. твір. С. 9.

популярності регіональних судів з прав людини показує, що багато громадян країн, які приєдналися до відповідних конвенцій, все частіше звертаються із захистом своїх прав до міжнародних судових установ.

Особливим чином слід відзначити закріплений в міжнародних угодах та імплементований в національне законодавство механізм звернення фізичних осіб до міжнародних судів. Принцип поваги до прав людини у міжнародній діяльності розкривається через фундаментальне право на справедливий судовий розгляд, яке онтологічно пов'язане із правом на судовий захист взагалі. Право на судовий захист відноситься до основних прав людини і займає надзвичайно важливе положення в концепції прав людини, що отримала розвиток у другій половині ХХ ст. Діяльність регіональних міжнародних судів із захисту прав людини сьогодні є потужним фактором у забезпеченні фундаментального права на судовий захист.

Україна як незалежна держава і повноправний суб'єкт міжнародного права виступає за мирне розв'язання міжнародних спорів, у тому числі через систему міжнародного судочинства. Наша держава підписала і ратифікувала міжнародні угоди щодо утворення тих чи інших міжнародних судових установ. Україна, її державні органи та громадяни виступають учасниками відповідних судових процесів. Представники України є судьями чи арбітрами відповідних міжнародних судів та арбітражів, забезпечуючи тим самим функціонування міжнародної системи судочинства. Незважаючи на те, що ідея міжнародного судочинства і історія міжнародних судових установ налічує кілька століть, активний розвиток *системи міжнародних судів* є однією з яскравих характеристик початку ХХІ століття. Нині до цієї системи входять міжнародні судові установи загальної компетенції, міжнародні судові установи кримінальної юрисдикції, трибунали та арбітражі, та міжнародні судові установи у сфері захисту прав людини.

Якісне опанування питань, визначених змістом посібника, неможливе без усвідомлення наукової думки щодо розвитку основних елементів міжнародного судочинства. Еволюція правових процесів на міжнародному рівні, що призвели до виділення міжнародного судочинства в окрему систему знань, викладається у працях таких зарубіжних авторів як Р. Бакстер, Д. М. Бедерман, Я. Броунлі, Л. Ерліх, М. Ентін, Л. Камаровський, А. Кассезе, Дж. Л. Кунц, Х. Лаутерпахт, І. Марусін, А. Фердросс, Ч. Ч. Хайд, Л. Хенкінт та ін. У вітчизняній правовій науці звернення до деяких питань функціонування міжнародних судів можна зустріти у працях М. Баймуратова,

М. Буроменського, К. Вітмана, Л. Грицаєнка, О. Задорожного, В. Кононенка, В. Муравйова, І. Проценко, М. Сірого, Л. Тимченка, М. Черкеса, С. Шевчука, Ю. Шемшученка та інших правознавців.

Висока динаміка звернень України до Міжнародного суду ООН, Міжнародного кримінального суду та інших міжнародних судів, що пов'язана із агресією Росії та намаганням відновити справедливість, спричинила появу комплексних досліджень з питань діяльності міжнародних судових установ. Так, у 2018 році були захищені дисертації за авторством Ю. Аносової («Юрисдикція міжнародних судових органів щодо злочину геноциду»), В. Гутник («Право на захист у міжнародних кримінальних судах: доктрина та практика»), А. Андрейківа («Роль міжнародних судових установ у формуванні та реалізації звичаєвого міжнародного права»); у 2019 році – І. Гринчак («Міжнародний третейський суд як засіб врегулювання міжнародних спорів»). Наукові праці вітчизняних та зарубіжних авторів, відповідні міжнародні угоди, практика міжнародних судових установ дозволяють структурувати і систематизувати наявні знання з міжнародного судочинства, що допоможе студентам більш якісно оволодіти спеціальними знаннями та здобути відповідні навички для їх майбутньої професійної діяльності, а всім, хто цікавиться цією проблематикою – скласти цілісне уявлення про функціонування міжнародних судових установ.

Отже, існування сучасного міжнародного права передбачає наявність інституцій, які створюють, реалізують та здійснюють захист правових норм. В системі міжнародних органів універсального та регіонального значення особливим статусом володіють суди, зважаючи на делеговане їм право вирішувати конфлікти між суб'єктами міжнародних відносин. Міжнародний суд ООН, Міжнародний кримінальний суд, Європейський суд з прав людини та інші міжнародні судові установи, що становлять на сьогодні окрему систему, забезпечують рівність всіх одиниць людства, які є рівнозначними між собою, гарантують принцип рівноправності сторін, без якого важко створити гармонію та порядок у міжнародних відносинах.

Судовий спосіб врегулювання суперечок передбачено Статутом ООН і Манільською декларацією, а сама діяльність міжнародних судів в останні роки значно впливає на міжнародне право, його галузі та інститути. Аналізуючи міжнародну судову практику, суддя Міжнародного суду ООН Х. Лаутерпахт висловився щодо перспектив діяльності міжнародного судочинства наступним чином: «Хоча потреба у такому трибуналі, який би забезпечував своєю стабільною роботою

розвиток міжнародного права, була головним аргументом на користь створення Постійної палати міжнародного правосуддя, цілком можливо, що ті юристи та державні діячі, які у 1920 році створювали проєкт її Статуту, не повністю оцінювали потенціал створюваного ними суду»¹. Вирішення сучасних міжнародних суперечок безпосередньо впливає на ідентифікацію та захист основних принципів міжнародного співіснування, тому так потрібне глибоке розуміння багатьох процесів, які супроводжують діяльність міжнародних судових установ, створення атмосфери сприйняття та визнання їх рішень всіма суб'єктами міжнародного права.

У міжнародному праві, як і у національному, під впливом об'єктивних чинників розширюється сфера правового регулювання, з'являються нові галузі та підгалузі, такі, наприклад, як міжнародне корпоративне право, міжнародне інформаційне право, міжнародне атомне право тощо. В зарубіжній доктрині існують справедливі думки з приводу розгляду міжнародного судочинства як окремої системи знань. Так, Ч. Браун вважає, що існує «загальне право міжнародного судочинства» («*common law of international adjudication*»), яке характеризується подібністю нормативного змісту внутрішніх документів міжнародних судів, можливістю застосування міжнародними судами єдиних підходів до тлумачення своїх установчих документів і дією доктрини прецеденту². У вітчизняній правовій доктрині єдиної наукової позиції щодо співвідношення і змісту понять «міжнародне процесуальне право», «міжнародний судовий процес», «міжнародний юридичний процес», «міжнародна судова процедура», «міжнародне правосуддя», «міжнародне судочинство» поки немає. Наприклад, В. Кононенко заперечує розуміння міжнародного судового процесуального права як самостійної галузі міжнародного права, однак визнає важливість становлення у недалекому майбутньому міжнародного кримінального процесуального права як самостійної галузі³. Деякі вчені дійшли до висновку про факт становлення в системі сучасного міжнародного права самостійної галузі міжнародного процесуального права, критеріями виділення якої є власний предмет правового регулювання, великий обсяг джерел, що регулюють сферу

---

¹ Lauterpacht H. *The development of international law by the International Court*. Cambridge University Press, 1982. P. 8.

² Brown C. *The Cross-Fertilization of Principles Relating to Procedure and Remedies in the Jurisprudence of International Courts and Tribunals*. *Loy. L.A. Int'l & Comp. L. Rev.* 2008. Vol. 30. P. 219-245.

³ Кононенко В. П. *Вирішення територіальних спорів Міжнародним Судом ООН: теорія і практика: монограф.* Київ-Одеса, 2018. С. 43.

міжнародного судочинства, особливий склад галузевих принципів¹. Є і «надлишкова» позиція з цього питання: так, В. Капустинський обґрунтовує ідею щодо можливості існування міжнародного судового права², однак казати про окреме судове право на міжнародному рівні за багатьма підставами є передчасним.

Міжнародне судочинство, спочатку розвиваючись у межах матеріальних норм інституту мирного вирішення міжнародних суперечок та процесуальних норм, запозичених у національному праві, поступово перетворилося на особливу сферу співробітництва держав та міжнародних організацій, у якій держави, як основні суб'єкти міжнародного права, реалізують певні права, захищають свої інтереси та виконують міжнародно-правові зобов'язання. Тому процесуальні відносини, пов'язані з міжнародним судочинством, поступово виділилися у відокремлену групу, правове регулювання якої здійснюється одноманітним складом правових засобів незалежно від правової природи судової установи, у зв'язку з діяльністю якої вони виникають.

При цьому, на відміну від традиційного внутрішнього права міжнародних організацій, основні норми міжнародного судочинства узгоджуються державами та існують у формі договірних та звичаєвих норм, а також у формі загальноновизнаних звичаїв, наявність яких суттєво обмежує дискреційні повноваження міжнародних судових установ щодо прийняття рішень, що регулюють судочинство. Вивчення основ правового регулювання процесуальних відносин, пов'язаних з міжнародним судочинством, визначення процесуального становища їх учасників, виявлення особливостей та тенденцій розвитку міжнародних судових установ може сприяти доктринальному вирішенню питання можливості виділення міжнародного процесуального права як самостійної галузі міжнародного права, а також розробці наукового матеріалу для вирішення багатьох практичних проблем, що виникають під час проведення міжнародного судового чи арбітражного розгляду³.

Зацікавленість наукової спільноти у вивченні питань міжнародного судочинства мала прояв у тому, що у 2001 р. в рамках Міжнародної асоціації міжнародного права було засновано Робочу

---

¹ Махніборода І. М. Международное процессуальное право и международное судопроизводство: особенности взаимодействия : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. 12.00.10. М., 2011. 25 с.

² Капустинський В. А. Загальна характеристика міжнародного судового права. *Міжнародні читання з міжнародного права пам'яті проф. П. Є. Казанського: матер. Третьої міжнар. наук. конф. (м. Одеса, 2–3 листоп. 2012 р.)*. Одеса, 2012. С. 39-41.

³ Махніборода І. М. Зазнач. твір. С. 4.

групу з практики та процедури міжнародних судів та трибуналів¹, до якої увійшли професори університетів, судді міжнародних судів і трибуналів, відомі практикуючі юристи. Крім цього, проблеми міжнародного судочинства вивчаються й іншими неурядовими організаціями, серед яких особливе місце посідають Інститут процесуальних аспектів міжнародного права (The PAIL Institute), Міжнародна асоціація процесуального права (The IAPL), Американська асоціація юристів (The ABA), в рамках якої створено та діє Комітет із міжнародних судів. Результатом активної роботи вчених на цій ниві стала й поява у 2010 р. нового наукового журналу «The International Dispute Settlement», присвяченого різним аспектам врегулювання міжнародних суперечок.

Головною ознакою сучасного міжнародного судочинства є його виокремлення у галузеву структуру та еволюція самостійних системних елементів. Саме під таким кутом зору слід вивчати усю сукупність існуючих на сьогодні знань і практик, що супроводжують діяльність міжнародних судових установ. При цьому поняття «міжнародне судочинство» вбачається як більш узагальнююче для позначення системи знань про функціонування у міжнародному праві міжнародних судів не тільки з процесуальної, але й теоретичної точки зору. З цих підстав можна стверджувати про існування міжнародного судочинства як *окремої галузі міжнародного права*, а також навчальної дисципліни, що має викладатися в закладах вищої освіти юридичного спрямування.

Слід звернути увагу на суттєву деталь: поняття «міжнародне судочинство» слід розглядати у більш широкому контексті, чим його трактує правова доктрина як діяльність суду, певний порядок (процедуру) розгляду суддею справи по суті. Зважаючи на міжнародний характер судового процесу, *міжнародне судочинство* (англ. *judicature*) є перманентною діяльністю міжнародних судових установ, що включає судоустрій, процедуру розгляду суперечок, нормативний зміст внутрішніх документів міжнародних судів, що характеризується подібністю, застосування міжнародними судами єдиних підходів до тлумачення своїх установчих документів, дію доктрини прецеденту тощо. Окрім цього, міжнародне судочинство є важливим майданчиком, де на міжнародному рівні вирішуються дискусійні питання, пов'язані із діяльністю міжнародних судів, про що свідчить чимало наукових і аналітичних праць. Саме у поєднанні теорії та практики міжнародне

---

¹ International Law Association Study Group on the Practice and Procedure of International Courts and Tribunals [ILA Study Group. URL : http://www.pict-pcti.org/activities/ILA_study_grp.html].

судочинство постає самостійною галуззю міжнародного права.

Як і будь-яка інша галузь права, міжнародне судочинство має в своєму арсеналі усі відповідні *галузеві елементи* – об'єкт, суб'єкти, методи, джерела, процесуальні засоби тощо. Слід зауважити, що ці елементи не статичні, міжнародне судочинство розвивається настільки, наскільки розвивається міжнародне право і міжнародні відносини; з'являються нові судові установи, ускладнюється предмет та об'єкт міжнародного судочинства, уніфікуються судові процедури як на універсальному, так і на регіональному рівні. Цю динаміку потрібно мати на увазі при вивченні основ міжнародного судочинства і отриманні спеціальних знань щодо діяльності конкретної міжнародної судової установи. Водночас, наявна на сьогодніорова міжнародна практика дає змогу говорити про сукупність певних ознак, притаманних діяльності судів із міжнародним статусом та власною спеціалізацією (юрисдикцією); ці ознаки створюють, з одного боку, відчуття «галузевої сталості», а з іншого – спонукають до розвитку вітчизняної судової гілки влади відповідно до кращих міжнародних (європейських) практик вирішення суперечок в судовий спосіб.

Зважаючи на викладені аргументи, можна зробити такі **узагальнення**:

1. Існують усі соціальні та правові підстави для виокремлення міжнародного судочинства в окрему галузь, яка являє собою сукупність принципів і норм, що регулюють діяльність міжнародних судових установ, що включає судоустрій, процедуру розгляду суперечок, нормативний зміст внутрішніх документів міжнародних судів, що характеризується подібністю, застосування міжнародними судами єдиних підходів до тлумачення своїх установчих документів, дію доктрини прецеденту тощо.

2. Об'єктом міжнародного судочинства є міжнародні відносини з приводу вирішення міжнародних суперечок в судовий спосіб. Предметом міжнародного судочинства є конкретна суперечка між суб'єктами міжнародного права; саме судочинство здійснюється у трьох основних сферах міжнародних відносин: приватній, публічній та захисту прав людини.

3. Нормам міжнародного судочинства притаманні риси самостійного елемента міжнародного права: вони забезпечуються шляхом застосування державного примусу, мають специфічний предмет регулювання, суб'єктний склад, спосіб творення тощо.

4. Суб'єктами міжнародного судочинства є відповідні міжнародні судові установи загальної компетенції, міжнародні судові установи

кримінальної юрисдикції, трибунали та арбітражі, та міжнародні судові установи у сфері захисту прав людини. Провідною установою зі здійснення міжнародного судочинства у публічній сфері слід вважати Міжнародний суд ООН, до юрисдикції якого належать усі питання, що передаються на його вирішення членами ООН, і всі питання, передбачені Статутом ООН і чинними договорами та конвенціями.

5. У сфері міжнародного приватного права провідними міжнародними судовими установами зі здійснення міжнародного судочинства є міжнародні комерційні арбітражі, зокрема в Україні.

6. Провідними міжнародними судовими установами, що спеціалізуються на захисті прав людини, є Міжамериканський суд з прав людини та Європейський суд з прав людини.

1.2. Джерела міжнародного судочинства

У будь-якій сфері життєдіяльності, особливо це стосується розвитку права, особливу роль відіграють джерела. У сфері юриспруденції існує значна кількість праць, присвячених джерелам права. Проте, ні в міжнародно-правових нормах, ні в нормах національних правових систем, немає офіційної дефініції джерела права. Навіть серед загальноновизнаних фахівців в галузі міжнародного права не існує компромісу при визначенні та трактуванні цього поняття. Одні вчені в основу трактування джерел права ставлять природно-правову концепцію, інші орієнтуються на основи школи позитивного права. Також сам термін «джерело права» розуміють в різних сенсах: матеріальному, соціологічному, ідеологічному¹.

Ян Броунлі в міжнародному праві виділяє формальні та матеріальні джерела права. До числа перших він відносить ті правові процедури і методи створення норм, які мають загальне застосування і юридично обов'язкові своїм адресатам. На його думку, «матеріальні джерела служать доказом існування норм, які, якщо встановлено їх наявність, мають статус юридично обов'язкових загальноприйнятих норм»². Джерела у внутрішньодержавному та міжнародному праві виникають з різних підстав. За словами Я. Броунлі, якщо у внутрішньодержавному праві юридична сила формальних джерел виходить з принципу верховенства влади, то в міжнародному праві діють інші механізми

---

¹ Луткова О. В. К вопросу о необходимости возрождения доктрины об источниках международного права. *Международное публичное и частное право*. 2004. № 5. С. 4.

² Броунли Я. *Международное право*. Книга первая. М., 1977. С. 21.

створення позитивних зобов'язань. Рішення Міжнародного суду, резолюції Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй і важливі багатосторонні договори не мають для держав тій загальнообов'язкової сили, якою володіють акти парламенту для населення Англії. Тому і сам термін «формальне джерело» в праві народів не доречний. «Як замітник і, можливо, еквівалент існує принцип, згідно з яким загальна згода держав породжує норми, що мають загальне застосування»¹.

Джерела міжнародного судочинства співпадають із джерелами міжнародного права взагалі, проте сьогодні, як в доктрині, так і в міжнародно-правових договорах відсутній повний і однаковий перелік усіх джерел міжнародного права. Довгий час орієнтиром в цьому питанні був Статут Міжнародного суду ООН, але багато сучасних фахівці вважають це джерело застарілим, що, однак, не виключає можливості його застосування міжнародними судами. Стаття 38 Статуту МС ООН містить ті матеріальні і формальні джерела, які Суд застосовує при вирішенні міждержавних суперечок. До матеріальних джерел можна віднести «загальні принципи права, визнані цивілізованими націями»². На підставі ч. 2 ст. 38 Статуту МС ООН, Суд наділений правом за згодою сторін вирішувати справу «ex aequo et bono», тобто по справедливості. Хоча подібний спосіб вирішення спору ще жодного разу не застосовувався, але теоретично ця норма дозволяє Суду проявляти певний розсуд, активізм, власне розуміння природного права і справедливості.

До формальних джерел можна віднести всі інші положення ст. 38 Статуту МС ООН: а) міжнародні конвенції, як загальні, так і спеціальні, що встановлюють правила, точно визнані державами, які сперечаються; б) міжнародний звичай як доказ загальної практики, визнаної в якості правової норми; с) із застереженням, зазначеної в статті 59, судові рішення і доктрини найбільш кваліфікованих фахівців з публічного права різних націй як допоміжний засіб для визначення правових норм.

Відносно судових рішень у ст. 59 зроблене важливе застереження: «Рішення Суду обов'язково лише для сторін у справі сторін і лише у даній справі». Таке застереження ставить під сумнів тезу про повноцінність судового прецеденту в якості джерела міжнародного права. Справа в тому, що при написанні Статуту, його творці враховували головну особливість міжнародного права, а саме його диспозитивність, узгоджену волю держав, тому і будь-яке рішення суду, щоб стати джерелом, має отримати схвалення з боку цих держав.

---

¹ Там само. С. 22.

² Статут Міжнародного Суду. URL : <http://www.un.org/ru/icj/statut.shtml#chap2>.

Джерела міжнародного права не є якимось незмінним явищем – в реальній практиці міждержавних відносин вони еволюціонують, постійно розвиваються. Оскільки в міжнародному співтоваристві відсутній законодавчий орган, міжнародні суди в деяких аспектах грають подібну роль. Як у внутрішньодержавному праві природне право за допомогою законотворчих органів трансформується у позитивне, цей процес з деякими особливостями відбувається і в міжнародному праві. Суди в процесі встановлення змісту звичаю, тлумачення, застосовуючи загальні принципи права, заповнюють прогалини, тим самим розвиваючи міжнародне право. Це відбувається в процесі взаємодії природно-правових і позитивно-правових норм. Важливо відзначити, що деякі рішення міжнародних судів мають такі правові наслідки як договірні норми. Наприклад, рішенням від 22 грудня 1986 р. Міжнародний суд ООН визначив лінію кордону між державами Буркіна-Фасо і Малі. Виникає питання: в чому відмінність між договірними нормами, що встановлюють лінію кордону, і цим рішенням? Мабуть, лише в механізмі їх створення. Правові ж наслідки прийняття цих актів ідентичні.

У своєму рішенні у справі «Права громадян США в Марокко» 1952 р. Міжнародний Суд встановив, що консульська юрисдикція США в Марокко була обмежена суперечками між американськими громадянами і що, відповідно, юрисдикція марокканських судів обмежувалася лише в цих межах. Надалі суди Марокко при визначенні своєї юрисдикції посилалися на рішення Міжнародного суду і відхиляли заперечення проти їх компетенції, які не відповідають цим рішенням. Але, для того, щоб такі рішення набули юридичної сили, вони повинні схвалюватися з боку держав і не суперечити принципам міжнародного права.

Зокрема, МС ООН користується високим авторитетом, в Суді працюють висококваліфіковані фахівці в галузі міжнародного права. (Широкому загалу в нашій країні діяльність цього суду відома за рішенням у справі Румунії проти України стосовно делімітації кордонів, що проходять по чорноморському шельфу, від 03 лютого 2009 року (о. Зміїний) (більш детально про цю справу у підрозділі 2.2)). Їхні аргументи і доводи виявляються насправді щось вагомих. Тому, як сам Міжнародний суд, так і інші міжнародні суди часто посилаються на правові позиції Міжнародного суду ООН. Тим самим утворюється якийсь прецедент. Зазвичай під прецедентом прийнято вважати «*stare decisis*» (буквально стояти на тому, що вирішене), що має на увазі обов'язкову силу раніше винесених судами рішень. У міжнародному праві суди не пов'язані своїми попередніми рішеннями, але на практиці рідко від них відходять. У багатьох рішеннях посилення на існуючі

судові прецеденти стають також одним з важливих аргументів обґрунтування діяльності міжнародних судів, авторитет і значення яких роблять їх рішення співставними з міжнародно-правовими договірними нормами.

Однак стверджувати, що міжнародні суди виконують нормотворчу функцію не зовсім коректно. У Консультативну висновку про правомірність застосування ядерної зброї від 8 липня 1996 р. Міжнародний суд ООН вказав: «Звичайно, Суд не може здійснювати законодавчу діяльність... Його завдання полягає тільки у тому, щоб виконати свою нормальну судову функцію визначення існування або відсутності правових принципів і норм, застосовних до загрози або використання ядерної зброї. Твердження, відповідно до якого відповідь на поставлене запитання зажадає від Суду законодавчої дії, засноване на припущенні, що наявний «*corpus juris*» позбавлений необхідних норм в цій галузі. Суд не може погодитися з цим аргументам; він констатує існуюче право, а не здійснює законодавчу діяльність. Це так, навіть якщо, констатуючи і застосовуючи право, Суд з необхідністю повинен уточнювати сферу його дії і іноді визначати його еволюцію»¹.

Безперечно, сучасне міжнародне судочинство має свої джерела, які на сьогодні можливо виділити навіть в окрему систему. Однак слід визнати, що процес визначення критеріїв для такої уніфікації – це справа майбутніх наукових досліджень. Наша задача полягає у окресленні наявного кола джерел міжнародного судочинства для більш зручного розуміння цього явища. Слід зауважити, що наявність такої системи джерел є однією з основних ознак при визначенні міжнародного судочинства як окремої галузі міжнародного права.

Джерела міжнародного судочинства формувалися разом із становленням системи міжнародних судових установ. Якщо брати до уваги певну хронологію виникнення судових органів, то можна казати про періодизацію виникнення відповідних джерел, які визначають внутрішній зміст та динаміку їх функціонування. Відповідно, перший початковий блок міжнародних угод у галузі міжнародного судочинства починає формуватися наприкінці XIX – початку XX ст. Основними міжнародно-правовими актами, що визначають порядок організації, компетенцію та процедуру діяльності арбітражних судів, стали Гаазькі конвенції про мирне розв'язання міжнародних спорів 1899 та 1907 рр. Після Першої світової війни перший постійно діючий міжнародний

---

¹ Краткое изложение решений, консультативных заключений и постановлений Международного Суда ООН. 1992-1996 гг. URL : <https://www.icj-cij.org/public/files/summaries/summaries-1992-1996-ru.pdf>.

судовий орган – Постійна палата міжнародного правосуддя – було утворено відповідно до Статуту Ліги Націй (1922-1946 рр.). Цей етап становлення джерел міжнародного судочинства пов'язаний і з утворенням у 1946 році Міжнародного суду ООН. Рішення про це було прийнято у 1945 р. на міжнародній конференції у Сан-Франциско з питань заснування Організації Об'єднаних Націй. Основним документом, що визначає статус цієї поважної судової установи є ***Статут Міжнародного суду ООН***¹.

Після Другої світової війни були утворені й міжнародні трибунали, щоправда, не на постійній основі, а для конкретного випадку. Йдеться, зокрема, про Нюрнберзький воєнний трибунал для суду над головними гітлерівськими воєнними злочинцями (1945–1946 рр.) та Токійський воєнний трибунал для суду над головними японськими воєнними злочинцями (1946–1948 рр.). Навіть в наш час міжнародні угоди, пов'язані зі створенням та функціонуванням цих трибуналів, виступають джерелами формування більш сучасних правових норм, що визначають діяльність спеціалізованих судів в галузі кримінальної юстиції.

Система джерел міжнародного судочинства отримала свій подальший розвиток наприкінці ХХ ст., зокрема, після завершення «холодної війни». В цей період в розвитку органів міжнародного правосуддя відбулося багато важливих подій: створені нові міжнародні спеціалізовані суди, наприклад, Міжнародний трибунал з морського права, Орган з вирішення спорів Світової організації торгівлі; створені міжнародні кримінальні суди другого і третього покоління, змішані міжнародні суди, до складу яких, крім національних суддів, входять міжнародні судді, наприклад трибунали по колишній Югославії і Руанді, Міжнародний кримінальний суд; організовані нові регіональні міжнародні суди, наприклад, Економічний суд СНД, Суд Євразійського економічного союзу; реформовані деякі міжнародні суди, наприклад, Європейський суд з прав людини. Створенню зазначених судових установ передувало прийняття відповідної міжнародної угоди (статуту, регламенту), що визначала статус, структуру, юрисдикцію, порядок розгляду справ та інші положення, пов'язані із функціонуванням суду.

У 1994 році Генеральна Асамблея ООН доручила Комісії міжнародного права розглянути питання про заснування Міжнародного кримінального суду і провести відповідну підготовчу роботу. 17 липня 1998 року на Дипломатичній конференції під егідою ООН представники 120 держав підписали ***Римський статут Міжнародного кримінального***

---

¹ Статут Міжнародного суду ООН. URL: <https://www.un.org/ru/icj/statut.shtml>.

суду, який набув чинності 1 липня 2002 р¹. Прийняття Статуту стало не тільки визначною подією для міжнародного права, роль якого все більше зростає, а й піднесло на новий рівень джерела міжнародного судочинства, їх зміст та правове значення для міжнародних відносин.

Ефективним методом встановлення кола джерел, що безпосередньо стосуються міжнародного судочинства, є дослідження *принципу jus cogens* – принципу вирішення міжнародних суперечок мирними засобами як правової основи функціонування мирних способів врегулювання міждержавних суперечок. Принцип *jus cogens* як один із загальновизнаних принципів міжнародного права закріплений не тільки у Статуті ООН, але і у таких основоположних міжнародно-правових актах, як Декларація про принципи міжнародного права 1970 р., Заключний акт НБСЄ 1975 р. та ін. Відповідно до принципу вирішення міжнародних суперечок мирними засобами, «кожна держава вирішує свої міжнародні спори з іншими державами мирними засобами таким чином, щоб не ставити під загрозу міжнародний мир, безпеку та справедливість» (п. 3 ст. 2 Статуту ООН)².

Перша згадка про принцип мирного вирішення міжнародних суперечок відноситься до права Гааги. Гаазька мирна конференція 1899 та 1907 рр. виробила багато конвенцій, спрямованих на гуманізацію збройних конфліктів. При цьому найважливішим принципом основних перших конвенцій кожної з конференцій було «збереження миру в усьому світі». Саме ці слова фігурують в преамбулі кожного документа. Цей принцип розвивається і в тексті документів. Наприклад, стаття 1 першої конвенції 1907 року говорить: «З метою попередити, за можливості, звернення до сили у відносинах між державами, Договірні держави погоджуються докладати всі свої зусилля до того, щоб забезпечити мирне вирішення міжнародних незгод»³. Крім загального проголошення принципу мирного вирішення спорів, цей документ вимагав від сторін спору вдатися до переговорів або інших способів мирного вирішення спорів, щоб не ставити під загрозу мир у всьому світі. Втім, норми конвенцій не мали на той час імперативний характер, тому їх виконання залежало суто від волі і розсуду сторін спору.

Ліга Націй у своїй діяльності також керувалася цим принципом. Преамбула Статуту Ліги Націй свідчила: «Високі Договірні Сторони,

---

¹ Римський статут Міжнародного кримінального суду. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text.

² Статут Організації Об'єднаних Націй. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text.

³ 1-а Гаазька конвенція 1907 р. URL : <http://ppt.ru/newstext.phtml?id=32048>.

беручи до уваги, що для розвитку співпраці між народами і для гарантії їх миру і безпеки, важливо прийняти деякі зобов'язання не вдаватися до війни ...»¹. Таким чином, подібно праву Гааги, статут під основним способом мирного вирішення міжнародних суперечок розумів попереднє звернення до погоджувальних процедур. У той же час, еволюція норм права в рамках Ліги Націй призводить до появи ідеї мирного вирішення міжнародних спорів за допомогою давно відомої форми погоджувальних процедур – третейського розгляду. Другим способом передбачалося звернення до Зібрання Ліги Націй перед фактичним оголошенням війни; це дозволяло як мінімум оцінити *casus belli* з точки зору обґрунтованості. Однак Статут, як і більш ранні джерела, не містив дефініції «мирне вирішення міжнародних суперечок». Крім того, військове втручання в цілому не засуджувалося і продовжувало залишатися одним із методів вирішення спорів.

Позитивною зміною стало зниження статусу війни до факультативного способу вирішення спору. Другим позитивним нововведенням стала вказівка на те, що участь однієї зі сторін або просто побажання брати участь у третейському розгляді виключає ведення війни проти цієї сторони під загрозою міжнародних санкцій (аж до військового примусу). Ідеї Статуту Ліги Націй були розвинені в Пакті Бріана-Келлога 1928 р. Він був підписаний з метою, як випливає з преамбули, об'єднання «цивілізованих націй світу в загальній відмові від війни, як знаряддя їх національної політики»². Даний пакт безпосередньо вимагає обов'язкового мирного вирішення міжнародних суперечок будь-якими наявними засобами. Війни, згідно зі статтею 2 Пакту, визнаються неадекватним засобом вирішення міжнародних суперечок.

Розвиток принципу мирного вирішення міжнародних суперечок отримав своє продовження після прийняття Статуту Організації Об'єднаних Націй. Частина 1 статті 33 Статуту говорить: «Сторони, які беруть участь у будь-якій суперечці, продовження якої могло б загрожувати підтримці міжнародного миру і безпеки, повинні насамперед намагатися вирішити суперечку шляхом переговорів, обстеження, посередництва, примирення, арбітражу, судового розгляду, звернення до регіональних органів або угод чи іншими мирними

---

¹ Статут Ліги Націй. URL : <http://www.hist.msu.ru/Departments/ModernEuUS/INTREL/SOURCES/Legnatust.htm>.

² Договір про відмову від війни як знаряддя національної політики («Пакт Бріана-Келлога») (підписаний в м. Парижі 27.08.1928). URL : <http://arhiv.inpravo.ru/data/base260/text260v717i488.htm>.

засобами на свій вибір»¹. В Статуті ООН були деталізовані деякі поняття стосовно цього принципу. Зокрема, поняття «суперечка» і «ситуація» розрізняються як різні етапи розвитку міжнародного конфлікту. Міжнародна ситуація являє собою стан політичної напруженості з приводу права або факту. Міжнародний суперечка – це результат ескалації міжнародної ситуації, в якій конкретні сторони мають конкретні політичні домагання. Так чи інакше, обидва випадки не повинні спричинити військових дій: передбачається вжиття заходів мирного вирішення і ситуацій, і суперечок; різний лише механізм їх вирішення.

Стаття 33 Статуту ООН в даний час містить перелік засобів мирного вирішення міжнародних суперечок, до числа яких відносяться посередництво, арбітраж, судовий розгляд, переговори, обстеження і багато інших способів. Більш того, перелік є відкритим, що дозволяє сторонам, що сперечаються, виробити свої власні методи мирного вирішення міжнародних суперечок; важливою умовою є лише відповідність цих методів загальноновизнаним нормам міжнародного права. Найпоширенішим засобом мирного вирішення міжнародних суперечок в наші дні є дипломатичні переговори, за підсумками яких можуть бути прийняті міжнародні правові акти.

Наступним кроком із розширення інструментарію ООН щодо мирного вирішення суперечок стало прийняття Манільської декларації про мирне вирішення міжнародних суперечок 1982 р., а також Декларації про запобігання та усунення спорів і ситуацій 1988 р. Ці документи розширюють поняття мирного вирішення спорів, покладаючи відповідальність за вирішення спору на самих його учасників, вводять зобов'язання, окрім іншого, вживати заходи превентивного характеру.

На європейському просторі принцип мирного вирішення міжнародних суперечок знайшов своє відображення в Статуті Ради Європи. Бажання подолати ідеологічні та політичні протиріччя, які у великої кількості супроводжували історичний розвиток європейських націй, сприяло відновленню основ солідарності між європейськими державами в межах Ради Європи. Співробітництво у сфері захисту прав людини призвело до появи *Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року*, яка поступово створила ефективну систему колективного судового захисту прав особистості. Ця Конвенція стала першим міжнародно-правовим документом в галузі прав людини, який не тільки проголошував ці права і закликав до їх дотримання, але й

---

¹ Статут Організації Об'єднаних Націй. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text.

накладав певні юридичні обов'язки на сторони й вводив розраховану на постійне застосування систему контролю за здійсненням прав людини в державах-членах. Протягом десятиріч Конвенція доповнювалась і змінювалась шляхом прийняття протоколів до неї, тим самим удосконалюючи механізм своєї дії.

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод сьогодні на повних підставах оцінюється як одне з найбільших досягнень Ради Європи. Цей акт становить фундаментальну основу всього комплексу міжнародно-правового регулювання у галузі прав і свобод людини, її законних інтересів та потреб. Вперше на регіональному рівні особі було надано можливість звертатися до міжнародної судової установи із захистом широкого спектра громадянських та політичних прав через відповідні процедури. Конвенція та Протоколи до неї за юридичною природою є обов'язковим міжнародним правовим договором, який запровадив систему наднаціонального контролю за дотриманням прав людини на внутрішньодержавному рівні.

Поява Конвенції зумовлена необхідністю запровадження механізму колективного контролю з метою недопущення повторення масових та систематичних порушень прав і свобод людини, які мали місце під час Другої світової війни. Основні права та свободи, вперше продекларовані у Загальній декларації прав людини, у Європейській конвенції закріплені на рівні конкретних юридичних зобов'язань держав-учасниць.

Права й свободи, передбачені Конвенцією, охоплюють найважливіші сторони життя особи і мають громадянську, політичну, економічну та соціальну спрямованість. Разом з тим Конвенція встановлює, що з метою захисту інтересів держави, національної безпеки, економічного добробуту, здоров'я та моралі суспільства, прав і свобод інших людей чи запобігання злочинам або заворушенням країни-учасниці можуть обмежувати права людини, проголошені Конвенцією. Однак таке право держав також не є абсолютним, і за жодних обставин не можуть бути порушені зобов'язання держави поважати право особи на життя, обов'язки щодо заборони катувань, рабства, неприпустимості зворотної дії закону.

Ключова роль у забезпеченні чіткого і дієвого контролю за реалізацією державами-учасницями Конвенції взятих на себе зобов'язань щодо забезпечення прав та основних свобод людини належить Європейському суду з прав людини. Саме ця судова інституція забезпечує гарантії прав людини, є контрольним механізмом,

закладеним Конвенцією, дотримання державами-учасницями її положень, упровадження норм і принципів у рамки національних правових систем. Такий механізм є унікальним, оскільки не передбачений більше в жодному універсальному чи регіональному договорі у галузі прав людини, наприклад, в Американській конвенції про права людини 1969 р. або Африканській хартії прав людини і народів 1981 р. Саме завдяки контрольним механізмам Конвенція з прав людини стала найефективнішим міжнародним договором у галузі прав людини.

Важливим для розуміння змісту Конвенції, мети її прийняття, є структура цього документу. Конвенція складається з Преамбули, ст. 1 «Зобов'язання додержувати поваги до прав людини»; розділу 1 «Права і свободи», що містить сімнадцять статей; розділу 2 «Європейський суд з прав людини», що містить 32 статті; розділу 3 «Інші положення», що містить вісім статей.

Розділ 2 «Європейський суд з прав людини» присвячено створеному на основі Конвенції контрольному органу – Суду, який виконує три основні функції: розглядає індивідуальні та міждержавні заяви, які подаються у зв'язку з порушенням прав та свобод, передбачених Конвенцією та Протоколами до неї; тлумачить і застосовує положення Конвенції та Протоколів до неї до обставин скарг, що розглядаються; готує консультативні висновки на запит Комітету Міністрів РЄ. У цьому розділі визначено структуру, організацію діяльності, компетенцію Суду, процедуру звернення до Суду та порядок розгляду заяв. Розділ 2 Конвенції був змінений Протоколами №№ 2-3, 5, 8-10, а згодом і Протоколом № 11, з набуттям чинності якого попередні протоколи втратили чинність. Положення розділу 2 суттєво змінені Протоколом № 14, який імплементовано в текст Конвенції.

Суттєвим доповненням до розділу 2 Конвенції у частині організації діяльності Суду та процедури розгляду заяв є Регламент Суду, у якому докладно регулюється процедура розгляду заяв Судом, повноваження та процедура діяльності структурних підрозділів Суду та інші процесуальні питання. Регламент є доволі динамічним документом і дуже часто змінюється і доповнюється Судом. Остання редакція Регламенту Суду завжди доступна на сайті Суду англійською та французькою мовами.

Європейська система міжнародних судових установ не обмежується діяльністю ЄСПЛ. Ряд певних ознак і тенденцій, що спостерігаються на європейському просторі, дозволяють говорити про існування більш загального явища – *європейського інтеграційного правосуддя* як

діяльності судів європейських інтеграційних організацій у їх явної чи контекстної взаємодії¹. Європейське інтеграційне правосуддя являє собою сукупність певних правових та організаційних форм функціонування міжнародних регіональних судів, що діють на європейському просторі, а також їх взаємодія з національними судами членів відповідних регіональних утворень з урахуванням дотримання права Ради Європи, і в першу чергу Європейської конвенції з прав людини. Систему судів європейського інтеграційного правосуддя, окрім ЄСПЛ, складають: Суд ЄС, Суд Бенілюксу, Суд Європейської асоціації вільної торгівлі та Суд з примирення та арбітражу Організації з безпеки і співробітництва в Європі. Кожен із цих судів має окрему історію, діє відповідно до завдань, що покладені на нього статутними угодами держав-членів організацій та з конкретною метою. Але їх діяльність має інтеграційну сутність та у всій сукупності створює унікальне правове середовище європейського правосуддя. Правова форма європейського інтеграційного правосуддя перебуває у постійному русі, що обумовлено інтенсивною правотворчою роботою, в результаті якої з'являються нові або вдосконалюються існуючі норми, які регулюють діяльність певного суду.

Отже, можна казати про те, що джерела міжнародного судочинства співпадають із джерелами міжнародного права. Незважаючи на відсутність в міжнародно-правових договорах повного і однакового переліку усіх джерел міжнародного права, міжнародні судові установи використовують усі наявні форми правовідносин, які отримали своє схвалення протягом довгих років міжнаціональних і міждержавних відносин. Усі джерела міжнародного судочинства умовно можна поділити на *загальні*, що містять визначені міжнародно-правовою доктриною та відповідними договорами джерела, та *статутні* джерела – регламенти діяльності певної міжнародної судової установи.

Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод є одним з перших міжнародних договорів в області прав людини. Європейська конвенція передбачає обсяг громадянських і політичних прав та основних свобод, який є мінімальним для правової демократичної держави. Однак цей перелік постійно розширюється і доповнюється новими міжнародно-правовими документами. Додаткові протоколи до Конвенції включили в систему європейського захисту практично увесь перелік громадянських і політичних прав, що зробило її зміст в цілому аналогічним Пакту про громадянські і політичні права при більшій конкретизації ряду прав і свобод та можливих правомірних

---

¹ Степаненко К. В. Європейське інтеграційне правосуддя: поняття та основні форми. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 4. С. 647.

обмежень. На сьогодні прийнято 16 протоколів, що стосуються ряду прав і свобод, а також процедурних питань і реформування Європейського суду з прав людини. Учасниками Європейської конвенції (і протоколів до неї) можуть бути тільки держави-члени Ради Європи.

Центральним елементом європейської системи захисту прав людини став Європейський суд з прав людини, а ефективність правозахисного механізму Конвенції була забезпечена гарантуванням правила звернення з індивідуальною заявою. Створена в межах Ради Європи система захисту прав людини є прикладом високоефективного механізму реалізації права індивідів на правосуддя. Але у зв'язку зі зростанням кількості очевидно неприйнятних та повторних заяв, наявність яких є наслідками системних проблем національних правових систем держав – сторін Конвенції, строки розгляду справ у Суді значно зросли, розгляд значного обсягу справ було призупинено у зв'язку з винесенням пілотних постанов з окремих питань, спостерігається тенденція збільшення кількості заяв, що визнаються неприйнятними. Важливою сьогодні є оцінка трансформаційних змін міжнародно-правового механізму доступу до Суду під впливом положень Протоколу №14 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, який змінив контрольну систему Конвенції, набравши чинності 1 червня 2010 р., та вплив подальших реформ за результатами Інтерлакенській, Ізмірській та Брайтонській конференцій на рівень доступності правосуддя у Європейському суді з прав людини.

1.3. Міжнародна судова установа як головний суб'єкт міжнародного судочинства

Основним елементом системи міжнародного судочинства є міжнародна судова установа. Поняття «міжнародна судова установа» закріплено з 1996 року у національному праві через механізм трансформації в Конституцію України відповідних положень: «Кожен має право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна» (п. 4 ст. 55)¹. Однак в науковій та навчальній літературі зустрічаються альтернативні погляди на визначення вказаного явища. Так, О. Васякіна оперує

---

¹ Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

поняттям «міжнародний судовий орган» і робить висновок, що воно є загальним для всіх міжнародних судових установ чи інших організацій, що забезпечують діяльність міжнародних судів¹. А. Підгородинська, досліджуючи поняття «міжнародний судовий орган», «міжнародна судова установа», «міжнародний трибунал», «міжнародний суд», приходять до висновку про відсутність суттєвих відмінностей між ними, а всі ці органи виступають елементами єдиної системи міжнародного правосуддя². Термін «міжнародна судова установа» використовує в своїх роботах М. Ентін, автор відносить до них міжнародні судові органи загальної компетенції, суди з прав людини, суди інтеграційних об'єднань, квазіюрисдикційні органи міжнародних організацій³.

У доктрині міжнародного права сформувалося консенсусне **поняття міжнародного суду** як незалежного органу, що діє на постійній основі або створений ad hoc, уповноваженого на прийняття обов'язкових для сторін рішень на основі міжнародного права⁴. Наведене визначення є досить точним насамперед у зв'язку із акцентуванням на таких важливих для міжнародної судової установи якостях як незалежність суддів та прийняття обов'язкових для сторін рішень на основі міжнародного права. Критерій «вирішення суперечок на основі міжнародного права» здається більш привабливим, ніж запропонована деякими дослідниками «функція з врегулювання міжнародних суперечок». Відповідно до Статуту ООН та практиці Міжнародного суду ООН міжнародна суперечка має місце в тому випадку, коли держави взаємно висувають претензії з приводу того ж самого предмета спору. У доктрині міжнародного права поняття «міжнародна суперечка» зазвичай використовується для позначення взаємних претензій держав і розглядається як специфічне політико-правове відношення, що виникає між двома або більше суб'єктами міжнародного права і відображає існуючі між ними протиріччя. Тому якщо виходити з того, що вирішення міжнародних суперечок є відмінною ознакою міжнародних судів, то з числа останніх виявляться

---

¹ Васякіна Е. В. Эволюция международных уголовных трибуналов (1945-1994 гг) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. М., 2014. С. 88.

² Підгородинська А. В. Актуальні питання співробітництва України з міжнародними судовими установами. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету "Одеська юридична академія"*. 2015. Вип. 3. С. 201-202.

³ Энтин М. Л. Международные судебные органы: вклад в обеспечение международной стабильности, законности и сотрудничества : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. М., 1993. С. 8.

⁴ Lock T. *The European Court of Justice and International Courts*. Oxford, 2015. P. 7.

виключеними кримінальні суди і трибунали, адміністративні трибунали і деякі третейські суди, такі як, наприклад, Міжнародний центр з врегулювання інвестиційних суперечок. Що стосується Суду ЄС та Європейського суду з прав людини, то, незважаючи на наявність у них повноважень з вирішення міждержавних суперечок, число останніх настільки незначне у порівнянні з процесами, ініційованими приватними особами, що віднесення їх до судів, що вирішують міждержавні суперечки, виявляється не дуже коректним.

Сьогодні міжнародні судові установи *складають окрему систему*, до якої входять: Постійна палата Третейського суду, Міжнародний суд ООН, Суд Європейського Союзу, Суд Європейської асоціації вільної торгівлі, Міжнародний кримінальний суд, Міжнародний трибунал з морського права, Суд з примирення та арбітражу Організації з безпеки і співробітництва в Європі, Міжнародний арбітражний суд Міжнародної торгової палати, Лондонський міжнародний третейський суд, Арбітражний інститут Торгової палати м. Стокгольма, Орган з вирішення спорів Світової організації торгівлі, Міжнародний центр з врегулювання інвестиційних спорів та інші. Окремою підсистемою постають міжнародні судові установи, що діють у сфері захисту прав людини: Європейський суд з прав людини, Міжамериканський суд з прав людини та Африканський суд з прав людини і народів.

Міжнародна судова установа має свої специфічні *ознаки*, що дозволяють відрізнити її від національного суду. Так, І. Марусін виділяє наступні ознаки міжнародної судової установи: 1) має право виносити обов'язкові рішення для учасників спору; 2) створюється і діє відповідно до міжнародного договору або за рішенням відповідної міжнародної організації і у зв'язку із цим не знаходиться під юрисдикцією будь-якої держави; 3) висловлює і формулює власну позицію, а не узгоджену позицію засновників; 4) основою її діяльності є міжнародне право¹. А. Смбалян вважає, що з розвитком нових механізмів вирішення міжнародних суперечок класичні визначення поступово втрачають своє значення, і пропонує виходити із загального поняття «органи міжнародного правосуддя», що включає в себе всю систему судових, квазісудових і арбітражних органів (суди, трибунали, центри, палати, арбітражі та ін.), основною функцією яких є

---

¹ Марусин И. С. Международные судебные учреждения, стороной разбирательства в которых вправе выступать физические лица: новые тенденции развития и совершенствования их деятельности : автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук. СПб., 2008. С. 9.

врегулювання міжнародних спорів¹. В цьому відношенні запропоноване автором поняття немає принципових відмінностей від поняття «міжнародна судова установа». Англійські фахівці з міжнародного права Д. Терріс, Ч. Романо і Л. Свігарт вважають, що існує п'ять основних ознак міжнародного суду, а саме: постійний характер; наявність міжнародно-правового інструменту як основи суду; застосування міжнародного права; використання процесуальних норм, які існують до початку розгляду і не можуть бути змінені сторонами; винесення зобов'язуючих рішень².

Дійсно, однією з показових ознак міжнародної судової установи є *обов'язковість прийнятих рішень* для учасників суперечки. В теорії обов'язковість судового акта для осіб, щодо яких він винесений, і неможливість подолати цей судовий акт інакше як в порядку апеляційного перегляду описується через таку його якість, як *res judicata*³. Одночасно судовим актам може бути притаманна і властивість *res interpretata*, яка в доктрині розглядається як «інтерпретаційний авторитет судових актів». Дана правова концепція вперше сформульована відносно актів Європейського суду з прав людини, постанови якого є обов'язковими лише для сторін спору, однак дане Судом тлумачення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод має братися до уваги правозастосовними органами і національними судами всіх держав-учасниць Конвенції⁴. Таким чином, акти міжнародної судової установи є обов'язковими для сторін суперечки або мають характер прецеденту.

Іншою, не менш важливою ознакою в діяльності міжнародної судової установи є її *незалежність*. У зарубіжній доктрині при визначенні відмінних рис міжнародних судових органів акцент робиться на незалежності суддів, що входять до їх складу, вирішенні ними суперечок на основі міжнародного права і обов'язковий характер прийнятих актів⁵. При цьому незалежність суддів розглядається в якості

¹ Смбатян А. С. Решения органов международного правосудия в системе международного публичного права. М.: Статут, 2012. С. 10.

² Terris D., Romano C. Swigart, L. The International Judge: An Introduction to the Men and Women who Decide the World's Cases. Oxford: Oxford University Press, 2007.

³ Barnett P. R. Res Judicata, Estoppel, and Foreign Judgments: The Preclusive Effects of Foreign Judgments in Private International Law. Oxford, 2001. P. 89.

⁴ Bodnar A. Res Interpretata: Legal Effect of the European Court of Human Rights' Judgments for other States Than Those Which Were Party to the Proceedings // Human Rights and Civil Liberties in the 21st Century / Ed. by Y. Haeck, E. Brems. Dordrecht, 2014. P. 223-262.

⁵ Tomuschat C., International Courts and Tribunals, in R. Wolfrum (Ed.), The Max Planck Encyclopedia of Public International Law, 2012. Vol. 5. P. 499-514.

невід'ємної умови забезпечення дотримання принципу верховенства права, а обов'язковий характер рішень дозволяє відмежувати міжнародні суди від інших органів, що діють в якості дорадчих або відповідальних за моніторинг і володіють повноваженнями лише на прийняття рекомендацій. Вирішення спорів виключно на основі міжнародного права є тією особливістю, яка відрізняє міжнародні суди від національних¹.

Окрім цього, можна стверджувати, що більшість з принципів, викладених у Основних принципах незалежності судових органів, схвалених резолюціями 40/32 та 40/146 Генеральної Асамблеї від 29 листопада та 13 грудня 1985 року, застосовні і до міжнародних судових установ. Відмінність полягає у суб'єктах гарантування незалежності. Наприклад, відповідно до Основних принципів, незалежність судових органів гарантується державою і закріплюється в конституції або законах країни. Усі державні та інші установи зобов'язані шанувати незалежність судових органів і дотримуватися її². В міжнародних відносинах незалежність суду гарантується сукупністю держав-членів ООН, які є підписантами Статуту ООН, Римського статуту та інших міжнародних угод, що визначають статус певної міжнародної судової установи.

Корисним надбанням в теорії міжнародного права є визначення **видів міжнародних судових установ**. Так, Г. Шингарецька визначає наступні види міжнародних судів: 1) класичні міждержавні суди загальної компетенції та регіональні суди з прав людини; 2) суди регіональних інтеграційних об'єднань, які мають деякі якості квазіконституційного суду; 3) міжнародні кримінальні суди³. В. Толстих поділяє міжнародні суди на універсальні і регіональні; загальної і спеціальної компетенції; ті, що розглядають спори між державами та за участю приватних осіб; постійні і тимчасові⁴. М. Ентін зазначає, що не існує однієї загальноновизнаної класифікації, однак слід відокремлювати міжнародні судові установи спеціальної компетенції (кримінальні суди, зокрема і трибунали, наприклад, Нюрнберзький та Токійський трибунали, Міжнародний трибунал по колишній Югославії) та

---

¹ Lock T. The European Court of Justice and International Courts. Oxford, 2015. P. 6.

² Основні принципи незалежності судових органів, схвалені резолюціями 40/32 та 40/146 Генеральної Асамблеї від 29 листопада та 13 грудня 1985 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_201#Text

³ Шингарецкая Г. Г. «Классические» международные суды: роль в поддержании правопорядка. *Международное право и международные организации*. 2014. № 3. С. 452-457.

⁴ Толстых В. Л. *Международные суды и их практика*. М., 2015. С. 47.

міжнародні судові установи універсального типу, які приймають до розгляду по суті різні види спорів (наприклад, Суд ЄС)¹. Як вбачається, така класифікація в своїй основі може мати декілька критеріїв, однак головними з них є характер спорів, що розглядає суд, та процедура їх розгляду. Відповідно до цього, міжнародні судові установи, що складають на сьогодні окрему систему, можуть поділятися *на три великі групи*: 1) міждержавні суди загальної компетенції, що вирішують політичні суперечки між державами (Міжнародний суд ООН, Суд ЄС та ін.); 2) міжнародні кримінальні суди, трибунали та арбітражі (Міжнародний трибунал з морського права, Міжнародний кримінальний суд, Суд з примирення та арбітражу ОБСЄ та ін.); 3) регіональні суди з прав людини та суди регіональних інтеграційних об'єднань (ЄСПЛ, Міжамериканський суд з прав людини, Суд Євразійського економічного союзу та ін.)².

Інтеграційні та глобалізаційні процеси, що відбуваються в сучасному світі та мають прояв, зокрема, у формі створення європейських інтеграційних організацій, можна розглядати як втілення в життя ідей відомих філософів, правознавців та державних діячів, які перебували у витоків становлення республік та формування демократичних інститутів в Європі. При цьому європейські держави як суб'єкти зазначених інтеграційних процесів, створюючи організації, цілями яких є сприяння в інтенсифікації взаємовідносин, забезпечення розвитку економічних зв'язків, пошук нових можливостей для співробітництва в важливих сферах, за спільною згодою створюють і нове наддержавне право, застосування і тлумачення якого вимагає наявності розвинених, незалежних і компетентних органів правосуддя.

Сьогодні можна говорити про існування окремої унікальної системи європейського інтеграційного правосуддя, що розвивається за власними законами європейської інтеграції і має свою специфіку³. Україна, яка є членом Ради Європи та Організації з безпеки і співробітництва в Європі, за певними умовами також виступає суб'єктом європейського правосуддя. Висока динаміка звернень України до Європейського суду з прав людини, пов'язана, зокрема, із агресією Росії та намаганням відновити справедливість, посилення важливості євроатлантичного проекту, спричинили сплеск наукової

---

¹ Энтин М. Л. Знач. твір. С. 8.

² Степаненко К. В. Поняття, ознаки та види міжнародних судових установ. *Альманах міжнародного права*. 2020. № 23. С. 46-54.

³ Степаненко К. В. Європейське інтеграційне правосуддя: поняття та основні форми. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 4. С. 645.

активності вітчизняних авторів в питаннях дослідження діяльності міжнародних судових установ.

Феномен європейського інтеграційного правосуддя виник як особливий різновид міжнародного правосуддя, але в міру свого розвитку і дедалі більшого поширення. Позиції міжнародних судових установ у вирішенні міждержавних спорів, врегулюванні серйозних конфліктів і визначенні відповідальних за порушення норм міжнародного права помітно зміцнилися зі створенням у 1945 році Організації Об'єднаних Націй. Участь міжнародних судів в названих процесах забезпечується їх високим міжнародним статусом, що надає особливої ваги судовим рішенням¹. Окремим порядком існує та прогресує підсистема європейського судочинства в галузі прав людини.

В даний час, окрім європейської системи міжнародних організацій, власні органи інтеграційного правосуддя створені майже у всіх інтеграційних об'єднаннях, навіть в тих, які не мають формального статусу міжнародної організації (наприклад, спеціалізовані органи правосуддя в рамках Північноамериканської угоди про вільну торгівлю 1992 р. між США, Канадою і Мексикою). Лише у відносно рідкісних випадках інтеграційні об'єднання вдаються до суто політичних механізмів регулювання виникаючих в їх рамках інтеграційно-правових спорів. Зазвичай мова йде про об'єднання, що виникли порівняно недавно, і (або) про тих, правові та інтеграційні процеси в рамках яких ще не отримали повноцінного розвитку.

Якщо наявність спеціалізованих органів правосуддя може вважатися загальним правилом функціонування сучасних інтеграційних об'єднань, а їх відсутність – винятком, то способи створення судових установ зовсім не відрізняються одноманітністю. У сучасному світі можна говорити про існування різних моделей інтеграційного правосуддя, кожна з яких також має аналоги у внутрішньодержавному і в міжнародному праві. Ці моделі можуть не тільки існувати автономно, але і різним чином поєднуватися, комбінуватися один з одним. Результатом є виникнення змішаної (комбінованої) моделі інтеграційного правосуддя, яка також має кілька різновидів.

Одна з моделей інтеграційного правосуддя передбачає створення постійних органів правосуддя – інтеграційних судів, члени яких призначаються на постійній основі. Ця модель в повній мірі реалізується в межах європейського простору, під яким в загальному вигляді можна розуміти існування та постійну еволюцію взаємодіючих

---

¹ Степаненко К. В. Поняття, ознаки та види міжнародних судових установ. *Альманах міжнародного права*. 2020. № 23. С. 47.

між собою організацій, створених з певною метою (головною метою їх існування є інтеграція різноманітних установ та спільних цінностей). Сучасна глобалізація і регіоналізація права є вагомим фактором, що сприяє устанавленню європейських систем правосуддя в сучасному світі. Більш того, дані процеси здійснюються під дією самого феномена глобалізації, тобто навіть у відсутності конкретного примусу і будь-якого юридичного зв'язку між судовими установами.

На відміну від глобальних, європейські процеси характеризуються більшою складністю і більшою інтеграцією. Це має вираз не стільки у значній кількості діючих в регіоні європейських організацій (РЄ, ЄС, ОБСЄ та ін.), скільки появою європейських судових установ, наділених конкуруючою компетенцією із розгляду індивідуальних скарг фізичних і юридичних осіб. Кожна з цих установ, відповідно до положень установчих актів певного міжнародного регіонального об'єднання, володіє виключною компетенцією з розгляду питань щодо відповідності актів органів регіонального об'єднання, а також актів органів відповідних європейських держав відносно установчих актів свого регіонального правопорядку і інтерпретацією цих актів в останній інстанції. Проте судовий контроль зазначених судових установ, а також національних судів (наприклад, конституційних судів), здійснюється з метою захисту спільних інтересів, перелік яких порівняно схожий і практично не змінюється від одного правопорядку до іншого. Інакше кажучи, фактично різні суди покликані застосовувати загальне право, спільне для усіх інтеграційних об'єднань.

Більш того, право міжнародних регіональних судових установ розглядати індивідуальні скарги осіб, що передбачено, наприклад, Європейською Конвенцією, пряму дію міжнародного права в законодавстві держав-членів, а також компетенція з розгляду питань щодо відповідності актів органів держав-членів нормам міжнародного права призводять до необхідності співпраці між судами на європейському просторі. У ситуації, коли в рамках одного правового простору співіснує кілька правопорядків і судових систем (держав-членів, РЄ, ЄС), які інтегровані між собою і мають конкуруючу або схожу компетенцію, розбіжність їх судової практики ставить питання «правової забезпеченості» або «юридичної безпеки»¹ на європейському просторі.

Існування європейських регіональних судових установ, а також застосування міжнародного права судовими органами держав-членів, створюють передумови для існування зв'язків між судами двох

---

¹ Wyatt D. New legal order, or old? European law Review. Juin 1982. P. 147.

правопорядків – національного і міжнародного європейського. Таким чином, розгляд питання судової гарантії права міжнародними регіональними судовими органами має першочергове значення для дослідження питань взаємодії національних і регіональних судових установ. Якщо в рамках Ради Європи така взаємодія (за допомогою впливу судової практики) регіональних і національних судових установ є єдиною формою співпраці, то в рамках ЄС існують більш розвинені інструменти взаємодії судових установ та європейського регіонального правопорядку. Відносно Суду ЄС та права ЄС багато зарубіжних авторів констатують, що методи інтерпретації цього права, що використовуються Судом ЄС, є методами «створення права»¹.

Вперше про «простори свободи, безпеки і правосуддя» згадувалося в Договорі про Європейський Союз 1992 р. Спеціальна глава, присвячена «простору свободи, безпеки і правосуддя», була також включена в Договір про запровадження Європейської Конституції 2004 року, який так і не вступив в силу. Разом з тим, така глава міститься в тексті Договору про функціонування Європейського Союзу. Таким чином, в доктрині під європейським простором правосуддя багато вчених² розуміють комплекс заходів і механізмів, що діють в рамках тільки Європейського Союзу. Однак, як ми вже відзначали у попередніх підрозділах, сьогодні існують усі підстави говорити про *європейське інтеграційне правосуддя* як діяльність судів європейських інтеграційних організацій у їх явної чи контекстної взаємодії. Європейське інтеграційне правосуддя являє собою сукупність певних правових та організаційних форм функціонування міжнародних регіональних судів, що діють на європейському просторі, а також їх взаємодія з національними судами членів відповідних регіональних утворень з урахуванням дотримання права Ради Європи, і в першу чергу Європейської конвенції з прав людини. Систему судів європейського інтеграційного правосуддя складають: Суд ЄС, Суд Бенілюксу, Суд Європейської асоціації вільної торгівлі, Суд з примирення та арбітражу Організації з безпеки і співробітництва в Європі та ЄСПЛ. Кожен із цих судів має окрему історію, діє відповідно до завдань, що покладені на нього статутними угодами держав-членів організацій та з конкретною метою.

---

¹ Lecourt R. Le rôle de la Cour dans le développement des Communautés, *Annuaire dr. eur.* 1976, vol. 24. P. 19.

² Див., напр.: Бирюков М. М. Европейский Союз до и после Лиссабонского договора. М., 2010; Марченко М. Н., Дерябина Е. М. Правовая система Европейского союза: монография. М., 2012 та ін.

Як ми бачимо, на сьогодні існує розгалужена система міжнародних судових установ з різними статусом та юрисдикцією. Такий стан формує проблему ефективності роботи міжнародних судових установ. Їх велика кількість, відсутність ієрархії між ними, випадки різного тлумачень міжнародно-правових норм і принципів окремими суддями спричиняють виникнення конфліктів юрисдикцій різних міжнародних судових установ і винесення рішень, які не відповідають один одному, з однотипних питань міжнародного права. Подолання або максимальне пом'якшення конфліктів юрисдикцій є однією з основних завдань, яке повинне бути вирішене в процесі розвитку міжнародного права і органів міжнародного судочинства.

Актуальною проблемою також є аспект забезпечення незалежності та неупередженості суддів міжнародних судових установ. В цілому проблеми, пов'язані з діяльністю міжнародних судових установ, завжди будуть актуальні тому, що згідно з п. 1 ст. 38 Статуту Міжнародного суду ООН судові рішення є допоміжним засобом для визначення правової норми¹, тобто допоміжним джерелом міжнародного права.

Однією з основних ознак фрагментації міжнародного права є *проліферація* (лат. proles потомство, ferre нести) міжнародних судових установ, тобто їх множення, розростання, зростання числа міжнародних судів, що супроводжується якісними змінами в міжнародному праві². Деякі дослідники вважають, що в даний час існує приблизно 30 міжнародних судових установ, включаючи третейські, гібридні і адміністративні суди³. На думку Дж. К. Альтера, існує 25 міжнародних судів, при цьому 21 з 25 існуючих на даний момент міжнародних судів має чітко встановлену обов'язкову юрисдикцію⁴. Г. Шинкарецька виділяє до 50 подібних установ⁵. Англійські фахівці з міжнародного права Д. Терріс, Ч. Романо і Л. Свігарт вважають, що існує тільки 17 міжнародних органів, що відповідають п'яти ознаками міжнародного суду, а саме: постійний характер; установа на основі міжнародно-правового інструменту; застосування міжнародного права;

---

¹ Статут Організації Об'єднаних Націй. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text.

² Толстых В. Л. Курс международного права: Учебник. М.: Волтерс Клувер, 2009. 1056 с.

³ Толстых В. Л. Пролиферация международных судов и ее последствия. *Российское правосудие*. 2010. № 10. С. 54-63.

⁴ Alter J. K. The Evolving International Judiciary. Buffet Center for International and Comparative Studies Working Paper Series, 2011, (11), pp.

⁵ Шинкарецька Г. Г. Тенденции развития судебных средств мирного разрешения международных споров : монограф. М., 2009. 252 с.

використання процесуальних норм, які існують до початку розгляду і не можуть бути змінені сторонами; винесення зобов'язуючих рішень¹.

За думкою Ч. Романо, збільшення міжнародних судових установ може бути обумовлено поділом міжнародного права на галузі, які або потрапляли виключно під внутрішню юрисдикцію держав (наприклад, кримінальне правосуддя), або не були об'єктом багатостороннього регулювання (наприклад, міжнародна торгівля послугами), або просто були *vacua legis* (наприклад, природні ресурси відкритих морів або спільна спадщина людства). Зрозуміле таким чином кількісне збільшення органів міжнародного судочинства є виразом посилення нормативного регулювання в рамках міжнародної правової системи². Ю. Шені пояснює проліферацію органів міжнародного судочинства п'ятьма причинами: 1) зростання питомої ваги міжнародних норм, які вимагають, відповідно, наявності здійснених інститутів вирішення спорів; 2) прихильність верховенству права в міжнародних відносинах; 3) закінчення холодної війни, що свідчить про зниження міжнародної напруженості, яка заважала більш широкому використанню міжнародних процедур з розгляду суперечок; 4) позитивний досвід діяльності міжнародних судів і трибуналів надихнув держави на створення інших подібних органів; 5) усвідомлення того факту, що Міжнародний суд ООН не підходить для врегулювання всіх видів суперечок, будь то регіональних, торгових і пов'язаних з інвестиціями або тих, що стосуються прав людини, спонукало держави створити нові органи з вирішення спорів³.

На думку П.-М. Дюпуї, збільшення кількості органів міжнародного судочинства розширює можливості розгляду міжнародних спорів у судовому порядку, що сприяє процесу об'єктивізації міжнародного права, оскільки воно все менше і менше характеризується самооцінкою законності з боку його суб'єктів і творців суверенних держав⁴. Позитивним результатом проліферації є децентралізація окремих проблем, конкуренція юрисдикцій, можливість розгляду справ вузькоспеціалізованими судами, що складаються з

---

¹ Terris D., Romano C., Swigart L. *The International Judge: An Introduction to the Men and Women who Decide the World's Cases*. Oxford: Oxford University Press, 2007.

² Romano C.P. R. *The Proliferation of International Judicial Bodies: the Pieces of the Puzzle*. *International Law and Politics*, 31, 1999, pp. 709-751.

³ Shany Y. *The Competing Jurisdictions of International Courts and Tribunals*. Oxford: Oxford University Press, 2003.

⁴ Dupuy P.-M. *The Danger of Fragmentation of Unification of the International Legal System and the International Court of Justice*. *International Law and Politics*, 31, 1999, pp. 791-807.

експертів з конкретних проблем. На думку Р. Хіггінс, подібні суди є більш відкритими для недержавних учасників процесу і мають можливість швидше розглядати справи¹.

Негативним моментом проліферації є збільшення ризику винесення суперечливих, іноді несумісних рішень різними органами міжнародного судочинства, що створює загрозу фрагментації міжнародного права. Іншим негативним моментом проліферації є можливість пошуку відповідного суду, так званого «зручного суду», в англійській літературі має назву «forum shopping». Суть його полягає в тому, що кожен член судового процесу шукає для себе найбільш вигідний міжнародний судовий орган². Це призводить до створення юридичного конфлікту, до затягування розгляду справи, до проблем з визнанням органів міжнародного судочинства, їх юрисдикції, до невиконання рішень судів. В цілому це призводить до зниження ефективності діяльності міжнародних судів.

Виходом з ситуації, що склалася, на думку ряду дослідників, є створення ієрархії органів міжнародного судочинства. Дана ідея запозичена з внутрішньодержавної системи судочинства. Деякі дослідники вважають, що контролюючі функції може виконувати Міжнародний суд ООН, який і в даний час наділений найбільшими повноваженнями. Вони пропонують наділити Міжнародний суд ООН додатковими функціями: функцією розгляду апеляцій щодо рішень, винесених іншими органами міжнародного правосуддя з метою уникнення юридичних конфліктів³, а також консультативною функцією щодо складних проблем міжнародного права для забезпечення однаковості при тлумаченні і застосуванні норм міжнародного права⁴. Деякі дослідники вважають, що Міжнародний суд ООН повинен бути наділений тими ж функціями, що і Суд Європейського Союзу, який, відповідно до ст. 267 Договору про функціонування Європейського Союзу, дає можливість юрисдикційним органам держав-членів ЄС звертатися з консультаційним запитом до Суду Європейського Союзу,

---

¹ Higgins R.. Respecting Sovereign States and Running a Tight Courtroom. *International & Comparative Law Quarterly*, 50(1), 2001, pp. 121-132.

² Helfer L. R. Forum Shopping for Human Rights. *University of Pennsylvania Law Review*, 148(2), 1999, pp. 285-400.

³ Lavranos N. Regulating Competing Jurisdictions among International Courts and Tribunals. *Zeitschrift fur ausländisches Recht und Volkerrecht*, 2008, (68), pp. 576-621; Lavranos N. *Towards a Solange Method between International Courts and Tribunals*, 2008.

⁴ Speech by His Excellency Judge Gilbert Guillaume, President of the International Court of Justice, to the Sixth Committee of the General Assembly of the United Nations: The proliferation of international judicial bodies: The outlook for the international legal order (27 October 2000). URL: <http://www.icj-cij.org/court/index.php?pr=85&pt=3&p1=1&p2=3&p3=1>.

якщо в процесі розгляду справ вони стикаються з труднощами при тлумаченні або застосуванні права ЄС, забезпечуючи єдність права держав, що входять в ЄС. Інші дослідники пропонують долати юридичні конфлікти через устанovu нового міжнародного органу Генеральної Асамблеї ООН, який, завдяки наданим йому керівним повноваженням, зміг би забезпечити однаковість практики вирішення спорів і, відповідно, єдність міжнародного права¹.

Однак висловлені пропозиції щодо вирішення даної проблеми навряд чи можна реалізувати найближчим часом, оскільки для цього потрібні політична воля і дії з боку держав-членів ООН щодо внесення змін до Статуту ООН. Деякі дослідники міжнародної системи судочинства вважають утопічною ідею створення ієрархії серед міжнародних судових установ. Так, Дж. Чарні пише, якщо держави бажають створити систему, що включає різні механізми врегулювання міжнародних суперечок незалежними органами, то міжнародне співтовариство не створить і не може створити таку ієрархію органів міжнародного правосуддя, яка на чолі міжнародного права поставить Міжнародний суд або інший суд в якості «вищого суду міжнародного права»². Деякі дослідники бачать вихід із ситуації в зменшенні кількості справ, що розглядаються міжнародними судовими органами³. На думку частини дослідників, найближчим часом кількість органів міжнародного правосуддя не збільшуватиметься, темпи зростання органів міжнародного правосуддя сповільняться⁴.

Однак існують усі передумови вважати, що кількість міжнародних судів буде збільшуватися і надалі. В даний час створення нової регіональної міжнародної організації, як правило, тягне за собою створення в її рамках міжнародного суду. Є пропозиції зі створення нових судів / трибуналів, наприклад, Міжнародного суду з прав людини (International Human Rights Court); Міжнародного екологічного суду (International Court for the Environment); Міжнародного трибуналу по позиках (International Loans Tribunal); Міжамериканського суду (InterAmerican Court of Justice); Міжнародного ісламського суду (International Islamic Court of Justice); Арабського суду (Arab Court of

---

¹ Bennouna M. Droit international du développement: Tiers monde et interpellation dudroit international. Paris: Berger-Levrault Publ, 1983.; Смбалян А. С. Толкование и применение правил Всемирной торговой организации : монография. М., 2017. 447 с.

² Charney J. I. The Impact on the International Legal System of the Growth of International Courts and Tribunals. International Law and Politics, 31, 1999, pp. 697-708.

³ Shany Y. The Competing Jurisdictions of International Courts and Tribunals. Oxford: Oxford University Press, 2003.

⁴ Смбалян А. С. Ззнач. твір.

Justice)¹. Проліферація міжнародного судочинства, з одного боку, посилює фрагментаційні ризики, зокрема, ризик юрисдикційних конфліктів, з іншого боку, змушує міжнародні судові установи шукати способи взаємодії між собою. Міжнародні судові установи зацікавлені у виконанні своїх рішень, в імперативізація. Якісна зміна міжнародної судової системи характеризується не тільки проліферацією, а й пошуком міжнародними судами можливостей співпраці у формі діалогу за допомогою врахування міжнародним судом практики інших судів за схожими питаннями при винесенні рішень.

Таким чином, міжнародна судова установа складається з незалежних суддів, які володіють автономною волею, діє на постійній основі або створена *ad hoc*, та уповноважена на прийняття на основі міжнародного права рішень, що мають обов'язковий характер або характер судового прецеденту. У теорії міжнародного права спільною рисою, що характеризує міжнародні судові установи, є юридична обов'язковість їх рішень, а також незалежність, гарантована шляхом впровадження спеціальних політико-правових та процесуальних засобів на універсальному рівні. Видова класифікація міжнародних судових установ в своїй основі може мати декілька критеріїв, однак головними з них є характер спорів, що розглядає суд, та процедура їх розгляду.

Процес формування судового розгляду у практиці вирішення міжнародних спорів і становлення постійно діючих міжнародних судових органів можливо поділити на такі основні етапи: 1) період від Гаазьких мирних конференцій 1899 і 1907 років до 1922 року до створення Постійної Палати міжнародного правосуддя; 2) створення Постійної Палати міжнародного правосуддя до створення Міжнародного суду ООН (1922–1945 рр.); 3) створення Міжнародного суду ООН (1945 р.) і формування інших міжнародних і регіональних судів різної юрисдикції.

Питання для самоконтролю:

1. *Поняття та особливості міжнародного судочинства.*
2. *Принципи міжнародного судочинства.*
3. *Система міжнародного судочинства.*

---

¹ Biehler G. Procedures in International Law. Berlin: Springer Publ, 2008.; Конєва А. Е. К вопросу о бесперспективности учреждения Всемирного суда по правам человека. *Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Юридические науки.* 2017. Т. 21. № 1. С. 83-101.

4. Становлення міжнародного судочинства в сучасних умовах розвитку міжнаціональних відносин.

5. Міжнародні акти у галузі міжнародного судочинства. Конвенційні норми у галузі міжнародного судочинства та їх класифікація.

6. Організаційно-правові та матеріально-правові норми у галузі міжнародного судочинства. Протоколи.

7. Місце Європейської Конвенції в системі джерел міжнародного судочинства.

8. Міжнародна судова установа як головний суб'єкт міжнародного судочинства.

9. Види та ознаки міжнародної судової установи.

СПЕЦІАЛЬНА ЛІТЕРАТУРА

Нормативно-правові акти

1. Віденська конвенція про право міжнародних договорів. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118.

2. Декларація про державний суверенітет України. *Відомості Верховної Ради України*. 1990. № 31. Ст. 429.

3. Договір про заснування Європейської Спільноти (Договір про заснування Європейського економічного співтовариства). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_017#Text.

4. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. *Офіційний вісник України*. 2008. № 93. Ст. 3103.

5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 р., з поправками, внесеними відповідно до положень Протоколів № 11 та № 14. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

6. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України «Про відновлення дії окремих положень Конституції України» від 21 лютого 2014 р. *Офіційний вісник*. 2014. № 19. Ст. 583).

7. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.

8. Міжнародний пакт про соціальні, економічні і культурні права від 16 грудня 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text.

9. Основні принципи незалежності судових органів, схвалені резолюціями 40/32 та 40/146 Генеральної Асамблеї від 29 листопада та 13 грудня 1985 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_201#Text.

10. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 17 липня 2006 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 30. Ст. 260.

11. Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору): Закон України від 7 лютого 2019 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 9. Ст. 50.

12. Про міжнародні договори України: Закон України від 29 червня 2004 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 50. Ст. 540.

13. Про правонаступництво України: Закон України 12 вересня 1991 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 46. Ст. 617.

14. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України від 17 липня 1997 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 40. Ст. 263.

15. Резолюція 2858 (XXVI) Генеральної Асамблеї ООН «Права людини при здійсненні правосуддя». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_838#Text.

16. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text.

17. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text.

Підручники, навчальні посібники, наукові публікації

1. Анакіна Т. М. Значення рішень міжнародних судів для розвитку міжнародного права. *Проблеми законності* : Респ. міжвідом. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. Харків : Нац. юрид. акад. України. 2007. № 89. С. 200-206.

2. Андрейків А. Тлумачення норм звичаєвого права у практиці міжнародних та національних судових установ. *Право.UA*. 2016. № 1. С. 159-165.

3. Антонович М. Міжнародне публічне право: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів. Київ : КМ Академія, 2011. 384 с.

4. Баймуратов М. А. Международное право : учеб. Харьков : Одиссей, 2008. 735 с.

5. Бринцев В. Д. Стандарти правової держави: втілення у національну модель організаційного забезпечення судової влади : монограф. Харків : Право, 2010. 464 с.

6. Буткевич В. Г. Міжнародне право: Основи теорії : підруч. Київ : Либідь, 2004. 816 с.

7. Войціховський А. В. Міжнародне право : підручник. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2020. 544 с.
8. Георгіца А. З., Чикурлій С. О. Міжнародне публічне право : навч.-метод. посібник. Чернівці : Рута, 2002. 175 с.
9. Голубок С. А. Международно-правовые стандарты права на судебную защиту. *Правоведение*. 2007. № 1. С. 112-124.
10. Городиський І. М. До питання ієрархії джерел міжнародного права у світлі ст. 38(1) Статуту Міжнародного Суду ООН. *Альманах міжнародного права*. 2015. № 9. С. 73-81.
11. Дмитрієв А. І., Муравйов В. І. Міжнародне публічне право : навч. посібник. Київ : Юрінком, 2000. 640 с.
12. Дорская А. А. Международное правосудие : учеб.-метод. пособие. СПб., 2012. 135 с.
13. Задорожній О. В. Порухення агресивною війною Російської Федерації проти України основних принципів міжнародного права : монограф. Київ : К.І.С., 2015. 640 с.
14. Исполинов А. С. Прецедент в международном праве (на примере Международного суда ООН, ЕСПЧ, ВТО и Суда ЕАЭС). *Законодательство*. 2017. № 1. С. 78-87.
15. Капустинський В. А. Загальна характеристика міжнародного судового права. *Міжнародні читання з міжнародного права пам'яті професора П. Є. Казанського : матеріали Третьої міжнар. наук. конф. (м. Одеса, 2–3 листоп. 2012 р.)* / відп. за випуск М. І. Пашковський; НУ «ОЮА». Одеса: Фенікс, 2012. С. 39-41.
16. Квятковська Б. І. Теоретичні засади судового прецеденту : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ, 2015. 20 с.
17. Кияниця І. Внутрішньодержавне значення джерел міжнародного публічного права. *Український часопис міжнародного права. Порівняльне правознавство*. 2001. № 1 (14). С. 19-24.
18. Кононенко В. П. Використання автономних засобів для забезпечення права на необхідну оборону в контексті міжнародного права. *Вісник Верховного Суду України*. 2013. № 10 (158). С. 42-46.
19. Крижановський В. Я. Міжнародні стандарти судового захисту прав людини та їх імплементація в систему правозахисту в Україні. *Актуальні проблеми політики: зб. наук, праць / голов, ред. С. В. Ківалов; відп. за вип. Л. І. Кормич*. Одеса : Нац. ун-т «Одеська юридична академія»; Південноукр. центр гендерних проблем, 2011. Вип. 42. С. 116-123.
20. Курило В., Панталієнко П. Судовий прецедент у правовій системі України: окремі аспекти практики реалізації. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. №5/1. С. 100-105.

21. Левакин И. В. Международное правосудие в действии. *Международные процессы*. 2016. №4. С. 1-4.

22. Маланчук П. Вступ до міжнародного права за Ейкхерстом ; пер. з англ. Харків : Консум, 2000. 592 с.

23. Махниборода И. М. Международное процессуальное право и международное судопроизводство: особенности взаимодействия: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. 12.00.10 / Дипломатическая акад. МИД РФ. Москва, 2011. 25 с.

24. Международное право в документах : учеб. пособие / Сост.: Н. Т. Блатова, Г. М. Мелков. 3-е изд., перераб. и доп. Москва : Междунар. отношения, 2000. 880 с.

25. Международные судебные учреждения. Роль международных арбитражных и судебных органов в разрешении межгосударственных споров / М. Л. Энтин. Москва: Междунар. отношения, 1984. 176 с.

26. Міжнародне право / Матіас Гердеген ; пер. з нім. Київ: К.І.С., 2011. 515 с.

27. Міжнародне право: навч. посібник / За ред. М. В. Буроменського. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 336 с.

28. Міжнародне право: підруч. / Ліпкан В. А. та ін.; за заг. ред. Ліпкан В. А. Київ : КНТ, 2009. 751 с.

29. Міжнародне право: Словник-довідник / Уклад.: к.ю.н., доцент П. В. Макушев, к.ю.н., доц. П. Я. Мінка, Л. А. Філяніна. Дніпропетровськ : Дніпроп. гуманітарн. ун-т, 2007. 248 с.

30. Міжнародне публічне право: навч. посібник / Відп. ред. Ю. С. Шемшеченко, Л. В. Губерський. Київ : Юрінком Інтер, 2000. 640 с.

31. Міжнародне публічне право: підруч. : у 3-х т. / В. Ф. Антипенко, Л. Д. Тимченко, О. В. Беглий та ін. Київ: НАУ, 2012. Т.1. 420 с.

32. Міжнародне публічне право: підручник. 2-ге вид. / за ред. В. М. Репецького. Київ : Знання, 2012. 437 с.

33. Міжнародне публічне право : підруч. : у 2-х т. / [В. В. Мицик, М. В. Буроменський, М. М. Гнатовський та ін. ; за заг. ред. В. В. Мицика. Харків : Право, 2018. Т. 2 : Основні галузі. 2018. 624 с.

34. Міжнародне публічне право : підруч. ; за заг. ред. Т. Л. Сироїд. Харків : Право, 2020. 648 с.

35. Міжнародне судочинство / К. М. Вітман та ін. ; за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. Київ : Юрид. думка, 2009. 258 с.

36. Пасічник Я. С. Основні принципи міжнародного судочинства. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Право*. 2012. Вип. 2. С. 339-347.

37. Пашук Т. І. Співвідношення права на ефективний засіб юридичного захисту і на справедливий судовий розгляд (у світлі європейських

стандартів). *Адвокат*. 2005. № 1. С. 35-42.

38. Підгородинська А. В. Актуальні питання співробітництва України з міжнародними судовими установами. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету "Одеська юридична академія"*. 2015. Вип. 3. С. 201-212.

39. Смбалян А. С. Конфликт юрисдикций органов международного правосудия как отрицание их взаимосвязей. *Российский юридический журнал*. 2013. № 5 (92). С. 26-36.

40. Смбалян А. С. Решения органов международного правосудия в системе международного публичного права: монограф. Москва : Статут, 2012. 272 с.

41. Степаненко К. В. Поняття, ознаки та види міжнародних судових установ. *Альманах міжнародного права*. 2020. № 23. С. 46-54.

42. Степаненко К. В. Система судочинства в зарубіжних країнах та міжнародні суди : наук.-практ. рекомендації. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр.справ, 2010. 37 с.

43. Стрельцова О. В. Судовий прецедент та судова практика: проблема співвідношення (теоретичний аспект). *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2004. № 9. С. 91-98.

44. Сырку Д. Разработка аспекта международной юрисдикции. *Молдавский журнал международного права и международных отношений*. 2010. № 3. С. 123-127.

45. Тарасов О. В. Суб'єкт міжнародного права: проблеми сучасної теорії : монограф. Харків : Право, 2014. 512 с.

46. Теліпко В. Е., Овчаренко А. С. Міжнародне публічне право : навч. посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 608 с.

47. Тимченко Л. Д. Международное право: учеб. Харьков : Консум; НУВД, 2004. 527 с.

48. Толстых В. Л. Вопросы процесса в решениях международных судов в первой декаде XXI в. *Российский юридический журнал*. 2011. № 3. С. 41-46.

49. Толстых В. Л. Международное правосудие и международное право на судебную защиту. *Наука и образование: хозяйство и экономика; предпринимательство; право и управление*. 2013. № 5. С. 39-46.

50. Толстых В. Л. Международные суды и их практика : учеб. пособие. Москва : Международные отношения. 2015. 504 с.

51. Толстых В. Л. Прецедентное значение решений международных судов. *Личность, право, власть в современной России: сб. материалов 8 Всерос. науч.-практ. конф. (Кострома, 11 дек. 2010 г.)*. Кострома : КГУ, 2011. Т. 2. С. 169-183.

52. Толстых В. Л. Пролиферация международных судов и ее последствия. *Российское правосудие*. 2010. № 10. С. 54-63.

53. Толстых В. Л. Развитие системы международного правосудия в конце XX – начале XXI в. *Міжнародні читання, присячені пам'яті професора Імператорського Новоросійського університету П. Е. Казанського : матеріали Другої міжнар. конф. (м. Одеса, 21-22 жовт. 2011 р.)*. Одеса : Фенікс, 2011. С. 49-53.

54. Цибуляк-Кустевич А. С. Доцільність створення міжнародного мирового суду. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2014. Вип. 10-2(2). С. 191-195.

55. Черкес М. Ю. Міжнародне право: підручник. 6-е вид. Київ : Знання, 2011. 398 с.

56. Шевчук С. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні. Київ : Реферат, 2007. 640 с.

57. Шевчук С. Судовий прецедент як джерело міжнародного права. *Вісник Академії правових наук України*. 2007. № 1 (48). С. 42-55.

58. Шингарецкая Г. Г. «Классические» международные суды: роль в поддержании правопорядка. *Международное право и международные организации*. 2014. № 3. С. 452-457.

59. Шинкарецькая Г. Г. Тенденции развития судебных средств мирного разрешения международных споров : монограф. Москва: NOTA BENE, 2009. 252 с.

60. Шпакович О. М. Роль судових органів у діяльності міжнародних організацій. *Порівняльно-правові дослідження*. 2011. № 2. С. 104-109.

61. Энтин М. Л. Международные судебные органы: вклад в обеспечение международной стабильности, законности и сотрудничества : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / МГИМО. Москва, 1993. 54 с.

Частина 2 МІЖНАРОДНІ СУДОВІ УСТАНОВИ ЗАГАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ

- 2.1. Постійна палата Третейського суду.
- 2.2. Міжнародний суд ООН.
- 2.3. Суд Європейського Союзу.
- 2.4. Суд Європейської асоціації вільної торгівлі.

2.1. Постійна палата Третейського суду

У 1899 році в м. Гаага була скликана Перша мирна конференція «з метою пошуку найбільш об'єктивних заходів реального і тривалого миру та обмеження розвитку існуючої зброї». Під час цієї конференції було укладено низку міжнародних угод, що стосувалися законів та звичаїв війни, а також уперше створено універсальний механізм вирішення спорів між державами у вигляді Постійної палати третейського суду. Це була перша спроба обмежити право на війну і перший крок на шляху закріплення в міжнародному праві принципу мирного вирішення міжнародних спорів¹. Професор Ф. Ф. Мартенс у своїй роботі «Сучасне міжнародне право цивілізованих народів» писав: «Безсмертна слава Гаазької конференції світу полягає у тому, що вона вперше організувала застосування цього способу (третейського розгляду) і узаконила його авторитет одноголосним рішенням 24 держав Європи, Америки і Азії»².

На Другій мирній Гаазькій конференції у 1907 р. була переглянута та ухвалена в новій редакції Конвенція про мирне розв'язання міжнародних спорів, прийнята Першою мирною конференцією. Вона набула чинності 26 січня 1910 р. Конвенція про мирне розв'язання міжнародних спорів приділила дуже багато уваги арбітражному розгляду. З 97 її статей більше половини (54 статті) регулюють питання

---

¹ Міжнародне публічне право: навч. посібник / Відп. ред. Ю. С. Шемшеченко, Л. В. Губерський. Київ, 2000. С. 36.

² Мартенс Ф. Ф. Современное международное право цивилизованных народов : в 2-х т. ; под ред. В. А. Томсинова. Т.1. Москва, 2008. С. 320.

третейського (арбітражного) розгляду. На даний час ратифікували одну з двох або обидві конвенції 107 держав, серед яких і Україна (4 квітня 1962 р.).

Система арбітражного врегулювання міжнародних спорів, передбачена цими документами, не зазнала суттєвих змін. Але ця система пізніше була розширена і поглиблена шляхом утворення нових судово-арбітражних органів.

Постійна палата третейського суду (Permanent Court of Arbitration – Постійний суд арбітражу) не є судом у традиційному розумінні, скоріше, це міжнародна міжурядова організація, основною функцією якої є допомога у створенні та функціонуванні арбітражних трибуналів для вирішення специфічних питань, тобто це механізм для створення арбітражних трибуналів.

Арбітраж є набагато гнучкішим за розгляд у судовому порядку і надає сторонам більший вибір щодо місця його проведення, призначення і вибору арбітрів та їхньої кваліфікації, процедури, яка має бути застосована, і регулювання повноважень трибуналу через формулювання меж його компетенції (так званого третейського запису або compromise (з франц. – компромісу). Ще однією перевагою арбітражного процесу є можливість його конфіденційності.

Діапазон категорій міжнародних спорів, на які поширюється юрисдикція Постійної палати третейського суду, є досить широким: спори щодо території, договорів, прав людини, а також двосторонні та багатосторонні комерційні та інвестиційні спори, а також спори екологічного характеру.

Незважаючи на те що Постійна палата третейського суду створювалась як інструмент для вирішення спорів між державами, у 1935 р. її повноваження були розширені, коли остання прийняла до свого розгляду першу справу між державою та юридичною особою («Радіокорпорація Америки проти Китаю»), встановивши прецедент для майбутньої діяльності щодо забезпечення врегулювання спорів між різноманітними державами, окремими державними установами, міжнародними організаціями та юридичними особами.

Важливим моментом діяльності Постійної палати третейського суду є те, що юрисдикція Палати може бути поширена на спори, які виникли між державами, що не є сторонами конвенції 1899 або 1907 рр.

Постійна палата третейського суду співпрацює з багатьма міжнародними інституціями, в тому числі судовими. У 1986 р. Постійна палата третейського суду розпочала співробітництво з Міжнародним центром із врегулювання інвестиційних спорів (ICSID), у 1990 р. уклала

подібну угоду з Гарантійним агентством багатосторонніх інвестицій (MIGA), а в 1989 р. – з Міжнародною радою комерційного арбітражу.

Постійна палата третейського суду видає «Щорічник комерційного арбітражу», «Міжнародний довідник з комерційного арбітражу» та спільно з Міжнародною радою комерційного арбітражу «Журнал міжнародного арбітражу».

Структура і склад Постійної палати. Постійна палата третейського суду складається з трьох органів, якими є Адміністративна рада, Бюро незалежних арбітрів та Міжнародне бюро (Секретаріат). Адміністративна рада складається з представників держав – членів конвенції, акредитованих у Нідерландах. Її очолює міністр закордонних справ Нідерландів. Основним завданням цього органу є визначення спільно з генеральним секретарем політики організації, забезпечення загальної координації діяльності Постійної палати третейського суду, здійснення загального адміністративного нагляду, а також контролю за виконанням бюджету. Цей орган діє за Правилами процедури Адміністративної ради Постійної палати третейського суду (далі – Правила процедури Ради).

Міжнародне бюро (Секретаріат) складається з досвідчених експертів у галузі права та управління, які призначаються з урахуванням принципу справедливого представництва різних держав. Його очолює генеральний секретар. Міжнародне бюро виконує організаційні функції, зберігає архіви. Бюро забезпечує реєстрацію послуг та адміністративну підтримку трибуналів і комісій, організовує наради і слухання, надає канцелярські послуги, а також послуги перекладу в діяльності трибуналів.

Держави-учасниці зобов'язані повідомляти Бюро за першої можливості про кожну угоду про третейський суд та про кожний третейський вирок, винесений особливими третейськими судами, а також надавати засвідчені копії цих документів. Вони зобов'язані також повідомляти Бюро про закони, розпорядження та документи, які засвідчують виконання винесених Палатою рішень. Міжнародне бюро уповноважене поширювати інформацію про свою діяльність серед держав, які не є сторонами конвенцій 1899 та 1907 рр.

Постійна палата третейського суду розташована у Палаці миру (м. Гаага, Нідерланди). Персонал Постійної палати третейського суду та учасники справ (радники, агенти, свідки) виконують свої функції згідно з умовами, гарантованими Угодою про штаб-квартиру Постійної палати третейського суду в Нідерландах.

Бюро незалежних арбітрів – структура, до складу якої входять потенційні арбітри – члени суду. Вони призначаються державами-

учасниками. Кожна з них відповідно до ст. 44 Конвенції про мирне розв'язання міжнародних спорів призначає не більше чотирьох осіб, спеціалістів з питань міжнародного права. Ці особи вносяться як члени Постійної палати в особливий список, який повідомляється усім державам-учасникам через Міжнародне бюро. Дві або кілька держав можуть призначити спільного одного чи кількох членів. Одна і та сама особа може бути призначена різними державами. Члени Палати призначаються на шестирічний строк, їхні повноваження можуть бути відновлені.

Члени Постійної палати третейського суду з кожної держави-учасниці формують національну групу, яка уповноважена подавати кандидатів для обрання суддів Міжнародного суду ООН (ст. 4 (1) Статуту Міжнародного суду справедливості). Члени Постійної палати третейського суду (разом з судьями Міжнародного суду ООН) входять до складу групи, що обирає кандидатів на Нобелівську премію миру.

Для забезпечення більшої доступності процедури вирішення спору Постійна палата третейського суду ухвалила концепцію політики Угоди про гостинність (Host Country Agreements) з державами, які є учасниками Конвенції 1899 або 1907 рр., яка полягає у можливості здійснення правосуддя не у м. Гаазі.

Процедура вирішення міжнародних спорів. Процедура вирішення міжнародних спорів Постійною палатою третейського суду включає арбітраж, посередництво, примирення, а також слідчі комісії зі встановлення фактів. Відповідно до угод про гостинність країна перебування та Постійна палата третейського суду встановлюють правові рамки, згідно з якими відбуваються вищезазначені процедури на території певної держави в конкретному випадку без потреби постійного представництва Постійної палати третейського суду.

Важливо, що угоди про гостинність включають положення про офіс та приміщення, надання секретарських послуг і регулюють привілеї та імунітети учасників, які забезпечуються державою місцеперебування трибуналу. Таким чином, угоди про гостинність дають змогу сторонам у спорі використовувати всі можливості Постійної палати третейського суду на території гостинної держави.

Широкі можливості Угоди про гостинність включають:

- застосування арбітражних процедур у будь-якій державі;
- розвиток міжнародного іміджу держави як арбітражного форуму;
- збільшення внутрішнього та регіонального значення арбітражу та інших методів урегулювання спорів у рамках Постійної палати

третейського суду;

- популяризація звернень до арбітражних інституцій у державі;
- розвиток співробітництва між Постійною палатою третейського суду та національними і регіональними арбітражними інституціями, а також заохочення обміну досвідом;
- збільшення процедурних можливостей вирішення спорів у рамках Постійної палати третейського суду.

У складі Постійної палати третейського суду діє Палата з екологічних спорів, яка складається з арбітрів, що спеціалізуються у спорах, пов'язаних з навколишнім середовищем і природними ресурсами, а також наукових та технічних експертів, які можуть призначатися експертами-свідками згідно з Правилами процедури з екологічних спорів Постійної палати третейського суду.

Палата з екологічних спорів діє на підставі Факультативних правил Постійної палати третейського суду для вирішення спорів щодо природних ресурсів та/або навколишнього середовища (2001 р.), Факультативних правил Постійної палати третейського суду для примирення у справах, пов'язаних з природними ресурсами та навколишнім середовищем (2002 р.). Факультативні арбітражні правила врегулювання спорів щодо природних ресурсів та навколишнього середовища забезпечують встановлення спеціального списку арбітрів, які є фахівцями в цій сфері. Правила також забезпечують встановлення списку наукових та технічних експертів. Сторони спору можуть, але не зобов'язані обирати арбітрів, посередників або експертів з цих списків.

Бюджет Постійної палати третейського суду формується за рахунок внесків держав-учасниць, сума яких залежить від системи юнітів, що визначається Всесвітнім поштовим союзом (одна з міжнародних міжурядових організацій, яка існувала в 1899 р., тобто на час створення Постійної палати третейського суду). Генеральний секретар щорічно подає доповіді Адміністративній раді про діяльність Постійної палати третейського суду та виконання бюджету.

Адміністративна рада доручає фінансовий нагляд за діяльністю Міжнародного бюро Фінансовому комітету, який складається з трьох членів Адміністративної ради, що знаходяться в м. Гаага. Її члени переобираються щороку в перший день січня шляхом заміщення одного члена згідно з французьким алфавітним порядком відповідно до ст. 11 Правил процедури Ради. У 2004 р. Адміністративна рада заснувала бюджетний комітет, функції якого подібні до функцій Фінансового комітету. Такий бюджетний комітет є відкритим для участі всіх держав-членів, останні мають право вивчати документи Адміністративної ради

фінансового характеру.

Судові витрати, пов'язані з функціонуванням трибуналів покладаються порівну на сторони. У жовтні 1994 р. Адміністративна рада заснувала Фонд фінансової підтримки, який компенсує судові витрати деяким державам. Це можуть бути учасниці Конвенції 1899, 1907 рр., які:

– уклали угоду з метою передачі одного або більше спорів, існуючих або майбутніх для вирішення будь-якими засобами, що є в наявності у Постійної палати третейського суду;

– на момент запиту фінансової допомоги з фонду зазначені в Списку отримувачів допомоги «DAC List of Aid Recipients», що складається Організацією економічної співпраці та розвитку (OECD).

Постійна палата третейського суду може застосовувати будь-яку процедуру вирішення спорів незалежно від її відповідності Конвенції 1899 або 1907 рр. чи будь-яким іншим факультативним правилам, гарантуючи сторонам у спорі максимальний рівень процедурної автономії. Якщо сторони не дійшли згоди щодо власних правил, які застосовуватимуться до третейського розгляду, вони керуються правилами, передбаченими Конвенцією 1899 або 1907 рр.

Сторони також можуть за згодою ухвалювати свої процедурні рамки, основою яких можуть бути Правила ЮНСІТРАЛ. Ними є Факультативні правила Постійної палати третейського суду для арбітражних спорів між двома державами (ухвалені у 1992 р.), Факультативні правила Постійної палати третейського суду для вирішення спорів між двома сторонами, з яких лише одна є державою (1993 р.), Факультативні правила Постійної палати третейського суду між міжнародними організаціями та державами (1996 р.), Факультативні правила Постійної палати третейського суду між міжнародними організаціями та приватними особами (1996 р.), Правила факультативного примирення Постійної палати третейського суду (1996 р.), Факультативні правила Постійної палати третейського суду для слідчих комісій з розслідування фактів (1997 р.), Факультативні правила Постійної палати третейського суду для вирішення спорів щодо природних ресурсів та/або навколишнього середовища (2001 р.), Факультативні правила Постійної палати третейського суду для примирення у справах, пов'язаних з природними ресурсами та навколишнім середовищем (2002 р.).

Звернення до третейського суду зумовлює обов'язок добросовісно підкорятися третейському рішенню. Це стосується питань юридичної сили, застосування та тлумачення міжнародних договорів, щодо яких

сторони звернулися до третейського провадження.

Угода про третейський суд може укладатися попередньо або для вирішення спорів, які вже існують. Постійна палата третейського суду компетентна для всіх випадків третейського провадження, якщо сторонами не укладено угоди про встановлення особливого суду.

Якщо інше не встановлено угодою сторін, кожна договірنا держава, звертаючись до Постійної палати третейського суду для вирішення спору або врегулювання ситуації, обирає третейських суддів з загального списку членів Палати (один національний арбітр та інший іноземний). Призначені таким чином чотири арбітри (якщо дві сторони у спорі) обирають суперарбітра (старшого суддю, головуючого). За відсутності згоди вибір суперарбітра доручається третій державі, спільно обраній сторонами. Якщо щодо цього не буде досягнуто згоди, то кожна сторона вибирає окремо державу, і вибір суперарбітра відбувається за згодою між обраними таким чином державами. Якщо протягом двох місяців ці дві держави не змогли дійти згоди, кожна з них надає двох кандидатів, узятих зі списку членів Постійної палати, але не з призначених. Головуючий обирається шляхом проведення процедури жеребкування. Така процедура, як зазначають науковці і практики, є надто громіздкою та архаїчною.

Після створення суду сторони повідомляють Бюро про своє рішення звернутися до Палати, текст свого третейського запису та імена суддів. Бюро терміново повідомляє кожному судді третейський запис та імена інших суддів.

Суд збирається удень, призначений сторонами. Члени суду при виконанні своїх обов'язків поза межами своєї держави користуються дипломатичними привілеями та імунітетами. Правила встановлення третейського запису та інші попередні процедурні питання регулюються статтями 52, 53, 54 Конвенції.

Держави, звертаючись до третейського суду, складають третейський запис, у якому визначаються предмет спору, строк та порядок призначення третейських суддів, форма, порядок та строки, згідно з якими здійснюється повідомлення одна одної сторони та розмір суми, яку кожна сторона повинна буде внести як аванс на витрати, а також визначаються (за необхідністю) особливі повноваження суду, місце засідань, мова провадження та інші умови.

Постійна палата третейського суду може встановити третейський запис за проханням навіть однієї сторони самостійно, якщо сторони не досягли згоди у разі спору, якщо це:

- передбачається загальним договором про третейський суд,

який не виключає компетенції Конвенції 1899 р. або 1907 р. Звернення до третейського суду не може мати місця, коли інша сторона заявляє, що спір не підлягає обов'язковому третейському провадженню;

– впливає з договірних боргів, які вимагаються однією державою з іншої на користь своїх громадян, якщо раніше не було встановлено, що третейський запис встановлюється іншим порядком.

За відсутності вказівок сторін місцем проведення слухань суду є м. Гаага. Перебування та діяльність трибуналу на території третьої держави можливі лише за згоди останньої.

Якщо третейський запис не визначив мови провадження, це питання вирішує Суд. Він має право встановлювати процесуальні правила провадження, а також форми, порядок і строки надання сторонами остаточних доводів та виконувати всі формальності, пов'язані з вивченням доказів.

Сторони мають право призначати при третейському суді особливих агентів, з дорученнями посередництва між ними і Судом. Сторони також можуть використовувати послуги професійних адвокатів і радників перед судом для захисту своїх прав та інтересів. Члени Постійної палати третейського суду можуть надавати агентські, адвокатські послуги або послуги радників лише на користь держави, яка їх призначала членами Палати.

Третейське провадження складається за загальним правилом з двох окремих частин: письмового розслідування та дебатів. Письмове розслідування полягає у повідомленні агентами двох сторін членам суду пам'ятних записок, відповідей та заперечень. Сторони подають документи як докази у справі. Це відбувається через Міжнародне бюро у строки, встановлені третейським записом. Кожний документ, представлений стороною, повинен бути повідомлений іншій стороні засвідченою копією.

Дебати складаються з усних виступів. Дебатами керує головуючий. Дебати відбуваються публічно за згоди сторін та Суду. Секретар складає протокол дебатів. Суд може вимагати від агентів сторін надання будь-яких актів та просити всі необхідні пояснення. Агенти та радники вправі заявляти заперечення та відводи. Суд може керуватися при прийнятті процесуальних та інших рішень загальними принципами права (ст. 73).

За винятком особливих умов, Суд збирається лише після закінчення розслідування. Наради суду відбуваються при зачинених дверях та залишаються секретними. Будь-яке рішення ухвалюється більшістю голосів. Третейське рішення повинно бути мотивованим. У

рішенні зазначаються імена суддів, воно підписується головуючим та секретарем. Рішення третейського суду оголошується публічно на засіданні суду в присутності агентів та радників сторін. Рішення суду остаточне та не підлягає оскарженню. При виникненні спору щодо тлумачення або виконання рішення воно підлягає розгляду суду, який його ухвалив.

Сторони можуть у третейському записі обумовити своє право на перегляд третейського рішення за виявлення нових обставин, які можуть вплинути на суть рішення. У такому разі перегляд здійснюється судом, який ухвалив таке рішення. Строк, протягом якого може бути подане прохання про перегляд, обумовлюється у третейському записі. Третейське рішення обов'язкове лише для сторін у спорі.

У певних випадках допускається спрощене арбітражне провадження. У кожному випадку це вирішують сторони у спорі. Кожна з них призначає одного суддю. Ці судді обирають старшого суддю, який головує в суді. За відсутності попередньої угоди суд призначає одразу ж після свого створення термін, в який сторони повинні надати свої пам'ятні записки.

Провадження здійснюється тільки у письмовій формі, але кожна сторона має право просити про допущення свідків та експертів. Суд зі свого боку може опитати агентів сторін, а також експертів та свідків, якщо він вважає за потрібне.

Постійна палата третейського суду може створювати трибунали для вирішення спорів, які діють на основі Правил ЮНСІТРАЛ. Ці Правила визначають Генерального секретаря Постійної палати третейського суду як авторитет, що призначає арбітрів відповідно до прохання сторін арбітражного процесу в таких ситуаціях, якщо:

– потрібно призначити єдиного арбітра, а сторони у визначений час не досягнули згоди щодо кандидатури (ст. 6);

– потрібно призначити трьох арбітрів, а одна сторона у визначений строк не обрала арбітра (ст. 7 пар. 2, 3) або обрані двома сторонами арбітри не можуть обрати суперарбітра у зазначений строк (ст. 7 пар. 3);

– арбітр отримав відкликання (ст. 12);

– не визначено гонорар арбітра (ст. 39).

У період з 1900 р до початку Другої світової війни в Постійній палаті третейського суду було розглянуто 23 справи. Найактивніша діяльність Постійної палати третейського суду припадає на період з 1902 по 1932 рр., коли вона розглянула 21 справу. Згодом кількість звернень до цієї міжнародної інституції зменшилася у зв'язку з

заснуванням та діяльністю Постійної палати міжнародного правосуддя (з 1920 р.), а згодом – Міжнародного суду ООН (з 1946 р.). Останнім часом практика Постійної палати третейського суду обмежується створенням за допомогою Бюро Постійної палати третейського суду інших арбітражних органів – Трибуналу з позовів між Іраном і Сполученими Штатами у м. Гаазі або в разі арбітражу між Сполученими Штатами та Сполученим Королівством щодо аеропортових зборів у аеропорту «Хітроу».

На сьогоднішній день 111 держав є членами Палати, однак вона може розглядати не тільки міждержавні суперечки, а й суперечки з участю міжнародних організацій, юридичних і фізичних осіб. Хоча конвенції 1899 і 1907 рр. містять процедурні правила, сторони за обоюбічною згодою можуть прийняти свої правила або обрати з прийнятих останнім часом ППТС сучасних факультативних правил розгляду спорів¹.

В останні роки Постійна палата третейського суду займалася розвитком так званих «регіональних процедур» з метою зробити знання і досвід Палати більш доступними. Дана ініціатива спрямована на встановлення правових основ, згідно з якими майбутні арбітражні (третейські) суди зможуть проходити в приймаючій країні на основі ad hoc, без необхідності у їх постійній фізичній присутності. Відповідно до запроваджених процедур, Постійна палата третейського суду і приймаюча країна зобов'язуються співпрацювати, щоб упевнитися в тому, що арбітри і службовий персонал Палати здатні виконувати свої функції в тих же умовах, які гарантовані Угодою про штаб-квартиру Палати з урядом Нідерландів. З цією метою Постійна палата третейського суду заснувала практику укладення так званих «договорів з приймаючою країною». Такі договори вже укладені з Аргентиною, Коста-Рікою, Сінгапуром, Індією, Ліваном, ПАР і Маврикієм. В даний час на базі Постійної палати третейського суду продовжують створюватися арбітражі ad hoc, змішані судові комісії і змішані арбітражі.

На початок вересня 2017 року Постійна палата третейського суду створила 39 арбітражних трибуналів щодо розгляду міжнародних публічно-правових спорів, серед яких є врегульовані міждержавні справи; також є справи, що розглядаються. До останньої групи слід віднести справу за № 2017-16, що стосується позову України проти Російської Федерації, в якому йдеться про порушення прибережних прав України в Чорному морі, Азовському морі та Керченській протоці².

---

¹ Тексти див. на офіційному сайті ППТС. URL: www.pca-cpa.org.

² Офіційний сайт ППТС. URL: <https://pca-cpa.org/cases/>.

2.2. Міжнародний суд ООН

Міжнародний суд ООН (International Court of Justice) є головним судовим органом Організації Об'єднаних Націй, який розв'язує міждержавні спори і надає консультативні висновки. Попередником Суду була Постійна палата міжнародного правосуддя, створена під егідою Ліги Націй. Палата складалася з 15 суддів, які представляли основні правові системи світу й обиралися на 9 років Радою та Асамблеєю Ліги. Відповідно до Статуту Палата мала право розглядати міждержавні спори та давати консультативні висновки з будь-яких юридичних питань на запит Асамблеї або Ради Ліги Націй. За період з 1922 по 1940 рр. вона винесла 29 рішень з міждержавних спорів, а також прийняла 27 консультативних висновків. Діяльність Палати була перервана Другою світовою війною у 1940 р., хоча формально вона разом з Лігою Націй проіснувала до 1946 р.

У зв'язку зі створенням ООН на міжнародній конференції в Сан-Франциско (1945 р.) було визнано недоцільним зберігати Постійну палату міжнародного правосуддя. Натомість було вирішено організувати Міжнародний суд ООН. Його Статут був практично ідентичний Статутові Постійної палати міжнародного правосуддя. У лютому 1946 р. Генеральна Асамблея та Рада Безпеки ООН обрали перших суддів Міжнародного суду ООН, а вже у квітні цього ж року Суд зібрався на своє перше засідання. Першим Головою Суду став представник Сальвадору Хосе Густаво Герреро, який був останнім Головою Постійної палати міжнародного правосуддя. Першу справу, яка стосувалася морського інциденту в протоці Корфу, Суд почав розглядати у травні 1947 р¹.

Сьогодні Міжнародний суд ООН є головним судовим органом Організації Об'єднаних Націй, який розв'язує міждержавні спори і надає консультативні висновки. Принципові напрями діяльності Міжнародного суду ООН визначені в статтях 92-96 Статуту ООН, компетенція Суду регламентована і статтями 34-38 Статуту Міжнародного Суду. Сторонами у справах, які розглядає Суд, можуть бути тільки держави, при цьому юрисдикція Суду є добровільною, тобто він може розглядати справи лише за згодою сторін. Водночас, держави можуть визнати для себе юрисдикцію суду обов'язковою в усіх правових спорах, що стосуються:

---

¹ Міжнародне судочинство / Кол. авт. ; за заг. ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. Київ : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2009. С. 8.

- тлумачення договору;
- будь-якого питання міжнародного права;
- наявності факту, який, якщо він буде встановлений, являтиме собою порушення міжнародного зобов'язання;
- характеру і розмірів відшкодування за порушення міжнародного зобов'язання.

Окрім судової, Міжнародний Суд здійснює і консультативну юрисдикцію. Так, він може давати консультативні висновки з будь-якого юридичного питання на запит Генеральної Асамблеї і Ради Безпеки, а також інших органів і спеціалізованих установ ООН.

Міжнародно-правовою основою діяльності Міжнародного суду ООН є насамперед положення розділу XIV Статуту ООН (ст. 92-96), Статут Міжнародного суду ООН, який є невід'ємною складовою Статуту ООН, а також його Регламент, прийнятий 14 квітня 1972 р.¹. Відповідно до ст. 93 Статуту ООН усі держави-члени ООН є *ipso facto* учасниками Статуту Міжнародного суду ООН. Ця стаття також передбачає, що держава, яка не є членом ООН, може приєднатися до Статуту Міжнародного суду ООН на умовах, які в кожному конкретному випадку визначаються Генеральною Асамблеєю ООН за рекомендацією Ради Безпеки. Такі умови були визначені в резолюції Генеральної Асамблеї ООН № 91 від 11 грудня 1946 р. у відповідь на запит Швейцарії, яка, не будучи членом ООН, виявила бажання стати учасницею Статуту Міжнародного суду ООН: 1) прийняття положень Статуту Міжнародного суду ООН; 2) прийняття зобов'язань члена ООН за ст. 94 Статуту ООН, яка передбачає обов'язок держави виконати рішення Міжнародного суду ООН; 3) зобов'язання брати участь у витратах на діяльність Суду в такому справедливому розмірі, який визначатиме Генеральна Асамблея ООН час від часу після консультації зі швейцарським урядом. Ці ж самі умови в подальшому використовувалися і в інших випадках, коли певна держава бажала приєднатися до Статуту Міжнародного суду ООН, не будучи при цьому членом ООН. Крім Швейцарії, яка стала учасницею Статуту 28 липня 1948 р., такою можливістю скористалися Японія (2 квітня 1954 р.), Ліхтенштейн (29 березня 1950 р.), Сан-Марино (18 лютого 1954 р.), Науру (29 березня 1988 р.), які стали учасниками Статуту Міжнародного суду ООН ще до того, як стали членами ООН.

Згідно зі ст. 35 Статуту Міжнародного суду цей орган є відкритим для держав, які є учасниками Статуту, а умови, на яких інші держави можуть отримати доступ до Суду, визначаються Радою Безпеки ООН з

---

¹ Регламент Міжнародного суду ООН. URL : <https://www.un.org/ru/icj/rules.shtml>.

дотриманням особливих положень чинних міжнародних договорів, але ці умови ні в якому разі не можуть поставити сторони в нерівне становище перед Судом. Ряд держав (Албанія, Італія, Камбоджа, Цейлон (нині Шрі-Ланка) Федеративна Республіка Німеччина, Фінляндія, Лаос та В'єтнам) свого часу направили до Міжнародного суду заяви, за допомогою яких вони визнали юрисдикцію суду щодо конкретного міжнародного спору чи спорів або загальну заяву про визнання юрисдикції Суду щодо всіх спорів або певних категорій спорів, які виникли або можуть виникнути в майбутньому. В цих заявах відповідні держави також брали на себе зобов'язання добросовісно виконувати рішення Суду. Сьогодні ці положення зберігають скоріше теоретичне значення, оскільки станом на 2021 р. 193 держави є членами ООН і відповідно учасниками Статуту Міжнародного суду ООН.

Склад та структура Суду. Відповідно ст. 2 свого Статуту Міжнародний суд ООН складається з колегії незалежних суддів, обраних, незалежно від їх громадянства, з-поміж осіб високих моральних якостей, які відповідають вимогам, що ставляться для призначення їх на вищі судові посади або є юристами з визнаним авторитетом у галузі міжнародного права. Практика свідчить, що членами Суду, як правило, обираються особи, які працювали юрисконсультами в міністерствах закордонних справ своїх країн, були професорами міжнародного права, дипломатами або суддями верховних судів у своїх країнах. Суд складається з 15-и осіб, серед яких не може бути громадян однієї і тієї ж держави. Враховуючи той факт, що законодавство багатьох країн визнає можливість подвійного громадянства, у Статуті міститься таке положення: особа, яку можна розглядати як громадянина більше ніж однієї держави, вважається громадянином тієї держави, в якій вона звичайно користується своїми громадянськими та політичними правами.

З метою забезпечення незалежності суддів безпосереднє висунення кандидатур здійснюється не урядами держав. Стаття 4 Статуту Міжнародного суду ООН передбачає що, члени Суду обираються Генеральною Асамблеєю і Радою Безпеки з-поміж осіб, внесених до списку за пропозицією національних груп Постійної палати Третейського суду. Що стосується членів ООН не представлених у Постійній палаті Третейського суду, то кандидати від них висувуються національними групами, призначеними з цією метою їхніми урядами з дотриманням умов, встановлених для членів Постійної палати Третейського суду ст. 44 Гаазької конвенції 1907 р. про мирне вирішення міжнародних зіткнень. У зв'язку з тим, що на сьогодні всі

учасники Статуту Міжнародного суду є членами ООН, положення ст. 4 Статуту про те, що умови, на яких держава-учасниця Статуту, яка не входить до складу ООН, може брати участь в обранні членів Суду, визначаються, за відсутності спеціальної угоди, Генеральною Асамблеєю за рекомендацією Ради Безпеки ООН, фактично не застосовується.

Кожна національна група висуває не більше чотирьох кандидатів, з яких не більше двох кандидатів можуть бути громадянами цієї держави. Стаття 6 Статуту Суду містить рекомендацію, щоб кожна національна група до висунення кандидатур запрошувала думку вищих судових установ та академій своєї країни, а також національних відділень міжнародних академій, що займаються вивченням права. Генеральний секретар складає в алфавітному порядку список усіх осіб, кандидатури яких були висунуті, і представляє цей список Генеральній Асамблеї та Раді Безпеки ООН.

Відповідно до положень ст. 9 Статуту Суду, весь склад Суду загалом повинен забезпечити представництво найголовніших форм цивілізації та основних правових систем світу. На практиці цей принцип реалізується у відповідному розподілі місць у Суді за головними географічними регіонами світу. На сьогодні цей розподіл є таким: Африка – 3 члени, Латинська Америка та Карибський басейн – 2 члени, Азія – 3 члени, Західна Європа та інші країни (включаючи Канаду, США, Австралію та Нову Зеландію) – 5 місць, Східна Європа – 2 місця. Хоча це прямо не зафіксовано в жодному міжнародно-правовому документі, але до складу Суду завжди входять судді, які є громадянами держав–постійних членів Ради Безпеки ООН.

Генеральна Асамблея і Рада Безпеки приступають до виборів членів Суду незалежно одна від одної і обраними вважаються кандидати, які отримали абсолютну більшість голосів і в Генеральній Асамблеї, і в Раді Безпеки, при чому голосування в Раді Безпеки проводиться без будь-яких відмінностей між постійними та непостійними членами. Якщо абсолютна більшість голосів і в Генеральній Асамблеї, і в Раді Безпеки подана більш як за одного громадянина однієї держави, обраним вважається той, хто старший за віком. Якщо після першого засідання, скликаного для виборів, одне або кілька місць виявляться незайнятими, скликається друге, а у разі необхідності – і третє засідання. Якщо ж і третє голосування виявиться не результативним, тоді за вимогою або Генеральної Асамблеї, або Ради Безпеки може бути створена погоджувальна комісія з бти членів (по 3 члени призначають Генеральна Асамблея і Рада Безпеки) для обрання

абсолютною більшістю голосів однієї особи на кожне вільне місце і представлення його кандидатури на розсуд Генеральній Асамблеї та Раді Безпеки.

Відповідно до п. 3 ст. 12 Статуту, якщо погоджувальна комісія одногосно зупиниться на кандидатурі будь-якої особи, яка відповідає вимогам, що пред'являються для зайняття цієї посади, її ім'я може бути включено до списку, навіть якщо вона не фігурувала у кандидатському списку, який формувався за пропозиціями національних груп Постійної палати Третейського суду. Якщо погоджувальна комісія переконається, що вибори не зможуть відбутися, тоді члени Суду, які вже обрані, у строк, що визначається Радою Безпеки, приступають до заміщення вільних місць шляхом обрання членів Суду з-поміж кандидатів, за яких були подані голоси або в Генеральній Асамблеї, або в Раді Безпеки.

Члени Міжнародного суду ООН обираються терміном на *дев'ять* років з можливістю переобрання. Кожні три роки відбувається оновлення однієї третини складу Суду. Коли обиратися судді першого складу, було встановлено, що строк повноважень п'яти суддів спливає через три роки, а строк повноважень ще п'яти суддів – через шість років, а питання, хто з суддів був обраний на який термін, вирішувалося жеребкуванням. У разі подання членом Суду заяви про відставку ця заява адресується Голові Суду для передачі Генеральному секретареві ООН і після отримання останнім цієї заяви місце вважається вакантним. Вакансії, що відкрилися, заповнюються тим самим порядком, який застосовується при обранні суддів, а член Суду, обраний замість члена, термін повноважень якого ще не сплинув, залишається на посаді до закінчення терміну повноважень свого попередника.

Члени Суду не мають права виконувати ніякі політичні чи адміністративні обов'язки, не можуть бути представниками, повіреними чи адвокатами у будь-яких справах, а також не можуть брати участь у розв'язанні будь-якої справи, в якій вони раніше брали участь як представники, повірені або адвокати будь-якої з сторін чи будь-яким іншим способом.

Слід звернути увагу на тому, що після свого обрання члени Суду не представляють ані уряди своєї країни, ані будь-яку іншу владу. На відміну від Генеральної Асамблеї та Ради Безпеки Міжнародний суд ООН не складається з представників урядів держав. З метою забезпечення справжньої незалежності суддів існує особливий порядок усунення їх з посади. Стаття 18 Статуту передбачає, що член Суду не може бути усунутий з посади, крім того випадку, коли він, за одностайною думкою інших членів Суду, перестає відповідати вимогам,

що висуваються для зайняття цієї посади. Але таких випадків на практиці поки що не було. Стаття 19 Статуту закріплює положення про те, що під час виконання ними своїх обов'язків члени Суду користуються дипломатичними привілеями та імунітетами.

Після свого обрання на відкритому засіданні Суду кожен новообраний суддя повинен зробити таку заяву: «Я урочисто заявляю, що виконуватиму свої обов'язки і здійснюватиму свої повноваження як суддя чесно, з відданістю справі, неупереджено та добросовісно».

Голова та віце-голова Суду обираються самими суддями на три роки з правом переобрання шляхом таємного голосування. Голова керує роботою Суду і здійснює нагляд за діяльністю адміністративного управління за допомогою Адміністративно-бюджетного комітету та інших комітетів, в яких працюють члени Суду. Віце-голова заміщує Голову під час його відсутності у тому разі, коли Голова не може виконувати свої функції, або у випадку, якщо місце Голови стає вакантним.

Суд обирає також свого секретаря таємним голосуванням з-поміж кандидатів, що пропонуються самими членами Суду. Секретар обирається на семирічний термін з правом переобрання. Секретар керує роботою Секретаріату Суду, який є постійним адміністративним органом Суду, забезпечує зв'язок між Судом та державами, ООН та іншими міжнародними організаціями. Він оновлює загальний список справ Суду, бере участь у судових засіданнях, забезпечує ведення протоколів, відповідає за архіви, складає проєкт бюджету Суду, скріплює підписом рішення Суду, зберігає печатку Суду. Перед вступом на посаду секретар на засіданні Суду робить таку заяву: «Я урочисто заявляю, що виконуватиму покладені на мене обов'язки секретаря Міжнародного суду з усією лояльністю, розсудливістю, добросовісністю та суворо дотримуватимуся всіх приписів Статуту і Регламенту Суду».

Суд аналогічним чином і на аналогічний термін обирає також заступника секретаря, який перед вступом на посаду робить таку ж саму заяву. Працівники Секретаріату призначаються Судом за поданням секретаря, але Суд може прийняти рішення, що пропозиції про призначення на певні посади подаються Секретарем після схвалення Головою. До штату Секретаріату входять юристи, перекладачі, архіваріуси, бібліотекарі, фахівці з питань інформації та комп'ютерні фахівці, бухгалтери, адміністративні працівники, друкарки, телефоністки та охоронці. Завдання Секретаріату мають юридичний, дипломатичний та адміністративний характер. Значна частина роботи

Секретаріату пов'язана з лінгвістичним обслуговуванням роботи Суду: оскільки офіційними мовами Суду є англійська і французька, то виникає потреба у здійсненні значної кількості висококваліфікованих перекладів. На всіх посадових осіб Секретаріату поширюється дія Положення про персонал, яке є майже ідентичним з Правилами про персонал ООН. Їхні умови праці, посадові оклади та пенсії відповідають умовам праці, окладам та пенсіям співробітників ООН еквівалентної категорії та класу. Вони користуються тими самими привілеями та імунітетами, що і члени дипломатичних представництв держав відповідного рангу.

Відповідно до ст. 22 Статуту місцеперебуванням Суду є м. Гаага (Нідерланди), хоча Суд може засідати та здійснювати свої функції і в інших місцях, якщо вважатиме це бажаним. Голова та Секретар Суду зобов'язані проживати в Гаазі, а що стосується інших членів Суду, то хоча Статут не містить імперативної вимоги щодо їх проживання в місці перебування Суду (вимагається тільки, щоб судді були у розпорядженні Суду в будь-який час, за винятком часу перебування у відпустці та відсутності у зв'язку з хворобою або з іншої серйозної підстави, належним чином поясненої Голові), на практиці більшість суддів також проживають у Гаазі. Судді мають право на періодичну відпустку, час і тривалість якої визначаються Судом, причому до уваги береться відстань від Гааги до постійного місця проживання кожного судді у себе на батьківщині.

Щорічний оклад членів Міжнародного суду становить 180 тис. дол. США. Голова отримує спеціальну надбавку в розмірі 15 тис. доларів США. Після виходу на пенсію суддя отримує щорічну пенсію, яка після дев'ятирічного терміну служби становить близько 80 000 доларів США. Рішення щодо розміру окладів та надбавок приймаються Генеральною Асамблеєю ООН, а самі оклади та надбавки не оподатковуються.

Держава, яка є стороною у справі, що розглядається Міжнародним судом, і не має у складі Суду судді, який є її громадянином, може (але не зобов'язана) обрати суддю *ad hoc* для цієї конкретної справи. Суддя *ad hoc* не обов'язково повинен бути (і на практиці досить часто не є) громадянином держави, яка його обрала. Суддя *ad hoc* при вступі на посаду робить таку ж саму урочисту заяву, що і члени Суду, бере участь у вирішенні справи на рівних правах зі своїми колегами, так само як і члени Суду, має право голосу і отримує від Суду винагороду за кожен відпрацьований день. Інститут суддів *ad hoc* є втіленням на практиці принципу суворої рівності сторін перед Міжнародним судом, оскільки

якщо член Суду – громадянин однієї з сторін спору зберігає право брати участь у вирішенні справи, то цілком справедливо і логічно надати право призначити суддю *ad hoc* іншій державі, яка є стороною у справі, але не має у складі Суду судді, який є її громадянином.

Стаття 33 Статуту Міжнародного суду встановлює, що фінансування його діяльності здійснюється ООН у порядку, що визначається Генеральною Асамблеєю. Так, у 2021 р. бюджет Суду складав 28,1 млн доларів США. Для порівняння можна зазначити, що Генеральна Асамблея ООН у 2020 році затвердила бюджет самої ООН у становив 3,07 млрд дол. США. Отже, витрати на здійснення міжнародного судочинства в рамках Міжнародного суду ООН не можна визнати надто обтяжливими для міжнародного співтовариства.

Важливим питання в діяльності МС ООН є його *юрисдикція*. Стаття 34 Статуту Міжнародного суду ООН передбачає, що тільки держави можуть бути сторонами по справі, що розглядається Міжнародним судом. Унікальність міжнародно-правового становища Міжнародного суду полягає в тому, що він є єдиним міжнародним судовим органом універсального характеру, що наділяється загальною юрисдикцією. Але Суд не може розглядати спори між державою та міжнародною організацією або між двома міжнародними організаціями. Також він не наділений компетенцією розглядати заяви корпорацій, міжнародних неурядових організацій чи фізичних осіб, якими б важливими не були питання, що в них порушуються. Отже, Суд розв'язує міжнародні спори лише між незалежними і суверенними державами – суб'єктами міжнародного публічного права.

Міжнародний Суд може розглядати справу лише в тому разі, якщо сторони спору певним чином висловили свою згоду на те, щоб стати стороною судового розгляду (так званий принцип згоди сторін). Тобто держава А не може просто подати позов проти держави Б до Міжнародного суду як це робиться в національному праві, де особа подає позов проти іншої особи, якщо вважає, що її права були певним чином порушені. Така ситуація пояснюється тим, що фундаментальними принципами міжнародного публічного права є, зокрема, принцип суверенної рівності держав та принцип мирного розв'язання міжнародних спорів, відповідно до яких держави зберігають за собою свободу вибору мирних засобів розв'язання спорів між ними. Тобто ніхто не має права примусити суверенні держави розв'язувати свій спір якимось конкретним засобом, у тому числі зверненням до Міжнародного суду. Держава може висловити свою згоду на передачу міжнародного спору, стороною якого вона є, до

Міжнародного суду трьома способами:

– шляхом спеціальної угоди між сторонами щодо передачі справи до Суду (п. 1 ст. 36 Статуту);

– реалізуючи спеціальні статті міжнародних договорів, за якими держави-учасниці заздалегідь передбачають компетенцію Суду на розгляд спору між ними (п. 1 ст. 36 Статуту);

– шляхом односторонньої заяви про визнання без особливої угоди, *ipso facto*, щодо будь-якої іншої держави, яка взяла на себе ж зобов'язання, обов'язкової юрисдикції Суду з усіх питань, що стосуються: а) тлумачення договору; б) будь-якого питання міжнародного права; в) наявності факту, який у разі свого встановлення являтиме собою порушення міжнародного права; г) характеру та розмірів відшкодування, належних за порушення міжнародного зобов'язання (п. 2 ст. 36 Статуту).

Щодо односторонніх застережень про визнання обов'язкової юрисдикції Суду, то відповідно до ст. 36 (п. 3) ці заяви держав можуть бути або безумовними, або на умовах взаємності, або на певний час. Такі заяви здаються на зберігання Генеральному секретареві ООН, який забезпечує їхніми копіями всі держави-учасниці Статуту та Секретаря Суду. Заяви, зроблені щодо визнання обов'язкової юрисдикції Постійної палати міжнародного правосуддя, зберігають свою чинність відповідно до умов, викладених у них. У разі спору щодо підсудності справи Суду питання вирішується визначенням Суду.

Отже, завдяки практиці факультативних застережень сформувалася група держав, які на засадах взаємності наділили Суд юрисдикцією розв'язувати спори між ними, які можуть виникнути в майбутньому. Кожна держава, яка входить до цієї групи, у принципі має право порушувати справу проти будь-якої іншої держави, що визнає обов'язкову юрисдикцію Суду. Практика свідчить, що односторонні декларації використовувалися як підстава для юрисдикції приблизно в одній третині справ, що розглядалися Міжнародним судом. Але абсолютна більшість держав, які визнають обов'язкову юрисдикцію Міжнародного суду, зробили такі заяви з тими чи іншими застереженнями.

Серед застережень, які найчастіше застосовують держави, роблячи заяви про визнання обов'язкової юрисдикції Міжнародного суду, можна згадати застереження про виключення з-під юрисдикції Суду:

1) справ, пов'язаних із охороною морських ресурсів, забрудненням морського середовища, визначенням морських кордонів, встановленням прилеглої зони, розробкою ресурсів континентального шельфу та

морського дна, експлуатацією живих ресурсів виключної економічної зони;

2) спорів, що стосуються державних кордонів та статусу державних територій;

3) спорів, пов'язаних з використанням повітряного простору над сухопутною та морською територією держави;

4) спорів, пов'язаних зі станом війни, воєнними діями, військовою окупацією, іншими актами військового насильства та виконанням санкцій за рішенням міжнародної організації;

5) спорів, що стосуються внутрішньої компетенції держави;

6) спорів, що підлягають розв'язанню за допомогою інших засобів мирного розв'язання міжнародних спорів;

7) спорів, що передаються на розв'язання іншим судам за спеціальною угодою або положеннями договору, учасниками якого є сторони спору. Крім того, з п'яти постійних членів Ради Безпеки ООН лише один (Велика Британія) зробив заяву про визнання обов'язкової юрисдикції Суду, яка є чинною на сьогодні. Раніше подібні заяви були зроблені США та Францією, але потім вони відкликали їх, а Росія та Китай ніколи не робили таких заяв. Україна також ніколи не робила заяв про визнання обов'язкової юрисдикції Міжнародного суду. Відповідно до інформації, розміщеної на офіційній веб-сторінці Суду, станом на 2020 р. 74 держави з тими чи іншими застереженнями визнають обов'язкову юрисдикцію Суду по відношенню до себе¹.

У практиці Суду нерідко виникає ситуація, коли держава, яка визнала обов'язкову юрисдикцію Суду, починає заперечувати її, коли інша держава викликає її до Суду, мотивуючи це або відсутністю спору, або відсутністю правового характеру спору, або тим, що визнання юрисдикції Суду не стосується спорів цієї категорії. Стаття 36 Статуту передбачає, що у разі спору про підсудність справи Суду питання вирішується визначенням Суду.

Стаття 38 Статуту встановлює, що Суд зобов'язаний вирішувати передані йому спори на основі міжнародного права і застосовує:

– міжнародні конвенції, як загальні, так і спеціальні, що встановлюють правила, визнані державами спору;

– міжнародний звичай як доказ загальної практики, визнаної як правова норма;

– загальні принципи права, що визнані цивілізованими націями;

– з застереженням, зазначеним у ст. 59 Статуту (яка передбачає, що рішення Суду обов'язкове лише для сторін, які беруть участь у

---

¹ Офіційний сайт Міжнародного суду ООН. URL : <http://www.icj-cij>.

справі, і лише вданій справі), судові рішення та доктрини найбільш кваліфікованих фахівців з публічного права різних націй як допоміжний засіб для визначення правових норм.

Крім того, за згоди сторін Статут дозволяє Суду розв'язувати спір *ex aequo et bono*, тобто виходячи з засад справедливості. Таким чином, у ст. 38 Статуту закріплено практично всі джерела сучасного міжнародного права, за винятком юридично обов'язкових рішень міжнародних організацій.

Крім юридично обов'язкових рішень зі спорів, які тим чи іншим чином передаються до Суду державами, які є сторонами цих спорів, Суд наділений компетенцією давати консультативні висновки з будь-яких юридичних питань на запит Генеральної Асамблеї та Ради Безпеки ООН. Також Суд може давати консультативні висновки на запит деяких інших органів ООН (Економічна та соціальна рада, Міжсесійний комітет Генеральної Асамблеї, Рада з опіки (на сьогодні у зв'язку з досягненням незалежності всіма колишніми підопічними територіями її діяльність призупинена), а також спеціалізованих установ ООН і МАГАТЕ з юридичних питань, що знаходяться у сфері їх діяльності. На сьогодні правом запитувати у Суду консультативні висновки наділені такі міжнародні організації системи ООН:

- Міжнародна організація праці (МОП);
- Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (ФАО);
- Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки та культури (ЮНЕСКО);
- Міжнародна організація цивільної авіації (ІКАО);
- Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ);
- Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР);
- Міжнародна фінансова корпорація (МФК);
- Міжнародна асоціація розвитку (МАР);
- Міжнародний валютний фонд (МВФ);
- Міжнародний союз електрозв'язку (МСЕ);
- Всесвітня метеорологічна організація (ВМО);
- Міжнародна морська організація (ІМО);
- Всесвітня організація інтелектуальної власності (ВОІВ);
- Міжнародний фонд сільськогосподарського розвитку (МФСР);
- Організація Об'єднаних Націй з промислового розвитку (ЮНІДО);
- Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ).

Держави не мають права запитувати консультативні висновки. Також таким правом не наділений Секретаріат ООН та міжнародні

організації, які не входять до системи ООН.

Процедура судочинства. Процедура судочинства в Міжнародному суді ООН регламентується Статутом. Так, стаття 40 Статуту Суду передбачає, що справи порушуються в Суді або нотифікацією про спеціальну угоду, або письмовою заявою на ім'я Секретаря Суду, причому в обох випадках повинні бути зазначені предмет та сторони спору. Тобто, якщо сторони бажають разом передати свій спір на розв'язання до Міжнародного суду, вони мають укласти спеціальну угоду про це, в якій мають бути зазначені питання, які сторони погодилися передати на розгляд Суду. В такому випадку будь-яка з держав – сторін цієї угоди має право порушити судовий розгляд, повідомивши Секретаріат Суду про цю угоду.

Спір може бути також переданий на розгляд Суду шляхом односторонньої заяви, яка подається однією державою проти іншої на підставі юрисдикційної статті у двосторонньому чи багатосторонньому договорі або на підставі заяв у рамках системи факультативних застережень.

Відповідні документи мають супроводжуватися листом міністра закордонних справ або глави дипломатичного представництва в Гаазі відповідної держави. Заява має бути більш детальною, ніж спеціальна угода, тому що держава-заявник повинна вказати підстави наявності, на її думку, юрисдикції Суду. Вона повинна чітко сформулювати характер претензії та зробити короткий виклад фактів та обставин, на яких ця претензія засновується. Секретар Суду повинен негайно повідомити про спеціальну угоду чи односторонню заяву іншу сторону, суддів, Генерального секретаря ООН та всі держави, які мають доступ до Суду. Він також включає справу до загального списку справ та повідомляє про цю справу пресу. Держава, яка подала заяву, називається заявником, а інша держава – відповідачем. Офіційна назва справи формулюється, наприклад, так: «Застосування Конвенції про попередження злочину геноциду та покарання за нього (Боснія та Герцеговина проти Сербії та Чорногорії)». Якщо була укладена спеціальна угода про передачу справи до Суду і ні «заявника», ні «відповідача» немає, назва справи формулюється так: «Проект Габчиково–Надьямарош (Угорщина/Словаччина)».

У 2001 р. Судом були прийняті Практичні директиви, передбачені для держав, що звертаються до Суду, які містять рекомендації для полегшення їх участі у міжнародному процесі. Справи порушуються в Суді залежно від обставин нотифікацією спеціальної угоди або письмовою заявою на ім'я Секретаря. В обох випадках у процесуальних

документах повинні бути вказані предмет спору та сторони¹.

Офіційними мовами Суду відповідно до ст. 36 Статуту є англійська та французька мови. Якщо сторони погоджуються на ведення справи французькою мовою, то рішення виноситься французькою мовою, а якщо сторони погоджуються на ведення справи англійською мовою, то і рішення має виноситися англійською мовою. Але оскільки обидві мови є офіційними мовами Суду, то Статут передбачає право кожної сторони користуватися тією офіційною мовою, якою вона забажає. В такому разі рішення буде винесено на обох мовах. За клопотанням будь-якої сторони Суд зобов'язаний надати їй можливість користуватися й іншою мовою.

Оскільки держави не мають своїх постійних представників, акредитованих при Суді, то відповідно до ст. 42 Статуту вони виступають через своїх представників. Це можуть бути дипломатичні представники відповідної держави в Нідерландах чи інші посадові особи міністерства закордонних справ, наприклад юрисконсульти. Представник отримує повідомлення, що стосуються справи, від секретаря Суду, а також направляє папери, які аргументують позицію його держави секретарю. На відкритих слуханнях він висуває аргументи на захист позиції своєї держави. Він виступає від імені свого уряду й уповноважений брати зобов'язання від імені своєї держави. Представники держав можуть користуватися в Суді допомогою повірених або адвокатів.

Оскільки спеціальної колегії адвокатів Міжнародного суду не існує, то немає і ніяких особливих вимог, яким повинні відповідати повірені та адвокати для того, щоб виступати в Суді, за винятком того, що вони повинні бути призначені державою-учасницею справи. Вони не обов'язково повинні бути (і часто не є) її громадянами. Як правило, ними є практикуючі юристи чи професори міжнародного права найвищої кваліфікації. Відповідно до п. 3 ст. 42 Статуту Суду представники держав, повірені та адвокати, що представляють держави в Суді, користуються привілеями та імунітетами, необхідними для самостійного виконання ними своїх функцій.

Стаття 41 Статуту передбачає, що Суд має право вказати, якщо, на його думку, цього вимагають обставини, будь-які тимчасові заходи, які повинні бути прийняті для забезпечення прав кожної зі сторін. Рішення про це має бути доведено до відома сторін та Ради Безпеки

---

¹ Савчук К. О., Мельничук О. І. Міжнародний суд ООН як засіб мирного розв'язання міжнародних спорів у сучасному міжнародному праві. *Часопис Київського університету права*. 2013/4. С. 343-344.

ООН. Мета таких тимчасових заходів полягає у замороженні розвитку спірної ситуації до того, як Суд не винесе остаточне рішення.

Статут Суду передбачає, що судочинство складається з двох частин: письмового та усного судочинства. Письмове судочинство включає подання так званих змагальних паперів, які містять детальний виклад позицій сторін спору. Загалом письмове судочинство має такий вигляд: держава-заявник подає меморандум, на який держава-відповідач представляє контрмеморандум. Якщо сторони вимагають цього або Суд вважає необхідним, то може бути призначений другий етап подання змагальних паперів. Тоді держава-заявник представляє відповідь, на яку держава-відповідач надає репліку. У справах, переданих на розгляд Суду шляхом спеціальної угоди, де немає ані заявника, ані відповідача, кожна із сторін представляє меморандум та контрмеморандум та у разі необхідності – відповідь та репліку на відповідь. Статут передбачає, що всі ці письмові повідомлення здійснюються через секретаря Суду, в порядку та у строк, що встановлюються Судом. Будь-який документ, що представляє кожна сторона, повинен бути переданий іншій стороні в засвідченій копії. Практика Суду свідчить, що тривалість письмового етапу судочинства може коливатися від кількох місяців до кількох років залежно від складності справи, кількості та розміру поданих паперів та строків їх подання, які запитуються сторонами.

Усне судочинство складається з заслуховування Судом свідків, експертів, представників, повірених та адвокатів. Стаття 46 Статуту передбачає, що слухання справи в Суді відбувається публічно, якщо сам Суд не прийняв іншого рішення або сторони не вимагають, щоб слухання були закритими. Слухання відбуваються у Великому залі правосуддя Палацу миру в присутності представників засобів масової інформації, дипломатичного корпусу, юристів. Слухання справи відбувається під керівництвом Голови Суду, а якщо він не може вести засідання – то віце-голови. Якщо ні Голова, ні віце-голова не можуть головувати, то на засіданні головує старший із суддів. Судді мають бути одягнуті в чорну мантию з білим мереживним жабо, а секретар – у чорну мантию з білим коміром. Представники сторін, одягнуті згідно з традиціями своєї країни, сидять обличчям до суддів.

Якщо судовий розгляд порушений шляхом заяви, то представник держави-заявника розміщується ліворуч від Голови, а представник держави-відповідача – праворуч. Якщо розгляд був порушений шляхом укладення спеціальної угоди, сторони розміщуються в алфавітному порядку ліворуч. Представники сторін звертаються до Суду в такому порядку, в якому вони подавали свої змагальні папери, а якщо справа

була порушена шляхом укладення спеціальної угоди, в порядку, який встановлюється Судом.

Як правило, кожна із сторін спору виступає двічі. Виступати в Міжнародному суді можна як англійською, так і французькою мовами, при цьому здійснюється синхронний переклад. Практика свідчить, що слухання можуть тривати від двох до шести тижнів. Кожне судове засідання оформляється протоколом, який підписується Секретарем та Головою Суду.

Суд визначає форми та строки, в які кожна сторона повинна остаточно викласти свої доводи та вживає всіх заходів для збору доказів. Відповідно до статті 49 Статуту Суд може навіть до початку слухання справи вимагати від представників держав пред'явлення будь-якого документа або пояснень, а у разі відмови надати документ чи пояснення складається відповідний акт. Статут передбачає також право Суду доручити проведення розслідування або експертизи будь-якій особі, колегії, бюро чи комісії або іншій організації на свій розсуд.

У практиці Міжнародного суду часто здійснюється виклик свідків. Заслуховуючи свідків, Суд, як правило, використовує таку процедуру: спочатку свідка допитує та сторона, яка його викликала, потім відбувається перехресний допит іншою стороною, після чого повторний допит першою стороною та відповідь на будь-які запитання, поставлені Судом. Сам Суд також може викликати свідків.

Після того як представники, адвокати та повірені завершили свої пояснення у справі, Голова Суду оголошує слухання завершеним і Суд починає обговорювати рішення. Наради Суду відбуваються у закритому режимі й зберігаються у таємниці. Спочатку судді проводять попередній обмін думками, під час якого Голова визначає питання, які вимагають обговорення і вирішення судом. Після цього кожен суддя готує письмову записку з викладенням своєї думки по суті справи. Ця записка перекладається й поширюється серед інших суддів, що дає їм можливість ознайомитися з думкою один одного і отримати уявлення про можливу думку більшості. Через кілька тижнів проводиться друге розширене обговорення, після завершення якого Суд створює редакційний комітет у складі двох суддів, думка яких найбільш повно відображає думку очевидної більшості та Голови, якщо думка останнього не належить до думки меншості. Цей комітет готує проєкт рішення, який поширюється серед суддів, які можуть у письмовій формі пропонувати поправки. Розглянувши ці поправки, редакційний комітет готує новий проєкт. Суд проводить спочатку перше читання цього проєкту, після чого до тексту можуть вноситися додаткові зміни, а

потім і друге читання.

Остаточне голосування проводиться після прийняття тексту у другому читанні. Судді голосують усно «за» чи «проти», причому утримуватися не можна. Відповідно до ст. 55 Статуту рішення приймається більшістю голосів, а якщо голоси розділилися порівну, голос Голови чи судді, який його заміщує, дає перевагу. Якщо рішення в цілому або в певній частині не відображає одноголосної думки всіх суддів, то відповідно до ст. 57 Статуту кожен суддя має право представити свою особливу думку. В процесі прийняття рішення особливий наголос робиться на тому, щоб забезпечити участь усіх суддів, навіть тих, які мають особливу думку, у формулюванні змісту судового рішення з тим, щоб це в будь-якому разі було рішенням Суду загалом.

Практика свідчить, що остаточне рішення виноситься, як правило, протягом трьох–шести місяців після завершення слухання, залежно від складності самої справи а також кількості справ, що розглядаються Судом. Відповідно до ст. 58 Статуту рішення підписується Головою та Секретарем Суду та оголошується на відкритому засіданні Суду після відповідного повідомлення представників сторін. Рішення Суду видається у формі двомовного документа, англійською та французькою мовами на протилежних сторінках і складає, як правило, близько 50 сторінок кожною мовою. Текст рішення складається з таких трьох частин, як:

1) вступ, в якому вказуються прізвища суддів та представників сторін, міститься коротка історія розгляду справи та документи, подані кожною стороною;

2) підстави рішення, в яких резюмуються факти, які мають важливе значення для справи, та викладаються причини, що покладені в основу судового рішення;

3) резолютивна частина судового рішення, в якій викладається власне судове рішення і вказується як голосували судді.

Як зазначалося, у ст. 94 Статуту ООН закріплено обов'язок кожної держави-члена виконати рішення Міжнародного суду по тій справі, де вона є стороною. У статті 60 Статуту Суду передбачено, що судове рішення є остаточним і таким, що не підлягає оскарженню. У разі спору щодо змісту та обсягу рішення його тлумачення здійснюється Судом на вимогу будь-якої сторони. Прохання про перегляд рішення може бути заявлено лише на підставі нововиявлених обставин, які за своїм характером можуть мати вирішальний вплив на розв'язання справи і які на час винесення рішення не були відомі ані Суду, ані стороні, яка

просить про перегляд, за умови, що така необізнаність не була наслідком недбалості. Провадження щодо розгляду справ відкривається визначенням Суду, в якому встановлюється наявність нової обставини з визнанням за останнім характеру, що дає підстави для перегляду справи та оголошується про прийняття в силу цього прохання про перегляд справи. Суд може вимагати, щоб його рішення було виконано, перш ніж відкрити провадження щодо перегляду справи. Прохання про перегляд справи повинно бути заявлено протягом шести місяців після виявлення нових обставин. Ніякі прохання про перегляд справи не можуть заявлятися по закінченні десяти років з моменту винесення рішення.

За невиконання будь-якою стороною рішення Міжнародного суду ООН інша сторона може звернутися до Ради Безпеки ООН, яка може, якщо визнає це необхідним, зробити рекомендації або прийняти рішення про застосування заходів для виконання рішення (ст. 94 Статуту ООН). Але слід зауважити, що Рада Безпеки ООН ні в якому разі не здійснює функцій судового виконавця. Вона вдається до таких дій лише в тому разі, коли вважає, що невиконання рішень Міжнародного суду може загрожувати міжнародному миру та безпеці. Таким чином, не можна не зазначити, що коли держава, стосовно якої було винесено рішення Міжнародного суду ООН не виконує його, фактично відсутній ефективний механізм забезпечення виконання такого рішення. Така ситуація виникає тому, що Раді Безпеки надаються надзвичайно широкі повноваження для самостійного визначення необхідності втручання, а резолюція Ради Безпеки вважається прийнятою лише тоді, коли за неї проголосує 9 з 15 членів Ради, включаючи всі п'ять постійних членів (Велика Британія, Китай, Росія, США, Франція), які наділені правом вето. Тому будь-яка резолюція щодо вжиття заходів для забезпечення виконання рішення Суду може бути заблокована будь-яким з постійних членів Ради Безпеки. Отже, у разі невиконання рішення Міжнародного Суду державою – постійним членом Ради Безпеки ООН, досить важко знайти міжнародно-правові важелі впливу на неї.

Міжнародний Суд, крім юридично обов'язкових рішень, відповідно до ст. 96 Статуту ООН виносить також *консультативні висновки* за запитом органів та спеціалізованих установ ООН. Процедура винесення консультативних висновків має свої особливості, пов'язані з характером консультативних функцій Суду, але вона заснована на тих самих правилах, які застосовуються для розв'язання спірних справ.

Відповідно до ст. 65 Статуту Суду питання, щодо яких

запитується консультативний висновок Суду, подаються Суду в письмовій заяві, в якій міститься точний виклад питання. До запиту мають додаватися всі документи, які можуть сприяти розв'язанню питання. Після отримання заяви про винесення консультативного висновку секретар Суду повідомляє про цю заяву всі держави, які мають доступ до Суду. Крім того, секретар Суду складає список тих держав та міжнародних організацій, які, на думку Суду, можуть надати інформацію з питання, щодо якого запитується консультативний висновок Суду. В повідомленні, яке надсилається таким державам та міжнародним організаціям, зазначається, що Суд готовий прийняти упродовж встановленого Головою строку письмові доповіді або вислухати усні доповіді на відкритому засіданні, що призначається з цією метою. Якщо держава, яка має право доступу до Суду, не отримує такого повідомлення, то вона може висловити бажання подати письмову доповідь або бути вислухана, і Суд приймає рішення з цього питання. Держави та міжнародні організації, які подали письмові та/або усні доповіді, допускаються до обговорення доповідей, зроблених іншими державами та організаціями у формах, межах та в строки, які встановлюються в кожному конкретному випадку Судом, а якщо він не засідає, то Головою Суду.

Згідно зі ст. 67 свого Статуту Суд виносить консультативний висновок у відкритому засіданні, про що попереджається Генеральний секретар ООН та представники безпосередньо зацікавлених членів ООН, інших держав та міжнародних організацій. Слід мати на увазі, що Суд може відмовитися виносити консультативний висновок, якщо він суперечитиме його судовому характеру, важливим нормам, якими Суд керується у своїй діяльності або якщо прохання про консультативний висновок виходить за межі повноважень органу, який запитує висновок. Консультативний висновок, як і судові рішення, складається з двох частин: резюме ходу обговорення, аргументації Суду та резолютивної частини. Консультативні висновки, як правило, менші за обсягом, ніж судові рішення (вони займають у середньому близько 30 сторінок). До них можуть додаватися заяви та окремі думки суддів. Так само як і рішення, консультативні висновки оголошуються на відкритому засіданні Суду. Одна підписана і скріплена печаткою Суду копія висновку зберігається в архіві Суду, друга направляється Генеральному секретарю ООН; якщо прохання походить від будь-якого третього іншого органу, то третя підписана та скріплена печаткою Суду копія направляється його вищій посадовій особі.

Хоча на відміну від рішень Суду зі справ, переданих на його

розгляд державами, консультативні висновки не мають юридично обов'язкової сили, вони, як правило, беруться до уваги державами та міжнародними організаціями і таким чином сприяють прогресивному розвитку міжнародного права.

Розгляд конкретних справ у Міжнародному Суді ООН, як правило, займає декілька років. З часу створення й до сьогодні Судом було зареєстровано 155 справ, за розглянутими справами він виніс 116 рішень по суті справ та надав 26 консультативних висновків. Зараз у провадженні Суду перебувають 14 справ¹. Зростання кількості звернень до Суду з усіх країн світу яскраво демонструє справді універсальний характер Міжнародного суду ООН. Приблизно половина справ, розглянутих Судом, так чи інакше стосується територіальних та прикордонних питань, а також питань щодо розмежування морських просторів. Завдяки зверненню до Суду було врегульовано ряд досить резонансних територіальних спорів між державами, зокрема спір про належність храму Преах Віхеар (між Камбоджею та Таїландом (1962 р.), прикордонний спір між Буркіна-Фасо та Малі (1986 р.), спір між Сальвадором та Гондурасом щодо сухопутних та морських кордонів та кордонів між островами (1992 р.), територіальний спір між Лівією та Чадом щодо так званої смуги Аозу (1994 р.), прикордонний спір між Ботсваною та Намібією щодо острова Касикілі/Седуду (1999 р.); спір про розмежування континентального шельфу Північного моря між Німеччиною та Данією і Німеччиною та Нідерландами (1969 р.); спір Данії з Норвегією, пов'язаний з делімітацією морського простору в районі між Гренландією та островом Ян-Майєн (1993 р.) та ін.

Міжнародний суд також розв'язував спори, пов'язані з дипломатичним та консульським правом (спір між США та Іраном з приводу захоплення американського дипломатичного і консульського персоналу в Тегерані (1980 р.), питаннями громадянства (так звана справа Ноттебома, 1955 р.), тлумаченням та застосуванням міжнародних договорів (справа «Електроніка Сікула С.П.А. (ЕЛСІ)» (США проти Італії, 1989 р.). У процесі розгляду кількох справ Судом порушувалися питання міжнародного екологічного права (зокрема, у справі «Проект Габчикова–Надьямарош» (Угорщина/Словаччина).

Найбільш резонансними були і залишаються справи, пов'язані правомірністю застосування сили та звинуваченнями у масових порушеннях прав людини, включаючи геноцид. Так, у 1984 р. Нікарагуа

---

¹ Савчук К. О., Мельничук О. І. Міжнародний суд ООН як засіб мирного розв'язання міжнародних спорів у сучасному міжнародному праві. *Часопис Київського університету права*. 2013/4. С. 345.

порушила справу проти США, звинувативши останню у втручанні у свої внутрішні справи у зв'язку з підтримкою США дій антиурядового руху в Нікарагуа (справа «Дії військового та напіввійськового характеру в Нікарагуа та проти неї»). У 1986 р. Суд, дійшовши висновку, що США порушили свої міжнародно-правові зобов'язання не втручатися у внутрішні справи іншої держави, не застосовувати силу проти іншої держави і не зазіхати на її суверенітет, постановив, що США повинні сплатити компенсацію. Але зі зміною уряду в Нікарагуа сторони досягли компромісу в цьому питанні, й Нікарагуа відкликала свій позов.

У 1999 р. під час військової операції країн НАТО проти Югославії остання звернулася до Суду з проханням вжити тимчасових заходів, щоб припинити бомбардування своєї території (справи «Правомірність застосування сили», порушені Югославією проти США, Великої Британії, Франції, Німеччини, Італії, Нідерландів, Бельгії, Канади, Португалії, Іспанії), але Суд постановив, що він не має юрисдикції для постанови таких заходів. Серед останніх справ, пов'язаних зі звинуваченнями у масових порушеннях прав людини, можна назвати справу «Застосування Конвенції про попередження злочину геноциду та покарання за нього (Боснія та Герцеговина проти Сербії та Чорногорії)». 26 лютого 2007 р. Суд виніс рішення з цієї справи, в якому зазначив, що Сербія не здійснювала геноциду, не вступала у змову з метою здійснення геноциду та не була співучасницею у геноциді, але визначив, що Сербія порушила свої зобов'язання за Конвенцією про попередження злочину геноциду та покарання за нього, не передавши Ратко Младича, який звинувачується у геноциді, Міжнародному кримінальному трибуналу по колишній Югославії.

У 2004 р. стороною спору, що розглядався Міжнародним судом ООН, уперше у своїй історії стала Україна (справа «Делімітація морських просторів у Чорному морі» (Румунія проти України)). Проблема делімітації морських просторів у західній частині Чорного моря є однією з тих, що суттєво ускладнюють відносини між Україною і Румунією. 16 вересня 2004 р. Румунія передала до Міжнародного суду ООН заяву про порушення справи проти України у зв'язку зі спором щодо встановлення єдиного морського кордону між двома державами в Чорному морі з метою делімітації континентального шельфу та виключних економічних зон обох держав у Чорному морі. Рішення по справі Морська делімітація у Чорному морі (Румунія проти України)

винесено 3 лютого 2009 року¹, що врешті-решт призвело до завершення більш ніж 40-річного спору, який був успадкований Україною ще від колишнього СРСР. Однак у результаті рішення Суду Україна отримала лише приблизно 25 % спірної території, в той час як Румунія – близько 75 %. Таке рішення Суду викликало жваву полеміку серед фахівців-правознавців².

Одним із основних факторів підтвердження якості судочинства МС ООН залишається проблема доказування. Як підкреслює В. Кононенко, це пов'язано, перш за все, з тим, що питання доказування висвітлені в Статуті Суду ООН загальними фразами, що не дають чіткого розуміння конкретних засобів доказування, належності та допустимості доказів, їх оцінки тощо³. Підтвердженням наявності проблеми доказування обставин, що підтверджують позицію України в Суді ООН, є формулювання п. 75 Постанови Суду від 19 квітня 2017 р. щодо прохання України про тимчасові заходи у справі «Україна проти Росії» про застосування Міжнародної конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму та міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації. Міжнародний Суд, зокрема, вказав, що Україна посилається на (а) напад на мирних демонстрантів у Харкові; (в) бомбардування Маріуполя; (с) напад у Волновасі і Краматорську; і (d) знищення повітряного судна малайзійських авіаліній (Flight MH17), які призвели до смерті і поранень великого числа цивільних осіб. Однак Україна не представила докази, які дали б достатньо підстав вважати, що ці елементи присутні⁴. Раніше в рішенні в справі, що стосується застосування Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (Грузія проти Російської Федерації) від 1 квітня 2011 р. Суд ООН указав: « <...> представлені Грузією докази, які відносяться до часу перед початком військових дій в Південній Осетії в ніч з 7 на 8 серпня 2008 р., не підтвердили наявності правового спору між Грузією і Російською Федерацією з питань, що підпадають під дію Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 21 грудня

---

¹ Текст рішення українською мовою див.: Рішення Міжнародного суду ООН у справі про делімітацію морських просторів у Чорному морі (Румунія проти України) від 03 лютого 2009 р. *Міжнародне право*. № 1. 2012. С. 170-233.

² Див., наприклад: Тимченко Л., Кононенко В. Проблеми делімітації морських просторів України. *Міжнародне право*. № 1. 2012. С. 234-250.; Караман І. Рішення Міжнародного суду ООН у справі про делімітацію Чорного моря. *Право України*. № 3-4. 2012. С. 242-250.

³ Кононенко В. П. Вирішення територіальних спорів Міжнародним Судом ООН: теорія і практика: монограф. Київ-Одеса: Фенікс, 2018. С. 194.

⁴ Офіційний сайт Міжнародного суду ООН. URL : <http://www.icj-cij.org/files/case-related/166/19394.pdf>.

1965 р¹.

Як зауважує В. Кононенко, проблема доведення криється не в складності самої процедури доведення або відсутності належних і допустимих доказів, а у факультативній юрисдикції Суду ООН: держава може висловити свою згоду на участь у судовому розгляді наступними трьома різними способами: спеціальною угодою, статтею в договорі і односторонньою заявою. З цього приводу автор пропонує подавати позов про реальне правопорушення, використовуючи такий юрисдикційний спосіб, як *forum prorogatum*, що передбачає можливе визнання юрисдикції Суду ООН після звернення до нього². Швидше за все, держава, винна в порушенні норм міжнародного права, відмовиться від участі в такій справі, але можливість заявити на весь світ із офіційної трибуни ООН, яким є Міжнародний Суд в Гаазі, про реальну ситуацію і винуватця її створення може принести навіть більші політичні дивіденди. А цілком обґрунтовану відмову держави, яку звинувачують у порушенні норм міжнародного права, від участі у розгляді справи по суті залишить питанням відкритим, чим можна скористатися в інформаційній боротьбі. Не забуваючи, однак, що до такої категорії, як вина держави в здійсненні міжнародного правопорушення, слід ставитися обережно³.

Отже, за умови певного зростання кількості спорів, що надходять на розгляд Міжнародного суду ООН, його діяльність за сучасних умов потребує вдосконалення. Головний недолік у діяльності МС ООН полягає у надто тривалих строках розгляду справ – вони складають від трьох до семи років. Спостерігається також дублювання діяльності даного Суду з іншими міжнародними арбітражно-судовими органами. При всьому цьому загальний авторитет Міжнародного суду ООН є високим. Він є уособленням волі ООН в аспекті забезпечення верховенства права в міжнародних відносинах.

---

¹ Офіційний сайт Міжнародного суду ООН. URL : http://legal.un.org/icjsummaries/documents/russian/st_leg_serf1_add5.pdf

² Кононенко В. П. Вирішення територіальних спорів Міжнародним Судом ООН: теорія і практика : монограф. Київ-Одеса : Фенікс, 2018. С. 356.

³ Див.: Кононенко В. П. К вопросу о наличии вины Украины в гибели малазийского Боинга 777. Анализ конвенционных норм и судебной практики. *Актуальні проблеми сучасного міжнародного права: зб. наук. статей за матеріалами II Харків. міжнарод.-прав. читань, присвяч. пам'яті проф. М. В. Яновського і В. С. Семенова (Харків, 21 листоп. 2016 р.): у 2-х ч. / редкол.: А. П. Гетьман [та ін.]. Ч. 1. Харків : Право, 2016. С. 70-75.*

2.3. Суд Європейського Союзу

У вітчизняній науці інтерес до вивчення інститутів Європейського Союзу виник як наслідок загальнонаціонального курсу України на інтеграцію до Європейських співтовариств. Починаючи з 2000-х рр. з'являються перші дисертаційні та монографічні дослідження з цієї теми, створюються кафедри європейського права та впроваджуються дисципліни з права ЄС. На сьогодні є чимало наукових праць, присвячених дослідженню правової природи Європейського Союзу, проте, як зауважує І. Камінська, мало наукових джерел, присвячених комплексному вивченню правової природи судової системи ЄС, засадам її організації та функціонування, а також впливу рішень Суду ЄС на правову систему України¹.

При опрацюванні цього питання варто звернути увагу на комплексне дослідження Т. Комарової «Суд Європейського Союзу: розвиток судової системи та практики тлумачення права ЄС». Зазначена робота присвячена питанням становлення та організації судової системи, її взаємодії з судовими системами держав-учасниць і міжнародними судовими інституціями, аналізу джерел процесуального права та порядку їх застосування у провадженнях Суду ЄС, особливостям впливу практики суду ЄС на правову систему та правотлумачної практики суду ЄС у пріоритетних сферах².

Суд Європейського Союзу (Суд Європейських співтовариств (Court of Justice of the European Communities)) був створений у 1952 р. відповідно до Паризького договору про заснування Європейського об'єднання вугілля і сталі (ЄОВС). Він мав забезпечити дотримання законності при тлумаченні та застосуванні положень Паризького договору, а також правил, ухвалених з метою його виконання (ст. 31). У заснуванні Суду були зацікавлені держави-члени і особливо вугледобувні та сталеливарні компанії. Усі вони прагнули створити орган, здатний контролювати дотримання умов Договору про заснування ЄОВС як його державами-членами, так і верховним органом об'єднання.

За нетривалий час свого існування Суд ЄОВС розглянув 137 справ, серед яких переважали спори між підприємствами та верховним

---

¹ Камінська І. В. Судова система ЄС: гносеологічні засади функціонування та розвитку. *Часопис Київського університету права*. 2020/1. С. 47-53.

² Комарова Т. В. Суд Європейського Союзу: розвиток судової системи та практики тлумачення права ЄС : монограф. Харків: Право, 2018. 526 с.

органом. Суд на цьому етапі зробив чимало для того, щоб привчити як бізнес, так і інститути ЄОВС до дотримання норм інтеграційного (європейського) права. Суд почав не тільки застосовувати, а й розвивати принципи правового регулювання, проголошені в установчому договорі¹.

Досвід ЄОВС був використаний при заснуванні Європейського економічного співтовариства (ЄЕС) і Європейського співтовариства з атомної енергії (Євратом). Вони були створені на основі Римських договорів у 1957 р. Спочатку передбачалося, що кожне співтовариство матиме свій власний суд. Про це зазначалося у проектах договорів і навіть у підписаних оригіналах. Однак одразу ж після підписання Договорів про заснування ЄЕС та Євратому була підписана Конвенція про деякі майбутні інститути, на основі якої був створений єдиний Суд для усіх трьох співтовариств (статті 3, 4 Конвенції).

У своєму новому складі Суд розпочав активну діяльність. Кількість розглянутих ним справ постійно збільшувалась, поступово зростав авторитет і престиж цього інституту співтовариств. Без перебільшення можна стверджувати, що Суд сприяв зміцненню правопорядку співтовариств.

Усе це сприяло розширенню повноважень Суду після підписання у 1993 р. Маастрихтського договору (Договору про Європейський Союз), а пізніше у 1997 р. Амстердамських і у 2000 р. Ніщцького договорів про внесення змін до установчих договорів про Євросоюз і Європейські співтовариства.

Правовий статус і юрисдикцію Суду ЄС закріплено в установчих договорах – ст. 19 ДЄС у редакції Лісабонського договору 2007 р.² і деталізовано у ст. 251–281 Договору про функціонування ЄС³, основу якого становить «хартія регіональної інтеграції»⁴ – Договір про заснування Європейського Співтовариства (один з Римських договорів 1957 р.), а також в оновленому Статуті Суду ЄС, що міститься у доданому до установчих договорів Протоколі про Статут Суду ЄС,

---

¹ Міжнародне судочинство / Кол. авт. ; за заг. ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. Київ, 2009. С. 102-103.

² Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union. *Official Journal of the European Union*. С 202/01. Vol. 59. 7 June 2016. P. 1-388. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=OJ:C:2016:202:FULL&from=EN>.

³ Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union.

⁴ Arnall A. *The European Union and its Court of Justice*. 2nd ed. Oxford: Oxford University Press, 2006. P. 321. DOI: 10.1017/S1566752907003175.

передбаченому ст. 281 ДФЄС. Суд і Загальний суд за згодою Суду встановлюють кожен свій процесуальний регламент, що підлягає схваленню Радою ЄС.

На сучасному етапі судові функції в Євросоюзі виконує кілька установ, які тісно співпрацюють з національними судами держав-членів. До судових установ у Євросоюзі належать Суд ЄС та Суд першої інстанції, при якому можуть створюватись судові палати для здійснення судової компетенції в певних специфічних сферах (ст. 220 Ніщського договору). Між ними існують відносини субординації. Окрім судів, вирішенням суперечок займаються також Європейська рада та Комісія.

Суд ЄС засідає в Люксембурзі. У його складі представлені по одному судді від кожної держави-члена та вісім генеральних адвокатів. Вони призначаються терміном на шість років з правом бути переобраними шляхом угоди між урядами держав-членів з-поміж осіб, які мають кваліфікацію для призначення на найвищі судові посади у своїх країнах або є юристами з визнаною компетенцією. Кожні три роки відбувається часткова заміна суддів та генеральних адвокатів (ст. 221-223 Ніщського договору).

На відміну від суддів обов'язком генеральних адвокатів є підготовка та представлення на судовому засіданні мотивованого висновку по справах, які розглядає Суд, з метою допомогти Суду у виконанні його завдань (ст. 222 Ніщського договору).

Установчі документи не мають положень щодо національної належності суддів або генеральних адвокатів чи їх пропорційного представництва, однак на практиці склалося так, що в Суді засідає по одному представнику від кожної держави-члена, а генеральні адвокати представляють найбільші з цих держав: по два генеральні адвокати від Великої Британії, Франції, Німеччини та Італії.

Судді обирають зі свого складу голову Суду терміном на три роки з правом переобрання (ст. 223 Договору про заснування ЄС)¹.

Суд засідає переважно у повному складі (пленумом), але може також формувати палати: Велику палату, що складається з 11 суддів, та палати, до яких входить від трьох до п'яти суддів. Вони не є спеціалізованими. їх завдання полягає як у проведенні попередніх розслідувань, так і у винесенні рішень з певних категорій справ.

Суд засідає у Великій палаті на вимогу держави-члена або інституту ЄС, який є стороною в процесі розгляду справи (ст. 16

---

¹ Договір про заснування Європейської Спільноти (Договір про заснування Європейського економічного співтовариства). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_017#Text

Протоколу про Статут Суду співтовариств).

У повному складі Суд засідає, як правило, для розгляду справ про звільнення з посади Омбудсмена (ст. 195.2 Договору про засування ЄС), члена Комісії (ст. 213.2 та ст. 216 Договору про засування ЄС), члена Рахункової палати (ст. 247.7 Договору про засування ЄС) або якщо він вважає, що надана йому на розгляд справа має виняткову важливість (ст. 16 Протоколу про Статут Суду співтовариств).

Судове провадження складається з двох частин – письмового та усного. Для дійсності рішення Суду вимагається, щоб у його ухваленні брала участь непарна кількість суддів (ст. 15 Протоколу про Статут Суду співтовариств).

Суд ЄС задуманий як незалежний орган. Це забезпечується порівняно тривалим терміном служби, формальною незалежністю від держав-членів, імунітетами та привілеями суддів, забороною виконання одночасно з діяльністю у Суді інших функцій, а також можливістю усунення з посади лише шляхом одноголосного рішення Суду та генеральних адвокатів у разі невідповідності займаній посаді (ст. 2-4, 6, 8 Протоколу про Статут Суду співтовариств). Однак принцип одноголосності держав-членів при призначенні або переобранні суддів залишається досить сильним засобом для того, щоб тиснути на них.

Суд ЄС є вищою судовою інстанцією Євросоюзу, яка покликана забезпечувати дотримання законності при тлумаченні та застосуванні положень Договору про заснування ЄС (ст. 220). Деякі додаткові повноваження Суд ЄС має в межах Договору про Євросоюз.

У своїй діяльності Суд ЄС виконує функції міжнародного, конституційного, частково адміністративного та цивільного судів. Як міжнародний суд він вирішує спори між державами-членами, які стосуються об'єкта установчого договору (ст. 239 Договору про заснування ЄС), а також між державами-членами та інститутами ЄС чи між останніми.

До держави-члена, яка не виконує рішень Суду ЄС, останній може застосовувати санкції у формі одноразових виплат або штрафів (ст. 228 Договору про заснування ЄС).

Виконуючи роль конституційного суду, Суд ЄС розглядає законність актів, прийнятих спільно Європарламентом і Радою, актів Ради, Комісії та Європейського центрального банку, які не належать до рекомендацій і висновків, а також актів Європарламенту, що мають правові наслідки для третіх сторін (ст. 230 Договору про заснування ЄС)¹. З цією метою з позовами до Суду можуть звертатися держави-

---

¹ Там само.

члени, Європарламент, Рада та Комісія на підставі відсутності компетенції, порушення суттєвої процедурної вимоги, порушення установчого договору або іншої норми, що стосується його застосування, або зловживання владою. Таку саму юрисдикцію Суд має щодо позовів, з якими до нього можуть звертатися Рахункова палата та Європейський центральний банк з метою захисту своїх прерогатив (ст. 230 Ніщцького договору).

Суд ЄС також уповноважений робити висновки щодо відповідності міжнародних угод, які укладаються між ЄС та однією чи більше державами чи міжнародними організаціями (ст. 300 Договору про заснування ЄС). Якщо передбачувана угода не відповідає положенню Договору про заснування ЄС, то її укладення вимагає внесення змін до установчого договору. Суд ЄС може вирішувати спори, пов'язані з незаконною бездіяльністю (відсутністю проекту постанови або ухваленого акта) Європарламенту, Ради чи Комісії (ст. 232 Договору про заснування ЄС). Окрім цього, Суд ЄС уповноважений давати належне тлумачення установчих договорів та актів органів ЄС.

Виконуючи функції адміністративного суду, Суд ЄС має юрисдикцію в будь-якому спорі між ЄС та його службовцями (ст. 236 Договору про заснування ЄС), а також у випадках вирішення спорів, що стосуються відшкодування збитків, заподіяних інститутами ЄС чи його службовцями при виконанні ними своїх обов'язків (статті 235, 288 Договору про заснування ЄС). Суд також може надавати висновки стосовно арбітражних застережень, вміщених у контракті, укладеному Співтовариством або за дорученням Співтовариства (ст. 238 Договору про заснування ЄС). Він також розглядає апеляції на рішення Суду першої інстанції (ст. 225 Договору про заснування ЄС).

Правом звертатися до Суду ЄС наділені держави-члени, інститути ЄС і фізичні та юридичні особи. При цьому для звернення з позовом до Суду ЄС не треба згоди іншої сторони спору, окрім випадків, коли спір між державами-членами, що стосується предмета Договору про заснування ЄС, подається на розгляд Суду за особливою згодою між сторонами. За всю історію існування ЄС держави-члени вдавалися до звернення до Суду зі скаргою на іншу державу-член лише кілька разів. Найчастіше до Суду звертаються інститути співтовариства.

Здатність фізичних та юридичних осіб звертатися до Суду ЄС обмежена випадками: 1) коли вони оскаржують законність актів, які мають пряме й безпосереднє відношення до таких осіб (ст. 230 Договору про заснування ЄС); 2) або коли йдеться про бездіяльність

інститутів у формі неприйняття щодо таких осіб актів обов'язкового характеру (ст. 232 Договору про заснування ЄС)¹.

Фізичні та юридичні особи можуть також звертатися з позовом до Суду ЄС проти актів, прийнятих спільно Європарламентом та Радою, або самою Радою, які надають Суду необмежену юрисдикцію стосовно санкцій, зазначених у таких актах (ст. 229 Договору про заснування ЄС). Зокрема, Суд ЄС може скасувати, збільшити або зменшити суми штрафів та платежів, що накладаються на правопорушника.

До Суду ЄС можуть також звертатися національні суди держав-членів з проханням винести преюдиціальне рішення стосовно тлумачення Договору про заснування ЄС, дійсності і тлумачення актів інститутів ЄС та ЄЦБ, тлумачення статутів органів, створених за рішенням Ради (ст. 234 Договору про заснування ЄС). У разі такого звернення судовий розгляд справи у відповідному національному суді призупиняється до винесення рішення Судом ЄС. Після отримання преюдиціального рішення Суду ЄС національний суд приймає остаточне рішення у справі.

При цьому треба мати на увазі, що Суд ЄС може вирішувати тільки питання права, які передані йому на розгляд. Він не уповноважений вирішувати які-небудь питання факту, а також застосовувати право до фактів. Це належить до компетенції національних судів, як і тлумачення внутрішнього права. Суд ЄС може заявити, що та чи інша самостійна норма має характер прямої дії, а також, що право Євросоюзу має пріоритет стосовно внутрішнього права держав-членів, але він не може вирішувати, чи суперечить якимось конкретним положенням внутрішнього права праву Євросоюзу, і тим більше оголошувати відповідне положення внутрішнього права недійсним. Це мають робити національні суди.

Національні суди, однак, можуть відмовитися від звернення до Суду ЄС, заявивши, зокрема, що відповідні положення права Євросоюзу є чіткими і зрозумілими, і не вимагають тлумачення Судом ЄС. Така відмова має своє юридичне обґрунтування в доктрині «act clair», яка визнана Судом ЄС. Тим самим існує можливість застосовувати акти національних властей, що суперечать праву Євросоюзу. Але загалом винесення рішення Судом ЄС у преюдиціальному порядку забезпечує однакове тлумачення і застосування права Євросоюзу у всіх державах-членах.

У межах Договору про Євросоюз Суд ЄС має повноваження стосовно питань співробітництва у сфері охорони порядку та

---

¹ Там само.

правосуддя у кримінальних справах. Зокрема, до його компетенції належить надання преюдиціальних рішень щодо чинності та тлумачення актів, прийнятих у процесі такого співробітництва, а також щодо чинності та тлумачення заходів щодо практичного застосування цих актів. Умови звернень національних судів або трибуналів до Суду ЄС аналогічні тим, які регулює Договір про заснування ЄС. Єдиною додатковою умовою є попереднє визнання державою-членом у спеціальній заяві зобов'язань визнавати повноваження Суду ЄС щодо надання преюдиціальних (попередніх) рішень.

Окрім цього, Суд ЄС має юрисдикцію стосовно законності актів у формі рамкових рішень та рішень, прийняття яких передбачене відповідними положеннями Договору про Євросоюз. Підставами для оскарження таких актів є відсутність компетенції, істотне порушення процедурних вимог, недотримання положень Договору про Євросоюз і правових норм, які визначають умови його реалізації, а також зловживання владою.

Він також може розглядати спори як між окремими державами-членами щодо тлумачення або застосування актів, прийнятих у межах співробітництва у згаданій сфері, у разі, якщо цього не може вирішити Рада, так і між окремими державами-членами та Комісією щодо тлумачення або застосування конвенцій, прийняття яких передбачено відповідними положеннями цього розділу Договору про Євросоюз (ст. 35).

На Суд ЄС покладені й повноваження щодо контролю за діями держав-членів, які мають намір встановити більш тісну співпрацю між собою, використовуючи для цього інститути, процедури та механізми, створені на основі установчих договорів про Євросоюз та заснування ЄС (ст. 40 Договору про Євросоюз).

Винятково важливу роль відіграє Суд ЄС у розвитку права Євросоюзу. Йдеться насамперед про доктрини примату та прямої дії норм права Євросоюзу, яка дістали обґрунтування у рішеннях Суду ЄС.

Суд першої інстанції був створений у 1989 р. з метою розвантаження Суду ЄС, який не встигав вчасно розглядати велику кількість позовів, що накопичувались роками. Він займався вирішенням окремих категорій справ з правом апеляції до Суду ЄС з питань права (ст. 225.1 Договору про заснування ЄС). Після набрання чинності Ніццьким договором він перетворився на незалежний судовий орган. Були значно розширені його склад та компетенція.

До Суду першої інстанції входить по одному судді від кожної держави-члена. Вимоги до кандидатів у судді ті ж самі, що й у випадку

формування складу Суду ЄС. Судді також призначаються за спільною згодою урядів держав-членів на шість років з правом бути переобраними повторно (ст. 224 Ніщцького договору).

Як і Суд ЄС, Суд першої інстанції може засідати у повному складі (пленумом) або створювати палати з трьох чи п'яти суддів. Правила процедури передбачають також проведення засідань у Великій палаті для вирішення основних категорій справ (ст. 50 Протоколу про Статут Суду співтовариств).

Передбачена також можливість вирішення суддями нескладних справ одноосібно у разі їх невідкладного характеру, коли немає труднощів щодо питань права або фактів.

У Суді першої інстанції немає генеральних адвокатів. Їхні функції можуть виконувати члени цього Суду при розгляді справи на пленарному засіданні (ст. 49 Протоколу про Статут Суду співтовариств).

Суд першої інстанції наділений юрисдикцією розглядати та виносити рішення у судових справах першої інстанції або у справах, які стосуються законності актів, ухвалених інститутами ЄС (ст. 230 Договору про заснування ЄС), розгляду звернень держав-членів та інститутів ЄС про бездіяльність інших інститутів організації (ст. 232 Договору про заснування ЄС), вирішення певних категорій спорів, пов'язаних з відшкодуванням збитків у випадку позадоговірної відповідальності Європейського співтовариства (ст. 235 Договору про заснування ЄС), спорів за участю службовців Євросоюзу (ст. 236 Договору про заснування ЄС), захисту права на інтелектуальну власність, надання висновків на основі арбітражного застереження (ст. 238 Договору про заснування ЄС). Рішення, винесені Судом першої інстанції у цих категоріях справ, можуть підлягати апеляції до Суду ЄС на підставі питань права (ст. 225.1 Ніщцького договору). Апеляція повинна базуватися на основі відсутності компетенції Суду першої інстанції, на порушенні процедури, яка негативно вплинула на інтереси заявника, на порушенні Судом першої інстанції права співтовариства (ст. 58 Протоколу про Статут Суду співтовариств). Якщо апеляцію задоволено, Суд ЄС може скасувати рішення Суду першої інстанції або повернути йому справу для перегляду (ст. 61 Протоколу про Статут Суду співтовариств).

Суд першої інстанції має юрисдикцію щодо винесення преюдиціальних рішень відповідно до ст. 234 Договору про заснування ЄС. Такі рішення можуть переглядатися Судом ЄС, якщо існує загроза цілісності й узгодженості права Євросоюзу (ст. 225.3 Ніщцького

договору). Суд першої інстанції має юрисдикцію тільки в межах Договору про заснування ЄС.

Судові палати або колегії можуть створюватися при Суді першої інстанції за рішенням Ради Євросоюзу для розгляду в першій інстанції певних видів справ у спеціальних сферах. Члени судових палат призначаються Радою з осіб, незалежність яких не викликає сумнівів та які мають необхідну компетентність для зайняття судових посад (ст. 225(а) Ніццького договору).

Рішення судових палат можуть підлягати апеляції до Суду першої інстанції як на підставі питань права, так і питань факту. У свою чергу винесені у зв'язку з цим рішення Суду першої інстанції можуть підлягати перегляду Судом ЄС (ст. 225.2 Ніццького договору). Юрисдикція судових палат обмежена Договором про заснування ЄС, оскільки їх діяльність тісно пов'язана з Судом першої інстанції.

Практика судових установ Євросоюзу відіграє унікальну роль у розвитку права Європейських інтеграційних об'єднань. Особливе значення мають встановлені судом ЄС доктрини прямої дії положень права ЄС у внутрішніх правопорядках держав-членів Євросоюзу і примату положень права ЄС стосовно норм внутрішнього права держав-членів об'єднань.

Обґрунтування прямої дії положень права Євросоюзу є насамперед результатом практики Суду ЄС. При визначенні прямої дії положень права Євросоюзу Суд ЄС, безумовно, враховував той факт, що в установчих договорах йдеться тільки про пряму дію регламентів інститутів ЄС (ст. 249 Договору про заснування ЄС). Проте, спираючись на телеологічний підхід до тлумачення права Євросоюзу, продиктований необхідністю забезпечення виконання цілей установчих договорів про європейські інтеграційні об'єднання, Суд ЄС зробив пряму дію одним із ключових елементів усього правопорядку Євросоюзу.

Пряма дія вперше була обґрунтована у рішенні Суду ЄС у справі 26/62 Van Gend en Loos (1963 р.). Суд заявив: «Беручи до уваги, що мета Договору, який заснував спільний ринок, і функціонування якого безпосередньо торкається громадян Співтовариства, передбачає, що цей договір являє собою щось більше, ніж угода, яка встановлює взаємні обов'язки між державами-учасницями; що, окрім цього, роль Суду в межах ст. 177, ціллю якої є забезпечення єдиного тлумачення договору національними органами правосуддя, підтверджує, що держави визнали за правом співтовариств компетенцію, на яку можуть посилатися їх громадяни перед органами національного правосуддя; що з цього

впливає, що Співтовариство засновує новий правопорядок міжнародного права, на користь якого держави обмежили, хоч тільки у певних галузях, свої суверенні права, і суб'єктами якого є не тільки держави-члени, а й рівною мірою їхні громадяни. Тому право Співтовариства, яке є незалежним від національного законодавства і накладає певні обов'язки на кожного громадянина, повинно наділяти його й правами.

Такі права виникають не лише тоді, коли на них чітко вказано у договорі, а й впливають з однозначних зобов'язань, що покладаються договором на кожну особу зокрема та на країни-члени і органи Співтовариства загалом; що у ст. 12 (зараз – ст. 25) сформульована чітка та необмежена заборона, зобов'язання не вдаватися до певних дій, а утримуватись від них. До того ж ці зобов'язання не обмежені також застереженнями з боку держав, які ставили б їх виконання в залежність від внутрішнього правового акта. Тому вміщена у ст. 12 заборона за своїм характером найбільш придатна для встановлення прямої дії у правових відносинах між державами-членами та кожною окремо взятою особою, яка підпадає під дію закріпленої у ній норми».

Суд ЄС визначив також критерії щодо норм прямої дії права Євросоюзу. Такі норми повинні містити чіткі та однозначні зобов'язання; бути вичерпними, тобто не вимагати додаткових актів з їх імплементації; не обумовлюватися застереженнями з боку держав (справа C128/92 *H.J. Banks & Co. Ltd.*, 1994).

Враховуючи ці критерії, Суд ЄС надалі послідовно поширив концепцію прямої дії на деякі інші статті установчих договорів (наприклад, статті 28 (колишня ст. 30), 39 (колишня ст. 48), 56 (колишня ст. 73(b)), 81 (колишня ст. 85), 82 (колишня ст. 86), 90 (колишня ст. 95), 141 (колишня ст. 119) Договору про заснування ЄС тощо); більшість рішень (справа *Grad*, 1970 р.); директиви, які не були належним чином імплементовані після закінчення встановленого терміну (справа C208/90 *Emmott*, 1991 р., положення міжнародних договорів, укладених з країнами нечленами (справа 104/81 *Kupfenberg*, 1982); постанови органів асоціацій (справа C192/89 *Sevince*, 1990 р.).

Слід звернути увагу на те, що між цими групами норм прямої дії існує певна відмінність. Положення регламентів, установчих договорів та деяких рішень мають повну пряму дію, що проявляється у їх здатності регулювати відносини як між державами та їхніми фізичними та юридичними особами (так звана вертикальна пряма дія), так і між самими останніми (так звана горизонтальна пряма дія). Положення директив, рішень, що адресуються державам-членам, а також

міжнародних угод та постанов органів асоціації мають тільки часткову пряму дію, що знаходить прояв у їх здатності регулювати відносини тільки між державами та їхніми фізичними та юридичними особами (так звана вертикальна пряма дія). Усе це відбивається на визначенні кола тих, до кого можна вчиняти позов у судах. У випадку горизонтальної прямої дії фізичні та юридичні особи можуть посилатися на положення права Євросоюзу в судовому процесі проти інших фізичних та юридичних осіб, а у випадку вертикальної прямої – тільки проти держав-членів.

Проте незалежно від форми фіксації норм кінцевою інстанцією, яка встановлює, які з приписів права Євросоюзу мають характер прямої дії, а які ні, є Суд ЄС як орган, наділений компетенцією на офіційне тлумачення норм права європейських інтеграційних об'єднань.

Таким чином, пріоритет права Євросоюзу означає, що будь-які акти законодавчої, виконавчої або судової влади держав-членів, включаючи й положення національних конституцій, прийняті як до вступу в дію положень права Євросоюзу, так й ті, що можуть бути прийняті пізніше, не повинні застосовуватись, якщо вони суперечать положенням права Євросоюзу.

Пряма дія норм права Євросоюзу у національних правопорядках держав-членів означає, що положення права Євросоюзу можуть застосовуватись у національних судах поряд з положеннями внутрішнього права під час розгляду судових справ. Основоположне значення мало у зв'язку з цим рішення у справі 6/64 *Costa v. E.N.E.L.* (1964 р.). У ньому для обґрунтування ідеї примату Суд ЄС посилався на пряму дію деяких положень права Євросоюзу. Він зазначив: «Рецепція в межах кожної з держав-членів положень, які беруть своє походження від співтовариств і особливо від умов та духу договорів, має своїм наслідком неможливість для держав-членів віддавати пріоритет одностороннім та наступним заходам перед правопорядком, схваленим ними на засадах взаємності... Обов'язки, взяті відповідно до договору, який заснував Європейське співтовариство, не мали б безумовного характеру, якби на них могли б впливати наступні законодавчі акти тих, хто підписав договір. Перевага права співтовариств підтверджується ст. 189 (зараз – ст. 249), яка приписує, щоб регламенти Співтовариства мали обов'язкове значення та прямо застосовувались у кожній державі-члені. Треба відмітити, що це положення, яке не визнає жодних застережень, було б повністю недіючим, якби держава-член могла б у односторонньому порядку анулювати його ціль за допомогою права, яке суперечить приписам Співтовариства. З усіх цих зауважень випливає,

що правам, створеним договором, завдяки їх специфічній природі походження не може юридично протиставлятися національне право, яким би воно не було, без того, щоб вони не втрачали власного характеру від співтовариства, та без того, щоб не підривалася юридична основа співтовариства. Передача державами-членами від свого національного порядку на користь співтовариства прав та обов'язків, які виникають з договору, вносить цим певне обмеження їх суверенних прав, унаслідок чого наступне одностороннє право, несумісне з цілями Співтовариства, не може отримати пріоритет»¹.

Основний висновок Суду ЄС щодо незастосування національного права, яке суперечить праву співтовариства, був розвинутий у рішенні у справі 106/77 *Simmental* (1978 р.). Відтепер держави-члени повинні були також утримуватися від прийняття національних правових актів, які суперечать праву Співтовариства.

Ці рішення створили доктринальні засади для багатьох наступних рішень Суду ЄС, на нього неодноразово посилялись національні суди держав-членів для обґрунтування примату права Євросоюзу. Однак інституційна криза останніх років позначилася і на рішеннях деяких національних судів країн-членів, що негативним чином впливає на одноманітне розуміння природи права Євросоюзу. Так, Конституційний суд Польщі своїм рішенням від 13.10.2021 року підтвердив, що польська Конституція має перевагу над законодавством Європейського Союзу. Згідно з рішенням суду, право ЄС має пріоритет над польськими законами тільки в області переданих Польщею компетенцій. Ситуація, в якій ЄС буде створювати правові норми, що виходять за рамки цих компетенцій і їх перевага, означала б втрату Польщею національного суверенітету, йдеться у рішенні суду².

Пряма дія норм права Європейських співтовариств та його примат щодо внутрішнього права держав-членів стали основою для обґрунтування Судом ЄС концепції права Євросоюзу як нового (автономного) правопорядку. Найбільш важливими щодо цього є рішення Суду ЄС, ухвалені у 1964 р. у справах 6/64 *Costa v. E.N.E.L.* (1964 р.). Бажаючи відокремити право ЄС від інших систем права, Суд, зокрема, заявив: «На відміну від звичайних міжнародних договорів Договір про заснування ЄЕС створив свою власну систему права, яка після набуття чинності договором стала інтегрованою частиною систем

---

¹ *Flaminio Costa v E.N.E.L.* Case 6-64. Judgment of the Court of 15 July 1964. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61964CJ0006>.

² Конституційний суд Польщі підтвердив пріоритет Конституції над законами ЄС. URL : https://lb.ua/world/2021/10/07/495777_konstitutsiyiny_sud_polshchi.html.

права держав-членів і яку їхні суди зобов'язані застосовувати» (справа 6/64 Costa v. E.N.E.L., 1964 р.)¹.

Суд ЄС також підкреслив, що «Договір (про заснування ЄС) не обмежується створенням взаємних зобов'язань між різними фізичними та юридичними особами, яких він стосується, проте встановлює новий правопорядок, що регулює повноваження, права та обов'язки згаданих осіб, а також визначає необхідні процедури щодо визнання та покарання за його порушення» (справи 90, 91/63 Commission v. Luxemburg and Belgium, 1964 р.)². У своїх пізніших рішеннях Суд ЄС, хоча вже не протиставляв право Євросоюзу міжнародному праву, проте продовжував дотримуватися цієї концепції.

Обидві доктрини є частиною спільного доробку співтовариства (acquis communautaire). Спільний доробок означає сукупність правових норм, судових рішень, доктринальних понять, рекомендацій, домовленостей тощо, які виникли за час існування європейських інтеграційних об'єднань, вони є основою правопорядку Євросоюзу і мають сприйматися беззастережно державами-членами та країнами – претендентами на вступ до Євросоюзу.

Проте роль Суду ЄС у визначенні поняття спільного доробку співтовариства загалом є незначною. Сферами, де роль Суду ЄС стала вирішальною для розвитку права ЄС, є встановлення і тлумачення принципів права Євросоюзу, основні свободи внутрішнього ринку ЄС, соціальна галузь, право зовнішніх зносин тощо.

Лісабонські договори про Європейський Союз і про функціонування Європейського Союзу, підписані у грудні 2007 р., започаткували реформування судової системи об'єднання. Воно стосується як назв судових установ, так і напрямів їхньої діяльності. Сучасну судову систему Європейського Союзу визначає Суд Справедливості Європейського Союзу, до складу якого входить Європейський Суд справедливості та Загальний суд. Така назва і структура судової системи ЄС пов'язані з набуттям чинності змін до Лісабонського договору³.

Якщо говорити про чинну судову систему ЄС, то вона складається, так би мовити, із трьох ланок: безпосередньо Суду справедливості ЄС, Загального суду та Трибуналу з питань цивільної

---

¹ Flaminio Costa v E.N.E.L. Case 6-64. Judgment of the Court of 15 July 1964.

² Commission of the European Economic Community v Grand Duchy of Luxembourg and Kingdom of Belgium. Joined cases 90/63 and 91/63. Judgment of the Court of 13 November 1964. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61963CJ0090>.

³ Court of Justice of the European Union. URL : https://curia.europa.eu/jcms/jcms/Jo2_6999/en/

служби ЄС¹. Можливість появи третьої ланки була закладена Ніццьким договором, який передбачив створення при Суді першої інстанції² спеціалізованих судових палат з окремих видів позовів або проваджень в особливих галузях. Відповідно до ст. 225а Договору про ЄСпв у ніццькій редакції такі палати могли створюватися одноголосним прийняттям рішення Радою на пропозицію від Комісії та після консультацій з Європейським Парламентом та Комісією. Аналогічним чином така можливість закріплена і Лісабонським договором (ст. 257 Договору про функціонування ЄС): Європейський Парламент та Рада можуть засновувати при Загальному суді спеціалізовані суди. Парламент та Рада приймають такі рішення у формі регламентів за пропозицією Комісії та після консультації з Судом ЄС або за пропозицією Суду ЄС після консультації з Комісією. Кількість таких спеціалізованих судів не обмежена, але на сьогодні створено тільки один такий суд – Трибунал з питань цивільної служби ЄС, який компетентний вирішувати спори між ЄС та його службовцями.

Щодо вже існуючої судової системи ЄС, то зі створенням в 1989 р. СПІ та у 2005 р. Трибуналу Суд ЄС отримав можливість розглядати справи, які стосуються фундаментальних проблем функціонування ЄС, та скоротити строки вирішення справ³. Це стало можливим завдяки чіткому розмежуванню компетенцій між судовими ланками, а відповідно – зменшення навантаження на Суд ЄС, тому що в останні роки надходження справ все зростає⁴.

Слід підкреслити, що ані СПІ з Трибуналом, ані Загальний суд з Трибуналом після лісабонських змін не отримали статус інститутів. Тому коли ми використовуємо поняття «ланки» судової системи ЄС, то йдеться не про відокремлені судові системи, а частини вже існуючого Суду ЄС. Так, СПІ створювався як підпорядкований орган, що доповнює Суд ЄС, а отже, і Загальний суд посідає таке ж положення. При цьому резиденція Загального суду перебуває при Суді ЄС. Таким чином, Загальний суд є органічною складовою частиною судової системи ЄС, але підпорядковується Суду ЄС. Те саме можна сказати і про Трибунал, але з тією відмінністю, що він створювався при СПІ

---

¹ Офіційний Інтернет-сайт. URL : <http://www.curia.eu.int>.

² У літературі трапляється також інший переклад назви цього органу – Трибунал першої інстанції.

³ Наприклад, у 2008 р. середній строк вирішення преюдиціальної справи становив 16,8 місяця порівняно з 19,8 – у 2006 р., 23,5 місяця – у 2004 р. та піком тривалості процесу у 2003 р. – 25,5 місяця.

⁴ Комарова Т. В. Юрисдикція Суду Європейського Союзу : монограф. Харків, 2010. С. 37.

(тепер при Загальному суді) та підпорядкований саме йому. Це підтверджується, зокрема, і тим, що Суд ЄС є апеляційною інстанцією стосовно Загального суду, а Загальний суд є такою інстанцією відносно Трибуналу. На відміну від рішень Загального суду та Трибуналу, рішення Суду ЄС є остаточними та оскарженню не підлягають¹.

Започатковані Лісабонською угодою зміни у структурі Суду ЄС згодом піддалися коригуванню. У 2015 р., з огляду на збільшення судових процесів та надмірну тривалість судових розглядів у справах, що розглядаються в Загальному суді, законодавчий орган ЄС вирішив поступово збільшити кількість суддів у Загальному суді до 56 та передати йому юрисдикцію трибуналу державної служби, який було розпущено 1 вересня 2016 року².

Сучасний Суд ЄС складається з одного судді від кожної держави-члена та допомагають їм вісім Генеральних адвокатів. Обов'язком Генеральних адвокатів є надання обґрунтованих висновків по справах, в яких вони беруть участь. Сам по собі інститут Генеральних адвокатів був взятий за аналогією з посадою французьких урядових комісарів, які працюють у французькому Conseil d'Etat. Вже стало практикою призначати п'ятьох Генеральних адвокатів, що є громадянами найбільших держав-членів ЄС, тобто Великобританії, Іспанії, Італії, Німеччини та Франції. Інші три Генеральних адвокати призначаються державами-членами у порядку ротації за алфавітом. У Договорі про функціонування ЄС передбачена можливість збільшити кількість Генеральних адвокатів за постановою Ради на вимогу Суду ЄС³.

До вступу в силу поправок Лісабонського договору судді Суду ЄС, СПІ та Генеральні адвокати обиралися за спільною згодою урядів на строк 6 років з осіб, чия незалежність не викликала сумніву та які мають кваліфікацію, необхідну для призначення на найвищі судові посади в їх державі. Після поправок 2009 р. був змінений порядок призначення суддів цих ланок та Генеральних адвокатів на посаду. Для цього передбачається створення колегії для надання висновків по кандидатурах на посаду суддів та Генеральних адвокатів, яка буде складатися з сімох осіб, що є колишніми суддями Суду ЄС, Загального суду, членів національних вищих судів та визнаних правників, один з яких запропонований Європейським Парламентом (ст. 255 Договору о

---

¹ Там само. С. 38.

² Камінська І. В. Судова система ЄС: гносеологічні засади функціонування та розвитку. *Часопис Київського університету права*. 2020/1. С. 47.

³ Аналіз статусу Генеральних адвокатів у судовій системі ЄС, зв'язку їх статусу з розвитком прецедентного права Суду ЄС див.: Burrows N., Greaves R. *The Advocate General and EC Law*. Oxford: Oxford University Press, 2007. xxv, 317 p.

функціонуванні ЄС). Тільки після консультації з цією групою держави-члени можуть призначити за спільною згодою на посаду суддю або Генерального адвоката.

Крім того, відповідно до Декларації щодо ст. 252 Договору про функціонування ЄС відносно кількості Генеральних адвокатів, яка додана до Договору про функціонування ЄС, якщо Суд ЄС вимагатиме збільшення кількості Генеральних адвокатів, то їх корпус збільшується на три, тобто одинадцять замість восьми. Для цього Рада має одностайно погодити таке розширення. Нововведенням також є те, що в Декларації офіційно закріплено, що крім Німеччини, Франції, Італії, Іспанії та Великобританії своїх Генеральних адвокатів буде постійно призначати ще й Польща. Інші п'ятеро Генеральних адвокатів будуть призначатися державами-членами за ротаційною системою. Але на даний момент рішення про збільшення корпусу Генеральних адвокатів ще не прийнято, тож Суд ЄС обслуговують, як і раніше, вісім Генеральних адвокатів¹.

Суд засідає у рамках палат (3 і 5 суддів), Великої палати (15 суддів) або пленарно (28 суддів) відповідно до правил, встановлених Статутом Суду ЄС. Судове провадження складається з двох частин – письмової та усної. У рамках письмової стадії сторони обмінюються через Секретаря Суду документами, у т. ч. доказового характеру. Усна стадія включає виступ судді-доповідача, заслуховування Судом агентів, радників, адвокатів і висновку генерального адвоката, а також допит свідків та експертів за їх наявності. Суд може вдаватися до спеціальних процедур, серед яких вирізняються термінова та прискорена. Рішення ухвалюється від імені Суду в цілому і має остаточний характер, оскарженню не підлягає. Внутрішньою робочою мовою і мовою нарадчої кімнати є французька. Суд функціонує у рамках режиму мультилінгвізму, оскільки всі офіційні документи перекладаються 23 офіційними мовами ЄС, які вважаються мовами судочинства.

На відміну від Європейського суду з прав людини, судді Люксембурзького суду не мають права на «окрему думку» (*separate opinion*), судді *ad hoc* не призначаються. Понад те, до діяльності Суду ЄС неприйнятне застосування доктрини *stare decisis*, натомість високий рівень дискреції за дотримання своєї усталеної практики більш нагадує доктрину *jurisprudence constante*, що вирізняється певною гнучкістю.

Суд ЄС відповідно до установчих договорів ухвалює рішення: у справах за позовами держав-членів, інституцій, фізичних/юридичних осіб; у преюдиціальному порядку на запити національних

¹ Комарова Т. В. Зазнач. твір. С. 39.

юрисдикційних органів (національні суди, трибунали та інші (позасудові) органи держав-членів, які реалізують юрисдикцію щодо розгляду і вирішення правових спорів) про тлумачення права ЄС або про дійсність актів, прийнятих інституціями; в інших випадках, передбачених установчими договорами (п. 3 ст. 19 ДЄС-Л). Суд ЄС контролює правомірність (legality, lawfulness), дійсність (validity) законодавчих актів, актів Ради ЄС, Європейської Комісії та Європейського центрального банку, крім рекомендацій і висновків, які не мають обов'язкової сили (ст. 288 ДФЄС), а також актів ЄП і Європейської Ради, органів/агенцій ЄС, що зумовлюють правові наслідки для третіх осіб. З цією метою Суд ЄС уповноважений ухвалювати рішення за позовами, поданими державою-членом, ЄП, Радою ЄС або ЄК у зв'язку з відсутністю компетенції; порушенням суттєвих процедурних вимог; порушенням установчих договорів чи будь-якої правової норми, що має стосунок до їх застосування; зловживанням повноваженнями. Відтак, допустимі чотири зазначені підстави, за якими в Суді ЄС можуть оскаржуватися або анулюватися акти інституцій, органів і агенцій ЄС.

На аналогічних умовах Суд ЄС уповноважений виносити рішення за позовами, поданими Європейською рахунковою палатою, ЄЦБ і Комітетом регіонів з метою захисту власних прерогатив. У рішенні у справі 22/70 *Commission v Council* (1971) Суд роз'яснив, що «можливість судового оскарження має стосуватися усіх положень, прийнятих інституціями, якою б не була їх природа або форма, покликаних зумовлювати правові наслідки» (п. 42)¹. Суд ЄС може вирішувати лише питання права, передані йому на розгляд, не уповноважений вирішувати питання факту, а також застосовувати право до фактів, що належить до компетенції національних судів, яким підвідомчі всі категорії справ, за винятком тих, що віднесені до юрисдикції Суду ЄС. Його юрисдикцію поширено на простір свободи, безпеки та правосуддя (за винятками, встановленими у ст. 276 ДФЄС), що безпосередньо пов'язано зі скасуванням опорної структури ЄС, на питання тлумачення і застосування Хартії ЄС про основоположні права в адаптованій редакції 2007 р.², яка за юридичною силою прирівнюється до установчих договорів, належить до джерел первинного права ЄС.

---

¹ *Commission of the European Communities v Council of the European Communities*. European Agreement on Road Transport. Case 22-70. Judgment of the Court of 31 March 1971. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61970CJ0022>.

² *Charter of Fundamental Rights of the European Union*. *Official Journal of the European Union*. C 202/02. Vol. 59. 7 June 2016. P. 389-405. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=OJ:C:2016:202:FULL&from=EN>.

Вочевидь, Лісабонським договором предметно розширено юрисдикцію Суду ЄС, яка, за загальним правилом, охоплює всі сфери компетенції інтеграційного об'єднання, за окремими винятками, прямо передбаченими установчими договорами. Так, з-під юрисдикції Суду ЄС, за винятками, закріпленими в абз. 2 ст. 275 ДФЄС, як і раніше, експліцитно виключено положення щодо СЗБП, а також акти, що приймаються на основі цих положень. Отже, й надалі Суд ЄС не контролюватиме дійсність актів ЄР і Ради ЄС у цій сфері, прийнятих згідно зі ст. 43 ДЄС-Л. Наприклад, рішень про спільні операції з роззброєння, місії із запобігання конфліктам і підтримання миру, місії бойових підрозділів з врегулювання криз, цивільні місії ЄС на території третіх держав¹.

Таким чином, Суд ЄС сьогодні постає авторитетною судовою установою, якій вдалося здобути довіру у країн-членів, утвердитися у статусі впливової інституції ЄС, забезпечити ефективний судовий захист у сферах регулювання права ЄС, сформулювавши його основні кваліфікаційні ознаки. Коректне застосування масиву *acquis* ЄС, частково наповненого практикою Суду, поглиблення правової інтеграції, підтримання і дотримання інституційного балансу, встановленого установчими договорами, високий авторитет ухвалених рішень, які стали важливим джерелом права ЄС, послідовно сприяючи його еволюційному розвитку і водночас утвердженню, збереженню та зміцненню правопорядку ЄС як правопорядку *sui generis*, його автономізації, роблять Суд ЄС незамінною ланкою в існуванні співтовариств.

Водночас реформування судової системи ЄС не завершилося, триває його постлісабонський період, спрямований передусім, на нагальність відповіді викликам, з якими зіткнувся Суд ЄС, на забезпечення дотримання поваги до прав людини. Адаптуючись до нових умов і етапів інтеграційного процесу, розвиваються організаційно-правові засади Суду ЄС, його підходи до тлумачення права ЄС. Діяльність Суду ЄС має значення і для інтенсифікації співробітництва України з ЄС, оскільки дає змогу не лише поглибити розуміння особливостей функціонування і реформування судової системи ЄС, сучасної практики захисту основоположних прав у інтеграційному правопорядку, а також оцінювати ризики і враховувати переваги у процесі реалізації європейської інтеграції.

---

¹ Фалалєєва Л. Г. Реформування суду Європейського Союзу та практика захисту основоположних прав. *Правова держава*. Вип. 30. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2019. С. 412.

2.4. Суд Європейської асоціації вільної торгівлі

Суд Європейської асоціації вільної торгівлі (Суд ЄАВТ) – судова установа ЄАВТ, створена відповідно до Угоди про Європейський економічний простір 1992 р., почав свою роботу 1 січня 1994 р. Суд ЄАВТ розташований в м. Люксембурзі. Діяльність Суду ЄАВТ носить допоміжний характер в рамках функціонування ЄАВТ. Суд не позначений серед основних органів ЄАВТ відповідно до установчої Конвенції 1960 р.

Предметна підсудність Суду ЄАВТ обмежена рамками Угоди про Єдиний економічний простір (ЄЕП), укладеної між країнами ЄАВТ та Європейським Союзом. Територіальна юрисдикція Суду ЄАВТ обмежена сферою дії Угоди про ЄЕП. Відповідно, його рішення не поширюються на Швейцарію – країну ЄАВТ, що не входить в ЄЕП.

Основною ідеєю Угоди про ЄЕП є гармонізація законодавчих положень країн ЄАВТ з нормами і стандартами Європейського Союзу, з тим, щоб дозволити державам-учасникам ЄАВТ користуватися досягненнями внутрішнього ринку ЄС без приєднання до Європейського Союзу¹. У зв'язку із тим, що Угода про ЄЕП розповсюджує більшість норм ЄС, що регулюють внутрішній ринок, на держави-члени ЄАВТ, правове регулювання в рамках ЄЕП у своїй більшості схоже з правом ЄС. Фактично поява Суду ЄАВТ пов'язано переважно з неможливістю поширити на держави-члени ЄАВТ повноваження Суду ЄС, передбачені установчими договорами Союзу, обов'язковими лише для держав-членів ЄС. Відповідно, діяльність Суду ЄАВТ багато в чому спрямована на підтримку відповідності (гомогенності) правопорядку ЄЕП з правом Європейського Союзу. Разом із тим, незважаючи на сувору орієнтацію Суду ЄАВТ на сприйняття досвіду Суду ЄС, Суд ЄАВТ за весь час свого функціонування створив власне прецедентне право, що є невід'ємною частиною дуалістичного правопорядку ЄАВТ / ЄЕП.

Одним з основних джерел права, що визначають статус Суду ЄАВТ, є Угода про ЄЕП. Іншими важливими документами є Угода між державами-членами ЄАВТ про заснування контролюючого органу і Суду від 1992 р., особливо Протокол № 5, який не тільки визначає статус Суду ЄАВТ, а й установлює Правила-процедури Суду ЄАВТ, прийняті Судом у 1994 році.

---

¹ ECJ, Annual Report (2008) 100-101; CFI, Annual Report (2008) 190; CST, Annual Report (2008) 215. URL : <http://curia.europa.eu>.

Як вже зазначалося вище, положення Угоди про ЄЄП, так само як і норми Угоди між державами-членами ЄАВТ і Судом ЄС про заснування контролюючого органу 1992 р., головним завданням передбачають підтримання відповідності правопорядку ЄЄП і права Європейського Союзу з метою забезпечення рівних умов для індивідів і господарюючих суб'єктів в рамках обох організацій. Зокрема, Суд ЄАВТ повинен тлумачити положення Угоди про ЄЄП в тій мірі, в якій вони повторюють норми установчих договорів ЄС і створені на їх основі норми джерел вторинного права, відповідно до прецедентного права Суду ЄС, які існували на момент укладення Угоди про ЄЄП (ст. 6 Угоди про ЄЄП і ст. 3 Угоди про заснування контролюючого органу і Суду), і брати до уваги подальший розвиток прецедентного права ЄС.

Водночас прецедентне право Суду ЄС, що почало створюватися після набуття чинності Угоди про ЄЄП, не є домінуючим, воно лише має враховуватися Судом ЄАВТ, що відкриває можливості для формування Судом власного прецедентного права. Положення про таку однорідність здаються односторонньо зобов'язуючими, однак на практиці вони забезпечують адекватну правову базу, необхідну для гармонійного співіснування Суду ЄС та Суду ЄАВТ. Для досягнення мети уникнення конфліктів прецедентного права і формування сумісних судових підходів необхідна постійна взаємодія обох судів, що і підтверджується існуючою на сьогодні практикою.

Суд ЄС та Суд ЄАВТ регулярно підкреслюють необхідність однакового застосування норм, прийнятих в рамках ЄС і ЄЄП. У багатьох рішеннях і консультативних висновках Суд ЄАВТ безпосередньо застосовує прецедентне право ЄС, посиляючись на необхідність підтримання однорідності, що закріплено в Угоді про ЄЄП. Так, в однієї з найбільш відомих справ Суду ЄАВТ («*Erla Maria Sveinbjornsdottir v. The Government of Iceland*»¹) Суд ЄАВТ не тільки підкреслив самостійність правопорядку ЄАВТ, а й, що важливіше, підтвердив існування в рамках цього правопорядку принципу відповідальності держав, ґрунтуючись на прецедентному праві ЄС.

Однак і Суд ЄС, навіть не дивлячись на відсутність у нього юридичного обов'язку враховувати правозастосовну практику ЄАВТ, бере до уваги підходи, що розробляються в рамках Суду ЄАВТ². Так, в мотивувальній частині рішення у справі «Комісія проти Данії»³ Суд ЄС

---

¹ Case E-9/97 *Erla Maria Sveinbjornsdottir v. The Government of Iceland*.

² Див., наприклад: Case T-115/94 *Opel Austria GmbH v. Council of the European Union*; Case C-286/02 *Bellio Filli Srl v. Prefettura di Treviso*.

³ Case C-92/01 *Commission v. Denmark*.

неодноразово посилався на рішення Суду ЄАВТ, зокрема на рішення у справі «Контролюючий орган ЄАВТ проти Норвегії»¹. При цьому необхідно враховувати, що безумовне дотримання практики Суду ЄАВТ не є загальним правилом Суду ЄС², що і не потрібно відповідно до зобов'язань ЄС.

Структура Суду. Внутрішня організація Суду ЄАВТ дещо копіює структуру Суду ЄС. Єдиною істотною відмінністю є відсутність в Суді ЄАВТ генеральних адвокатів. Як і в Суді ЄС, тут кожна держава-учасник представлена одним суддею. Відповідно, Суд ЄАВТ складається з трьох суддів, які призначаються трьома країнами ЄАВТ – учасницями ЄЕП (Ісландія, Ліхтенштейн та Норвегія) на шість років.

З числа свого складу судді Суду ЄАВТ кожні три роки обирають голову Суду. Статус суддів, включаючи гарантії їх незалежності, ідентичний статусу суддів Суду ЄС. У зв'язку з малою кількістю суддів справа завжди розглядається колегіально і винесене рішення буде дійсним, тільки якщо в розгляді справи брали участь всі три судді (ст. 29 Угоди про заснування наглядового органу). Іншою обставиною, обумовленою малою кількістю суддів в Суді ЄАВТ, є наявність так званих суддів *ad hoc*, кандидатури яких узгоджуються урядами держав-учасниць Угоди про ЄЕП. Один з таких суддів *ad hoc* залучається до розгляду справи, коли рішенням двох постійних суддів третій з тих чи інших причин відсторонюється від розгляду справи.

Юрисдикція Суду ЄАВТ також подібна до юрисдикцією Суду ЄС, за тим лише винятком, що в рамках Суду ЄАВТ не розглядаються справи з попереднього контролю. Таким чином, категоріями справ, підсудних Суду ЄАВТ, є наступні.

1. Позови до держав-учасниць за невиконання зобов'язань, передбачених Угодою про ЄЕП або Угодою про заснування контролюючого органу. Позивачем у таких спорах виступає Контролюючий орган (аналог Європейської комісії), так як саме йому надані повноваження з нагляду за виконанням зобов'язань держав-членів ЄАВТ. Як і в рамках аналогічного виду судочинства в Суді ЄС, провадженню в Суді ЄАВТ повинна передувати стадія розгляду, проведеного Контролюючим органом, в рамках якої державам-учасницям спрямовується мотивований висновок контролюючого органу і надається можливість відповісти на висунуті звинувачення. Якщо вирішити розбіжності, які виникли на досудовій стадії, не вдається, Контролюючий орган звертається з позовом до Суду ЄАВТ. У

---

¹ Case E-3/00 EFTA Surveillance Authority v. Norway.

² На це вказується, наприклад, у справі C-355/96 *Silhouette International Schied*.

разі якщо за підсумками судового розгляду встановлено вину відповідної держави, вона має негайно припинити протиправні дії¹.

2. Суперечки між двома і більше державами-учасницями ЄЄП про тлумачення і застосування Угоди про ЄЄП, Угоди про Постійний комітет країн ЄАВТ і Угоди про заснування контролюючого органу.

3. Позови про анулювання. Позивачем за такими позовами можуть виступати як держави-учасниці Угоди про ЄЄП, так і фізичні і юридичні особи (останні мають право на позов тільки в тому випадку, якщо акт, що оскаржується (нормативний або індивідуальний), прямо або побічно порушує їх права і законні інтереси в економічній сфері². Найчастіше за позовами юридичних осіб Суд ЄАВТ виступає в якості касаційної інстанції щодо рішень контролюючого органу ЄАВТ у сфері конкуренції. Найбільш поширеними підставами позову є відсутність компетенції, порушення процесуальних або матеріальних норм, які можна застосувати до акту, що оскаржується, або зловживання повноваженнями³.

4. Позови щодо бездіяльності, що подаються державами-учасницями Угоди про ЄЄП і фізичними та юридичними особами до контролюючих органів у разі невиконання ними своїх зобов'язань. Як і в рамках розгляду аналогічних суперечок в Суді ЄС, фізичні та юридичні особи мають право звертатися з такими позовами тільки в тому випадку, коли бездіяльність контролюючих органів прямо чи опосередковано порушує їх права і законні інтереси. Провадженню за позовом щодо бездіяльності має передувати дотримання претензійного порядку.

5. Позови про відшкодування шкоди. Відповідачем за такими спорами виступає Контролюючий орган. Як і в ЄС, питання договірної відповідальності тут регулюються правом, застосованим до відповідного контракту; питання позадоговірної відповідальності вирішуються відповідно до загальних принципів права; відшкодуванню підлягають будь-які збитки, що виникли у зв'язку із протиправними діями, в тому числі діями службовців контролюючих органів під час виконання ними

---

¹ Слід нагадати, що відповідно до концепції *effet utile*, визнаної в Європі, держава несе відповідальність не тільки за безпосередньо свої дії, але і за дії своїх громадян і юридичних осіб, якщо подібні дії несумісні із зобов'язаннями відповідної держави, а держава не перешкоджає здійсненню таких протиправних дій.

² Крім того, відповідно до рішення у справі E-2/94 *Scottish Salmon Growers*, правом на позов володіють також об'єднання осіб, що представляють абсолютну більшість або всіх суб'єктів, права яких можуть бути порушені оскаржуваним актом. На необхідність наявності «економічної складової» вказується в справі E-2/02 *Bellona*.

³ Даний термін розуміється тут в тому ж значенні, що і в Суді ЄС.

своїх посадових обов'язків.

6. Надання консультативних висновків про тлумачення. За своєю правовою природою консультативні висновки аналогічні відповідям Суду ЄС на преюдиціальні запити. Як і у випадку з преюдиціальними запитами, національні суди або трибунали повинні вирішувати справи з урахуванням роз'яснень, наданих в консультативному висновку. Незважаючи на загальну схожість зі справами про розгляд преюдиціальних запитів, існує одна істотна відмінність: зазначена Угода не передбачає юридичної сили для консультативних висновків. Однак на практиці національні суди і трибунали враховують надані їм роз'яснення. Це, на думку К. Бауденбахера, свідчить про те, що вони за своєю силою є не менш значущими, ніж рішення Суду ЄС¹.

Судочинство в Суді ЄАВТ ведеться англійською мовою. Виняток становить розгляд справ про надання консультативних висновків. В цьому випадку консультативний висновок складається як англійською, так і на мові країни ЄАВТ, з якої надійшов запит. Заяви подаються секретарю суду. Крім цього, вони повинні містити вказівку на предмет спору, посилання на норми застосовних актів і вимоги до відповідача. До заяви додаються документи, що підтверджують обставини, на які посилається заявник. Однак їх відсутність не є перешкодою для прийняття заяви. В цьому випадку заявнику дається розумний строк для подання необхідних документів.

Стадії розгляду справи також повторюють процедуру в Суді ЄС. Перша стадія – письмова. Всі документи (відгуки, доповнення, інші процесуальні документи) подаються секретарю. При відсутності відгуку відповідача рішення автоматично виноситься на користь заявника (проте відповідач має право подати заперечення протягом місяця з моменту винесення рішення). Розгляд характеризується активною роллю Суду. Він має право запросити будь-які додаткові документи, необхідні, на його думку, для розгляду справи. Якщо Суд прийме рішення про перехід до другої – усної стадії, сторони повинні бути представлені агентами (в разі, якщо стороною є держава ЄАВТ, Контролюючий орган, ЄС або Європейська комісія) або юристами, що володіють правом ведення справ в судах на території держав-учасниць ЄЕП.

Розгляд починається з виступу судді-доповідача, після чого заслуховуються представники сторін, а також (при необхідності) свідки і експерти. Крім того, відповідно до ст. 20 Статуту Суду ЄАВТ держави-учасниці і Контролюючий орган, навіть якщо вони не беруть участь у справі, мають право направляти свої заяви щодо предмета

---

¹ Baudenbacher C. The EFTA Court Ten Years on // The EFTA Court Ten Years on.

спору. Рішення у справі приймається більшістю голосів. Наради суддів є таємними. Винесене за підсумками розгляду справи рішення є юридично обов'язковим (за винятком консультативних висновків, хоча в іншому процедура їх розгляду аналогічна позовному провадженню). У разі появи нових обставин сторони мають право клопотати про перегляд справи, але тільки протягом 10 років з моменту винесення першого рішення. Інших підстав для перегляду не встановлено.

Отже, Суд ЄАВТ в цілому повторює основні риси Суду ЄС. Таке повторення є необхідним для досягнення однієї з основних цілей Угоди про ЄЕП – забезпечення рівного доступу до внутрішнього ринку ЄС господарюючих суб'єктів з держав-членів ЄАВТ і збереження рівня захисту господарюючих суб'єктів з держав-членів ЄС при взаємодії з державами-членами ЄАВТ або їх господарюючими суб'єктами. Власне, Суд ЄАВТ і став одним з механізмів, що забезпечують досягнення цієї мети на організаційному і правозастосовному рівні. Забезпечення правозастосування гарантується у першу чергу обов'язком Суду ЄАВТ керуватися створеною до 1994 р. практикою Суду ЄС з питань, порушених також Угодою про ЄЕП, і враховувати подальшу практику. Це, зокрема, дозволило, хоч і з деякими застереженнями, поширити на держави-члени ЄАВТ такі базові для права ЄС принципи, як принцип прямої дії і принцип верховенства відповідальності держави, що заклало фундамент для вироблення подальших подібних підходів до правового регулювання. Як справедливо зазначають К. Алмстад¹ і К. Бауденбахер², Угода про ЄЕП створила ринок, а ринок, як відомо, може функціонувати лише тоді, коли індивіди і господарюючі суб'єкти мають можливість належно виконувати свої функції. Наділення фізичних і юридичних осіб правосуб'єктністю на рівні ЄАВТ стало запорукою успішної реалізації забезпечення чотирьох свобод пересування, передбачених як правом внутрішнього ринку ЄС, так і Угодою про ЄЕП. Подібні процесуальні механізми Суду ЄАВТ і Суду ЄС дозволяють забезпечити єдність «правил гри» при захисті порушених прав, що також сприяє економічній єдності учасників ЄЕП.

---

¹ Almestad K. The Duties of Co-Operation of National Authorities and the Community Institutions under Article 10 (ex Article 5) of the Treaty of Rome. *The EEA Variant* (2000) *FIDE XIX Congress*. Vol I. 427 ff.

² Baudenbacher C. Зазнач. твір.

Питання для самоконтролю:

1. Особливості правового статусу судді міжнародної судової установи.
2. Міжнародний суд ООН. Правовий статус судді МС ООН.
3. Статут Міжнародного Суду ООН.
4. Утворення Міжнародного суду ООН. Компетенція МС ООН.
5. Процедура розгляду справ МС ООН. Рішення МС ООН.
6. Суд Європейського Союзу: правовий статус, функції, склад, процедура.
7. Інші європейські міжнародні судові установи загальної компетенції (Суду ЄАВТ, Суд Бенілюксу).

СПЕЦІАЛЬНА ЛІТЕРАТУРА

Нормативно-правові акти

1. Віденська конвенція про право міжнародних договорів. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118.
2. Договір про заснування Європейської Спільноти (Договір про заснування Європейського економічного співтовариства). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_017#Text.
3. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. *Офіційний вісник України*. 2008. № 93. Ст. 3103.
4. Регламент Міжнародного суду ООН. URL : <https://www.un.org/ru/icj/rules.shtml>.
5. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text.

Підручники, навчальні посібники, наукові публікації

1. Алямкін Р. В. Мирне вирішення міжнародних територіальних спорів: практика міжнародних судових органів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Ін-т законодавства Верховної Ради України. Київ, 2011. 16 с.
2. Алямкін Р. В. Роль Міжнародного Суду ООН у забезпеченні міжнародного правопорядку: практика врегулювання міжнародних територіальних спорів. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2010. № 4. С. 83-87.
3. Антонович М. Міжнародне публічне право: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів. К.: КМ Академія, 2011. 384 с.
4. Беджауи М. М. Право международных организаций на обращение в Международный Суд ООН: итоги и перспективы. *Государство и право*. 1995. № 6. С. 3-14.

5. Безега Т. М. Українсько-румунські територіальні суперечності: історичний аналіз та сучасний стан. *Науковий вісник Ужгородського університету. Сер. : Історія*. 2012. Вип. 29. С. 36-42.
6. Бирюков М. М. Европейское право: до и после Лиссабонского договора : учеб. пособие. Москва: Статут, 2013. 240 с.
7. Булгакова Д. О. Міжнародний договір в системі права Європейського Союзу (теоретичні аспекти) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Нац. ун-т «Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого». Харків, 2011. 197 с.
8. Буткевич В. Г. Міжнародне право: Основи теорії: підруч. Київ : Либідь, 2004. 816 с.
9. Власов Д. С. Правовая позиция Международного Суда ООН: понятие, природа и варианты проявления : дис ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / Казан. гос. ун-т им. В. И. Ульянова-Ленина. Екатеринбург, 2006. 222 с.
10. Войціховський А. В. Міжнародне право : підруч. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2020. 544 с.
11. Гаріна О. Процес «Румунія проти України»: справа про розмежування морських просторів між Україною та Румунією в Чорному морі. *Юридичний авангард*. 2009. № 1. С. 218-224.
12. Гузей С. В. Развитие международного права международным судом ООН: на примере территориальных споров : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / Моск. гос. юрид. акад. М., 2006. 27 с.
13. Дмитриченко І. В. Практика застосування Міжнародним Судом ООН і міжнародними арбітражами принципів та норм морської делімітації: навч. посібник. Миколаїв : Атол, 2004. 92 с.
14. Дмитрієв А. І., Муравйов В. І. Міжнародне публічне право : навч. посібник. Київ : Юрінком, 2000. 640 с.
15. Дорская А. А. Международное правосудие : учеб.-метод. пособие. СПб. : Питер, 2012. 135 с.
16. Интеграционное правосудие: сущность и перспективы : монограф. / Отв. ред. : Кашкин С. Ю. Москва : Норма, Инфра-М, 2014. 112 с.
17. Исполинов А. С. Контроль Международного суда ООН над решениями Совета Безопасности. *Законодательство*. 2015. № 12. С. 48-62.
18. Камінська І. В. Судова система ЄС: гносеологічні засади функціонування та розвитку. *Часопис Київського університету права*. 2020/1. С. 47-53.
19. Караман І. Рішення Міжнародного суду ООН у справі про делімітацію Чорного моря. *Право України*. № 3-4. 2012. С. 242-250.
20. Кожевников Ф. И., Шармазанашвили Г. В. Международный суд ООН. Организация, цели, практика. Москва: Междунар. отношения, 1971. 160 с.
21. Комарова Т. В. Суд Європейського Союзу: розвиток судової системи та практики тлумачення права ЄС : монограф. Харків : Право, 2018. 526 с.
22. Кононенко В. П. Використання автономних засобів для

забезпечення права на необхідну оборону в контексті міжнародного права. *Вісник Верховного Суду України*. 2013. № 10 (158). С. 42-46.

23. Кононенко В. П. Вирішення територіальних спорів Міжнародним Судом ООН: теорія і практика: монограф. Київ-Одеса : Фенікс, 2018. 438 с.

24. Кононенко В. П. К вопросу о наличии вины Украины в гибели малайзийского Боинга 777. Анализ конвенционных норм и судебной практики. *Актуальні проблеми сучасного міжнародного права : зб. наук. ст. за матеріалами II Харків. міжнарод.-прав. читань, присвяч. пам'яті проф. М. В. Яновського і В. С. Семенова (Харків, 21 листоп. 2016 р.): у 2-х ч. ; редкол. А. П. Гетьман та ін. Ч. 1. Харків: Право, 2016. С. 70-75.*

25. Коптева О. О. Роль Міжнародного Суду ООН у становленні розуміння зобов'язань erga omnes. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2011. № 4. С. 132-137.

26. Костоева П. М. Международный суд ООН и прогрессивное развитие международного права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / Росс. ун-т дружбы народов. Москва, 2004. 21 с.

27. Левакин И. В. Международное правосудие в действии. *Международные процессы*. 2016. №4. С. 1-4.

28. Лукашук И. И. Международное право: Особенная часть: учеб. для студентов юрид. фак. и вузов. ; изд. 3-е, перераб. и доп. Москва: Волтерс Клувер, 2007. 517 с.

29. Марченко М. Н. Европейский союз и его судебная система : монограф. Москва : Проспект. 2015. 288 с.

30. Международное право в документах: учеб. пособие / Сост. : Н. Т. Блатова, Г. М. Мелков ; 3-е изд., перераб. и доп. Москва : Международ. отношения, 2000. 880 с.

31. Международное право: учеб. для бакалавров / под ред. А. Н. Вылегжанина. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Издательство Юрайт, 2014. 904 с.

32. Міжнародне право / Матіас Гердеген ; пер. з нім. Київ: К.І.С., 2011. 515 с.

33. Міжнародне право: навч. посібник / За ред. М. В. Буроменського. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 336 с.

34. Міжнародне право: підруч. / Ліпкан В. А. та ін. ; за заг. ред. Ліпкан В. А. Київ : КНТ, 2009. 751 с.

35. Міжнародне право: Словник-довідник / Уклад.: к.ю.н., доцент П. В. Макушев, к.ю.н., доц. П. Я. Мінка, Л. А. Філянїна. Дніпропетровськ : Дніпроп. гуманітарн. Ун-т, 2007. 248 с.

36. Міжнародне публічне право: навч. посібник / Відп. ред. Ю. С. Шемшеченко, Л. В. Губерський. Київ : Юрінком Інтер, 2000. 640 с.

37. Міжнародне публічне право: підруч. ; у 3-х т. / В. Ф. Антипенко, Л. Д. Тимченко, О. В. Беглий та ін. Київ : НАУ, 2012. Т. 1. 420 с.

38. Міжнародне публічне право: підруч. 2-ге вид. ; за ред.

В. М. Репецького. Київ : Знання, 2012. 437 с.

39. Міжнародне публічне право: підруч. ; у 2-х т. / В. В. Мицик, М. В. Буроменський, М. М. Гнатовський та ін. ; за заг. ред. В. В. Мицика. Харків : Право, 2018. Т. 2 : Основні галузі. 2018. 624 с.

40. Міжнародне публічне право : підруч. ; за заг. ред. Т. Л. Сироїд. Харків : Право, 2020. 648 с.

41. Міжнародне судочинство / К. М. Вітман та ін. ; за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. Київ : Юрид. думка, 2009. 258 с.

42. Новикова О. Н. Роль Международного Суда ООН в современном миропорядке. *Гуманитарные и юридические исследования*. 2014. № 2. С. 95-100.

43. Пунжин С. М. Процессуальное право Международного суда ООН: решение вопросов приемлемости в рамках сопутствующего судопроизводства при толковании и пересмотре решений. *Международное правосудие*. 2012. № 3. С. 49-60.

44. Савчук К. О., Мельничук О. І. Міжнародний суд ООН як засіб мирного розв'язання міжнародних спорів у сучасному міжнародному праві. *Часопис Київського університету права*. 2013/4. С. 341-347.

45. Святун О. В. Практика міжнародного суду ООН у сфері консульського захисту на прикладі США. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. Вип. 84. Ч. 2. Київ : Ін-т міжнар. відносин, 2009. С. 203-205.

46. Сеидова А. А. Решения международного суда ООН по спорам о признании государственного суверенитета в отношении территории. *Право і суспільство*. 2012. № 1. С. 102-106.

47. Смбатян А. С. Конфликт юрисдикций органов международного правосудия как отрицание их взаимосвязей. *Российский юридический журнал*. 2013. № 5 (92). С. 26-36.

48. Смбатян А. С. Решения органов международного правосудия в системе международного публичного права : монограф. Москва : Статут, 2012. 272 с.

49. Степаненко К. В. Європейське інтеграційне правосуддя: поняття та основні форми. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 4. С. 645-648.

50. Степаненко К. В. Система судочинства в зарубіжних країнах та міжнародні суди : наук.-практ. рекомендації. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр.справ, 2010. 37 с.

51. Теліпко В. Е., Овчаренко А. С. Міжнародне публічне право: навч. посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 608 с.

52. Тимченко Л. Д. Международное право: учебник. Харьков: Консум; НУВД, 2004. 527 с.

53. Толстых В. Л. Консультативная функция международных судов. *Вестник НГУ, Серия «Право»*, 2011. Т. 7, вып. 1. С 149-157.

54. Толстых В. Л. Международное право: практика применения. Консультативные заключения Международного Суда ООН. Москва : МЗ-Пресс, 2004. 167 с.

55. Толстых В. Л. Международные суды и их практика : учеб. пособие. Москва : Международные отношения. 2015. 504 с.

56. Толстых В. Л. Прецедентное значение решений международных судов. *Личность, право, власть в современной России : сб. мате. 8 Всерос. науч.-практ. конф. (г. Кострома, 11 дек. 2010 г.)*. Кострома : КГУ, 2011. Т. 2. С. 169-183.

57. Толстых В. Л. Развитие системы международного правосудия в конце XX – начале XXI в. *Міжнародні читання, присячені пам'яті професора Імператорського Новоросійського університету П. Е. Казанського : матеріали Другої міжнар. конф. (м. Одеса, 21-22 жовт. 2011 р.)*. Одеса : Фенікс, 2011. С. 49-53.

58. Фалалеева Л. Г. Реформування суду Європейського Союзу та практика захисту основоположних прав. *Правова держава*. Вип. 30. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2019. 606 с.

59. Філянiна Л. А., Гузема В. І. Сучасні реалії міжнародно-правових засобів вирішення міжнародних територіальних спорів. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 3. С. 87-93.

60. Хартвиг М. Консультативное заключение Международного Суда ООН по вопросу о декларации независимости Косово – предыстория и критика судебного «постановления». *Дайджест Публичного Права. Институт Макса Планка*. 2013. № 2. С. 121-155.

61. Черкес М. Ю. Міжнародне право : підруч. Київ : Знання, 2011. 6-те вид. 398 с.

62. Чернова Н. Н. Перспективы повышения роли Международного Суда ООН: предоставление права доступа в Суд международным правительственным и некоторым неправительственным организациям. *Международное публичное и частное право*. 2006. № 3 (30). С. 22-25.

63. Шингарецкая Г. Г. «Классические» международные суды: роль в поддержании правопорядка. *Международное право и международные организации*. 2014. № 3. С. 452-457.

64. Шпак І. В. Вплив практики Міжнародного Суду ООН на розвиток системи міжнародного звичаєвого права. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. № 62. С. 357-365.

65. Шреплер Х.-А. Международные организации. Справочник. Москва : Междунар. отношения, 1995. 320 с.

66. Энтин М. Л. Международные судебные органы: вклад в обеспечение международной стабильности, законности и сотрудничества : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.10 / МГИМО. М., 1993. 54 с.

Частина 3

МІЖНАРОДНІ СУДОВІ УСТАНОВИ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ, ТРИБУНАЛИ ТА АРБІТРАЖІ

- 3.1. Міжнародний кримінальний суд.*
- 3.2. Міжнародні кримінальні трибунали.*
- 3.3. Міжнародний трибунал з морського права.*
- 3.4. Суд з примирення та арбітражу Організації з безпеки і співробітництва в Європі.*
- 3.5. Міжнародний комерційний арбітражний суд при Торгово-промисловій палаті України.*
- 3.6. Міжнародний арбітражний суд Міжнародної торгової палати.*
- 3.7. Лондонський міжнародний третейський суд.*
- 3.8. Арбітражний інститут Торгової палати м. Стокгольма.*
- 3.9. Міжнародний морський і річковий арбітражний суд при Міжнародній асоціації судновласників Чорноморського басейну.*
- 3.10. Орган з вирішення спорів Світової організації торгівлі.*
- 3.11. Міжнародний центр з врегулювання інвестиційних спорів.*

3.1. Міжнародний кримінальний суд

Міжнародна практика розгляду кримінальних злочинів удосконалюється із розвитком та ускладненням міжнародних відносин на тлі глобальних викликів. Сучасні конфлікти, що супроводжуються порушенням принципів міжнародного права, вимагають іншого підходу до визначення видів і структури загроз міжнародному порядку, механізму притягнення суб'єктів міжнародного права до відповідальності за дії, що кваліфікуються міжнародною спільнотою як міжнародні злочини.

Ідея щодо необхідності створення міжнародного кримінального права бере свій початок з Версальського мирного договору (1919 р.), яким по завершенні Першої світової війни було визначено нові засади міжнародного правопорядку, встановлено вину країн-агресорів та передбачено створення спеціального суду для переслідування осіб,

«обвинувачених у вчиненні дій, що суперечать законам і звичаям війни» (ст. 227). Хоча з різних міжнародно-правових та політичних обставин, у тому числі через відмову уряду Нідерландів видати правосуддю німецького кайзера Вільгельма II, Цей суд не відбувся, але відтоді в міжнародному співтоваристві було сформовано чітке уявлення про міжнародно-правовий спосіб реагування на військові злочини, геноцид, злочини проти людства¹.

Тяжкі злочини проти миру, людства та військові злочини були вчиненні під час Другої світової війни. Відповідно до рішень Берлінської (Потсдамської) конференції (17 липня – 2 серпня 1945 р.) глав союзницьких держав СРСР, США і Великобританії про покарання воєнних злочинців Другої світової війни 1939–1945 рр. у Лондоні між урядами СРСР, США, Великобританії та Франції 8 серпня 1945 р. відбулося укладення угоди про створення Міжнародного воєнного трибуналу для переслідування та покарання головних воєнних злочинців європейських країн. Невід’ємною складовою цієї угоди став Статут Міжнародного воєнного трибуналу, в якому визначалася його організаційна побудова, функції та юрисдикція. Міжнародний воєнний трибунал відбувся у Нюрнберзі (Німеччина) з 20 листопада 1945 р. по 1 жовтня 1946 р. Нюрнберзький воєнний трибунал став судом народів над воєнними злочинцями, що перебували при владі у нацистській Німеччині протягом 1933–1945 рр. У Статуті Міжнародного воєнного трибуналу та його вироку дано чітку правову кваліфікацію найтяжчим міжнародним злочинам, злочинам проти миру, воєнним злочинам, злочинам проти людства. Документи нюрнберзького процесу були покладені в основу цілої низки міжнародно-правових актів з питань недопущення геноциду, расизму та расової дискримінації.

Відповідно до рішень Берлінської (Потсдамської) конференції 1945 р. про покарання воєнних злочинців Другої світової війни 1939–1945 рр., за угодою між урядами США, СРСР, Великобританії, Китаю, Франції, Австралії, Канади, Нової Зеландії, Нідерландів, Індії та Філіппін від 19 січня 1946 р. було утворено Міжнародний воєнний трибунал для Далекого Сходу (Токійський воєнний трибунал). До суду, що відбувся з 3 травня 1946 р. по 12 листопада 1948 р. у столиці Японії місті Токіо, за ведення Японією протягом 1928–1945 рр. агресивних воєн проти Китаю, СРСР, США та інших країн, вчинення воєнних злочинів і злочинів проти людства до кримінальної відповідальності було притягнуто 28 найвищих урядовців.

---

¹ Міжнародне судочинство / Кол. авт. ; за заг. ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. К., 2009. С. 149.

Як Нюрнберзький, так і Токійський були виключно міжнародними воєнними трибуналами. Їх створення і діяльність розглядалися в контексті утворення нового післявоєнного міжнародного правопорядку, що позначався перерозподілом окремих територій та «зон впливу» між країнами-переможцями. Тому перед цими трибуналами постали лише військові злочинці переможених країн.

Друга світова війна змусила міжнародне співтовариство принципово переглянути ставлення до прав людини і прав народів, питань відповідальності за злочини проти миру, людства, воєнні злочини, інші тяжкі злочини проти життя та свободи особи. 10 грудня 1948 р. Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй ухвалила Загальну декларацію прав людини, яка захищає насамперед природні права та свободи людини. Того ж 1948 р. у Генеральній Асамблеї ООН на порядок денний було поставлено питання про можливість та доцільність створення Міжнародного кримінального суду. Після ретельного вивчення й обговорення цього питання Комісія з міжнародного права у 1950 р. представила на розгляд Генеральної Асамблеї ООН розгорнуту доповідь, в якій створення такої судової інституції визнавалося можливим і бажаним, що значно активізувало розвиток системи міжнародного кримінального права та процедур як запобігання тяжким міжнародним злочинам, так і притягнення до кримінальної відповідальності осіб, винних у їх вчиненні.

Подальші кроки на шляху утвердження міжнародної кримінальної юстиції були загальмовані через посилення протистояння між країнами західного світу та країнами соціалістичного табору. Ідею щодо створення Міжнародного кримінального суду було «заморожено» на 40 років¹.

Наприкінці 1980-х рр. ідея про необхідність створення Міжнародного кримінального суду знову постала на порядку денному. У 1990 р. Генеральна Асамблея ООН запропонувала Комісії з міжнародного права відновити роботу по створенню Міжнародного кримінального суду. За результатами всебічного вивчення та розгляду цього питання Комісія у 1994 р. подала на розгляд Генеральної Асамблеї ООН остаточний проєкт щодо створення такого суду.

У 1995 р. на 50-й сесії Генеральної Асамблеї ООН був представлений підсумковий звіт комітету. Результатом стало рішення Генеральної Асамблеї ООН про скликання Міжнародної дипломатичної конференції. Ця конференція відбулася у м. Римі 15 червня – 17 липня 1998 р., а її результатом стало створення *Міжнародного кримінального*

---

¹ Там само. 151.

суду (International Criminal Court) та ухвалення його Статуту. Місцем перебування Суду визначено м. Гаагу (Нідерланди).

Чітку та одностайну підтримку Міжнародного кримінального суду висловили держави-члени Європейського Союзу, а також багато інших країн, що представляли різні континенти. Водночас підкреслено консервативну позицію в цьому питанні зайняли Сполучені Штати Америки, Російська Федерація та Китай, які утрималися від ратифікації Римського статуту. Та, попри ці обставини, Римський статут Міжнародного кримінального суду доволі швидко проходить ратифікацію в багатьох країнах світу, які вітають новостворений механізм кримінальної міжнародної юстиції, спрямований на захист прав і свобод людини¹.

Римський статут детально регламентує порядок організації та діяльності Міжнародного кримінального суду. Відповідно до ст. 1 Римського Статуту² спір на міжнародному рівні є спором між державою-учасницею Статуту та підсудним. Суд встановлює відносини з ООН шляхом укладення угоди, яка затверджується асамблеєю держав-учасниць Статуту та укладається надалі від імені Суду його головою (ст. 2 Статуту). Міжнародний кримінальний суд має міжнародну правосуб'єктність і може здійснювати свої функції та повноваження на території іншої держави-учасниці Статуту, а за наявності спеціальної угоди – і на території тієї держави, яка не є учасницею Статуту (ст. 4). Юрисдикція Суду обмежується найбільш серйозними злочинами, що викликають стурбованість усього міжнародного співтовариства. Відповідно до ст. 5 Статуту Суд має юрисдикцію відносно таких злочинів:

- злочини геноциду;
- злочини проти людяності;
- військові злочини;
- злочини агресії.

Питання прийнятності справ встановлюються відповідно до ст. 17 Статуту. Згідно із ст. 21 Статуту при вирішенні справ Суд застосовує:

- Статут, Елементи злочинів і Правила процедури та доказування;
- у відповідних випадках – міжнародні договори, принципи та норми міжнародного права, включаючи загальноновизнані принципи міжнародного права врегулювання збройних конфліктів;
- в останню чергу Суд застосовує загальні принципи права, узяті

---

¹ Там само. С. 153.

² Римський статут Міжнародного кримінального суду. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

ним з національних законів правових систем світу, включаючи, відповідно, національні закони держав, які при звичайних обставинах здійснювали б юрисдикцію відносно даного злочину, за умови, що ці принципи не є несумісними з дійсним Статутом, з міжнародним правом і міжнародно визнаними нормами та стандартами¹.

Міжнародний кримінальний суд здійснює свою юрисдикцію щодо передбачених злочинів, коли ситуація, за якої вчинено один чи кілька злочинів, передана державою-учасницею прокурору Міжнародного кримінального суду або Раді Безпеки ООН, або коли прокурор почав самостійне розслідування відповідно до процедури, передбаченої ст. 15 Статуту. Міжнародний кримінальний суд наділений юрисдикцією щодо злочинів проти здійснення ним правосуддя (ст. 70 Статуту). Статутом передбачено, що Міжнародний кримінальний суд здійснюватиме юрисдикцію щодо злочину агресії тільки після прийняття положення стосовно визначення цього злочину та умов здійснення такої юрисдикції. Держава, яка стає учасницею Статуту, визнає цим юрисдикцію Міжнародного кримінального суду щодо зазначених злочинів.

Структура та склад Суду. Відповідно до ст. 34 Статуту до складу суду входять: президія, судове відділення, апеляційне відділення, відділення попереднього провадження, канцелярія прокурора та секретаріат.

Суд складається із 18 суддів. Строк їх повноважень – дев'ять років без наступного переобрання. Судді обираються на засіданні асамблеї держав-учасниць Статуту шляхом таємного голосування з-поміж кандидатів, поданих державами, і виконують свої функції на постійній основі.

Президія складається із голови суду, першого та другого віце-голів.

Міжнародний кримінальний суд визначає належну судову процедуру і забезпечує реалізацію широкого кола демократичних принципів судочинства, зокрема принцип презумпції невинуватості.

Суд не має юрисдикції відносно особи, що не досягла 18-літнього віку на момент вчинення злочину (ст. 26 Статуту). Важливим положенням є ст. 29 Статуту, яка передбачає, що відносно злочинів, що підпадають під юрисдикцію Суду, не встановлюються строки давності. Особа, що вчинила злочин та підпадає під юрисдикцію Суду, несе індивідуальну відповідальність і підлягає покаранню відповідно до Статуту. Максимальне покарання, яке Суд може застосувати, – це

---

¹ Там само.

довічне позбавлення волі, до якого особа може бути засуджена в разі виняткової небезпечності злочину та засудженої особи (ст. 77). Крім того, Суд може покарати злочинця до позбавлення волі на певний строк, який не перевищує 30 років. Покарання відбувається у тюремних установах держав-учасниць Статуту згідно з угодами, досягнутими Судом. В усіх випадках вирок переглядається після відбуття засудженим двох третин строку покарання, а в разі засудження його до довічного позбавлення волі – після відбуття ним 25 років.

Важливими є питання екстрадиції, врегульовані ст. 89 Статуту¹.

20 січня 2000 р. Україна підписала Римський статут Міжнародного кримінального суду. 22 жовтня 1998 р. Постійним представництвом України при ООН поширено прес-реліз із офіційною позицією України, де висловлюється підтримка створення Міжнародного кримінального суду. Україна також висловила на підтримку включення до переліку злочинів агресії, висловила сподівання, що спільними зусиллями міжнародної спільноти вдасться знайти її прийнятне визначення. 13 лютого 2001 р. Президент України звернувся з конституційним поданням до Конституційного Суду України, в якому було наведено низку аргументів, що, на думку Президента, свідчать про невідповідність Римського статуту Міжнародного кримінального суду Конституції України. 11 липня 2001 р. Конституційний Суд України, розглянувши подання Президента, дійшов висновку, що Римський статут суперечить положенням Конституції України, отже, його ратифікація можлива лише після внесення відповідних змін до Конституції України. Цей висновок стосується компліментарного характеру Міжнародного кримінального суду. Тобто відповідно до Римського статуту Міжнародний кримінальний суд доповнює національну систему правосуддя. Однак Суд приймає до свого провадження справи не тільки за зверненням держави-учасниці, а й з власної ініціативи, коли держава, під юрисдикцією якої перебуває особа, підозрювана у вчиненні передбаченого Статутом злочину, «не бажає або не здатна проводити розслідування чи порушити кримінальне переслідування належним чином».

Питання про ратифікацію Римського Статуту МКС залишається на порядку денному та пов'язане з вирішенням низки складних правових проблем². Україна – не перша держава, де виникли складнощі при узгодженні конституційних положень з текстом Римського статуту.

---

¹ Там само.

² Дрьоміна Н. В. Юрисдикція міжнародних кримінальних судів і трибуналів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Київ, 2006. С. 3.

Коло питань, що були причиною таких розбіжностей, як правило, становили також екстрадиція, довічне ув'язнення, імунітети. Різні держави застосовували різні підходи в разі виникнення таких суперечностей. Один підхід – імплементаційний, тобто до норм Конституції застосовується таке тлумачення, що нівелює можливі розбіжності. Висновок Конституційного Суду України робить єдиною можливою процедурою, за якою Україна може стати стороною – учасницею Римського статуту шляхом внесення змін до Конституції України, зокрема до ст. 124.

У резолюціях № 1300 (2002) та № 1336 (2003) Парламентська Асамблея Ради Європи закликала держави-члени Ради Європи вжити усіх необхідних заходів для приєднання або підписання цього міжнародного документа, а також якнайшвидше внести відповідні зміни у внутрішнє законодавство. У спільній позиції Ради Європейського Союзу щодо Міжнародного кримінального суду від 13 червня 2003 р. визнано, що всезагальне приєднання до Римського статуту є важливим для забезпечення ефективності Міжнародного кримінального суду.

Генеральна Асамблея ООН на своїй 60-й сесії 18 листопада 2005 р. схвалила резолюцію, в якій закликала усі держави, які ще не стали учасницями Римського статуту, негайно розглянути питання про його ратифікацію чи приєднання до нього.

Після 2014 року взаємодія України та МКС набула подальшого розвитку, після того, як наша держава визнала *ad hoc* юрисдикцію Суду у порядку, передбаченому ст. 12 (3) його Статуту. Перший раз Україна прийняла юрисдикцію МКС в лютому та квітні 2014 року – щодо злочинів, вчинених під час мирних протестів в Україні з 21 листопада 2013 до 22 лютого 2014 року. Вдруге, коли Україна визнала юрисдикцію *ad hoc* МКС, – щодо воєнних злочинів та злочинів проти людяності, які вчинені на території України з 20 лютого 2014 р.¹ 17 квітня 2014 року уряд України, відповідно до статті 12 (3) Римського статуту, подав заяву, в якій визнав юрисдикцію МКС щодо злочинів, що ймовірно мали місце на території України, після чого відповідно до статті 12 (3) Римського статуту Канцелярія Прокурора розпочала попереднє вивчення справи.

Отже, необхідність створення Міжнародного кримінального суду була об'єктивно обумовлена різноманітними обставинами, пов'язаними із історичними подіями та еволюцією міжнародних відносин. Організація діяльності МКС здійснюється відповідно до Статуту, а його

---

¹ Гутник В. В. Право на захист у міжнародних кримінальних судах: доктрина та практика: дис. ... д-ра. юрид. наук. 12.00.11. Харків, 2018. С. 7-8.

ефективне функціонування повністю залежить від співробітництва з державами-учасниками. Процедура міжнародної кримінальної юстиції та її функціонування вимагає вдосконалення норм міжнародного права, яке повинно містити, в тому числі, превентивні засоби недопущення вчинення міжнародних злочинів. Повноцінна участь України в Римському договорі означатиме, що наша держава прагне приєднатися до спільноти держав, які визнають необхідність існування постійного Міжнародного кримінального суду як важливого засобу боротьби з міжнародними злочинами.

3.2. Міжнародні кримінальні трибунали

У питанні, чи відносяться міжнародні трибунали до міжнародних судових установ, сьогодні однозначності немає. Так, деякі автори (О. Волеводз, Ю. Решетов та ін.) не розрізняють останні, відносячи до органів кримінального правосуддя і суди (незалежно від конкретного найменування), які спеціально створено для його відправлення у справах про міжнародні злочини або спеціально наділені юрисдикцією для цього¹. До таких судів автори відносять і трибунали *ad hoc*. В юридичному словнику суд визначається як орган, що здійснює правосуддя, під трибуналом же розуміється той же суд, наділений спеціальною компетенцією. Така спеціальна компетенція виділяється, оскільки трибунали носять тимчасовий характер, діють на відповідній території і виключно в межах наданої юрисдикції.

Міжнародний кримінальний трибунал по колишній Югославії було утворено відповідно до Резолюції 827 Ради Безпеки ООН від 25 травня 1993 р. для судового переслідування осіб, на яких лежить відповідальність за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, вчиненні на території країни з 1991 р. Місцем перебування цього трибуналу є м. Гаага (Нідерланди). Трибунал діяв на основі спеціального Статуту.

Утворенню Міжнародного кримінального трибуналу по колишній Югославії передувала констатація правопорушень у рішеннях компетентних органів ООН. Зокрема, у резолюціях Ради Безпеки ООН

---

¹ Волеводз А. Г. Современная система международной уголовной юстиции: понятие, правовые основы, структура и признаки. Международное уголовное правосудие: современные проблемы. М. : Инст-т права и публичной политики, 2009. С. 303.; Решетов Ю. А. Борьба с международными преступлениями против мира и безопасности. М. : Международные отношения, 1983. С. 125.

808 від 22.02.1993 р. та 827 від 25.05.1993 р. мова йшла про загрозу міжнародному миру і безпеці та «серйозних порушеннях міжнародного гуманітарного права на території колишньої Югославії»¹. Сам перелік вчинених міжнародних злочинів містився в ст. 2–5 Статуту трибуналу.

Резолюція 827 Ради Безпеки ООН з'явилася після низки інших резолюцій, які попереджали лідерів воюючих сторін про їхню особисту відповідальність за грубі порушення гуманітарного права та прав людини. З цих питань було створено спеціальну комісію Калшовена, яка підготувала рекомендації та обґрунтування щодо покарання військових злочинців. Від імені Генерального секретаря ООН (на той час Бутроса Бутроса-Галі) було підготовлено звіт про створення трибуналу. За результатами дискусії Рада Безпеки ООН прийняла рішення про утворення трибуналу згідно зі ст. 7 Статуту ООН, яка уповноважує Раду Безпеки вдаватися до заходів, необхідних для відновлення міжнародного миру та безпеки.

Таким чином, правовою основою для створення Міжнародного кримінального трибуналу по колишній Югославії стало застосування ст. 7 Статуту ООН, чим було підтверджено, що всі інші заходи, які тривалий час застосовувалися щодо цього конфлікту і були спрямовані на його припинення, виявилися неефективними².

Резолюція 827 Ради Безпеки ООН також ґрунтується на ст. 25 Статуту ООН, відповідно до якої всі держави-члени ООН, включаючи і колишню Югославію та нові проголошені держави, мали підкорятися рішенням Ради Безпеки з цього питання. На цій правовій основі держави колишньої Югославії були зобов'язані визнати юрисдикцію Гаазького Міжнародного трибуналу та співробітничати з ним.

Статтями 2 і 3 Статуту Гаазького Міжнародного трибуналу до його юрисдикції віднесено злочини, що кваліфікуються як грубі порушення Женевських конвенцій 1949 р. та Додаткових протоколів 1977 р., злочини проти людства, порушення законів і звичаїв війни. Стаття 4 Статуту трибуналу містить посилання на Конвенцію про геноцид, схвалену 1948 р. і чинну з 1951 р.

Юрисдикція цього трибуналу поширювалася лише на фізичних осіб. Трибунал був уповноважений за власною ініціативою здійснювати кримінальне переслідування винних осіб, а також міг офіційно запитувати справи, що перебували у провадженні національних судів,

---

¹ Международное уголовное право в документах: учеб. пособие: в 2 т. / сост. Валеев Р. А., Тарханав И. А., Каюмова А. Р. 2-е изд., перераб. и доп. М., 2010. Т. 1. С. 13.

² Міжнародне судочинство / Кол. авт.; за заг. ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. К., 2009. С. 156.

для передачі до його юрисдикції. При цьому у двох випадках трибунал мав право судити особу, вже засуджену національним судом, а саме: 1) якщо відповідне діяння особи було кваліфіковане національним судом як звичайний кримінальний злочин; 2) якщо розгляд національним судом не був об'єктивним та незалежним, а його результат свідчить про намір вберегти обвинуваченого від міжнародної кримінальної відповідальності.

Трибунал складався із двох судових та однієї апеляційної камер, прокурора і канцелярії. До складу кожної судової камери входили по три, а апеляційної – по п'ять суддів.

Кандидати у судді пропонуються державами і обираються Генеральною Асамблеєю ООН. Прокурор призначається РБ ООН на чотири роки і діє незалежно.

Під час здійснення кримінального переслідування осіб, винних у вчиненні міжнародних кримінальних злочинів на території колишньої Югославії, всі держави, що дотримуються вимог міжнародного права, зобов'язані всебічно сприяти прокуророві трибуналу в його діяльності.

Вироки трибуналу виносилися більшістю голосів судової камери. Єдиною мірою покарання, яку застосовує трибунал, є тюремне ув'язнення. Разом з основним покаранням трибунал міг прийняти рішення про конфіскацію і повернення законним власникам майна, що було здобуте злочинним шляхом.

Засуджені особи мають право подати апеляцію до апеляційної камери. Окрім того, вирок може бути оскаржений прокурором. Рішення апеляційної камери остаточне й оскарженню не підлягає. Виконання покарання здійснюється на території держави, яка визначається самим трибуналом при винесенні вироку.

Міжнародний трибунал завершив свою роботу 21 грудня 2017 року. За час роботи Міжнародного кримінального трибуналу у справах колишньої Югославії були висунуті звинувачення щодо 161 особи, 90 з них засуджені. Розгляди тривали понад двадцять років, за час судових процесів допитали близько п'яти тисяч людей¹.

Міжнародний кримінальний трибунал по колишній Югославії за час своєї діяльності розглянув десятки судових справ. До позбавлення волі засуджені високі посадові особи – представники різних сторін політичного та військового конфлікту. Всього за час існування трибуналу було проведено більше 142 судових процесів (в тому числі 92 проти сербів, 33 проти хорватів, вісім проти косовських албанців, сім

---

¹ Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії завершив роботу. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/news/28931961.html>

проти боснійських мусульман, і два – проти македонців).

Останньою гучною справою трибуналу став вирок колишньому командувачеві сил боснійських хорватів Слободанові Праляку. Трибунал визнав його винним у воєнних злочинах і засудив до 20 років в'язниці. Згодом вирок залишили в силі, після чого Праляк заявив, що відкидає рішення суду, і випив смертельну отруту.

8 листопада 1994 р. у зв'язку із масовими вбивствами представників народу тутсі руандійською армією та збройними формуваннями народу хуту Радою Безпеки Організації Об'єднаних Націй було прийнято Резолюцію 955 від 8.11.1994 р., якою створено *Міжнародний трибунал по Руанді* та затверджено його Статут. Перелік міжнародних злочинів зафіксований у ст. 2–4 Статуту трибуналу. Місце перебування трибуналу – м. Аруша (Танзанія).

Основна мета створення цього міжнародного кримінального трибуналу полягала в тому, щоб забезпечити судове переслідування осіб, на яких лежить відповідальність за геноцид та інші значні порушення міжнародного гуманітарного права, вчинені на території Руанди, і громадян Руанди, на яких лежить відповідальність за геноцид та інші подібні правопорушення, вчинені на території сусідніх держав у період з 1 січня 1994 р. до 31 грудня 1994 р. (ст. 1 Статуту).

Згідно зі ст. 2 Статуту, Міжнародний трибунал по Руанді здійснював судове переслідування осіб, що вчинили геноцид. Перелік інших злочинів, що складають юрисдикцію трибуналу, конкретизовано у ст. 3, 4 Статуту.

Трибунал мав повноваження переслідувати лише фізичних осіб на основі принципу індивідуалізації покарання. Метою створення Міжнародного трибуналу по Руанді визначено територіальну та часову юрисдикцію суду.

Організаційно трибунал складався із двох судових та однієї апеляційної камер, обвинувача і секретаріату. Суд діяв у складі 11 суддів, із яких по троє входили до складу кожної із судових камер та п'ять суддів – до складу апеляційної камери.

На посаду суддів Міжнародного трибуналу по Руанді обиралися судді, що мали високі моральні якості, неупереджені та добросовісні, а також відповідали вимогам для призначення у своїх країнах на судові посади у вищих судах. При визначенні загального складу камер враховувався досвід суддів у галузі кримінального права, міжнародного права, в тому числі міжнародного гуманітарного права та прав людини. Судді судових камер Міжнародного трибуналу по Руанді обиралися Генеральною Асамблеєю із списку осіб, що подавався Радою Безпеки.

Судді судових камер обиралися строком на чотири роки. Умови їх служби були такими, як і у суддів Міжнародного трибуналу по колишній Югославії. Вони могли бути переобрані на посади.

Обвинувач у міжнародному трибуналі відповідав за розслідування справ та здійснював обвинувачення осіб, винних у вчиненні злочинів, визначених у Статуті трибуналу. Він діяв незалежно та самостійно. Обвинувач Міжнародного трибуналу по колишній Югославії був також обвинувачем Міжнародного трибуналу по Руанді.

Відповідно до Статуту, обвинувач розпочинає розслідування *ex officio* або на основі інформації, отриманої із будь-якого джерела, насамперед від урядів, органів Організації Об'єднаних Націй, міжурядових і неурядових організацій. У разі зібрання достатніх для судового розгляду фактичних даних обвинувач складає обвинувальний висновок.

Секретаріат трибуналу відповідає за виконання адміністративних функцій.

Судді, обвинувач і секретар користуються привілеями та імунітетами, пільгами, що надаються згідно з міжнародним правом дипломатичним представникам.

Правила процедури та доказування в трибуналі спрямовані на досягнення цілей діяльності суду щодо встановлення справедливого правосуддя та забезпечення дієвих процесуальних гарантій захисту кожній особі, що переслідується трибуналом, передусім йдеться про право на захист, презумпцію невинуватості, право на швидкий та неупереджений судовий розгляд на засадах змагальності, рівності та гласності.

У своїх правилах процедури та доказування трибунал передбачає захист потерпілих та свідків.

Робочими мовами Міжнародного трибуналу є англійська та французька.

Рішення трибуналу приймалися більшістю голосів суддів та виголошувалися публічно (ст. 22 Статуту). Покарання, що призначалися трибуналом, обмежувалися тюремним ув'язненням (ст. 23 Статуту). Перегляд рішень судової камери в апеляційному порядку здійснювався або за ініціативою засудженої особи, або за поданням обвинувача.

Тюремне ув'язнення за рішенням Міжнародного трибуналу відбувається засудженою особою в Руанді або у іншій державі, із переліку держав, що заявили Раді Безпеки ООН про свою готовність виконати покарання цих осіб на своїй території.

Ніколи раніше в історії міжнародного правосуддя масові злочини

не були засуджені у такій кількості і в стількох місцях, як після геноциду проти тутсі 1994 року в Руанді. Руанда створила більше 12 000 судів, щоб ніхто не зміг уникнути своєї частки відповідальності. В цих судах було засуджено більше мільйона осіб. Міжнародний трибунал допоміг притягнути до відповідальності ватажків злочинів, тоді як західні країни також провели декілька символічних процесів. І ця справа не завершена і досі¹.

Міжнародний кримінальний трибунал по Руанді офіційно припинив свою дію в грудні 2015 року. За двадцять років було пред'явлено звинувачення у геноциді 89 руандійцям і одному бельгійцю. 75 з них були притягнуті до відповідальності, 73 звинувачені у суді. 9 визнали себе винними, а 14 – виправдані².

Таким чином, створені в 90-х роках минулого століття міжнародні трибунали по колишній Югославії та Руанді були реакцією світового співтовариства на поширення злочинів проти людяності та демонструють його рішучість боротися з цими явищами. Однак, міжнародна практика здійснення вироків, винесених міжнародними кримінальними трибуналами, дуже невелика, оскільки лежить у площині внутрішнього законодавства. Ідея встановити повністю міжнародний режим виконання вироків трибуналів була відкинута в статутах і Трибуналу по Югославії, і Трибуналу по Руанді, а також в Римському статуті Міжнародного кримінального суду. Замість цього цю важливу функцію наразі виконують належним чином сформовані органи держави на основі угоди і під контролем компетентного кримінального суду або трибуналу. Слідча палата Трибуналу по Югославії так охарактеризувала обмежену роль держави, яка виконує вирок: «Держава, яка висловила готовність і призначена, виконує вирок від імені Міжнародного трибуналу і шляхом застосування міжнародного, але не національного права». Тому ця держава не має права ніяким чином, у тому числі, законодавчим, перетворити природу вироку з метою змінити його дійсно міжнародний характер³. До режиму виконання покарання, винесеного Міжнародним кримінальним судом, внесено деякі уточнення даного принципу: держава, яка виконує рішення МКС, діє в інтересах міжнародного співтовариства і від імені Міжнародного кримінального суду.

Досі не вдалося досягти єдиного підходу до взаємин між

---

¹ Руанда: найбільш судимий геноцид в історії. URL : <https://www.mediaport.ua/ruanda-naybilsh-sudimiy-genocid-v-istoriyi>.

² Там само.

³ Prosecutor v Erdemovic [Sentencing Judgment] IT-96-22-T [29 November 1996]. P. 71.

рішеннями міжнародних судових установ і національним правом. Вплив рішень міжнародних організацій і судів на національне право залежить від цілого ряду чинників, які не завжди враховуються в рішеннях національних судів. У численних випадках національні суди не враховують юридичну силу рішень міжнародних судів. Імплементация рішень міжнародних судів в національних правопорядках в значній мірі залежить від загального ставлення влади тієї чи іншої держави до міжнародного права, та, зокрема, до діяльності міжнародних судових установ.

3.3. Міжнародний трибунал з морського права

30 квітня 1982 р. у м. Нью-Йорку було ухвалено Конвенцію ООН з морського права. Конвенція є універсальним актом міжнародного морського права, спрямованим на забезпечення співробітництва держав у освоєнні та використанні природних багатств Світового океану, захисті морського середовища від забруднення, зміцненні міжнародного миру та безпеки. Вона набула чинності з 16 листопада 1994 р. Станом 2020 рік її ратифікували понад 168 держав світу, у тому числі Україна (6 липня 1995 р.). На даний час 174 держави (включно з Україною) та Європейський Союз є учасниками Статуту Трибуналу і Конвенції¹.

Конвенція складається з 320 статей та 9 додатків. Нею встановлена фактично нова нормативно-інституційна система правового регулювання відносин у галузі міжнародного морського права. Конвенцією, зокрема, регламентуються питання: правового режиму територіального моря, виключної (морської) економічної зони, континентального шельфу, відкритого моря, міжнародних проток і повітряного простору над ними, морського дна та його надр. Район морського дна за межами дії національної юрисдикції та його ресурси оголошені «загальним надбанням людства». Управління цим районом здійснює утворений відповідно до Конвенції Міжнародний орган з морського дна, який знаходиться у м. Монтего-Бей (Ямайка).

Конвенцією також визначений порядок здійснення морських наукових досліджень і передачі технологій, використання живих ресурсів Світового океану та управління ними, запобігання забрудненню морського середовища тощо.

У 1994 р. низку положень Конвенції щодо використання ресурсів

---

¹ Офіційний сайт Міжнародного трибуналу з морського права. URL : <http://www.itlos.org/>.

морського дна було переглянуто (частина XI). Угода щодо цього, укладена державами-учасницями Конвенції, набула чинності з 28 липня 1996 р. Нині вона є невід'ємною частиною Конвенції¹.

Поряд з визначенням міжнародно-правового режиму просторів і ресурсів морів та Світового океану Конвенція передбачила й систему засобів та процедур мирного врегулювання спорів щодо її тлумачення та застосування. Статтею 287 Конвенції ООН з морського права передбачено такі процедури вирішення спорів: а) Міжнародний трибунал з морського права; в) Міжнародний суд; с) арбітраж; d) спеціальний арбітраж². Провідне місце серед них належить *Міжнародному трибуналові з морського права (International Tribunal on the Law of the Sea)*, що діє у системі органів ООН.

Джерелом правового регулювання функціонування Трибуналу є його Статут³ (додаток № 6 до Конвенції ООН з морського права). Питання суб'єктної юрисдикції Трибуналу визначено в ст. 20 Статуту Трибуналу. За загальним правилом, Трибунал відкритий для всіх держав-учасниць. Варто наголосити, що названі документи закріплюють право бути стороною у Суді виключно за державами. При цьому держави, що не є учасниками Статуту, можуть бути допущені до судової процедури на умовах, визначених Радою Безпеки. Статут Трибуналу містить більш широке поняття – «суб'єкти», що дає підстави вважати, що в будь-якій справі, прямо передбаченій частиною XI Конвенції, або в будь-якій справі, переданій на розгляд Трибуналу відповідно до будь-яких інших угод, що передбачають компетенцію Трибуналу, на що дали згоду всі сторони справи, до провадження можуть бути допущені інші суб'єкти міжнародного права. Так, у справі № 7 (Case concerning the Conservation and Sustainable Exploitation of Swordfish Stocks in the South-Eastern Pacific Ocean) сторонами визнавались Чилі та Європейський Союз⁴.

Відповідно до Конвенції ООН з морського права та Статуту Трибунал є міжнародним судовим органом для розгляду спорів, пов'язаних із застосуванням та тлумаченням Конвенції ООН з

---

¹ Міжнародне судочинство / Кол. авт. ; за заг. ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. К., 2009. С. 137.

² Конвенція Організації Об'єднаних Націй по морському праву: підписана 10 грудня 1982 г., вступила в силу 16 листопада 1994 г. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_057#Text

³ International Tribunal for the Law of the Sea: basic texts: Statute of the Tribunal, United Nations Convention on the Sea, Rules of the Tribunal, and other documents. Martinus Nijhoff Publishers, 1999. 724 p.

⁴ Rules of the tribunal. URL: <http://www.itlos.org/fileadmin/itlos/documents/>

морського права, а також з інших питань морського права, на які поширюється компетенція Трибуналу за іншими міжнародними угодами. Йдеться, зокрема, про: Угоду про забезпечення виконання риболовними суднами у відкритому морі міжнародних заходів щодо збереження і управління (1993 р.); Протокол до Конвенції про запобігання забрудненню морського середовища скидами відходів та інших матеріалів від 1972 р. (1996 р.); Конвенцію про збереження запасів далеко мігруючих риб і управління ними у західній і центральній частинах Тихого океану (2000 р.); Конвенцію про збереження рибних запасів і управління ними у південно-східній частині Атлантичного океану (2001 р.); Конвенцію про охорону підводної культурної спадщини (2001 р.) та ін.

Трибунал фактично розпочав свою діяльність у 1996 р. Офіційна церемонія його відкриття відбулася 18 жовтня 1996 р. у міській ратуші м. Гамбурга (Німеччина).

Рішення обрати Гамбург місцем постійного перебування Трибуналу було зафіксоване у Конвенції ООН з морського права. Нині його штаб-квартира знаходиться у спеціально збудованому для Трибуналу модерному комплексі в одному з паркових районів Гамбурга. Церемонія офіційного відкриття штаб-квартири відбулася 3 липня 2000 р.

Структура Трибуналу. Відповідно до Статуту Трибунал складається з колегії, до якої входить 21 член. Це, як правило, визнані авторитети в галузі морського права. Вони обираються таємним голосуванням державами-учасницями Конвенції терміном на дев'ять років і можуть бути переобрані. Перші вибори були проведені у 1996 р.

У складі Трибуналу має бути забезпечено представництво основних правових систем світу і принцип справедливого регіонального географічного розподілу. Це забезпечується тим, що по п'ять його членів обираються від групи африканських держав і групи азійських держав; по чотири – від групи держав Латинської Америки і Карибського басейну та групи західноєвропейських держав; три члени – від групи східноєвропейських держав.

Жоден член Трибуналу не може виконувати ніяких політичних чи адміністративних обов'язків або бути матеріально заінтересованим у будь-яких операціях підприємства, яке займається розвідкою, розробкою або іншими видами комерційного використання моря чи морського дна.

Член Трибуналу не може брати участі у вирішенні будь-якої справи, у якій він раніше брав участь як представник, повірений або

адвокат однієї із сторін або як представник члена національного й міжнародного суду.

Організаційні функції, пов'язані з діяльністю Трибуналу, здійснюють Президент і віце-президент Трибуналу. Вони обираються таємним голосування більшістю голосів членів Трибуналу терміном на три роки і можуть бути переобрані повторно.

Президент керує роботою Трибуналу, представляє його у відносинах з державними та іншими органами. Він головує на засіданнях Трибуналу. За рівності голосів по конкретній справі Президент має право вирішального голосу. Він також є *ex officio* членом Палати спрощеного судочинства, може бути й членом будь-якої іншої палати. У такому разі Президент головує на засіданні відповідної палати.

Віце-президент виконує президентські функції за відсутності Президента чи в тому разі, коли останній не може виконувати свої функції (зокрема, у разі хвороби). Віце-президент є *ex officio* членом Палати спрощеного судочинства і головує у будь-якій палаті, членом якої він є.

Трибунал також обирає терміном на п'ять років Секретаря і заступника Секретаря. Секретар очолює Секретаріат Трибуналу. Секретаріат (канцелярія) підтримує регулярні зв'язки між Трибуналом і сторонами у спорах, веде реєстр справ і архів Трибуналу, здійснює фінансові операції тощо.

У складі Трибуналу сформовані і діють Палата зі спорів, що стосуються морського дна, а також *п'ять спеціальних палат*: Палата спрощеного судочинства; Палата зі спорів, що стосуються рибальства; Палата зі спорів, що стосуються морського середовища; Палата зі спорів про делімітацію морських просторів; Палата *ad hoc* (для певного випадку).

Палата зі спорів, що стосуються морського дна, діє у складі 11 суддів. Вона розглядає спори щодо розвідки і розробки дна морів і океанів, а також його надр за межами національної юрисдикції («район»). Палата також має право давати консультативні висновки з питань, що виникають у сфері діяльності Міжнародного органу з морського дна.

Палата спрощеного судочинства складається з п'яти суддів. Вона була утворена з метою прискореного розгляду відповідних категорій справ. Саме тому в її діяльності застосовується спрощений порядок судочинства.

Палата зі спорів, що стосуються рибальства діє у складі семи

суддів. Вона розглядає спори, пов'язані з порушенням правил рибальства.

Палата зі спорів, що стосуються морського середовища складається з семи суддів. Вона розглядає справи, пов'язані із захистом морського середовища від забруднення та інших форм деградації.

Палата зі спорів про делімітацію морських просторів діє у складі восьми суддів. Вона розглядає спори, що стосуються делімітації морських просторів, а також тлумачення і застосування Конвенції ООН з морського права чи будь-якої іншої угоди з відповідних питань.

Палата *ad hoc* – орган Трибуналу, який утворюється на прохання сторін для розгляду конкретного спору. Склад такої Палати утворюється Трибуналом у кожному конкретному випадку. Діяльність цієї Палати характеризується елементами як постійного судового органу, так і арбітражного трибуналу. При цьому зменшуються витрати, з якими пов'язана участь сторін у арбітражних процедурах.

Трибунал має статус спостерігача в Організації Об'єднаних Націй. Витрати на його утримання покриваються державами учасниками Конвенції та Міжнародним органом з морського дна.

30 жовтня 2000 р. Генеральна Асамблея ООН заснувала добровільний Цільовий фонд для сприяння країнам, що розвиваються, у врегулюванні спорів через Трибунал.

Трибунал відкритий для держав-учасниць Конвенції, а також для суб'єктів, які не є державами-учасниками, але на них поширюється компетенція Трибуналу відповідно до інших міжнародних угод (міжнародні організації, самоврядні асоційовані держави і території тощо).

До компетенції Трибуналу віднесені усі спори і заяви, що передаються йому відповідно до Конвенції, та спеціально визначені будь-якою іншою міжнародною угодою, яка передбачає компетенцію Трибуналу (ст. 21 Статуту).

Процедура провадження. Провадження у Трибуналі здійснюється за процедурою, встановленою Конвенцією і Статутом, а також Регламентом Трибуналу (прийнятий у 1997 р.). Воно може бути письмовим чи усним. Офіційними мовами Трибуналу є англійська і французька. Сторони можуть користуватися й іншими мовами, але тоді вони зобов'язані забезпечити за свій рахунок переклад відповідних документів, виступів учасників тощо на одну з офіційних мов.

Звернення до Трибуналу не зумовлює судових зборів на користь Трибуналу для держав-учасниць Конвенції. Якщо ж стороною у спорі виступає суб'єкт, який не є державою-учасницею Конвенції, Трибунал

визначає суму, яку відповідна сторона має внести на покриття витрат Трибуналу, пов'язаних з розглядом конкретної справи.

Справа у Трибуналі може бути порушена двома способами: а) шляхом подання до цього органу спеціальної угоди сторін про розгляд спору у Трибуналі; б) шляхом подання до нього в односторонньому порядку письмової заяви про розгляд спору.

У першому випадку відповідне подання до Трибуналу має обов'язково містити вказівку на предмет спору та його сторони. До нього додається оригінал чи завірена копія спеціальної угоди.

Сторони за відповідної домовленості можуть прийняти рішення передати на розгляд Трибуналу спір, який раніше вже був предметом розгляду арбітражного трибуналу відповідно до ст. 287 Конвенції. Наприклад, у 2000 р. виник спір між Чилі та Європейським співтовариством з питань промислу меч-риби у південно-східній частині Тихого океану. Сторони спочатку звернулися до арбітражу. Але потім за пропозицією Чилі досягли домовленості зупинити арбітражне провадження і передали спір на розгляд однієї з палат Трибуналу. Саме вона і винесла по цій справі остаточне рішення.

В односторонньому порядку письмова заява до Трибуналу може бути подана в таких випадках: коли це передбачено спеціальною угодою сторін у спорі; коли усі сторони у спорі визнали компетенцію Трибуналу стосовно тлумачення і застосування Конвенції шляхом письмової заяви відповідно до ст. 278 Конвенції; коли спір передається на розгляд Палати зі спорів, що стосуються морського дна.

Заява на розгляд спору має містити: вказівку на предмет спору та його сторони; правові засади подання заяви; зміст вимог заявника по справі тощо.

Після порушення у Трибуналі справи за спеціальною угодою чи письмовою заявою усі подальші дії від імені сторін здійснюють їхні представники. Останніх уповноважують на ведення справи позивач і відповідач. Представники повинні мати свої адреси у Гамбурзі чи Берліні для обміну інформацією з Трибуналом.

Провадження у трибунальських справах має письмову і усну форми. Письмове провадження полягає у наданні Трибуналу і сторонам відповідних документів. Йдеться, зокрема, про меморандум заявника, контрмеморандум відповідача, відповідь заявника, репліка відповідача на відповідь заявника тощо.

Оригінал кожного документа повинен мати підпис представника і дату. До оригіналу кожного документа додаються: його завірена копія; список усіх поданих документів; переклад документа та іншої

документації на одну з офіційних мов. Якщо документ не відповідає формальним вимогам, секретар Трибуналу повертає його відповідній стороні для усунення недоліків.

Строк подання кожного документа обмежений шістьма місяцями. На прохання сторони Трибунал може продовжити цей строк, якщо переконається в обґрунтованості прохання. Про продовження строку повідомляється інша сторона у спорі.

Усне провадження полягає у заслуховуванні у палатах чи Трибуналі представників сторін, повірених, адвокатів, свідків та експертів. Дата такого провадження встановлюється Трибуналом у межах шести місяців після завершення письмового провадження. Водночас Трибунал може відкласти початок усного провадження, якщо для цього є відповідні підстави.

При встановленні дати початку усного провадження Трибунал бере до уваги: необхідність проведення слухань без невиправданої затримки; особливі обставини, зокрема невідкладний характер справи; думки сторін тощо.

Слухання справ у Трибуналі та його палатах має публічний характер. Водночас Трибунал може прийняти й інше рішення, враховуючи, зокрема, вимогу сторін у спорі про «непублічність» розгляду справи.

Якщо одна із сторін не з'являється до Трибуналу чи не подає своїх доказів, друга сторона може просити Трибунал продовжити провадження у справі з винесенням відповідного рішення. Трибунал має право задовольнити таке прохання.

Усі питання у Трибуналі вирішуються більшістю голосів присутніх на засіданні членів Трибуналу. Це ж стосується і остаточного рішення.

Головними принципами діяльності Трибуналу є принципи неупередженості і об'єктивності. Саме ці принципи кладуться в основу рішення Трибуналу по кожній конкретній справі. У ньому вказуються мотиви, на яких воно засноване, а також прізвища членів Трибуналу, які брали участь у його прийнятті. Якщо рішення в цілому чи частково не виражає одноголосної думки членів Трибуналу, то кожний з них має право подати свою особливу думку.

Прийняте рішення підписується головуєчим і секретарем засідання і оголошується у відкритому засіданні Трибуналу. Воно набуває обов'язкової сили для сторін з дня його оголошення. Рішення Трибуналу є остаточним і підлягає виконанню сторонами у спорі.

Сторона може клопотати про перегляд рішення Трибуналу, але тільки за нових обставин, які можуть вирішальним чином вплинути на

висновок у справі. Заява про перегляд рішення має бути подана не пізніше шестимісячного строку з моменту відкриття нових обставин, але до 10 років від дня винесення рішення.

Складовими елементами провадження у справі є його різні стадії та види: тимчасові заходи; попередні заперечення; зустрічні вимоги; вступ у справу; припинення провадження у справі. Так, сутність тимчасових заходів полягає у тому, що сторона під час провадження у справі може відповідно до ст. 290 Конвенції звернутися до Трибуналу з клопотанням про застосування тимчасових заходів для запобігання шкоди морському середовищу. Таке клопотання подається у письмовій формі. Трибунал також може застосувати тимчасові заходи для запобігання шкоди рибним запасам відповідно до ст. 31 Угоди про здійснення положень Конвенції ООН з морського права, що стосуються збереження транскордонних рибних запасів і запасів далеко мігруючих риб.

Попередні заперечення. У цьому випадку йдеться здебільшого про заперечення щодо компетенції Трибуналу з предмета спору. Воно подається у письмовій формі не пізніше 90 днів після порушення справи. Друга сторона має право подати письмові зауваження і висновки протягом 60 днів з моменту одержання секретарем попереднього заперечення. Заперечуюча сторона протягом 60 днів після одержання таких зауважень і висновків може подати свої зустрічні зауваження і висновки.

Зустрічні вимоги. Будь-яка сторона може подати зустрічні вимоги за умови, що вони безпосередньо пов'язані з предметом вимог другої сторони. Зустрічні вимоги викладаються у контрмеморандумі сторони, від імені якої вони заявляються.

Вступ у справу. Якщо держава-учасниця Конвенції вважає, що рішення по будь-якому спору може стосуватися будь-якого інтересу правового характеру, то вона може звернутися до Трибуналу з проханням про дозвіл вступити у справу. Такий вступ може мати місце не пізніше ніж через 30 днів з часу подання контрмеморандуму (ст. 31 Статуту).

Кожна держава-учасниця Конвенції чи учасниця будь-якої міжнародної угоди, яка передбачає компетенцію Трибуналу, має право вступити у процес про тлумачення чи застосування Конвенції або іншої міжнародної угоди. Заява з цього приводу подається не пізніше ніж через 30 днів після дати подання контрмеморандуму (ст. 32 Статуту і ст. 100 Регламенту).

Припинення провадження у справі. Провадження у справі може

бути припинено за домовленістю сторін. Провадження у справі, порушеній за заявою, може бути припинено на основі письмового повідомлення заявника. У такому випадку Трибунал приймає постанову про офіційне припинення провадження у справі і вилучає його з переліку справ до розгляду (ст. 105 та 106 Регламенту).

Тимчасові заходи відповідно до п. 5 ст. 290 Конвенції. Йдеться про спори, передані на розгляд до арбітражу. У цих випадках прохання про застосування тимчасових заходів до утворення такого арбітражу може бути подане в будь-який момент: за домовленістю сторін; після двох тижнів з моменту оповіщення другої сторони про прохання вжити тимчасових заходів, якщо сторони не домовилися про те, що такі заходи можуть бути вжиті іншим судом чи трибуналом.

При поданні до Трибуналу прохання щодо застосування тимчасових заходів у процесі очікування утворення арбітражу потрібно: а) відкрити арбітражне провадження; б) повідомити іншу сторону щодо прохання про застосування тимчасових заходів.

Таке прохання про застосування тимчасових заходів має відповідати низці вимог: містити перелік необхідних заходів; бути належно аргументованим; мати посилання на правові засади, які визначають компетенцію відповідного арбітражу; містити вказівку на невідкладний для вирішення характер ситуації тощо.

Прохання про застосування тимчасових заходів розглядається Трибуналом у формі письмового і усного провадження.

Постанова Трибуналу з даного приводу оголошується у відкритому засіданні. Трибунал доводить до відома сторони про застосування ним відповідних тимчасових заходів. При цьому Трибунал може застосувати заходи, які повністю або частково відрізняються від тих, які просила та або інша сторона у спорі.

Ці сторони зобов'язані негайно виконувати будь-які тимчасові заходи, застосовані на основі ст. 290 Конвенції. Про це сторони мають інформувати Трибунал. Останній може робити запити до сторін щодо здійснення чи виконання ними тимчасових заходів як запобіжного засобу, що сприяє недопущенню порушень норм морського права.

Негайне звільнення суден та екіпажів. Порядок негайного звільнення затриманих суден та екіпажів регулюється ст. 292 Конвенції. Заява про це до Трибуналу надсилається у таких випадках: коли відповідні органи держави-учасниці Конвенції затримали судно, яке плаває під прапором іншої держави-учасниці Конвенції; якщо є підстави стверджувати, що держава, яка затримала судно чи екіпаж, не дотримується Конвенції щодо негайного звільнення судна чи екіпажу

після внесення відповідної застави чи іншого фінансового забезпечення; коли протягом 10 днів з моменту затримання судна чи екіпажу сторони не домовилися про передачу питання про звільнення судна чи екіпажу на розгляд будь-якого суду чи трибуналу.

Заява про негайне звільнення суден та екіпажів може бути зроблена державою прапора судна, а також компетентним органом держави прапора. В останньому випадку до заяви додається відповідне посвідчення, видане компетентним державним органом (міністерством закордонних справ, міністерством юстиції тощо). Заява також має містити короткий виклад фактичних обставин справи та її правове обґрунтування.

При викладенні фактичних обставин справи надається така інформація: час і місце затримки судна; прапор і порт чи місце реєстрації судна, його тоннаж та вартість, назва та адреса володільця чи оператора судна і відомості про екіпаж; розмір, вид та умови застави чи іншого фінансового забезпечення тощо.

Після порушення справи за заявою усі дії по ній у Трибуналі від імені сторін здійснюють їхні представники. При цьому затримуюча держава може подати зустрічну заяву до Трибуналу у відповідь на заяву про звільнення судна та екіпажу. Це має робитися у найкоротші строки, у всякому разі не пізніше як за 96 годин до початку слухання справи.

Така заява дає можливість затримуючій державі подати свої докази у письмовому вигляді до початку усного слухання справи. У процесі останнього кожній стороні надається один день для викладення своїх доказів у справі.

Заява про негайне звільнення суден та екіпажів має пріоритет перед усіма іншими справами у Трибуналі. Якщо на розгляді у Трибуналі одночасно знаходяться і заява про звільнення судна та його екіпажу, і подання про застосування тимчасових заходів, Трибунал намагається діяти таким чином, щоб забезпечити оперативний розгляд справ як за заявою, так і поданням.

Рішення у справі стосується обґрунтування твердження заявника про те, що затримуюча держава не виконала положень Конвенції про негайне звільнення судна чи його екіпажу після внесення розумної застави чи іншого фінансового забезпечення. Якщо Трибунал вважає таке твердження обґрунтованим, він встановлює розмір, вид і форму застави чи іншого фінансового забезпечення, яке підлягає внесенню для звільнення судна чи його екіпажу (ст. 113 Регламенту).

Рішення приймається у найкоротший строк і оголошується у відкритому засіданні Трибуналу не пізніше 14 днів після завершення

слухання. Сторонам повідомляється про дату такого засідання. Період між поданням заяви і винесенням рішення не повинен перевищувати чотирьох тижнів. За рішенням Трибуналу вноситься застава чи інше фінансове забезпечення для звільнення судна чи його екіпажу.

Винесення консультативних висновків з правових питань. Відповідно до Конвенції існує два типи консультативного провадження: консультативні висновки, що виносяться Палатою зі спорів, що стосуються морського дна; консультативні висновки, що виносяться Трибуналом.

Палата зі спорів, що стосуються морського дна, дає відповідні висновки за зверненнями Асамблеї чи Ради Міжнародного органу з морського дна. У поданні з цього приводу має міститися повний і точний виклад питання, що вноситься на розгляд. До подання додаються необхідні документи.

Розгляд справ у Палаті може бути тільки письмовим або письмовим і усним. До усної процедури допускаються як країни-заявники, так і держави-учасниці Конвенції та міжурядові організації, які можуть надати додаткову інформацію з цього питання.

Трибунал може давати *консультативні висновки з правових питань* у випадках, коли міжнародна угода, пов'язана з метою Конвенції, спеціально передбачає можливість звернення до Трибуналу за одержанням відповідного висновку. Справи з цього приводу у Трибуналі розглядаються за тією ж процедурою, що й Палатою (ст. 138 Регламенту). Консультативні висновки, які надаються Міжнародним трибуналом з морського права, відповідно до положень Конвенції ООН з морського права 1982 р., Статуту МТМП (Додаток VI до Конвенції 1982 р.) і Регламенту Трибуналу, можна класифікувати на два види: 1) консультативні висновки, які надаються Камерою зі спорів щодо морського дна; 2) консультативні висновки, що надаються Трибуналом¹. Відповідно до пункту 10 статті 159 Конвенції 1982 р., Асамблея чи Рада Міжнародного органу з морського дна мають право звертатися до Камери зі спорів щодо морського дна із запитом з правових питань, які виникають під час виконання ними функціональних завдань². Статті 20, 21, 40 Статуту, 130 – 137 Регламенту Трибуналу закріплюють порядок надання консультативного висновку із запитом до Камери. Статті 21

---

¹ Бойко І. С. Консультативна юрисдикція Міжнародного трибуналу з морського права. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 2. С. 247.

² Конвенція Організації Об'єднаних Націй по морському праву: підписана 10 грудня 1982 г., вступила в силу 16 листопада 1994 г. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_057#Text.

Статуту, 138 Регламенту Трибуналу закріплюють порядок подання запиту до Трибуналу для отримання консультативного висновку, якщо міжнародний договір, який має відношення до цілей Конвенції 1982 р., спеціально передбачає такий запит, причому, відповідно до пункту 2 статті 138 Регламенту, будь-який орган чи суб'єкт, уповноважений таким договором, має право звертатись із запитом щодо надання консультативного висновку з питання правового характеру, яке стосується тлумачення чи застосування цього договору¹.

У провадженні Трибуналу кожен рік перебуває приблизно від 15 до 20 справ. Більшість із них стосуються негайного звільнення суден. Часто справи пов'язані із застосуванням тимчасових заходів. Станом на 15 червня 2020 р. Міжнародний трибунал з морського права надав два консультативних висновки: перший стосувався питань розробки морського дна; другий – питань щодо прав та обов'язків держав прапора й прибережних держав із рибальства у виключній економічній зоні².

З 2014 року Україна намагається стримати агресію Російської Федерації, яка почалася з фактів окупації Автономної Республіки Крим та збройного порушення суверенітету України на території Донбасу, у тому числі використовуючи положення Конвенції ООН з морського права 1982 р. в арбітражному процесі. 14 вересня 2016 року Міністерство закордонних справ України офіційно надіслало Міністерству закордонних справ Російської Федерації повідомлення про арбітраж і позовну заяву про ініціювання арбітражного розгляду відповідно до Додатку VII до Конвенції ООН з морського права 1982 року. Розгляд справи було порушено 16 вересня 2016 року. В позовній заяві вказано, що Російська Федерація порушила положення Конвенції щодо прав України як прибережної держави в прилеглих до Криму акваторіях в Чорному морі, Азовському морі та Керченській протоці, зокрема, захоплення родовищ мінеральних ресурсів і незаконний видобуток нафти й газу на континентальному шельфі України в Чорному морі; Російська Федерація здійснює узурпацію права на регулювання рибальства, незаконний вилов риби та недопущення українських рибальських компаній до вилову риби в морських акваторіях, які прилягають до Кримського півострова; без згоди України ведеться будівництво газопроводу, лінії електропередачі та

---

¹ Rules of the Tribunal (ITLOS/8): adopted on November 28, 1997, amended on March 15, 2001, September 21, 2001, March 17, 2009, September 25, 2018. URL : https://www.itlos.org/fileadmin/itlos/documents/basic_texts/Itlos_8_E_25.09.18.pdf.

² Бойко І. С. Консультативна юрисдикція Міжнародного трибуналу з морського права. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 2. С. 248.

мосту через Керченську протоку; блокується транзит українських суден через Керченську протоку та здійснена узурпація навігаційних прав; без згоди України досліджуються археологічні та історичні об'єкти на дні Чорного моря¹.

Арбітражний трибунал 12 травня 2017 року почав розгляд справи «Україна проти Російської Федерації» з процедурних питань. Відповідно до Правил процедури (зокрема п. 2 ст. 13), які були прийняті Трибуналом згідно з положеннями Конвенції, процесуальний графік застосовується, якщо Російська Федерація не висуває попереднього заперечення щодо юрисдикції арбітражного трибуналу або прийнятності, або у випадку, якщо Сторони погоджуються, що заперечення щодо юрисдикції або прийнятності не розглядається як попереднє питання². Отже, арбітражний процес розпочато, проте влада Російської Федерації продовжує порушувати норми Конвенції ООН з морського права (ст. ст. 37-39). Зокрема, в односторонньому порядку обмежується морське судноплавство в Керченській протоці, яка є міжнародною протокою з відповідним статусом³.

У квітні 2019 року Україна розпочала міжнародне арбітражне провадження проти Російської Федерації щодо незаконного захоплення з її боку трьох українських військово-морських суден та 24 членів їхніх екіпажів. У Міжнародному трибуналі з морського права Україна домоглася оперативної видачі наказу про застосування тимчасових заходів. Майже одногосно, 19 голосів до одного (проти був лише російський суддя), Трибунал наказав Росії негайно звільнити кораблі та членів їхніх екіпажів. 22 травня 2020 року Україною було подано на розгляд арбітражного трибуналу свій Меморандум у цій справі, який містить викладення фактів, обґрунтування юридичної позиції, доказ і свідчення⁴.

---

¹ Dispute Concerning Coastal State Rights in the Black Sea, Sea of Azov, and Kerch Strait (Ukraine v. the Russian Federation). URL: <https://pca-cpa.org/en/cases/149/>.

² PCA Case No. 2017-06 Rules of Procedure. URL: <https://pcacases.com/web/sendAttach/2136>.

³ Бойко І. С. Судово-арбітражний механізм захисту суверенних прав України за Конвенцією ООН з морського права 1982 року. *LEX PORTUS*. № 4 (6) '2017. С. 54.

⁴ Коментар МЗС щодо ходу розгляду Арбітражним трибуналом справи між Україною та РФ щодо затримання 3 військово-морських суден та членів їхніх екіпажів. URL: <https://mfa.gov.ua/news/komentar-mzs-shchodo-hodu-rozglyadu-arbitrazhnim-tribunalom-spravi-mizh-ukrayinoyu-ta-rf-shchodo-zatrimannya-3-vijskovo-morskih-suden-ta-chleniv-yihnih-ekipazhiv>.

3.4. Суд з примирення та арбітражу Організації з безпеки і співробітництва в Європі

Суд з примирення та арбітражу Організації з безпеки і співробітництва в Європі (Court of Conciliation and Arbitration of the Organization on Security and Cooperation in Europe) було створено відповідно до Конвенції з примирення та арбітражу в рамках Організації з безпеки і співробітництва в Європі 1992 р.¹. Штаб-квартиру Суду відкрито у м. Женеві (Швейцарія) в 1995 р. Наразі 33 держави є сторонами Конвенції, в тому числі і Україна (з 1995 р.)².

Сучасна система мирного врегулювання міжнародних спорів у рамках ОБСЄ є підсумком тривалої співпраці, що здійснювалася на регулярних зустрічах представників держав-учасниць Наради з безпеки і співробітництва в Європі й чотирьох спеціальних нарадах експертів НБСЄ з мирного врегулювання спорів (м. Монтре 1978 р., м. Афіни 1984 р., м. Валлетта 1991 р., м. Женева 1992 р.). При цьому створення такої системи ніяким чином не мало наміру зменшувати роль інших існуючих інститутів або механізмів, у тому числі Міжнародного суду ООН, Європейського суду з прав людини, Суду Європейських співтовариств чи Постійної палати третейського суду³.

В 1978 р. на нараді у Монтре експертам вдалося розробити основоположні принципи врегулювання міжнародних спорів, які були названі «загальними засадами». Друга нарада експертів НБСЄ з мирного врегулювання спорів у Афінах 1984 р. завершилася ще скромнішими результатами: в підсумковому документі вказувалося лише на доцільність «продовжити обговорення цього питання у відповідних рамках загальноєвропейського процесу». Третя нарада 1991 р. у Валлетті була більш плідною, чому значною мірою сприяв відповідний мандат Віденського Підсумкового документа НБСЄ від 15 січня 1989 р., що був підкріплений положеннями Паризької хартії для нової Європи від 21 листопада 1990 р. Нарада 8 лютого 1991 р. ухвалила документ під назвою «Принципи врегулювання спорів та положення процедури НБСЄ з мирного врегулювання спорів». Документ передбачав створення спеціального механізму НБСЄ з урегулювання спорів

---

¹ Конвенція з примирення та арбітражу в рамках Організації з безпеки і співробітництва в Європі 1992 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_a11#Text.

² Міжнародне судочинство / Кол. авт.; за заг. ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. К., 2009. С. 119.

³ Там само. С. 119-120.

(«Валлеттський механізм»), завданням якого було б внесення рекомендацій державам щодо оптимальних процедур урегулювання спорів.

У січні 1992 р. на Празькій зустрічі Рада міністрів «узяла до уваги пропозицію запросити групу високоповажних експертів у галузі права з держав-учасниць НБСЄ для розробки нового проєкту статуту органу НБСЄ з примирення та арбітражу». Така спроба у справі створення загальноєвропейського механізму мирного вирішення спорів була зроблена Францією, яка відома своїми пропозиціями щодо обов'язкової юрисдикції. Був висунутий проєкт (згодом отримав назву «проєкт Бадентера») щодо створення Трибуналу з примирення та арбітражу.

Сутність «проєкту Бадентера» полягала в тому, що Велика Європа, заснована на цінностях Гельсінського Заключного акта та Паризької хартії для нової Європи, потребувала встановлення в рамках ОБСЄ постійної юрисдикції, яка покликана запобігати і врегульовувати міждержавні конфлікти гнучким способом – шляхом примирення та арбітражу¹.

Розробка Конвенції пройшла кілька етапів. У лютому-березні 1992 р. група з 12 міжнародних експертів була запрошена Робером Бадентером. Вона підготувала проєкт конвенції, що передбачала обов'язкову примирну та факультативну арбітражну процедуру. Питання було обговорене в рамках неформальної робочої групи відкритого складу 11-22 травня 1992 р. на Конференції з питань огляду Гельсінського акта 1975 р. Групі не вдалося досягти консенсусу з проєкту Конвенції. Низка держав заявила про свої застереження щодо надання загальноєвропейському механізму мирного вирішення спорів зобов'язального характеру (США, Велика Британія, Туреччина) або висловилися щодо недоцільності створення нових інститутів (Нідерланди, Норвегія, Швеція, Португалія). Деякі держави висунули альтернативні проєкти, висловлюючись за факультативні процедури з примирення (Велика Британія) та «директивне примирення» (США), які також були погоджені та прийняті державами.

Четверта Нарада експертів НБСЄ з мирного врегулювання спорів (Женева, 1992 р.) розробила остаточні рекомендації щодо системи мирного врегулювання спорів у рамках НБСЄ (у тому числі відбулось обговорення та затвердження проєкту конвенції), які і були офіційно прийняті Радою НБСЄ на Стокгольмській зустрічі 15 грудня 1992 р.

У результаті система мирного врегулювання спорів у рамках НБСЄ складається з чотирьох елементів: а) механізм НБСЄ з

---

¹ Там само. С. 121.

урегулювання спорів («Валлеттський механізм»); б) Суд з примирення та арбітражу НБСЕ; в) Комісія НБСЕ з примирення; г) процедура директивного примирення¹.

Суд з примирення та арбітражу НБСЕ було засновано з метою врегулювання шляхом примирення і, у відповідних випадках, арбітражу спорів, переданих йому на розгляд. Мирові посередники та арбітри створюють у сукупності Суд з примирення та арбітражу в рамках НБСЕ (далі – Суд). Суд діє на підставі Конвенції 1992 р. та Регламенту Суду примирення та арбітражу в рамках НБСЕ (прийнятий 1 лютого 1997 р.).

Усі витрати Суду покриваються державами-учасницями цієї Конвенції. Сторони у спорі та будь-яка сторона, що вступила у справу, несуть свої власні судові витрати.

Мовами Суду та створених при ньому органів є офіційні мови ОБСЕ (англійська, французька, німецька, італійська, російська, іспанська). З-поміж цих мов відповідна примирна комісія або арбітражний трибунал з кожного окремого спору, заслухавши сторони, обирає та визначає у своїх правилах процедури ту мову або мови, які будуть використовуватись. Будь-яка сторона в спорі може наполягати на використанні іншої мови. В цьому випадку на неї покладається обов'язок щодо додаткових фінансових витрат, пов'язаних з використанням цієї мови.

Таким чином, у рамках Суду існують два окремі механізми (примирення та арбітраж), до яких держави-учасниці Конвенції 1992 р. та держави-члени ОБСЕ можуть звертатися у разі виникнення міжнародного спору.

Структура Суду. Постійним виконавчим органом Суду, створеним з метою забезпечення діяльності Суду, є Бюро. Президія щорічно подає Раді ОБСЕ доповідь про діяльність згідно з цією Конвенцією. Бюро Суду складається з Голови Суду, його заступника та трьох інших членів Суду. Заступники чотирьох членів Бюро, інших, ніж Голова, беруть участь у роботі Бюро без права голосу. Відповідно до п. 2 ст. 7 Конвенції² Голова Суду обирається на шестирічний строк усіма членами Суду. Відповідно до п. 3 ст. 7 Конвенції мирові посередники та арбітри обирають зі свого складу відповідно по два члени Бюро на шестирічний строк. Голова, інші члени Бюро та їхні заступники можуть бути переобрані на новий термін.

Однією з головних посадових осіб Суду є секретар, який

---

¹ Там само.

² Конвенція з примирення та арбітражу в рамках Організації з безпеки і співробітництва в Європі 1992 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_a11#Text.

призначається на шестирічний строк за поданням Бюро. Секретар керує діяльністю посадових осіб Суду під керівництвом та контролем Бюро. Секретар виконує обов'язки секретаря Суду, Бюро, примирних комісій та арбітражних трибуналів, у тому числі складає протоколи засідань таких органів.

Мирові посередники, арбітри та секретар виконують свої функції абсолютно незалежно. Перед тим як приступити до своїх обов'язків, мирові посередники, арбітри та їхні заступники складають урочисту присягу: «Я урочисто заявляю, що буду виконувати неупереджено та за сумлінням, наскільки це буде в моїх можливостях, свої зобов'язання члена Суду примирення та арбітражу, створеного Конвенцією з примирення та арбітражу в рамках НБСЄ».

Мирові посередники, арбітри та секретар, а також представники та повірені сторін у спорі користуються при виконанні своїх обов'язків на території держав-учасниць Конвенції 1992 р. привілеями та імунітетами, що надаються особам, діяльність яких пов'язана з Міжнародним Судом ООН.

Процедура розгляду спорів. У процесі розгляду сторони в спорі утримуються від будь-яких дій, які можуть загострити або ускладнити урегулювання спору або завадити його врегулюванню.

Важливим моментом процесуальної діяльності Суду є положення про збереження існуючих засобів урегулювання. Примирна комісія або Арбітражний трибунал, які створюються для будь-якого спору, не вживають ніяких подальших заходів у разі:

а) якщо до передачі до Комісії або до Трибуналу, спір уже було передано до будь-якого суду або трибуналу, юрисдикцію якого стосовно цього спору сторони в ньому юридично зобов'язані визнати, або якщо такий орган уже ухвалив рішення по суті цього спору;

б) якщо сторони в спорі заздалегідь визнали виняткову юрисдикцію судового органу, іншого, ніж Трибунал, згідно з цією Конвенцією, який має обов'язкову юрисдикцію щодо переданого йому спору, або якщо сторони домовилися врегулювати спори виключно іншими засобами.

Держава може під час підписання, ратифікації цієї Конвенції або приєднання до неї зробити застереження для забезпечення сумісності створеного цією Конвенцією механізму врегулювання спорів з іншими засобами урегулювання спорів, що впливають із застосованих до цієї держави міжнародних зобов'язань.

Якщо в який-небудь момент сторони досягають урегулювання спору, Комісія або Трибунал знімають цей спір з розгляду після

одержання від усіх сторін у ньому письмового підтвердження того, що вони досягли врегулювання цього спору.

У разі розбіжностей між сторонами в спорі щодо компетенції Комісії або Трибуналу питання вирішується Комісією або Трибуналом.

Примирна комісія створюється *ad hoc*, тобто для кожного спору. До її складу входять посередники, що обираються із списку, який складається згідно з положеннями ст. 3 Конвенції 1992 р., а саме: кожна держава-учасниця призначає протягом двох місяців з часу набуття для неї чинності Конвенцією двох мирових посередників, з яких принаймні один є громадянином цієї держави. Другий посередник може бути громадянином іншої держави-учасниці ОБСЄ.

Мирові посередники повинні бути особами, які займають або займали високі державні або міжнародні посади і володіють визнаною компетентністю у питаннях міжнародного права, міжнародних відносин або врегулювання спорів. Вони призначаються на шість років з можливістю бути призначеними ще на один строк. Вони не можуть бути усунені від своїх обов'язків державами, що їх призначили, до закінчення строку їхніх повноважень. У разі смерті мирового посередника, його відставки або визнаної Президією неможливості виконувати свої функції відповідна держава призначає нового мирового посередника; строк повноважень нового мирового посередника дорівнює строку повноважень його попередника, що залишився.

Після закінчення строку повноважень мирові посередники продовжують розгляд справ, які ними вже розглядаються. Прізвища мирових посередників повідомляються секретарю, який включає їх до списку, що передається Секретаріату ОБСЄ для надсилання країнам-учасницям ОБСЄ.

Будь-яка держава-учасниця цієї Конвенції може передати на розгляд Примірної комісії будь-який спір з іншою державою-учасницею, який не був врегульований у розумний проміжок часу шляхом переговорів. Відповідно до ст. 15 Конвенції всі прохання про примирення та арбітраж, що надходять до Суду, спрямовуються секретарем Суду до Секретаріату ОБСЄ, який терміново передає їх державам, що беруть участь в ОБСЄ. Секретарем ведеться реєстр справ, що надходять до Суду.

Метою примирення є надання допомоги сторонам у спорі в пошуку врегулювання відповідно до міжнародного права та зобов'язань у рамках ОБСЄ. Примирна комісія може надати сторонам пропозиції, спрямовані на врегулювання спору. Сторони можуть доручити примірній комісії внести ясність у питання факту, причому її висновки

не є обов'язковими для сторін, якщо вони не домовилися про інше. Примирний розгляд може бути розпочатий тільки після завершення процедури з'ясування фактів.

Будь-який спір між державами-учасницями Конвенції може бути переданий для примирення шляхом односторонньої або спільної заяви. У ній мають бути зазначені факти, предмет спору, сторони в спорі, прізвище мирового посередника або мирових посередників, призначених заявником або заявниками, а також засоби врегулювання спору, які вже використовувались.

Спори між двома або більше державами-учасницями Конвенції чи між двома або більше державами-учасницями та іншими державами, що беруть участь в ОБСЄ, можуть бути передані для примирення за угодою, яка була доведена до відома секретаря. У такій угоді мають бути зазначені предмет спору, за відсутності згоди, повністю або частково щодо предмета спору кожна зі сторін викладає свою позицію. При доведенні угоди до відома секретаря сторони повідомляють йому прізвище мирового посередника або мирових посередників, призначених ними.

Кожна сторона в спорі призначає із списку мирових посередників одного мирового посередника до складу Комісії. Коли сторонами в одному і тому ж спорі є більше двох держав, держави, що обстоюють одні й ті самі інтереси, можуть домовитися про призначення одного спільного мирового посередника. За відсутності такої домовленості кожна з двох сторін у спорі призначає однакову кількість мирових посередників, що не перевищує максимальної кількості, встановленої Бюро.

Держава, що є стороною в спорі, який передано Примирній комісії, але не є учасницею Конвенції 1994 р., може призначити будь-яку особу до складу Комісії або із списку мирових посередників, або з-поміж інших осіб, які є громадянами будь-якої держави-учасниці НБСЄ. У цьому випадку для цілей розгляду спору такі особи мають ті самі права і обов'язки, що й інші члени Комісії.

Бюро призначає ще трьох посередників до складу Комісії. Бюро може збільшити або зменшити їхню кількість за умови, що вона залишається непарною. Члени Бюро та їхні заступники, що значаться в списку мирових посередників, також можуть бути включені до складу Комісії. Комісія обирає, свого голову з-поміж членів, призначених Бюро.

Відповідно до п. 1 ст. 23 Конвенції Примирна комісія визначає свої власні правила процедури після консультації зі сторонами у спорі.

Прийняті комісією правила процедури затверджуються Бюро Суду. При цьому в правилах обов'язково зазначається те, що кожна зі сторін призначає представника в Комісію не пізніше, ніж у період створення Комісії, і те, що сторони повинні брати участь у всіх стадіях розгляду і співробітничати з Комісією, зокрема, шляхом надання документів та інформації, яка необхідна. Як правило, примирний розгляд здійснюється конфіденційно, при цьому всі сторони в спорі мають право бути заслуханими.

Примирна комісія може *proprio motu* (за власною ініціативою) або за вимогою сторін у спорі чи однієї з них звернути увагу на заходи, яких вона може вжити аби не допустити загострення спору чи утруднення його врегулювання. Комісія може також за згодою сторін запропонувати взяти участь у розгляді будь-якій державі-учасниці Конвенції, яка зацікавлена в урегулюванні конфлікту.

Якщо під час розгляду сторони в спорі за допомогою Примирної комісії дійдуть до взаємоприйняттого урегулювання, то вони включають умови цього врегулювання в резюме, яке підписується їх представниками і членами Комісії. З моменту підписання цього документа розгляд закінчується. Сторони можуть заздалегідь погодитися про те, щоб прийняти пропозиції Комісії. Резюме висновків є рівноцінним угоді про врегулювання спору. В такому разі про успішний результат примирення сповіщається Рада ОБСЄ.

За відсутності такої згоди Примирна комісія складає остаточну доповідь, якщо вважає, що всі можливості досягнення взаємоприйняттого врегулювання вичерпані. У доповіді викладаються факти та претензії сторін, протокол розгляду та пропозиції Комісії щодо мирного врегулювання спору.

Доповідь Примирної комісії доводиться до відома сторін у спорі, які мають 30-денний строк для її вивчення і сповіщення голови Комісії про те, чи готові вони погодитися з запропонованими шляхами врегулювання спору. Прийняття сторонами таких пропозицій також рівноцінне угоді про врегулювання спору. Якщо одна із сторін у спорі не погоджується із запропонованим урегулюванням, то інша сторона або сторони не вважаються пов'язаними своєю згодою на нього.

Якщо після закінчення 30-денного строку сторони в спорі не згодилися із запропонованим урегулюванням, доповідь направляється Раді ОБСЄ. Крім того, складається окрема доповідь, яка передбачає негайне сповіщення Ради ОБСЄ про обставини неявки якої-небудь сторони на процедуру примирення або відмови від такої процедури після того, як вона розпочалася.

Арбітражний трибунал є другою складовою Суду з примирення та арбітражу НБСЄ. Арбітраж здійснюється Арбітражним трибуналом, який створюється також для кожного спору *ad hoc*. До складу Арбітражного трибуналу входять арбітри, що обираються із списку, який складається згідно з положеннями ст. 4 Конвенції 1992 р., а саме: кожна держава-учасниця протягом двох місяців після набуття для неї чинності Конвенцією призначає одного арбітра і одного заступника арбітра, які можуть бути її громадянами або громадянами будь-якої іншої держави-учасниці ОБСЄ.

Арбітри та їхні заступники повинні мати кваліфікацію, необхідну для призначення у своїх державах на найвищі посади в судових органах, або бути юристами, що мають визнану компетентність у питаннях міжнародного права. Арбітри та їхні заступники призначаються на шість років з можливістю призначення ще на один строк. Вони не можуть бути усунені від своїх обов'язків державою-учасницею, що їх призначила до закінчення строку їх повноважень. Після закінчення строку своїх повноважень арбітри продовжують розгляд справ, які ними вже розглядаються. Прізвища арбітрів повідомляються секретарю, який включає їх до списку, що передається Секретаріату ОБСЄ для надсилання державам учасникам ОБСЄ.

Трибунал може вирішити справу *ex aequo et bono* (за справедливістю і доброю волею) наявності згоди сторін у справі. Прохання про арбітраж може бути подане в будь-який момент за згодою між двома або кількома державами-учасницями цієї Конвенції або між однією та кількома державами-учасницями цієї Конвенції або між однією та кількома іншими державами-учасницями НБСЄ.

Держави-учасниці цієї Конвенції можуть у будь-який час шляхом повідомлення, яке надсилається депозитарію, заявити, що вони *ipso facto*, тобто без спеціальної угоди визнають обов'язковою юрисдикцію Арбітражного трибуналу за умови взаємності. Така заява може бути зроблена без обмеження строку або на визначений строк. Вона може поширюватися на всі спори або виключати спори, які стосуються територіальної цілісності держави, її національної оборони, права на суверенітет над територією суші або одночасних претензій на юрисдикції над іншими районами.

Прохання про арбітраж проти держави учасниці цієї Конвенції може бути подане у вигляді заяви на ім'я секретаря тільки після закінчення 30 днів після передачі доповіді Примирної комісії, яка розглядала цей спір, Раді ОБСЄ.

Під час передачі спору на розгляд Трибунал може на підставі своїх

повноважень або на прохання однієї із сторін або всіх сторін у спорі визначити тимчасові заходи, яких належить вжити сторонам у спорі, щоб запобігти загостренню спору, утрудненню пошуку рішення або можливості того, що через поведінку однієї або кількох сторін у спорі унеможливить виконання рішення, яке може бути прийняте Трибуналом.

Якщо прохання про арбітраж подане за згодою, то в ньому вказується предмет спору. За відсутності згоди, повністю або частково, щодо предмета спору кожна із сторін у ньому може викласти свою позицію щодо предмета спору. Якщо прохання про арбітраж подане у вигляді заяви, то в ній вказуються предмет спору, держава-учасниця або учасниці в цій Конвенції, проти яких вона спрямована, а також основні факти та правові норми, що лежать в її основі. Після отримання заяви секретар негайно повідомляє про неї інші держави-учасниці або сторони, згадані у заяві.

Після подання прохання про арбітраж створюється Арбітражний трибунал. Будь-яка держава, яка є стороною в спорі, переданому до Арбітражного трибуналу, і яка є учасницею цієї Конвенції, призначає на свій розсуд до складу Трибуналу будь-яку особу зі списку арбітрів або з-поміж інших осіб, які є громадянами якої-небудь держави-учасниці ОБСЄ. Якщо сторонами в одному й тому ж спорі є більше двох держав, які обстоюють одні й ті самі інтереси, вони можуть домовлятися про призначення одного спільного арбітра. При виникненні сумнівів щодо здатності одного з членів або його заступника брати участь у роботі Трибуналу, рішення з цього питання приймає Бюро. Трибунал призначає свого голову з-поміж членів, призначених Бюро.

Трибунал володіє всіма необхідними для виконання своїх завдань повноваженнями з встановлення фактів та проведення розслідування, зокрема, він може виносити будь-якого роду постанови, визначати дату, порядок та термін письмового провадження, вимагати надання доказів та приймати будь-які інші заходи для отримання доказів, відмовити приймати після закінчення письмового провадження інші нові документи, виїжджати на місце, призначати експертів, заслуховувати свідків та вимагати пояснень від представників радників та експертів. Арбітражний трибунал приймає свої власні Правила процедури після консультацій зі сторонами у спорі. До змісту таких правил висуваються вимоги: 1) всі сторони в спорі мають право бути заслуханими під час арбітражного розгляду, який повинен відповідати принципам справедливого судового процесу; 2) кожна зі сторін призначає свого представника в Трибуналі на пізніше часу його створення, 3) сторони

беруть участь у всіх стадіях розгляду та співробітничують з Трибуналом, зокрема, шляхом надання необхідних документів та інформації; 4) завірена копія кожного документа, що надається однією зі сторін, терміново передається іншій стороні або сторонам. Як правило, розгляд складається з письмового та усного провадження, а слухання проходять *in camera*, якщо не прийнято інше рішення. Прийняті Трибуналом правила процедури затверджуються Бюро Суду.

Будь-яке заперечення, що стосується юрисдикції або підсудності, повинно бути подано в письмовому вигляді Секретарю протягом 30 днів з дня направлення повідомлення про арбітраж.

Будь-яка держава-учасниця НБСЄ, яка вважає, що рішення Трибуналу може зачіпати її особистий інтерес правового характеру, може протягом 15 днів після отримання повідомлення Секретаріату ОБСЄ направити останньому прохання про вступ у справу. Це прохання негайно надсилається сторонам у спорі і до Трибуналу, створеного для цього спору. Сторонам у спорі надається 30-денний строк для того, щоб направити до Трибуналу свої зауваження щодо прохання про вступ у справу. Трибунал виносить рішення про прийнятність такого прохання.

Рішення Трибуналу. Якщо одна або кілька сторін у спорі не з'являються в Трибунал, інша або інші сторони у ньому можуть звернутися до Трибуналу з проханням вирішити питання на її або їх користь. У такому випадку Трибунал виносить рішення, попередньо переконавшись у наявності в нього відповідної компетенції та в обґрунтованості претензій сторони або сторін, які беруть участь у розгляді.

У рішенні Арбітражного трибуналу повинні бути наведені міркування, на яких воно ґрунтується. Якщо рішення, в цілому або частково, не висвітлює одностайної думки членів Трибуналу, будь-який член Арбітражного трибуналу має право подати свою особливу думку або заявити про незгоду.

Рішення Трибуналу є обов'язковими тільки для сторін у спорі і стосовно справи, якої воно стосується.

Рішення є остаточним і оскарженню не підлягає. Водночас сторони у спорі або одна із сторін можуть звернутися до Трибуналу з проханням про розтлумачення цього рішення у тому, що стосується його змісту або сфери застосування. Якщо сторони у спорі не домовляються про інше, таке прохання подається не пізніше, ніж через шість місяців після повідомлення рішення.

Після одержання зауважень сторін у спорі Трибунал у якомога стислі строки дає своє тлумачення.

Прохання про перегляд рішення може бути подане лише на підставі обставин, які щойно виникли і які за своїм характером можуть справити вирішальний вплив на результат справи та які при винесенні рішення не були відомі ні Трибуналу, ні стороні або сторонам у спорі, що вимагають перегляду. Прохання про перегляд має бути подане не пізніше як через шість місяців після з'ясування нових обставин. Після закінчення 10 років від дня прийняття рішення ніякі прохання про перегляд подаватися не можуть.

У міру можливості розгляд прохання про тлумачення або про перегляд рішення повинні здійснюватися тим Трибуналом, який виніс це рішення. Якщо Бюро визнає це неможливим, створюється новий Трибунал.

Рішення Суду. Рішення Суду ухвалюються більшістю голосів членів, що беруть участь у голосуванні. Ті, хто утримався, не вважаються такими, що беруть участь у голосуванні. Рішення Бюро ухвалюються більшістю голосів його членів. Рішення примирних комісій та арбітражних трибуналів ухвалюються більшістю голосів їхніх членів, які не можуть утримуватися при голосуванні. Якщо голоси розподіляються порівну, голос головуєчого є вирішальним.

Суд, Бюро та створені при Суді органи можуть ухвалювати рішення, які прийматимуться через поштовий або факсимільний зв'язок. На прохання сторін у спорі і за згодою Бюро Суду примирна комісія або Арбітражний трибунал можуть проводити засідання у в іншому місці.

Відповідно до ст. 32 Конвенції Суд публікує рішення, що ухвалюються створеними при ньому арбітражними трибуналами. Завірена копія рішення направляється сторонами у спорі і Раді ОБСЄ. Суд може також публікувати щорічну доповідь про діяльність, що надається Бюро Раді ОБСЄ. Заключні доповіді створених при Суді примирних комісій за загальним правилом не публікуються, якщо сторони не домовляться про інше.

Конвенція з примирення і арбітражу в рамках НБСЄ є, по суті, першим юридичним документом у рамках політичної за характером організації ОБСЄ, яка вступила в новий етап своєї еволюції. На сьогодні діючий *de jure* з 1995 р. Суд з примирення та арбітражу в рамках НБСЄ фактично не функціонує, оскільки жодна з держав не зверталася з проханням про врегулювання спору.

3.5. Міжнародний комерційний арбітражний суд при Торгово-промисловій палаті України

Міжнародний комерційний арбітраж – це третейський суд, який розглядає суперечки між юридичними та / або фізичними особами з різних країн, на підставі арбітражного застереження, включеного до зовнішньоекономічного контракту. Такий арбітраж створюється спеціально для розгляду окремого спору (ad hoc) або здійснюється постійно діючою арбітражною установою. Міжнародний комерційний арбітраж слід відрізнити від міжнародного арбітражу як одного з мирних засобів вирішення міжнародних міждержавних суперечок, передбаченого згідно з нормами міжнародного публічного права.

Комерційний арбітраж є складовою системи міжнародних судових установ, це розгалужена мережа судів зі спеціальним статусом, розташованих, як правило, в великих містах або столицях, наприклад: Міжнародний суд арбітражу (Париж); Лондонський суд міжнародного арбітражу (Лондон); Американська арбітражна асоціація (Міжнародний центр вирішення спорів), (Нью-Йорк); Швейцарська арбітражна палата (Женева); Віденський міжнародний арбітражний центр (Відень); Китайський міжнародний торгово-економічний арбітражний центр, Корейська комерційна арбітражна рада (Сеул); Сінгапурський міжнародний арбітражний центр (Сінгапур); Міжнародний арбітражний центр Індії (Вадора); Центр міжнародного арбітражу Мумбаї (Мумбаї); Міжнародний арбітражний центр Гонконгу та ін.

В Україні діє Міжнародний комерційний арбітражний суд і Морська арбітражна комісія при Торгово-промисловій палаті України. *Міжнародний комерційний арбітражний суд при Торгово-промисловій палаті України* (МКАС) (International Commercial Arbitration of Ukrainian Chamber of Commerce and Industry) – самостійна постійно діюча арбітражна установа (третейський суд) для розгляду спорів з питань міжнародної торгівлі. Утворений в 1992 р. при Торгово-промисловій палаті України¹. Здійснює свою діяльність згідно із Законом України «Про міжнародний комерційний арбітраж» 1994 р. (в редакції від 01.07.2021 р.). На вирішення МКАС відповідно до угоди сторін (арбітражного застереження) можуть передаватися: а) спори з договірних та інших цивільно-правових відносин, що виникають при здійсненні зовнішньоторгових та інших видів міжнародних економічних

---

¹ Міжнародне судочинство / Кол. авт.; за заг. ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. К., 2009. С. 229.

зв'язків, якщо комерційне підприємство хоча б однієї із сторін спору знаходиться за кордоном; б) спори підприємств з іноземними інвестиціями та міжнародних об'єднань і організацій, утворених на території України, між собою, спори між їхніми учасниками, а також їхні спори з іншими суб'єктами права України.

МКАС приймає до свого розгляду і спори, віднесені до його юрисдикції на підставі міжнародних договорів України. Зокрема, МКАС вирішує спори, що виникають з відносин: купівлі-продажу (поставки) товарів, виконання робіт, надання послуг, обміну товарами та послугами, перевезення вантажів і пасажирів; торговельного представництва і посередництва, оренди (лізингу); науково-технічного обміну, обміну іншими результатами творчої діяльності; спорудження промислових та інших об'єктів; ліцензування операцій, інвестицій, кредитно-розрахункових операцій, страхування, спільного підприємництва; інших форм промисловості та підприємницької діяльності. Україна як член ООН підписала й ратифікувала Нью-Йоркську конвенцію про визнання і виконання іноземних арбітражних рішень 1958 р., а також Європейську конвенцію про зовнішньоторговельний арбітраж 1961 р. Торгово-промислова палата України затвердила Регламент МКАС¹, Положення про арбітражні збори і витрати, Рекомендаційний список арбітрів.

Арбітраж як засіб розгляду спорів є специфічним правовим інструментом – так званим договірним правозастосуванням². Це не вияв державного правозастосування, яке здійснюється передусім судами, що входять до судової системи тієї або іншої держави і наділені владою, насамперед законом.

Термін «міжнародний» застосований для того, щоб визначити місце цього арбітражу серед інших подібних інститутів – внутрішніх третейських судів, міжнародних арбітражів, арбітражних судів. «Міжнародний» у даному випадку означає такий, що ускладнений іноземним елементом, обсяг якого, зокрема, визначений у п. 2 ст. 1 Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж»: якщо комерційне підприємство хоча б однієї із сторін знаходиться за кордоном або стороною є підприємства з іноземними інвестиціями чи міжнародні об'єднання. У Положенні про міжнародний комерційний

---

¹ Регламент Міжнародного комерційного арбітражного суду при Торгово-промисловій палаті України від 25.08.94. Положення про арбітражні збори і витрати. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001571-94#Text>

² Рилач Ю. Імперативні норми права у міжнародному комерційному арбітражі. *Юрид. газета*. 2004. № 13(25). С. 9.

арбітраж при Торгово-промисловій палаті України 1994 р. визначено, що він приймає до свого розгляду також спори, віднесені до його юрисдикції в силу міжнародних договорів України.

Термін «комерційний» підкреслює характер спорів, які можуть бути передані на арбітражний розгляд. Цей термін потрібно тлумачити широко з тим, щоб він охоплював питання, які впливають з усіх правовідносин комерційного характеру – як договірних, так і недоговірних. У ст. 2 Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» наводиться перелік угод, за допомогою яких опосередковуються відносини комерційного характеру: будь-які торговельні угоди про поставку товарів або надання послуг чи обмін товарами або послугами; угоди про розподіл, торговельне представництво; факторні операції; лізинг; інжиніринг; будівництво промислових об'єктів; надання консультативних послуг; купівля-продаж ліцензій; інвестування; фінансування; банківські послуги; страхування; угоди про експлуатацію або концесії; спільні підприємства та інші форми промислового або підприємницького співробітництва; перевезення товарів та пасажирів повітрям, морем, залізничними та автомобільними шляхами.

Склад Суду. Арбітри – незалежні, об'єктивні й неупереджені при виконанні своїх обов'язків. Вони не можуть бути представниками сторін. За Регламентом МКАС, сторони можуть на власний розсуд визначити кількість арбітрів (у тому числі одного). Якщо згоди щодо кількості немає, призначають трьох арбітрів. У цьому разі кожна із сторін призначає по одному арбітру з рекомендаційного списку і двоє призначених таким чином арбітрів призначають третього – голову складу арбітражного суду в конкретній справі. Якщо сторона не призначить арбітра впродовж 30 днів після одержання повідомлення про це МКАС або якщо два арбітри впродовж 30 днів з моменту їхнього призначення не домовляться про призначення третього арбітра, його призначає президент ТПП України.

Місцеперебуванням МКАС і місцем проведення його засідань з розгляду справ є м. Київ. Сторони за взаємною згодою можуть домовитися про інше місце арбітражу. Арбітражний розгляд ведеться українською або російською мовою. Сторони на свій розсуд можуть домовитися про мову чи мови, які використовуватимуться під час арбітражного розгляду.

Серед арбітрів МКАС – кваліфіковані фахівці – вчені і практики з України, Австрії, Німеччини, Італії та інших європейських країн.

Арбітражне провадження. Провадження у справі порушується

поданням належно оформленої позовної заяви до МКАС. Одержавши її, відповідальний секретар МКАС надсилає позивачеві Регламент, Рекомендаційний список арбітрів та повідомляє суму арбітражного збору, який позивач має сплатити на рахунок ТПП України. Якщо позов подано без додержання встановлених у Регламенті вимог, позивачеві пропонується усунути недоліки протягом 30 днів. До їх усунення справа залишається без руху, а при невиконанні пропозиції арбітражний розгляд припиняється. Після одержання належно оформленої позовної заяви відповідальний секретар МКАС протягом 10 днів повідомляє про це відповідача і надсилає йому копії позовної заяви та доданих до неї документів, а також Регламент і рекомендаційний список арбітрів. Одночасно відповідачеві пропонується в 30-денний строк подати відгук на позовну заяву і повідомити арбітражному суду ім'я та прізвище призначеного ним арбітра. В іншому разі арбітра за відповідача призначає президент ТПП України. До зустрічного позову, який повинен бути взаємопов'язаний з первісним, висувуються ті самі вимоги, що й до первісного позову. Про місце і час проведення засідання, персональний склад суду сторони сповіщаються за 30 днів до його проведення. МКАС вирішує спір згідно з нормами права, які сторони обрали як такі, що мають застосовуватися до суті спору. Будь-яка вказівка на право або систему права тієї чи іншої держави, якщо в ній не висловлено іншого наміру, повинна тлумачитись як така, що безпосередньо відсилає до матеріального права держави, а не до її колізійних норм.

Рішення Суду. Арбітражний розгляд завершується остаточним арбітражним рішенням чи постановою про припинення арбітражного розгляду, зокрема, якщо позивач відмовляється від своїх вимог, або сторони домовилися про припинення розгляду, або склад арбітражного суду визнає, що продовження розгляду стало з якихось причин непотрібним чи неможливим, утому числі якщо позивач порушив порядок сплати арбітражного збору. Оскарження арбітражного рішення можливе шляхом подання клопотання про його скасування до Київського міського суду, який може скасувати рішення, якщо буде доведено, що одна із сторін в арбітражній угоді (застереженні) була недієздатною або ця угода є недійсною за законом, якому сторони цю угоду підпорядкували, а за відсутності такої вказівки – за законом України, або сторону не було належним чином повідомлено про призначення арбітра чи про арбітражний розгляд, або арбітражне рішення суперечить порядку України та з інших підстав, передбачених п. 2 ст. 6 Закону «Про міжнародний

комерційний арбітраж».

Рішення МКАС є остаточним. Воно виконується сторонами добровільно в установленій судом строк. У разі відмови боржника від добровільного виконання рішення воно приводиться до виконання у примусовому порядку відповідно до ст. 111 Нью-Йоркської конвенції 1958 р. державним судом тієї договірної держави, де порушено клопотання про визнання та приведення до виконання арбітражного рішення. Для цього подаються належним чином засвідчені оригінали арбітражного рішення та арбітражної угоди (або їх копії), а також належним чином засвідчений переклад цих документів у двох примірниках мовою, якою ведеться судочинство в країні, де порушено клопотання про визнання і приведення до виконання даного рішення. Переклад засвідчується офіційним перекладачем чи консульською установою.

Морська арбітражна комісія при Торгово-промисловій палаті України (МАК) (Maritime Arbitration Commission of Ukrainian Chamber of Commerce and Industry) – самостійна постійно діюча арбітражна установа (третейський суд), що здійснює свою діяльність згідно із Законом України «Про міжнародний комерційний арбітраж» 1994 р¹.

МАК вирішує спори, які впливають з договірних та інших цивільно-правових відносин, що пов'язані з торговельним мореплаванням, незалежно від того, чи є сторонами таких відносин суб'єкти українського та іноземного або тільки українського чи тільки іноземного права. Зокрема, це спори, що впливають з відносин: 1) щодо фрахтування суден, морського перевезення вантажів, а також перевезення вантажів у змішаному плаванні (ріка – море); 2) щодо морського буксирування суден та інших плавучих засобів; 3) щодо морського страхування і перестрахування; 4) пов'язаних з купівлею-продажем, заставою та ремонтом морських суден та інших плавучих засобів; 5) щодо лоцманської та крижаної проводки, агентського та іншого в обслуговування морських суден, а також суден внутрішнього плавання, оскільки відповідні операції пов'язані з плаванням таких суден морськими шляхами; 6) пов'язаних з використанням суден для здійснення наукових досліджень, видобування корисних копалин, гідротехнічних та інших робіт; 7) щодо рятування морських суден або морським судном судна внутрішнього плавання, а також рятування у

---

¹ Міжнародне судочинство / Кол. авт.; за заг. ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. К., 2009. С. 234.

морських водах судном внутрішнього плавання іншого судна внутрішнього плавання; 8) пов'язаних з підніманням затонулих у морі суден та іншого майна; 9) пов'язаних із зіткненнями суден, морського судна і судна внутрішнього плавання, суден внутрішнього плавання у морських водах, а також із заподіянням судном пошкоджень торговельним спорудам, засобам навігаційної обстановки та іншим об'єктам; 10) пов'язаних із заподіянням пошкоджень рибальським сітям та іншим знаряддям лову, а також із заподіянням іншої шкоди під час риболовецького промислу.

МАК вирішує також зазначені спори, що виникають у зв'язку з плаванням морських суден і суден внутрішнього плавання по міжнародних ріках, а також спори, пов'язані із здійсненням суднами внутрішнього плавання закордонних перевезень. Комісія приймає до розгляду спори за наявності угоди (застереження) між сторонами про передачу їй усіх або певних спорів, які виникають чи можуть виникнути між ними у зв'язку з будь-якими конкретними відносинами, незалежно від того, чи мають вони договірний характер, чи ні. Арбітражна угода може бути укладена у вигляді арбітражного застереження у договорі або у вигляді окремої угоди. Арбітражне застереження, яке є частиною договору, має тлумачитися як угода; що не залежить від інших умов договору.

Винесення МАК рішення про недійсність договору не має наслідком недійсності арбітражного застереження. МАК складається з голови, двох його заступників, арбітрів та відповідного секретаря. Голова комісії та його заступники призначаються Президією Торгово-промислової палати України строком на чотири роки.

Відповідно до Положення про Морську комісію при Торгово-промисловій палаті України, яке є додатком 2 до Закону України «Про комерційний арбітраж», Президія ТПП України затвердила Регламент МАК, рекомендаційний список арбітрів, положення про арбітражні збори і витрати (додаток до Регламенту). Порядок арбітражного провадження у справі, оспорування, визнання і приведення до виконання арбітражного рішення МАК є аналогічним до процедури вирішення спорів Міжнародним комерційним арбітражним судом при Торгово-промисловій палаті України.

3.6. Міжнародний арбітражний суд Міжнародної торгової палати

Міжнародний арбітражний суд Міжнародної торгової палати (МАС) (The ICC International Court of Arbitration) є однією з найдосвідченіших та авторитетних міжнародних комерційних арбітражних установ. Його було засновано у 1923 р. членами Міжнародної торгової палати (МТП), метою діяльності якої є всебічне сприяння розвитку міжнародної торгівлі. За час існування Міжнародний арбітражний суд Міжнародної торгової палати розглянув понад 15 тисяч справ¹.

Правовою основою діяльності МАС є введений з 1 січня 1998 р. Арбітражний регламент Міжнародної торгової палати, який складається із основної частини, що є власне Арбітражним регламентом², та трьох додатків, а саме: додатка I «Статут Міжнародного арбітражного суду МТП», додатка II «Внутрішній регламент Міжнародного арбітражного суду МТП» та додатка III «Арбітражні витрати та гонорари».

Склад та компетенція Суду. МАС є самостійним органом, що виконує свої функції незалежно від Міжнародної торгової палати, її органів, а також її національних комітетів. Він складається з Голови, його заступників, членів МАС (кількість постійних членів – 88 осіб, «альтернативних» членів – 28 осіб). Секретаріат МАС надає допомогу у виконанні Судом своїх функцій.

Секретаріат складається з Генерального секретаря, його заступника, Генерального радника та радників. Суд також може створювати додаткові комітети для виконання визначених ним завдань. Секретаріат Міжнародного арбітражного суду під керівництвом Генерального секретаря МАС перебуває у штаб-квартирі Міжнародної торгової палати в м. Париж (Франція), однак більш як 80% справ розглядаються арбітражним судом на територіях інших держав.

Голова МАС обирається керівним органом МТП – Світовою радою за пропозицією виконавчого органу МТП. Заступники Голови МАС також обираються Світовою радою МТП з-поміж членів Суду. Цей же орган призначає постійних членів Суду (кандидатури яких

---

¹ Міжнародне судочинство / Кол. авт.; за заг. ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. К., 2009. С. 207.

² Арбітражний регламент Міжнародної торгової палати. URL : <https://cms.iccwbo.org/content/uploads/sites/3/2017/02/ICC-2017-Arbitration-and-2014-Mediation-Rules-ukrainian-version.pdf>.

висуваються національними комітетами МТП) та «альтернативних» членів (для заміщення постійних членів у разі їх відсутності), з осіб, запропонованих його Головою. Термін повноважень членів МАС становить три роки.

Слід зазначити, що МАС не займається вирішенням спорів, а тільки забезпечує застосування Арбітражного регламенту Міжнародної торгової палати. Тому Голова та члени Секретаріату МАС не мають права виступати арбітрами чи радниками у справах, які розглядаються арбітражами МАС. Заступники Голови і члени Суду також не можуть бути призначені арбітрами, якщо тільки сторони спору не оберуть саме цих осіб арбітрами¹.

Для реалізації свого основного завдання МАС, зокрема, виконує такі функції:

– при формуванні арбітражу для розгляду конкретного спору він затверджує або призначає арбітрів. Затвердження арбітрів відбувається за умови, що сторони спору визначилися із кількістю та особами арбітрів, якщо ж згоди не було досягнуто – тоді Суд їх призначає. При затвердженні чи призначенні арбітра Суд враховує його громадянство, місце проживання та інші зв'язки з країнами, до яких належать сторони і решта арбітрів, а також можливості й здібності арбітра вести арбітражний розгляд згідно з Регламентом. Водночас одноособовий арбітр та голова арбітражу повинні бути обрані з країни, до якої не належить жодна із сторін;

– приймає рішення щодо відводу чи заміни арбітрів;

– встановлює місце проведення арбітражного розгляду, якщо сторони спору не узгодили цього питання. Однак сам арбітраж після початку своєї роботи та проведення консультацій із сторонами може провести слухання та засідання в будь-якому іншому місці;

– затверджує акт про повноваження арбітрів, якщо одна із сторін спору відмовляється брати участь у його складанні чи підписанні;

– вносить у необхідних випадках зміни щодо форми у проєкт арбітражного рішення. Суд також, не порушуючи свободи арбітражу в прийнятті рішення, може звернути увагу на питання, що стосуються суті справи. Арбітри не підписують рішення до тих пір, доки його проєкт не буде схвалений МАС;

– визначає розмір авансу, який повинен бути сплачений сторонами для покриття гонорарів та витрат арбітрів, адміністративних витрат МТП, пов'язаних з позовами та зустрічними позовами,

---

¹ Міжнародне судочинство / Кол. авт.; за заг. ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. К., 2009. С. 208.

надісланими їй;

– виконує й інші функції, визначені Регламентом.

Свої повноваження МАС здійснює на пленарних сесіях, які вважаються дійсними у разі присутності на них не менше шести осіб. Рішення приймаються більшістю голосів, причому за рівності голосів голос Голови МАС є вирішальним.

Секретаріат, надаючи допомогу Суду, виконує ряд повноважень щодо організації арбітражного процесу. Зокрема, саме на його адресу надсилаються позовні заяви, й обов'язком Секретаріату є повідомити позивача та відповідача про дату одержання цього документа, а також надіслати останньому копії позовної заяви та всіх доданих до неї документів. Дата одержання Секретаріатом позову є надзвичайно важливою для процедури розв'язання спору, оскільки вважається датою початку арбітражного розгляду. Секретаріату також надсилаються й відгуки відповідача, копія якого із усіма доданими документами пересилається позивачеві. Окрім цього, в Секретаріат передаються вимоги сторони про відвід арбітра.

До функцій Секретаріату належать передача сформованому арбітражу всіх документів у справі. Секретаріат повинен бути поінформований про орієнтовну дату передачі Суду проєкту рішення у справі. Після винесення рішення арбітражем на Секретаріат покладається обов'язок направити сторонам текст цього документа, підписаний складом арбітражу (за умови, що сторони повністю сплатили МТП усі арбітражні виплати). Якщо сторони бажають одержати копії рішень, вони повинні звернутися із відповідним запитом знову ж таки до Секретаріату. Ці копії завіряються Генеральним секретарем і надсилаються сторонам.

До функцій Секретаріату належить також визначення суми авансу, який потрібно сплатити позивачеві для покриття всіх витрат, що можуть виникнути в Суду до моменту складання акта про повноваження арбітрів. Сплата авансу є важливим процесуальним моментом, оскільки тільки після того, як Секретаріат матиме інформацію про сплату авансу, копія позову буде надіслана відповідачеві.

Суд може створювати комітети для виконання визначених ним повноважень. До їх складу обов'язково включаються Голова МАС та мінімуму два члени Суду. Діяльність комітетів регулюється у ст. 4 Внутрішнього регламенту Міжнародного арбітражного суду МТП.

Починаючи з 1990 р. МАС видає журнал з питань міжнародного комерційного арбітражу – «ICC International Court of Arbitration Bulletin». Він виходить тричі на рік англійською та французькою

мовами.

Компетенція арбітражів, створених у рамках МАС, є широкою. Ними можуть розглядатися будь-які спори, що виникли в сфері ділового обігу. Ці спори можуть мати міжнародний характер чи не бути такими. При цьому сторони мають можливість звертатися до МАС незалежно від того, чи входять до складу МТП представники від їхніх країн.

Обов'язковою умовою для прийняття арбітражем МАС спору для розгляду є наявність арбітражної угоди про передачу спору в даний орган. Суд не сформулював яких-небудь вимог до форми та змісту арбітражної угоди, головне, щоб з неї чітко випливала воля сторін передати справу на розгляд арбітражу МАС. Водночас Суд розробив зразок можливого арбітражного застереження: «Будь-які спори, що виникають з даного контракту або у зв'язку з ним, підлягають остаточному врегулюванню відповідно до Арбітражного регламенту Міжнародної торгової палати одним або кількома арбітрами, призначеними відповідно до цього Регламенту».

Арбітраж МАС може прийняти справу до розгляду без арбітражної угоди тільки в тому разі, якщо відповідач дає згоду на це. Тоді цей орган розглядатиме заяву позивача і згоду відповідача як арбітражну угоду.

Арбітражний процес. Арбітражний процес починається з моменту подання позовної заяви до Секретаріату МАС. Позовна заява повинна містити таку інформацію: повне найменування та адресу кожної із сторін, виклад характеру та обставин спору, що стали підставою для позову, вказівку на предмет та суму вимог, інформацію про арбітражну угоду, вимоги позивача щодо кількості арбітрів, процедури їх вибору, а також щодо місця проведення арбітражного розгляду, мови та норм застосовного права.

Відповідач протягом 30 днів з часу одержання копії позовної заяви повинен скласти відзив на позовну заяву, де, зокрема, зазначити: повне найменування та адресу відповідача, пояснення щодо характеру та обставин справи, які стали підставою позову, думку відповідача щодо предмета вимог, коментарі стосовно пропозицій позивача щодо кількості арбітрів та процесу їх вибору, зауваження щодо місця, мови арбітражного розгляду спору та норм права, які використовуватимуться при розв'язанні спору. Разом з відзивом відповідач має право подати й зустрічний позов. Якщо відповідач не надішле відзив, Суд може прийняти рішення про прийняття справи до провадження, за умови, якщо буде встановлено наявність арбітражного застереження.

Арбітраж може складатися з одного або трьох арбітрів. Процедура їх призначення викладена у ст. 7-12 Арбітражного регламенту Міжнародної торгової палати. При цьому МАС не веде списків арбітрів. На цю посаду може бути призначений будь-який фахівець, якому довіряють сторони. Кожна особа, яка є кандидатурою на виконання функцій арбітра в конкретній справі, перед своїм призначенням чи затвердженням повинна підписати заяву про свою незалежність та в письмовому вигляді повідомити Секретаріат про будь-які факти та обставини, які можуть викликати сумніви в її незалежності. Якщо подібні факти чи обставини виникли в період арбітражного розгляду, арбітр негайно повідомляє про них сторони та Секретаріат.

Важливим моментом у процедурі формування арбітражу є складання акта про повноваження арбітрів. У ньому викладаються функції, права та обов'язки арбітражу в процесі розгляду спору. Його складають самі арбітри одразу після одержання справи із Секретаріату. Цей акт повинен містити таку інформацію: повне найменування сторони та іншу інформацію про її юридичний статус; адресу сторін; короткий виклад вимог сторін; перелік питань, що підлягають розгляду; повне ім'я, посаду та адресу арбітрів; місце арбітражного розгляду; деталі щодо процесуальних правил, які застосовуватимуться арбітражем і посилання на повноваження арбітражу. Окрім цього, в акті повинно бути зазначено, яким чином арбітраж розглядатиме спір: як дружній посередник чи за принципом *ex aequo et bono* (тобто по справедливості). Документ підписується сторонами і арбітрами або ж затверджується Судом, якщо одна із сторін спору відмовляється брати участь у його складанні чи підписанні.

Акт про повноваження арбітрів має важливе процесуальне значення, оскільки, по-перше, під час його складання чи одразу після цього арбітраж проводить консультації із сторонами щодо орієнтовних строків провадження у справі й у окремому документі визначає їх, про що обов'язково повідомляється Суду і сторонам. По-друге, після підписання акта чи затвердження його судом сторони не можуть заявляти нові чи зустрічні позови, які виходять за межі цього документа, якщо тільки арбітраж не дозволить інше¹.

Арбітраж у найкоротші терміни має приступити до встановлення фактів у справі. Спочатку він вивчає письмові заяви сторін та всі документи, які стосуються спору, після чого заслуховує сторони, якщо одна із сторін вимагає цього. За відсутності такого прохання суд може

---

¹ Там само. С. 213-214.

або провести слухання за власною ініціативою, або винести рішення виключно на підставі документів. У разі проведення слухань арбітраж у розумні строки сповіщає про це сторони і запрошує їх прибути на засідання в установлений ним день та місце. У разі неявки на засідання будь-якої сторони без поважних причин арбітраж має право проводити слухання за її відсутності.

Під час розгляду спору арбітраж використовує матеріальні норми права, обраного сторонами. Якщо ж сторони не зробили цього, він визначає їх самостійно, беручи до уваги умови контракту і торговельні звичаї.

Арбітраж оголошує про завершення розгляду справи після того, як вважатиме, що сторонам було надано достатньо можливостей для висловлення своїх позицій. Після цього він повинен повідомити Секретаріату орієнтовну дату передачі Суду проєкту рішення для затвердження.

Рішення по спору має бути винесене арбітражем протягом шести місяців з часу, коли на акті про повноваження арбітрів був поставлений останній підпис арбітра чи сторони, або відповіді, коли Секретаріат повідомив арбітрам про затвердження Судом цього акта. Будь-яке рішення є обов'язковим для сторін і має бути негайно виконане. Воно не підлягає оскарженню. Оригінал рішень, винесених арбітражем МАС, зберігається в Секретаріаті Суду.

Отже, Міжнародний арбітражний суд вирішує міжнародні комерційні спори. Сама Палата є найбільшим дослідницьким центром у царині міжнародного приватного права. Останніми роками суд почав брати до розгляду спори між юридичними і фізичними особами – представниками однієї держави.

3.7. Лондонський міжнародний третейський суд

Лондонський міжнародний третейський суд (ЛМТС), (London Court of International Arbitration, LCIA) по праву можна вважати найстарішою діючою арбітражною установою Європи. Його було створено в 1892 р. за ініціативою Муніципальної ради лондонського Сіті як Лондонську арбітражну палату. У 1903 р. цю палату було перейменовано на Лондонський третейський суд, а в 1981 р. ця установа одержала свою сучасну назву – Лондонський міжнародний третейський суд. У 1986 р. після реєстрації ЛМТС як неприбуткової компанії з обмеженою відповідальністю він став самостійною організацією, що

істотно вирізняє його серед інших міжнародних комерційних арбітражів, які, як правило, діють при Торгово-промислових палатах¹.

Арбітражний регламент ЛМТС набув чинності 1 січня 1998 р. Він складається з власне Арбітражного регламенту та Положення про арбітражні збори та витрати. ЛМТС діє в двох якостях: як неприбуткова компанія та як міжнародний комерційний арбітраж. Окрім цього, він виконує функції Секретаріату ЛМТС.

Структура ЛМТС складається з Ради директорів, Третейського суду та Секретаріату. Рада директорів ЛМТС майже не долучається до процедури арбітражного розгляду спору, а займається веденням усіх ділових справ Суду, що виникають у нього як юридичної особи. До складу цього органу входять переважно найбільш видатні лондонські фахівці у галузі арбітражного процесуального права.

Ключову роль у ефективній діяльності арбітражної системи, запровадженої в рамках ЛМТС, відіграє Третейський суд ЛМТС. Цей орган, зокрема, покликаний забезпечувати правильне виконання Арбітражного регламенту ЛМТС (LCIA Arbitration Rules)².

Склад Суду. Третейський суд ЛМТС складається з 35 членів, які призначаються Радою директорів ЛМТС за пропозицією Третейського суду. Шість з них обов'язково мають бути з Великої Британії, інші 29 членів можуть мати будь-яке інше громадянство і місце проживання. Члени Третейського суду ЛМТС призначаються терміном на п'ять років і, за винятком особливих випадків, не можуть бути перепризначеними на цю посаду.

З членів Третейського суду ЛМТС призначається його Президент, віце-президенти, а також генеральний директор та реєстратор Третейського суду ЛМТС.

Секретаріат ЛМТС здійснює щоденні адміністративні функції, пов'язані з арбітражним розглядом спорів.

Арбітражне провадження. Процедура організації та проведення арбітражного розгляду спорів у рамках ЛМТС ґрунтується на Арбітражному регламенті ЛМТС і порівняно з арбітражними процедурами інших міжнародних комерційних арбітражів має ряд особливостей. Зокрема, сторона, яка бажає подати спір на розгляд арбітражу ЛМТС, звертається до реєстратора Третейського суду ЛМТС

---

¹ Там само. С. 215.

² Арбітражний регламент ЛМТС набув чинності 1 січня 1998 р. Він складається з власне Арбітражного регламенту та Положення про арбітражні збори та витрати. Неофіційний переклад Арбітражного регламенту див.: http://lcia.org/ARB_folder/arbrussian_main.htm.

не з позовною заявою, а з письмовим проханням про арбітражне провадження. У ньому, зокрема, зазначаються: імена, прізвища, поштові адреси, номери телефонів, факсів і телексу, а також адреси електронної пошти всіх сторін даного спору та їхніх офіційних представників; короткий виклад характеру й обставин спору, а також претензій особи, яка подає документ; відомості про спільну позицію сторін (а за її відсутності – власні пропозиції) щодо таких процесуальних питань, як місце проведення та мова арбітражного провадження, кількість арбітрів, їх вибір і кваліфікація; ім'я, прізвище, поштова адреса, номер телефону і факсу, а також адреса електронної пошти арбітра, якого особа, що подала прохання, пропонує до складу арбітражу; відомості, які підтверджують сплату особою суми, передбаченої в Положенні про арбітражні збори і витрати (без внесення якої прохання буде вважатися недержаним реєстратором); інформацію, яка підтверджує факт вручення копій прохання та всіх доданих до нього документів іншим сторонам спору.

Слід звернути увагу, що в Арбітражному регламенті ЛМТС чітко визначається спосіб передачі цих документів. Зокрема, до цього процесу має бути залучена одна або більше служб зв'язку, які обов'язково мають бути вказані у проханні. До прохання також слід додати копію письмового арбітражного застереження чи окремої арбітражної угоди, згідно з якими спір має бути переданий на розгляд арбітражу ЛМТС. Одночасно з цими документами подається й копія контракту, в якому міститься арбітражне застереження чи щодо якого порушується арбітражне провадження¹.

Арбітражний регламент ЛМТС не закріпив ніяких вимог щодо змісту арбітражного застереження чи арбітражної угоди. Натомість Третейський суд ЛМТС розробив два види примірних зразків арбітражних застережень/угод, перший з яких має використовуватися, якщо сторони приймають рішення передавати на розгляд арбітражу ЛМТС спори, що можуть виникнути між ними в майбутньому, другий – для передачі на розгляд арбітражу ЛМТС спору, що вже виник. ЛМТС розробив зразки цих застережень/угод англійською, китайською, французькою, німецькою, італійською, португальською, російською та іспанською мовами. Арбітражне застереження, що передбачає передачу майбутніх спорів на розгляд арбітражу ЛМТС, формулюється так: (у квадратні дужки сторони вносять інформацію самостійно): «Будь-який спір, що виникає з даного контракту або в зв'язку з ним, у тому числі

---

¹ Міжнародне судочинство / Кол. авт.; за заг. ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. К., 2009. С. 217.

будь-яке питання щодо існування, дійсності або припинення самого контракту, має бути передано на розгляд та остаточне вирішення до арбітражу згідно з Арбітражним регламентом ЛМТС, який вважається частиною цього застереження.

Кількість арбітрів – [один / три].

Місце проведення арбітражу – [місто і/чи країна].

Мова арбітражного розгляду – [ ].

Правом, що регулює даний контракт є матеріальне право [країни]».

Арбітражна угода про передачу на розгляд арбітражу ЛМТС спору, що вже виник між сторонами, повинна мати такий зміст (у квадратні дужки сторони вносять інформацію самостійно): «У зв'язку із спором, що виник між сторонами стосовно [ ], сторони домовляються, що цей спір буде переданий на розгляд і остаточне вирішення до арбітражу згідно з Арбітражним регламентом LCIA.

Кількість арбітрів – [один / три].

Місце проведення арбітражу – [місто і/чи країна].

Мова арбітражного розгляду – [ ].

Правом, що регулює цей контракт, є матеріальне право [країни]».

Дата одержання прохання реєстратором вважається датою початку арбітражного розгляду. Інша сторона, яка одержала прохання із усіма доданими до нього документами, протягом 30 днів з дати їх одержання, повинна надіслати реєстратору письмовий відгук на прохання. У ньому сторона або підтверджує претензії свого контрагента, або викладає власні заперечення щодо предмета спору; коротко описує характер і обставини зустрічних претензій; викладає свої коментарі стосовно висловлених у проханні пропозицій щодо процесу проведення арбітражного розгляду; вказує ім'я, прізвище, адресу, номер телефону, факсу та електронну адресу арбітра, кандидатуру якого збирається висунути, а також наводить докази надіслання копій відгук та всіх доданих до нього документів іншим сторонам арбітражного розгляду (до відправлення цих документів також потрібно залучити одну або більше служб зв'язку).

Якщо відгук не буде надіслано реєстратору, це не позбавить відповідача права в подальшому арбітражному розгляді висловлювати свої заперечення проти позовних вимог чи виступати із зустрічним позовом. Однак, коли арбітражною угодою передбачалася необхідність висунення кандидатур арбітрів сторонами, неподання реєстратору відгуку вважатиметься повною і безумовною відмовою відповідача від висунення кандидатур арбітрів.

Ще одна особливість арбітражного процесу в рамках Арбітражного регламенту ЛМТС полягає в тому, що тільки Третейський суд ЛМТС володіє виключним правом призначати арбітрів, які розглядатимуть спір. Сторони можуть лише висувати кандидатів на ці посади.

Третейський суд ЛМТС приступає до призначення арбітрів одразу після одержання реєстратором відгуку або ж по закінченні 30 днів після вручення відповідачу прохання позивача. Порядок формування складу арбітражу регулюється статтями 5-12 Арбітражного регламенту ЛМТС. До того як Третейський суд ЛМТС призначить арбітрів, кожен кандидат у арбітри повинен надати реєстратору свій послужний список та підписати два документи: угоду про гонорар і декларацію про відсутність яких-небудь обставин, які могли б породити сумніви щодо його неупередженості та незалежності.

Після закінчення формування складу арбітражу (а саме через 30 днів після одержання повідомлення від реєстратора про завершення формування арбітражу) особа, яка зверталася до ЛМТС із проханням про арбітражне провадження, повинна надіслати реєстратору позовну заяву. В ній позивач повинен вже більш детально, ніж у проханні, викласти всі фактичні обставини та правові підстави, на яких базуються його вимоги.

Відповідач протягом 30 днів після одержання позовної заяви направляє реєстратору свої заперечення проти позовних вимог, які порівняно з відгуком на прохання також повинні бути більш деталізованими та обґрунтованими. Якщо відповідач не подасть заперечення проти позову, арбітраж не припиняє розгляд спору і виносить арбітражне рішення.

Позивач має право протягом 30 днів після одержання заперечень проти позову надіслати реєстратору заяву-відповідь на ці заперечення. До всіх згаданих заяв обов'язково слід додавати копії документів та всі речові докази, які мають значення для справи і не були до цього подані жодною із сторін.

Арбітраж ЛМТС розв'язує спори не тільки шляхом вивчення письмових документів, а й через проведення слухань свідчень у справі, якщо на цьому наполягає будь-яка із сторін та за відсутності домовленості між сторонами щодо проведення розгляду спору виключно на основі письмових документів.

Вирішення спору здійснюється відповідно до норм матеріального права, обраного сторонами. Якщо сторони не досягли домовленості з цього питання, арбітраж самостійно встановлює право, яке

застосовуватиме. Водночас сторони можуть наділити арбітраж правом розв'язувати спір, виходячи з принципу справедливості та правосуддя, що впливає з понять «ex aequo et bono» (по справедливості), «amiable composition» (дружній посередник), або «honourable engagement» (чесне зобов'язання). Домовленість про це має бути чітко висловлена сторонами у письмовій формі.

Арбітражне рішення. Арбітраж ЛМТС виносить рішення у справі в письмовій формі. В арбітражному рішенні обов'язково вказується дата його винесення та офіційне місце проведення арбітражного розгляду. Підписується воно або усім складом арбітражу, або ж тільки тими арбітрами, які його схвалюють. Суд також повинен вказати мотиви, на основі яких виноситься рішення, окрім випадку, коли сторони підписали письмову угоду про інше. Арбітражний суд може також виносити окремі арбітражні рішення з різних питань і у різний час.

Арбітражне рішення обов'язково має бути надіслане до Третейського суду ЛМТС, який у свою чергу направляє завірені копії рішення всім сторонам за умови сплати ними арбітражних витрат.

Арбітражні рішення, винесені арбітражними судами ЛМТС, є остаточними та обов'язковими для всіх сторін. Вони підлягають негайному виконанню, якщо тільки немає потреби у виправленні технічних помилок (зокрема, помилок у розрахунках, письмових або друкарських помилок) чи винесення додаткового рішення стосовно позовів або зустрічних позовів, що були пред'явлені в ході розгляду спору і не знайшли вирішення в основному рішенні. У разі виявлення таких обставин одна із сторін протягом 30 днів з дня отримання рішення може через реєстратора звернутися до арбітражного суду із проханням виправити зазначені недоліки.

Домовленість сторін передати спір до арбітражу ЛМТС і розглядати його згідно з Арбітражним регламентом ЛМТС означає безповоротну відмову від права на будь-яку форму апеляції, перегляду чи оскарження арбітражного рішення в державних судах чи іншому судовому органі, наскільки така вимога є юридично дійсною.

3.8. Арбітражний інститут Торгової палати м. Стокгольма

Арбітражний інститут Торгової палати м. Стокгольма (Arbitration Institute of the Stockholm Chamber of Commerce) (Стокгольмський інститут) є одним із найавторитетніших міжнародних комерційних арбітражів у Європі. Тут розглядаються зовнішньоекономічні спори за участі сторін з різних країн¹.

Традиції Стокгольмського інституту щодо арбітражного провадження є доволі давніми. Інститут було створено у 1917 р. Він зосередився саме на зовнішньоекономічних спорах. Процедура їх арбітражного розгляду встановлювалася Торговою палатою м. Стокгольма і періодично уточнювалася. Нині правовою основою діяльності Стокгольмського інституту є Арбітражний регламент Арбітражного інституту Торгової палати міста Стокгольма, що набув чинності 1 січня 2007 р².

За правовим статусом Стокгольмський інститут є самостійним у реалізації своїх повноважень підрозділом Торгової палати м. Стокгольма. Як і інші подібні міжнародні комерційні арбітражні суди, Стокгольмський інститут не розв'язує зовнішньоекономічних спорів, а тільки виконує ряд адміністративних функцій, пов'язаних з організацією та проведенням арбітражного розгляду спорів. Крім цього, він також надає заінтересованим господарюючим суб'єктам інформацію з різних питань щодо арбітражної та примирної процедур розгляду спорів.

Однією з основних особливостей Стокгольмського інституту є те, що його арбітражі компетентні розглядати як зовнішньоекономічні спори, котрі виникають між господарюючими суб'єктами різних країн, так і спори, які виникають виключно між господарюючими суб'єктами Швеції.

Структура Інституту. Структура Стокгольмського інституту складається з двох органів: Правління директорів та Секретаріату. Правління директорів є компетентним ухвалювати рішення з низки питань, пов'язаних із арбітражним розглядом спорів. Зокрема, воно приймає рішення про юрисдикцію Стокгольмського інституту, про призначення арбітрів та їх відвід, а також визначає розмір авансу на покриття арбітражних витрат і розмір самих арбітражних витрат тощо.

Склад Правління директорів формується Радою директорів

---

¹ Там само. С. 222.

² Арбітражний регламент Арбітражного інституту Торгової палати м. Стокгольма.
URL : <https://sccinstitute.com/media/40132/skiljedomsregler-ryss-2010.pdf>.

Торгової палати м. Стокгольма зі шведських підданих та громадян інших держав. Вони виконують свої функції протягом трьох років з правом повторного переобрання ще на один строк. Правління директорів має Голову та віце-голів (не більше трьох). Рішення у Правлінні директорів приймаються більшістю голосів, при чому засідання цього органу є легітимними, якщо на ньому присутні два члени. За відсутності більшості голосів голос Голови є вирішальним. Водночас у разі виникнення термінової ситуації приймати рішення від імені Правління директорів уповноважені Голова або віце-голова. Правління директорів може передати функції щодо ухвалення рішень Секретаріату або створити комітет, який буде компетентним приймати рішення з окремих питань.

Секретаріат Стокгольмського інституту виконує щоденні функції щодо організації арбітражного розгляду спорів. Цей орган складається з Генерального секретаря, його помічника та трьох відділів, до кожного з яких входять один юрист та один асистент.

Обов'язковою умовою для звернення до Стокгольмського інституту із заявою про арбітражний розгляд спору є наявність арбітражної угоди/застереження про передачу спору на розгляд до цього органу. Стокгольмський інститут розробив зразок відповідного арбітражного застереження: «Будь-який спір, розбіжності чи претензії в зв'язку з цим контрактом або з його порушенням, розірванням чи недійсністю будуть остаточно розв'язані шляхом арбітражу згідно з Арбітражним регламентом Арбітражного інституту Торгової палати м. Стокгольма». За необхідності сторони можуть доповнити це застереження інформацією про склад арбітражу, місце проведення арбітражу та його мову. Поряд з цим Стокгольмський інститут пропонує також таке типово застереження про право, що буде застосовуватися: «Цей контракт регулюється нормами матеріального права...»¹.

Арбітражне провадження. Сторона, яка бажає розпочати арбітражний розгляд спору (позивач), повинна подати до Стокгольмського інституту прохання про арбітраж. У ньому має бути викладена така інформація: найменування, поштові адреси та адреси електронної пошти, номери телефонів і факсів сторін і їхніх представників; короткий виклад суті спору; попередній виклад вимог позивача; відомості про арбітражну угоду/застереження; коментарі, якщо такі є, щодо кількості арбітрів та місця арбітражу, а також дані про арбітра, визначеного позивачем, якщо це передбачено обраною

---

¹ Міжнародне судочинство / Кол. авт.; за заг. ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. К., 2009. С. 224.

сторонами процедурою. Для того щоб це прохання було прийняте до розгляду, позивачеві потрібно сплатити реєстраційний збір. Його сума складає 1500 євро, він не підлягає поверненню і є частиною адміністративного збору.

Якщо при поданні прохання реєстраційний збір не був сплачений, Секретаріат встановлює строк, протягом якого позивач зобов'язується сплатити його. За невиконання цього обов'язку Секретаріат відхиляє прохання про арбітраж.

Момент одержання Стокгольмським інститутом прохання про арбітраж має важливе процесуальне значення, оскільки вважається моментом порушення арбітражного розгляду спору.

Секретаріат передає іншій стороні спору (відповідачу) копію прохання з усіма доданими до нього матеріалами та встановлює строк, протягом якого той повинен подати свої пояснення. Ухилення відповідача від надання пояснень не перешкоджає продовженню провадження у справі. У поясненнях відповідач викладає свої заперечення щодо дійсності чи застосування арбітражного застереження, визнає чи заперечує вимоги позивача, а також попередньо викладає зустрічні вимоги. Окрім цього, в документі мають бути викладені коментарі відповідача щодо кількості арбітрів і місця проведення арбітражного розгляду спору і, якщо це передбачено обраною сторонами процедурою, дані про призначеного ним арбітра. Секретаріат пересилає пояснення відповідача позивачу.

Після завершення обміну письмовими заявами сторін Правління директорів повинно або встановити відсутність юрисдикції Стокгольмського інституту щодо спору та припинити провадження у справі повністю чи частково, або прийняти ряд рішень, необхідних для організації арбітражного розгляду спору. Зокрема, Правління директорів має визначити кількість арбітрів, якщо сторони не досягли домовленості щодо цього, місце проведення арбітражного розгляду та аванс на покриття арбітражних витрат. Окрім цього, Правлінню директорів потрібно призначити арбітрів, якщо сторони не здійснили цього, а також звільнити арбітра від виконання його повноважень згідно із ст. 16 Арбітражного регламенту.

Правління директорів може запросити у сторін додаткову інформацію щодо будь-яких наданих Стокгольмському інституту письмових заяв. Не одержавши запитаної інформації від позивача, Правління директорів може прийняти рішення про припинення провадження у справі. Також якщо відповідач не надасть запитованої інформації щодо зустрічного позову, то Правління директорів має право

відхилити його. Натомість неподання відповідачем запитуваної інформації щодо інших питань не перешкоджає продовженню провадження у справі.

Спір передається на розгляд арбітражу після того, як буде сформований його склад і сторони сплатять аванс на покриття арбітражних витрат. У разі невнесення авансу Правління директорів може припинити провадження у справі повністю або частково.

Арбітраж після проведення негайних консультацій із сторонами повинен визначити попередній графік проведення розгляду спору. Цей графік надається сторонам та Секретаріату.

Арбітражний регламент закріплює вимоги до процедури проведення арбітражного розгляду: воно має вчинятися неупереджено, економно і без затримки, арбітраж повинен надавати кожній стороні рівні й розумні можливості навести свої аргументи. Арбітраж визначає мову провадження та право, яке використовуватиметься для розв'язання спору, якщо сторони не досягли домовленості з цього питання. Регулюючи питання застосовного права, Арбітражний регламент закріплює негативне ставлення до зворотного відсилання. Зокрема, в частині другій ст. 22 даного нормативного акта говориться про те, що будь-яка вказівка сторін на законодавство певної держави має тлумачитися як така, що відсилає до матеріального права цієї держави, а не до його колізійних норм.

Арбітраж може розглядати справу по справедливості або як дружній посередник тільки в тому разі, якщо сторони безпосередньо уповноважили його діяти таким чином.

У встановлений арбітражем строк позивач повинен подати позовну заяву, в якій слід закріпити інформацію, не заявлену ним раніше. Зокрема, в цьому документі потрібно докладно викласти позовні вимоги, факти і обставини, на яких вони ґрунтуються. До позовної заяви слід додати копії документів, на які є посилання в заяві. Якщо позивач без поважних причин не подасть позовної заяви, арбітраж повинен припинити провадження у справі за умови, що відповідач не заявляв зустрічного позову¹.

Відповідач, у свою чергу, повинен подати відзив на позов, у якому він має заявити своє повне чи часткове визнання/невизнання вимог позивача, висловити всі заперечення щодо дійсності чи застосування арбітражної угоди, викласти факти та обставини, на які він посилається, та заявити зустрічний позов. До відзиву на позов слід додати копії документів, на яких відповідач ґрунтує свою позицію.

---

¹ Там само. С. 227.

Якщо відповідач без поважних причин не надасть відзиву на позов, не бере участі у слуханні чи іншим чином не використовує можливість викласти свою позицію, арбітраж не припиняє арбітражного провадження і може виносити рішення, виходячи з наявних у нього документів.

Арбітражне вирішення спору здійснюється, як правило, шляхом вивчення складом арбітражу документів, поданих сторонами. Однак на вимогу будь-якої із сторін або якщо сам арбітраж вважатиме за необхідне провести усні слухання, такі слухання проводяться. Після консультації із сторонами арбітраж повинен визначити дату, час, місце проведення слухання й у розумні строки повідомити про це сторони.

Арбітражне рішення. Арбітражне рішення виноситься складом арбітражу в письмовому вигляді не пізніше шести місяців з дня передачі справи на розгляд арбітражу. В ньому повинні бути зазначені дата, місце його винесення, а також аргументація, на основі якої його було винесено. Арбітражне рішення підписується усіма арбітрами. Якщо арбітр не може підписати рішення, підписів більшості арбітрів або Голови арбітражу (у разі відсутності більшості) є достатньо, за умови, що в рішенні викладені причини відсутності підписів арбітрів.

Копії арбітражного рішення надаються сторонам та Стокгольмському інституту. Арбітражне рішення є остаточним і обов'язковим для виконання сторонами.

На сьогодні практика Стокгольмському інституту включає як національні, так і міжнародні арбітражні розгляди, тобто має багатонаціональний характер, включаючи сторони, їх представників і арбітрів із багатьох країн. Так, 16 червня 2014 року українська компанія «Нафтогаз» звернулася у Стокгольмський міжнародний арбітраж із позовами проти російської компанії «Газпром» з вимогою встановити справедливую ринкову ціну, а також відшкодувати переоплати за поставки газу від 2010 року. Суперечка у Стокгольмському арбітражі розділилася на дві частини: щодо контракту постачання російського газу до України та контракту на транспортування російського газу до Європи територією України. Згодом компанія «Нафтогаз» додала ще один пункт до суперечки, оскарживши умову контракту про заборону реекспорту газу. У грудні 2017 року компанія «Нафтогаз» виграла арбітраж проти компанії «Газпром» за контрактом на поставку газу за всіма спірними питаннями. Суд повністю відхилив вимоги компанії «Газпром» за положенням «бери або плати» на суму 56 млрд дол. за 2009-2017 рр¹.

---

¹ «Нафтогаз» заявив, що виграв Стокгольмський арбітраж проти «Газпрому». URL : <https://www.dw.com/uk/нафтогаз-заявив-що-виграв-стокгольмський-арбітраж-проти-газпрому/a-41905304>

3.9. Міжнародний морський і річковий арбітражний суд при Міжнародній асоціації судновласників Чорноморського басейну

Міжнародний морський і річковий арбітражний суд (ММРАС) (International Maritime and River Arbitrage of International Association of Shipowners of Black Sea Region) діє при Міжнародній асоціації судновласників Чорноморського басейну (БІНСА). Вона була заснована десятима найбільшими судноплавними компаніями семи країн Чорноморського, Азовського, Каспійського, Дунайського, Дніпровського та Волзького регіонів (Азербайджану, Болгарії, Грузії, Російської Федерації, Туреччини та України). Основною метою Асоціації є зміцнення і розвиток взаємовигідного міжнародного ділового співробітництва судноплавних компаній – її учасниць, поглиблення між ними господарських і науково-технічних зв'язків¹.

Міжнародний морський і річковий арбітражний суд при БІНСА був створений відповідно до рекомендацій Типового закону ЮНСІТРАЛ про міжнародний торговий арбітраж, прийнятих Генеральною Асамблеєю ООН 21 липня 1985 р., Нью-Йоркської конвенції про визнання і приведення до виконання арбітражних рішень 1958 р. і Європейської Женевської конвенції про зовнішньоторговельний арбітраж 1961 р. та інших міжнародно-правових документів, що стосуються діяльності арбітражних судів. Суд затверджений Президією Міжнародного морського і річкового арбітражного суду при Міжнародній асоціації судновласників Чорноморського басейну 24 серпня 1998 р. Його місцезнаходженням і проведенням засідань із розгляду справ є м. Варна (Болгарія).

Основними завданнями Суду є: досягнення ефективності об'єктивного, оперативного і кваліфікованого розгляду спорів між суб'єктами морської господарської діяльності; здешевлення розгляду спорів шляхом установа менших розмірів арбітражного збору для членів Асоціації порівняно з іншими судово-арбітражними органами подібного типу, що функціонують в інших регіонах світу; поглиблення економічної інтеграції в міжнародній господарській діяльності та зміцнення стабільності морських правовідносин.

До Суду за згодою сторін передаються спори з договірних та інших цивільно-правових відносин, що виникають між суб'єктами

---

¹ Міжнародне судочинство / Кол. авт.; за заг. ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. К., 2009. С. 237.

таких відносин держав – членів БІНСА та інших держав, при здійсненні ними морських господарської та іншої комерційної діяльності, у тому числі спори, що впливають з відносин: морського і річкового перевезення вантажів, пасажирів і багажу, а також у змішаного перевезення (річка – море): фрахтування суден для морського круїзу; морського і річкового буксирування суден та інших плавучих засобів і несамохідних об'єктів; страхування і перестраховування морських ризиків; купівлі-продажу, застави, лізингу суден та інших об'єктів підприємницької діяльності: будівництва, експлуатації, ремонту суден; лоцманської та льодової проводки; агентського й іншого обслуговування морських і річкових суден, а також суден внутрішнього плавання; використання суден для здійснення наукових досліджень, видобутку корисних копалин, гідротехнічних та інших робіт; рятування морських і річкових суден та інших об'єктів; підйому затонулого в морі майна, у тому числі морських і річкових суден; зіткнення морських і річкових суден; заподіяння ушкоджень рибальським сітям та іншим знаряддям лову, а також з іншим заподіянням шкоди при здійсненні морського рибного промислу; загальної і приватної аварії; забруднення навколишнього морського й іншого середовища; іпотеки; інших видів морської господарської та іншої комерційної діяльності; вступних і щорічних внесків членів Асоціації.

ММРАС при БІНСА вирішує також спори, що виникають у зв'язку з рухом морських суден і суден внутрішнього плавання по міжнародних ріках у випадках, зазначених у чинній статті Регламенту, а також пов'язані зі здійсненням суднами внутрішнього плавання закордонних перевезень і учасників Асоціації всіх рівнів, що впливають зі статутних зобов'язань зі сплати вступних і щорічних внесків, установлених членами Ради БІНСА (доповнений на підставі прийнятого рішення Президією Міжнародного морського і річкового арбітражного суду при БІНСА від 15 вересня 2000 р.). Суд приймає до розгляду спори за наявності письмової угоди (домовленості) між сторонами про передачу йому всіх визначених спорів, що виникають чи можуть виникнути між сторонами у зв'язку з будь-якими конкретними правовідносинами, незалежно від того, мають вони договірний характер чи ні. Угода може бути укладена у вигляді арбітражного застереження в договорі чи окремого документа¹.

Арбітражна угода укладається в письмовій формі. Вона вважається укладеною, якщо міститься в документі, підписаному сторонами, чи укладена шляхом обміну листами, повідомленням

---

¹ Там само. С. 239-240.

телетайпом чи телеграфом, з використанням інших засобів зв'язку, що забезпечують фіксацію такої угоди, а також шляхом обміну позовною заявою і відгуком на позов, у якому одна зі сторін стверджує про наявність арбітражної угоди, а інша цього не заперечує. Посилання в договорі на документ, що містить арбітражне застереження, є арбітражною угодою за умови, якщо договір укладений у письмовій формі і в даному посиланні є така, що робить згадане арбітражне застереження частиною договору. Арбітражне застереження, що є частиною договору, має тлумачитися як угода, що не залежить від інших умов договору. Винесення Судом рішення про недійсність договору не зумовлює недійсності арбітражного застереження.

ММРАС при БІНСА приймає до розгляду також спори, які передані на розгляд його сторонами в силу зобов'язальності міжнародних договорів і угод. Питання про компетенцію Суду з кожної конкретної справи вирішує його Голова. Заява про відсутність у Суду компетенції може бути зроблена не пізніше пред'явлення заперечень щодо позову. Призначення стороною арбітра чи її участь у призначенні арбітра не позбавляє сторону права зробити таку заяву. Заява про те, що Суд перевищує межі своєї компетенції, має бути зроблена одразу ж, як тільки питання, що, на думку сторони, виходить за ці межі, буде поставлене у процесі арбітражного розгляду. Суд може в кожному з цих випадків прийняти заяву, зроблену пізніше, якщо визнає затримку виправданою. Суд може винести постанову за заявою, зазначеною в ст. 1.7 чинного Регламенту в попередньому засіданні про підвідомчість тому спору, або при винесенні рішення. Якщо Суд винесе визначення чи рішення про компетенцію, будь-яка сторона може протягом 30 днів після одержання цього рішення заперечити його перед Президією ММРАС при БІНСА. Якщо сторони не домовилися про інше, Суд може на прохання будь-якої сторони розпорядитися про прийняття будь-якою стороною таких забезпечувальних заходів щодо предмета спору, які вона вважає необхідними. Він може вимагати від будь-якої сторони надати належне забезпечення у зв'язку з такими заходами.

Склад Суду. Суд складається з Голови, двох його заступників, арбітрів, відповідального секретаря-доповідача та іншого персоналу. Чисельний склад працівників Суду встановлюється його Головою. Суд має Президію, членами якої є Голова та його заступники. Голова Суду є одночасно й Головою Президії ММРАС при БІНСА.

Рішення Президії приймаються більшістю голосів на відкритому засіданні. За рівної кількості голосів голос Голови Президії є вирішальним. Голова Суду і його заступники обираються арбітрами на

першому засіданні арбітрів Суду терміном на два роки, решта – штатні працівники Суду – призначаються Головою на контрактній основі.

Голова ММРАС при БІНСА організовує діяльність Суду, виконує функції, передбачені Регламентом, представляє Суд у його відносинах з іншими організаціями й установами. За відсутності Голови його функції виконує один із заступників. Функції заступників визначаються Головою. До списку арбітрів ММРАС при БІНСА, як правило, включаються 30 арбітрів за поданням судноплавних компаній – учасниць БІНСА й Постійного договірно-правового комітету БІНСА. Список затверджується Президентом. До списку можуть включатись як громадяни держав – членів Асоціації, так і громадяни інших держав. У списку вказуються ім'я і прізвище арбітра, його громадянство й постійне місце проживання, освіта, спеціальність, вчений ступінь (звання), посада й інші відомості. Арбітри обирають зі свого складу Президію Суду, що складається з Голови та двох його заступників. Президія затверджує Регламент та інші документи Суду.

Арбітри незалежні, об'єктивні й неупереджені при виконанні своїх обов'язків. Вони не можуть бути представниками сторін. Арбітри здійснюють свою діяльність відповідно до Положення про ММРАС при БІНСА та до Регламенту. Відповідальний секретар-доповідач ММРАС при БІНСА організовує діловодство Суду й виконує інші функції, передбачені Регламентом. Арбітри, Президія і відповідальний секретар-доповідач зобов'язані дотримуватися конфіденційності щодо спорів, які розглядаються Судом. Він має печатку російською, англійською та болгарською мовами.

Відповідно до складу Суду сторони можуть на свій розсуд визначати кількість арбітрів, у тому числі й одного. Якщо немає згоди сторін про кількість арбітрів, справа розглядається складом Суду. Жодна особа не може бути позбавлена права виступати арбітром у зв'язку зі своїм громадянством, якщо сторони не домовилися про інше. Сторони можуть на свій розсуд узгодити процедуру призначення арбітра або арбітрів, за умови дотримання положень Регламенту. За відсутності такої угоди:

– якщо у складі три арбітри відповідно до ст. 3.1, кожна сторона призначає одного арбітра й два призначених сторонами арбітри призначають третього арбітра – головою складу ММРАС при БІНСА з даної справи. Якщо сторона не призначить арбітра протягом 30 днів після одержання повідомлення Суду або якщо два арбітри впродовж 30 днів не домовляться про призначення третього арбітра головою складу Суду з даної справи, то такий призначається Головою ММРАС при

БІНСА;

– при досягненні угоди про розгляд справи одним арбітром й якщо сторони не домовилися про призначення такого арбітра, одноособовий арбітр призначається Головою Суду при БІНСА, про що повідомляють сторони.

Якщо під час процедури призначення, погодженої сторонами: одна із сторін не дотримується такої процедури; або сторони чи два арбітри не можуть дійти згоди відповідно до такої процедури, то будь-яка сторона може просити Голову Суду при БІНСА вжити необхідних заходів, якщо тільки угода щодо процедури призначення не передбачає інших способів забезпечення призначення. При призначенні арбітра Головою ММРАС при БІНСА враховуються будь-які вимоги, що ставляться до кваліфікації арбітра угодою сторін, і такі міркування, які можуть забезпечити призначення незалежного і неупередженого арбітра.

Постанови Голови Суду при БІНСА, прийняті відповідно до ст. 3.3 та ст. 3.5 Регламенту, оскарженню не підлягають. У разі звертання до будь-якої особи у зв'язку з його можливим призначенням як арбітра ця особа повинна повідомити про будь-які обставини, що можуть викликати обґрунтовані сумніви щодо його неупередженості або незалежності. Арбітр з моменту його призначення і впродовж усього арбітражного розгляду повинен без зволікання повідомити сторони про такі обставини, якщо він не повідомив їх про ці обставини раніше.

Відвід арбітрові може бути заявлений лише в тому разі, коли є обставини, що викликають обґрунтовані сумніви щодо його неупередженості або незалежності чи якщо він не має кваліфікації, обумовленої угодою сторін. Сторона може заявити відвід арбітрові, якого вона призначила чи в призначенні якого вона брала участь, лише з причин, що стали їй відомими після його призначення. Сторони можуть на свій розсуд домовитися про процедуру відводу арбітра за умови дотримання положень ст. 3.10, 3.11 дійсного Регламенту. За відсутності такої домовленості сторона, що вирішила заявити відвід арбітрові, повинна впродовж 15 днів після того, як стало відомо про склад суду з певної справи, в письмовій формі повідомити Суд при БІНСА шляхом подання йому мотивованої заяви. Якщо арбітр, якому заявлений відвід, сам не відмовиться від участі в розгляді справи або інша сторона не дає згоди на відвід арбітра, питання про відвід вирішується Головою Суду при БІНСА. Якщо заява про відвід при застосуванні будь-якої процедури, погодженої сторонами, або процедури, передбаченої ст. 3.10 Регламенту, не задоволена, сторона, що заявляє відвід, може протягом

30 днів після одержання повідомлення про рішення щодо відхилення відводу просити Президію Суду при БІНСА прийняти постанову про відвід, що не підлягає оскарженню. Якщо сторони очікують на рішення Президії ММРАС при БІНСА, то склад суду з певної справи, включаючи арбітра, якому заявлений відвід, може продовжувати арбітражний розгляд і винести арбітражне рішення.

Якщо арбітр юридично або фактично виявляється нездатним виконувати свої функції або необгрунтовано довго не здійснює їх з інших причин, його повноваження як арбітра з цієї справи припиняють дію в тому випадку, якщо арбітр бере самовідвід або сторони домовляються про припинення його повноважень з даної справи.

В інших випадках, якщо зберігаються розбіжності щодо будь-якої з цих підстав, будь-яка сторона може звернутися до Голови ММРАС при БІНСА із проханням вирішити питання про припинення дії його повноважень з цієї справи. Самовідвід арбітра або згода сторони на припинення його повноважень зі справи відповідно до ст. 3.10 або ст. 3.12 Регламенту не означає визнання будь-якої з підстав, зазначених у ст. 3.10 або 3.12 Регламенту. Якщо повноваження арбітра з даної справи припиняються на підставі ст. 3.10 чи ст. 3.12 Регламенту або якщо внаслідок самовідводу арбітра з будь-якої іншої причини або через скасування його повноважень зі справи угодою сторін, та дорівнює у всякому іншому випадку припиненню цих повноважень арбітра з даної справи, новий арбітр призначається відповідно до правил, які були застосовані при призначенні арбітра, який замінитиме.

Арбітражне провадження. Відповідно до встановлених правил сторони у спорі можуть домовитися про іншу процедуру розгляду справи, ніж процедура, передбачена Регламентом ММРАС при БІНСА. Суд може, якщо сторони домовилися про це, провести засідання арбітражу з цієї справи в іншому місці, а не в місці знаходження Суду. Арбітражний розгляд ведеться погодженою між сторонами мовою, що забезпечує належне проведення арбітражного провадження. Якщо сторони не домовилися про мову, її визначає склад суду з огляду на специфіку кожної справи, у тому числі й мову, якою складений договір і кореспонденція між сторонами, та національність представників¹.

Суд при БІНСА може розпорядитися про те, щоб будь-які заяви й документальні докази супроводжувалися перекладом мовою або мовами, про які домовилися сторони. Судові витрати у зв'язку із цим встановлюються в рівних частках. Термін арбітражного розгляду справи не повинен перевищувати 6 місяців від дня призначення арбітрів. Усі

---

¹ Там само. С. 244.

документи, що стосуються арбітражного розгляду, повинні бути представлені сторонами в такій кількості примірників, щоб кожна з них мала по одному, а ММРАС при БІНСА – не менше одного примірника.

Відповідальний секретар-доповідач ММРАС при БІНСА забезпечує своєчасне направлення сторонам усіх документів у справі. Вони направляються за адресою, зазначеною сторонами. Якщо сторони не домовилися про інше, будь-яке письмове повідомлення вважається отриманим, якщо воно доставлене адресатові особисто на підприємство, за постійним місцем проживання або юридичною адресою.

Повідомлення вважається отриманим у день такої доставки. Позовна заява, відтак на позов, повістка, постанова, визначення й рішення направляються стороні тільки рекомендованим листом або вручаються особисто під розписку. Решта документів і повідомлення можуть направлятися звичайним листом по факсу, телефаксу, телеграфу, радіо й іншим доступним зв'язком. Порядок вирахування арбітражного збору, ставки гонорарів арбітрів та інших витрат ММРАС при БІНСА затверджує Президія Суду. Визначення й розподіл арбітражного збору й відшкодування витрат ММРАС при БІНСА здійснюються відповідно до Положення про арбітражні збори та витрати. Порушення порядку й строку сплати арбітражного збору і відшкодування витрат Суду може призвести до призупинення або припинення арбітражного розгляду зі справи. Постанова про призупинення або припинення арбітражного розгляду з справи в таких випадках виноситься Головою Президії Суду.

Відкриття арбітражного провадження у справі відбувається шляхом подання оформленої належним чином позовної заяви до ММРАС при БІНСА. Днем подання позову вважається день його вручення Суду, а при відправленні поштою – дата штемпеля на конверті поштового відомства місця відправлення.

Позовна заява повинна містити: найменування ММРАС при БІНСА; найменування сторін та юридичні адреси; зазначення ціни позову; вимоги позивача; обґрунтування компетенції Суду; виклад обставин, на яких засновані позовні вимоги; вказівки на докази, які підтверджують позов; обґрунтований розрахунок сум, які стягуються або заперечуються; законодавство, на основі якого подається позов; перелік документів та інших доказів, що додаються до заяви; підпис позивача.

До позовної заяви додаються: копії позовної заяви й долучених до неї документів для відповідача; документи, що підтверджують обставини, на яких ґрунтуються позовні вимоги; доказ сплати

арбітражного збору.

Одержавши позовну заяву, відповідальний секретар-доповідач направляє позивачеві Регламент, список арбітрів і повідомляє суму арбітражного збору, який позивач повинен сплатити на рахунок ММРАС при БІНСА.

Якщо позов поданий без дотримання вимог, передбачених ст. 5.2 та ст. 5.3 Регламенту, відповідальний доповідач Суду пропонує позивачеві усунути виявлені недоліки упродовж 30 днів з часу одержання пропозиції.

До усунення недоліків справа залишається без руху, а при невиконанні пропозиції арбітражний розгляд припиняється. Одночасно відповідальний секретар-доповідач повідомляє позивача про необхідність відповідно до ст. 5.3 дійсного Регламенту направити заяву про кількісний склад ММРАС при БІНСА, призначеного позивачем арбітра, вказавши його ім'я та прізвище, надати доказ сплати арбітражного збору.

Якщо позивач упродовж 30 днів від дня одержання повідомлення не направить заяву про кількісний склад Суду й не зазначить ім'я та прізвище призначеного ним арбітра, то арбітра замість позивача призначає Голова цього Суду. Невиконання позивачем вимог про надання доказів сплати арбітражного збору в 30-денний термін від дня одержання повідомлення дає підстави для припинення арбітражного розгляду.

Якщо ММРАС при БІНСА не компетентний розглядати справу, він відмовляє у прийнятті позовної заяви і повертає її позивачеві протягом 10 днів. Після одержання оформленої належним чином позовної заяви відповідальний секретар ММРАС при БІНСА впродовж 10 днів повідомляє про це відповідача та направляє йому копії позовної заяви, а також Регламент і список арбітрів.

Одночасно відповідальний секретар-доповідач пропонує відповідачеві 30-денний термін з моменту одержання ним позовних матеріалів подати ММРАС при БІНСА свої письмові пояснення (відгук на позовну заяву) і всі документи, що підтверджують заперечення проти позову, заяву про зарахування або зустрічні вимоги, коли такі є, з відповідними обґрунтуваннями, якщо тільки сторони не домовилися про інше стосовно необхідних реквізитів відгуку, а також відповідно до ст. 3.3 Регламенту повідомити ММРАС при БІНСА ім'я та прізвище призначеного відповідачем арбітра.

На прохання відповідача зазначений термін подання додаткових документів може бути продовжений, але не більше ніж на один місяць.

Якщо відповідач не призначить упродовж 30 днів з часу одержання позовних матеріалів арбітра, то арбітра за відповідача призначає Голова Суду. До зустрічного позову, що повинен бути взаємозалежний з первісним, ставляться ті самі вимоги, що й до первісного позову. Будь-яка сторона може змінити або доповнити свої позовні вимоги або заперечення щодо позову до закінчення першого засідання. Викладене однаковою мірою застосовується до права сторони заявити вимоги про зарахування або висунути зустрічні вимоги.

Підготовка арбітражного розгляду справи здійснюється відповідальним доповідачем відповідно до викладених положень. Склад ММРАС при БІНСА з даної справи перевіряє стан підготовки справи до розгляду, якщо визнає за необхідне, вживає додаткових заходів щодо виправлення недоліків. Зокрема, зажадає від сторін письмових пояснень, доказів та інших додаткових документів. Про час і місце проведення засідання Суду його персональний склад сторони сповіщаються відповідальним секретарем-доповідачем за 30 днів до такого засідання. Цей термін за згодою сторін може бути зменшений або подовжений.

ММРАС при БІНСА проводить усне слухання справи, якщо сторони не домовилися розглянути справу тільки на основі письмових доказів і думок. Сторонам завчасно має бути направлено повідомлення про наступне засідання складу Суду з закінченням проведення засідання, а для неprisутніх – шляхом повідомлення протягом 15 днів до наступного засідання. Всі заяви, документи або інша інформація, що подаються однією із сторін складу ММРАС при БІНСА з даної справи повинні бути передані іншій стороні.

Сторонам мають бути передані також висновки експертів або інші документи й докази, якими склад Суду може керуватися при прийнятті рішення. Сторони можуть вести свої справи в ММРАС при БІНСА й брати участь у арбітражному розгляді як безпосередньо, так і через уповноважених представників. Якщо сторони не домовилися про інше, у тих випадках, коли без посилання на поважні причини:

а) позивач не подає своєї позовної заяви, як це потрібно відповідно до ст. 5.2 та ст. 5.3. Регламенту, – склад ММРАС при БІНСА з цієї справи припиняє розгляд;

б) відповідач не висуває своїх заперечень щодо позову відповідно до Регламенту, склад Суду з даної справи продовжує розгляд справи, незважаючи на невисування заперечень у позові;

в) будь-яка сторона не з'являється на розгляд справи або не надає документальних доказів, склад Суду з даної справи може продовжити

розгляд і винести рішення на основі наявних у справі матеріалів¹.

ММРАС при БІНСА може відкласти розгляд справи за таких обставин: якщо буде потреба вимагати нові докази; у зв'язку з неявкою на засідання суду представника відповідача, відсутністю у справі повідомлення про вручення йому повідомлення про день арбітражного розгляду справи; за відхилення клопотання про відвід арбітра і звернення сторони щодо клопотання до Голови Суду відповідно до ст. 3.11 Регламенту.

Розгляд справи може бути відкладено й за наявності інших обставин, які перешкоджають, на думку складу Суду з даної справи. Відкладаючи розгляд справи, ММРАС при БІНСА виносить мотивоване визначення.

Для з'ясування обставин справи ММРАС при БІНСА на вимогу сторін або зі своєї ініціативи: а) може призначити одного або кількох експертів для роз'яснення конкретних питань, які визначаються складом Суду з даної справи; б) може вимагати від сторін подання експертів будь-якої інформації, яка стосується справи, або пред'явлення для огляду або надання можливості огляду документів, судна, вантажів або іншого майна, які стосуються цієї справи.

На прохання сторін або якщо склад ММРАС при БІНСА з даної справи вважає це необхідним, експерт повинен після надання свого усного або письмового висновку взяти участь у розгляді справи, де сторонам надається можливість ставити йому питання й представляти свідків – експертів для надання свідчень у спірних питаннях.

Суд вирішує спір відповідно до таких норм права, які сторони обрали для застосування щодо суті спору. Будь-яка вказівка на право або системи права будь-якої держави, якщо в ній не виражено інше, має тлумачитися як така, що безпосередньо відсилає до матеріального права цієї держави, а не до його колізійних норм.

За відсутності будь-якої вказівки сторін ММРАС при БІНСА застосовує право відповідно до колізійних норм, які він вважає за необхідне застосувати. Склад Суду з даної справи приймає рішення за справедливістю або як дружній посередник лише в тому випадку, коли сторони прямо уповноважили його на це. У всіх випадках склад Суду з даної справи приймає рішення відповідно до умов угоди, міжнародних конвенцій і з урахуванням торговельних звичаїв, що стосуються цієї угоди.

Арбітражне рішення. Арбітражний розгляд завершується остаточним арбітражним рішенням або постановою ММРАС при БІНСА про припинення арбітражного розгляду.

---

¹ Там само. С. 248.

За арбітражного розгляду справи колегіальним складом арбітрів рішення ММРАС при БІНСА, якщо сторони не домовилися про інше, повинно бути винесене більшістю арбітрів. Однак питання процедури можуть розв'язуватися головою складу ММРАС при БІНСА з даної справи, якщо його уповноважать на це сторони або всі члени складу Суду з цієї справи.

Арбітражне рішення має бути винесене в письмовій формі та підписане одноособовим арбітром або арбітрами. За колегіального арбітражного розгляду досить наявності підписів більшості членів складу Суду з конкретної справи за умови зазначення причини відсутності інших підписів головою арбітражного складу.

В арбітражному рішенні повинні бути зазначені мотиви, на яких воно засноване, висновок про задоволення або відхилення позовної вимоги, сума арбітражного збору й витрат у справі, розподілу їх між сторонами.

В арбітражному рішенні повинні бути зазначені дата, місце засідання ММРАС при БІНСА. Якщо в процесі арбітражного розгляду сторони врегулюють спірні питання, склад Суду з даної справи припиняє розгляд справи й на прохання сторін, за відсутності заперечень з його боку, фіксує це врегулювання у вигляді арбітражного рішення на погоджених умовах.

Арбітражне рішення на погоджених умовах повинно бути винесене відповідно до ст. 8.6 та ст. 8.9 Регламенту і містити вказівки на те, що є арбітражним рішенням. Таке рішення має силу і підлягає виконанню так само, як і будь-яке арбітражне рішення по суті спору.

Склад ММРАС при БІНСА з даної справи виносить постанову про припинення арбітражного розгляду у випадках, коли: а) позивач відмовляється від своїх вимог, якщо тільки відповідач не висуне заперечення проти припинення розгляду Судом, не визнає законний інтерес відповідача в остаточному врегулюванні спору; б) сторони домовляються про припинення розгляду; в) склад Суду зі справи вважає, що продовження розгляду стало з будь-яких причин непотрібним або неможливим, у тому числі у випадку, коли позивач порушив порядок сплати внесень арбітражного збору.

Ухвалене рішення щодо суті спору або постанову про припинення розгляду оголошується в арбітражному засіданні після закінчення розгляду справи. Склад ММРАС при БІНСА з даної справи має право оголосити тільки резолютивну частину рішення.

У зв'язку з особливою складністю справи рішення може бути прийняте впродовж п'яти днів, про що оголошується на засіданні.

Протягом 10 днів з часу ухвалення рішення сторонам направляється в письмовому вигляді мотивоване рішення, підписане арбітрами відповідно до ст. 8.7 Регламенту. Голова Суду має право у виняткових випадках, якщо це необхідно, продовжити цей термін, але не більше ніж на 10 днів. Дія повноважень складу Суду з даної справи припиняється одночасно із завершенням арбітражного розгляду справи, однак без шкоди для положень ст. 8.16 – 8.18 Регламенту. Протягом 30 днів після одержання рішення, якщо сторони не домовилися про інший термін: а) кожна із сторін, повідомивши про це іншу сторону, може просити склад Суду з даної справи виправити будь-яку допущену помилку в підрахунках, описку або помилку або інші помилки аналогічного характеру; б) за наявності відповідної домовленості між сторонами кожна із сторін, повідомивши про це іншу сторону, може просити склад Суду з даної справи дати роз'яснення будь-якого конкретного пункту або частини арбітражного рішення.

Склад ММРАС при БІНСА у даній справі, якщо він визнає прохання виправданним, повинен внести відповідні виправлення або дати роз'яснення протягом 30 днів після одержання відповідного прохання. Таке роз'яснення стає складовою арбітражного рішення.

Склад ММРАС при БІНСА у даній справі зі своєї ініціативи впродовж 30 днів, рахуючи від дати винесення арбітражного рішення, може виправити будь-які помилки, зазначені у ст. 8.16 «а» Регламенту.

Якщо сторони не домовилися про інше, будь-яка зі сторін, повідомивши про це іншу сторону, може протягом 30 днів після одержання арбітражного рішення просити склад Суду в даній справі винести додаткове рішення щодо вимог, які були заявлені у процесі арбітражного розгляду справи, однак не були включені в арбітражне рішення. Якщо склад Суду в даній справі дійде висновку, що прохання обґрунтоване, він повинен упродовж 30 днів від дня одержання прохання винести додаткове рішення. Положення ст. 18 «д» Регламенту повинні застосовуватися щодо виправлення, роз'яснення арбітражного рішення або щодо додаткового рішення.

Рішення ММРАС при БІНСА є остаточним. Воно виконується сторонами добровільно у встановлений Судом термін. Арбітражне рішення визнається обов'язковим і за відмови від його добровільного виконання приводиться у виконання в примусовому порядку.

Таким чином, роль арбітражу у галузі торговельного мореплавства залежить від ефективного та своєчасного розгляду спору. Найбільш характерними особливостями є те, що сторони: добровільно укладають угоду з тим, щоб передати спір на розгляд арбітражу (або шляхом

укладання арбітражного застереження в самому контракті, або як окрему угоду після того, як виник спір); контролюють слухання у тому розумінні, щоб гарантувати вигідність, ефективність і відповідний рівень конфіденційності. З цією метою сторони спільно визначають, хто, як, де і коли проводитиме арбітражний розгляд справи; погоджуються на обов'язковість і остаточність арбітражного рішення та дають згоду щодо його виконання. На підтримку арбітражного процесу більшість держав світу запровадили відповідні закони з метою надати учасникам комерційних правовідносин можливість здійснення розгляду справ у арбітражах у галузі торговельного мореплавства.

3.10. Орган з вирішення спорів Світової організації торгівлі

Світова організація торгівлі була створена 1 січня 1995 року за результатами Уругвайського раунду торговельних переговорів в рамках Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (ГАТТ). Після створення цього організаційного механізму, що забезпечує реалізацію комплексу договорів, 31 січня 1995 року за рішенням Генеральної ради СОТ робочі групи країн про приєднання до ГАТТ стали робочими групами щодо вступу до СОТ. За 14 років, витрачені на досягнення поставленої мети, було проведено 17 офіційних засідань робочої групи. Усі вони були головними етапами процесу вступу до СОТ, на яких вирішувалася ступінь готовності кандидата стати частиною цієї торговельної системи.

У 1997 році Україна почала процес двосторонніх переговорів, спрямованих на визначення політики держави у сфері розвитку зовнішньоторгівельних відносин з країнами-членами СОТ. Так, пріоритетними темами переговорів були товарні тарифи, сільське господарство, послуги та гармонізація законодавства. Однак з 1998 по 2000 рік переговори України щодо вступу до СОТ за різними причинами були зупинені. У 2000 році намітилися позитивні просування в процесі приєднання України до СОТ. Активізувалися двосторонні переговори, результатом яких стали укази Президента України «Про додаткові заходи щодо прискорення вступу України до СОТ» № 797/2001 від 5 вересня 2001 року та «Про програму заходів щодо завершення вступу України до СОТ» № 104/2002 від 5 лютого 2002 року. 5 лютого 2008 року на засіданні Генеральної ради СОТ було прийнято рішення про вступ України до СОТ і підписаний відповідний Протокол. 16 травня 2008 року Україна офіційно стала 152-м членом

Світової організації торгівлі.

Врегулювання торгівельних суперечок в рамках СОТ – це центральний елемент, що забезпечує безпеку багатосторонньої торгівельної системи. Дане питання регулюють в основному статті XXII і XXIII ГАТТ 1994 року, а також Домовленість про правила і процедури врегулювання суперечок від 15 квітня 1994 року. Таким чином, в рамках СОТ створена єдина для всіх багатосторонніх угод СОТ *система врегулювання суперечок*.

У сучасному політичному дискурсі система вирішення спорів СОТ вважається «наріжним каменем» міжнародної торгівельної системи, що забезпечує дотримання країнами взятих на себе зобов'язань¹. З позицій теорії контрактів, правила і зобов'язання СОТ є неповним контрактом, оскільки домовленості підлягають виконанню лише за умови, що ціна порушення зобов'язань перевищує потенційний виграш від такого порушення. Отже, механізм вирішення суперечок є елементом системи, що забезпечує функціонування інших її частин в умовах обставин, що не підлягають верифікації².

В системі вирішення спорів СОТ беруть участь і тісно взаємодіють *три виконавчі органи*: 1) Генеральна рада, яка виступає за врегулювання конфліктної ситуації Органом з вирішення спорів; 2) група експертів для ґрунтовного розгляду конкретних причин спору (формується для кожного випадку зі списку міжнародних експертів в галузі торгівельного права, незацікавлених в цій суперечці, і 3) Апеляційний орган (створюється з членів постійно існуючого інституту при зверненні однієї з конфліктуючих сторін, не згідної з висновками звіту спеціальної групи). Всі три органи функціонують відповідно до встановленої у Домовленостях послідовності вирішення спору.

Відповідно до зазначених міжнародних документів першим етапом врегулювання суперечок є проведення міждержавних консультацій, ініційованих стороною, яка вважає, що її права або інтереси порушуються. У разі неможливості врегулювання спору протягом 60 днів сторона, що подала скаргу, може попросити про створення спеціальної групи експертів. Група експертів формується зі складу висококваліфікованих урядових та неурядових фахівців у кількості, як правило, трьох осіб. При цьому пунктом 5 статті 8 Домовленостей про правила і процедури врегулювання суперечок

---

¹ Исаченко Т., Савельев О. Система разрешения споров ВТО. Преодоление кризиса и необходимость реформ. *Международные процессы*. 2020. Том 18. №4. С. 2.

² Maggi G., Staiger R.W. The role of dispute settlement procedures in international trade agreements. *The Quarterly Journal of Economics*. 2011. Vol. 126. No. 1. P. 475-515.

передбачена можливість збільшення складу групи експертів до п'яти членів шляхом досягнення угоди сторонами спору.

Група експертів розглядає надану аргументацію сторін, з'ясовує застосування до предмету спору положень відповідних угод, готує доповідь з висновками, рішенням і рекомендаціями і представляє її органу з врегулювання суперечок. Пунктом 3 статті 4 Марракешської угоди про створення СОТ обов'язки з врегулювання суперечок покладені на *Генеральну раду*. Протягом 60 днів після дати поширення звіту спеціальної групи серед членів доповідь приймається на засіданні Генеральної ради, якщо будь-яка зі сторін спору офіційно не повідомить Генеральну раду про своє рішення про подання апеляції або якщо Генеральна рада не прийде до консенсусу щодо неприйняття доповіді. Доповідь групи експертів може бути оскаржено в постійному апеляційному органі, створеному Генеральною радою. При цьому право оскарження надано тільки сторонам спору, а не третім особам.

Апеляційний орган складається з семи членів – визнаних фахівців, які довели свою компетентність в області права, міжнародної торгівлі та в загальних питаннях, що входять в сферу, охоплену угодами. Даний орган дає правову оцінку рішенням, рекомендаціям групи експертів з точки зору їх правомірності, відповідності прецедентів і правилам СОТ протягом 60 днів. У разі необхідності зазначений строк може бути продовжений, але ні в якому разі розгляд строк апеляції не повинен перевищувати 90 днів. Генеральна рада затверджує доповідь апеляційного органу, який безумовно визнається сторонами спору, якщо тільки Генеральна рада на консенсусній основі не вирішить не брати доповідь апеляційного органу протягом 30 днів після її розповсюдження серед членів. При цьому слід звернути увагу на те, що, яким би довгим не був шлях захисту своїх прав та інтересів, в цій системі присутні рішення і рекомендації щодо приведення заходів, що не відповідають певній угоді, у відповідність з цією угодою. При цьому рекомендації не є юридично зобов'язуючими нормами, вони лише необхідний юридичний факт для того, щоб в разі їх недотримання можна було правомірно ввести відповідні заходи.

Контроль за виконанням прийнятих рекомендацій або рішень здійснює Генеральна рада. Держава-правопорушник або відповідно до прийнятих рекомендацій усуває порушення «в розумні терміни», або пропонує відшкодування (компенсацію) у формі будь-якої еквівалентної поступки / пільги, або несе «покарання» – контрзаходи. У свою чергу постраждала країна має право ставити питання про взаємоприйнятні компенсаційні заходи або вдатися (при відсутності результату) як

контрзахід до припинення еквівалентних торгових поступок або інших зобов'язань, попередньо отримавши належний дозвіл від Генеральної ради.

Розглядаючи питання про призупинення тих чи інших поступок або інших зобов'язань, сторона, яка подала скаргу, застосовує принципи і процедури, передбачені пунктом 3 статті 22 Домовленості про правила і процедури врегулювання суперечок. Що стосується компенсації, то вона є добровільною і, в разі надання, повинна відповідати прийнятним угодам. Весь процес може зайняти багато часу, так як тільки період з моменту створення групи і до дати визначення розумного строку може становити 15 місяців, а в конкретному випадку 18 місяців, якщо сторони не домовилися про інше.

Прискорений арбітраж. Для спрощення процедури розгляду скарг і скорочення терміну в рамках СОТ передбачений альтернативний спосіб врегулювання спору, так званий прискорений арбітраж, який може полегшити врегулювання деяких суперечок з питань, чітко визначених обома сторонами. Арбітраж використовується за взаємною згодою сторін, що домовляються про процедури його проведення. Угоди про використання арбітражу доводяться до відома всіх членів завчасно, до початку самого арбітражного процесу. Причому відповідно до пункту 4 статті 25 Домовленостей про правила і процедури врегулювання суперечок, до арбітражних рішень застосовуються положення статей 21 і 22 зазначеної угоди з метою запровадження заходів в разі їх невиконання.

Система вирішення спорів активно використовувалася в СОТ з моменту її створення, але перший же моніторинг, проведений у 1999 році, виявив недоліки в її роботі. В ході Дохійського раунду переговорів був підтверджений мандат на перегляд системи, в рамках якого ряд країн внесли пропозиції щодо уточнення суперечливих технічних і процедурних елементів або закріплення практики, що сформувалася. Узагальнивши ці пропозиції, голова Органу з вирішення спорів СОТ в 2011 році виділив 12 основних переговорних питань, а саме: права третіх сторін; формування складу третейських груп; повернення справи з апеляційного органа в групу експертів; взаємоприйнятні рішення; ставлення до суворого конфіденційної інформації; послідовність етапів за статтями 21.2 і 22.6 (sequencing); наслідки виконання відповідачем рекомендацій після введення заходів у відповідь; транспарентність і роль «друзів суду»; тимчасові рамки процедур; інтереси країн, що розвиваються, спеціальний і диференційований режим; ефективність виконання рішень; гнучкість і можливість контролю країнами-

учасницями.

До 2012 року сторони завершили детальне обговорення з кожного з 12 напрямів переговорів, домігшись узгодження формулювань з окремих, але не усіх питань. Аж до 2016 року переговори йшли на горизонтальній основі, тобто усі питання обговорювалися одночасно і у взаємозв'язку. За найбільш гострими питаннями учасники переговорів зосередились на загальних принципах і концептуальних елементах, відклавши на майбутнє обговорення конкретного тексту.

З 2016 року формат переговорів змінився: йде послідовне обговорення кожного з 12 питань, причому час на обговорення було обмежено¹. В першу чергу обговорюються елементи, за якими існує висока вірогідність досягти згоди. Групі з перемовин запропоновано підготувати кілька підсумкових варіантів тексту, котрий міг би бути або поправками до Домовленостей про правила і процедури врегулювання суперечок, або окремими документами. Остаточний вибір повинен бути прийнято на Міністерській конференції або Генеральній раді.

Наприкінці 2018 року група з перемовин завершила роботу з питань взаємоприйнятних рішень, строго конфіденційної інформації, інтересам третіх країн і послідовності етапів за статтями 21.2 і 22.6. Однак, незважаючи на прогрес переговорів щодо реформування системи вирішення спорів в рамках СОТ, багато найважливіших питань і досі залишаються невирішеними.

3.11. Міжнародний центр із врегулювання інвестиційних спорів

Іноземні інвестиції є потужним фактором розвитку економіки, тому так важливо передбачити їх правовий захист. Спори, що виникають за участі іноземних інвесторів, вирішуються за особливими правилами, які можуть визначатися в міжнародних багатосторонніх і двосторонніх інвестиційних договорах, національному інвестиційному законодавстві та інвестиційних контрактах. Іноземні інвестори надають перевагу арбітражному врегулюванню таких спорів, зважаючи на незалежність і неупередженість арбітражного трибуналу порівняно з національними судами, а також на високу компетенцію арбітрів в

---

¹ Report By The Chairman, Ambassador Dr Stephen Ndungu Karau To The Trade Negotiations Committee, Special Session Of The Dispute Settlement Body TN/DS/29, 2 May 2017.

міжнародних інвестиційних спорах¹.

Міжнародний центр по врегулюванню інвестиційних спорів (далі – МЦВІС) (International Center for Settlement of Investment Disputes, ICSID) є міжнародною організацією, покликаною забезпечувати розв’язання інвестиційних спорів, що виникають між іноземними інвесторами та державами, на території яких відповідні інвестиції були внесені. Разом з Міжнародною фінансовою корпорацією та Багатостороннім агентством з гарантування інвестицій, а також Міжнародним банком реконструкції та розвитку й Міжнародною асоціацією розвитку МЦВІС входить до групи Світового банку².

Створення Центру відбулося під егідою Міжнародного банку реконструкції та розвитку (МБРР). Зокрема, в рамках цієї організації була розроблена Конвенція про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами (Вашингтонська конвенція)³, яка й передбачала формування МЦВІС. Конвенція була підписана державами-членами МБРР у Вашингтоні 18 травня 1965 р. і набула чинності 14 жовтня 1966 р. Вашингтонська Конвенція є одним із перших універсальних багатосторонніх міжнародно-правових документів, який призначений для регулювання відносин між державами і суб’єктами національного права окремих держав⁴. Наразі її підписали 155 держав, 143 з яких ратифікували цей міжнародно-правовий акт. Україна підписала Вашингтонську конвенцію 3 квітня 1998 р. і ратифікувала Законом України від 16 березня 2000 р. без застережень.

Вашингтонська Конвенція розглядає дві основні форми вирішення спорів: примирення сторін або, якщо не була досягнута згода протягом трьох (шести) місяців від отримання письмового повідомлення з точним викладенням позиції щодо предмету спору, арбітражне провадження. Вашингтонська Конвенція містить процедурні правила для порушення провадження в справі, для слухань із питань примирення сторін і для проведення арбітражу. До компетенції ICSID входить вирішення правових спорів, які виникають із відносин, пов’язаних з інвестиціями,

---

¹ Бондар К. П. Особливості правової природи арбітражних механізмів міжнародного центру з врегулювання інвестиційних спорів (ІКСІД) : дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.11. К., 2016. С. 4.

² Міжнародне судочинство / Кол. авт.; за заг. ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. К.. С. 248.

³ Конвенція про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами. URL : <http://zakonl.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.

⁴ Хрімлі О. Інвестиційний міжнародний арбітраж як форма захисту прав іноземних інвесторів. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 11. С. 80.

між Договірною державою (або будь-яким уповноваженим органом Договірної держави, про який повідомлено Договірною державою ICSID) й особою іншої Договірної держави за умови наявності письмової згоди учасників спору про передачу такого спору для вирішення ICSID. Тобто підставою для розгляду спорів може бути тільки письмова заява сторін, яка, як зазначено в преамбулі документа, «являє собою зобов'язальну угоду, що потребує, зокрема, щоб рекомендації примірювача враховувалися повною мірою, а арбітражні рішення виконувалися». Досягнення такої згоди позбавляє сторони права відмовитися від неї в односторонньому порядку. Згода на передачу спору на розгляд у ICSID має бути добровільною, без будь-якого втручання третьої сторони. «Необхідність письмової згоди приймаючої інвестиції держави стала ключовим фактором для популярності цього документа, адже завдяки цьому положенню обсяг компетенції центру досить широкий, але жодним чином не обмежує імунітет приймаючої держави. Саме це й зумовило велику кількість учасників»¹.

Конвенція є відкритою для підписання державами-членами Міжнародного банку реконструкції та розвитку. До неї також можуть приєднатися держави-учасниці Статуту Міжнародного суду ООН, якщо вищий орган МЦВІС – Адміністративна рада – більшістю в дві третіх голосів прийме рішення про запрошення цієї держави до участі у Конвенції. Депозитарієм Конвенції є Міжнародний банк реконструкції та розвитку.

На сьогодні Конвенція про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами є правовою основою діяльності МЦВІС. У ній визначаються цілі діяльності Центру, його компетенція та організаційна структура, а також порядок формування примирної комісії та арбітражу та їх повноваження щодо врегулювання інвестиційних спорів. 27 вересня 1978 р. МЦВІС прийняв ще один нормативний акт, яким розширив свою компетенцію. Йдеться про Додаткові заходи механізму розв'язання спорів та процедури встановлення фактів (Додаткові заходи), які дають змогу МЦВІС врегулювати в рамках арбітражу чи примирення інвестиційні спори за участю сторони, що не є чи не належить до держав-учасниць Вашингтонської конвенції.

Відповідно до Конвенції Центр володіє повною міжнародно-правовою правосуб'єктністю, яка включає, зокрема, повноваження:

---

¹ Евтеєва М. С. Международные двусторонние инвестиционные соглашения. М. : Междунар. отношения, 2002. С. 129.

укладати договори; набувати та володіти рухомим та нерухомим майном; встановлювати порядок здійснення процесуальних дій¹.

МЦВІС, його майно та активи володіють усіма видами імунітету, за винятком випадків, коли Центр сам відмовляється від них. Окрім цього, Центр, його активи, майно та доходи, а також угоди та операції, здійснювані ним, звільняються від сплати всіх видів податків та митних зборів. Центр звільняється також від відповідальності, що стосується сплати будь-яких видів податків та митних зборів.

До компетенції МЦВІС належить вирішення правових спорів, що виникають безпосередньо з відносин, пов'язаних з інвестиціями. Будь-яка держава-учасниця Вашингтонської конвенції вправі під час її ратифікації, приєднання або схвалення, а також після цього повідомити Центр про категорію чи категорії спорів, які підлягають або не підлягають компетенції Центру.

Місцерозташуванням Міжнародного центру по врегулюванню інвестиційних спорів є штаб-квартира МБРР (м. Вашингтон, США). Офіційні мови МЦВІС – англійська, французька та іспанська.

Діяльність Центру висвітлюється у виданнях: «ICSID Review–Foreign Investment Law Journal»; «Investment Laws of the World and Investment Treaties», «News from ICSID».

Склад та завдання МЦВІС. МЦВІС складається з двох органів: Адміністративної ради та Секретаріату. Адміністративна рада в разі необхідності може призначати комітети. Адміністративна рада є вищим органом МЦВІС, що виконує свої повноваження на щорічних чергових зборах. Вона може скликатися також і на позачергові збори, якщо рішення про це буде прийняте самою Радою або її Головою чи Генеральним секретарем, який у цьому випадку має діяти за вимогою п'яти і більше членів Ради. Адміністративна рада уповноважена приймати рішення, якщо на ній присутня більшість її членів. У випадках, визначених двома третіми членів Ради, голосування може здійснюватися і без скликання зборів, у письмовій формі. Голосування вважатиметься чинним тільки в тому разі, якщо свої голоси подасть більшість членів Ради.

Функції Голови Адміністративної ради виконує *ex officio* Президент Міжнародного банку реконструкції та розвитку. За його відсутності або неможливості виконання своїх повноважень з інших причин, а також якщо посада Президента МБРР буде вакантною, функції Голови Адміністративної ради виконуватиме будь-яка інша

---

¹ Конвенція про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами. URL : <http://zakonl.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>

особа, яка заміщає Президента МБРР. Голова Адміністративної ради не має права голосу.

Членами Адміністративної ради є представники країн-учасниць МЦВІС, які призначаються по одному від кожної держави. У разі відсутності представника або неможливості здійснення ним своїх повноважень з інших причин його функції виконує заступник представника. Якщо ж держава не призначить свого представника та його заступника для участі в засіданнях Адміністративної ради, їх функції покладаються на осіб, які виконують функції керуючих (й відповідно їхніх заступників) у керівному органі МБРР – Раді керуючих. Кожен член Адміністративної ради має один голос.

Основним завданням Адміністративної ради є прийняття нормативних актів, спрямованих на впорядкування діяльності МЦВІС. Серед них, зокрема: Адміністративний та фінансовий регламент Центру, Правила організації примирної процедури та арбітражу, Регламент примирної процедури та Регламент арбітражу. Відповідно до Вашингтонської конвенції для набуття цими нормативними актами чинності за них має проголосувати дві третіх голосів членів Адміністративної ради. Уперше Регламенти та Правила були прийняті Адміністративною радою в 1967 р., а в 1984 р. за її рішенням їх було вдосконалено. Подальші зміни і доповнення до них вносилися у 2003 та 2006 рр. Основною метою цих документів є уточнення положень Вашингтонської конвенції. Наприклад, у Адміністративному та фінансовому регламенті Центру конкретизується процедура скликання та проведення зборів Адміністративної ради, описується процес обрання Генерального секретаря та його заступників, а також уточнюються функції Секретаріату щодо складання списків посередників та арбітрів, щодо ведення реєстру примирливих та арбітражних справ, щодо призначення секретарів засідань примирної комісії та арбітражу, визначення місця проведення розгляду спорів, виконання повноважень депозитарію Центру, публікації інформації про Центр та ін. Також у цьому нормативному акті містяться спеціальні норми стосовно порядку оплати сторонами послуг за розгляд інвестиційних спорів, процедури сплати державами своїх членських внесків, щодо порядку складання бюджету Центру та проведення аудиту його фінансової діяльності. Ним визначені офіційні мови МЦВІС.

Правила організації примирної процедури та арбітражу присвячені підставам порушення розгляду інвестиційних спорів, а саме оформленню та поданню заяв про примирливу процедуру та заяв про арбітражне вирішення спору. В свою чергу Регламент примирної

процедури та Регламент арбітражу докладно регламентують правила організації і роботи примирної комісії та арбітражу, а також процедуру розгляду інвестиційних спорів та прийняття рішення по них.

Крім прийняття нормативних актів, Адміністративна рада виконує коло інших завдань: з осіб, запропонованих Головою Ради, обирає Генерального секретаря та його заступника, визначає умови їхньої трудової діяльності; схвалює домовленості, що досягаються між МБРР та МЦВІС щодо використання останнім адміністративних служб та обладнання Банку; приймає щорічний бюджет доходів та витрат Центру; затверджує щорічний звіт Генерального секретаря про діяльність Центру. Відповідно до Вашингтонської конвенції Адміністративна рада також уповноважена затверджувати поправки до неї, приймати рішення про зміну місця знаходження Центру та виконувати інші повноваження, необхідні для виконання положень Конвенції.

Постійно діючим адміністративним органом МЦВІС є Секретаріат, що складається з Генерального секретаря, його заступників та штату. Основні функції Секретаріату полягають в організації розгляду інвестиційних спорів у порядку примирення та арбітражу. Окрім цього, Секретаріат займається усіма організаційними заходами щодо скликання і проведення засідань Адміністративної ради.

Важливою функцією Секретаріату є ведення списків посередників та арбітрів. Особи, що призначаються посередниками та арбітрами, повинні мати високі моральні якості, достатню компетентність у галузі права, комерції, економіки або фінансів. Вони призначаються на термін шість років з правом подальшого переобрання. Відповідно до положень Вашингтонської конвенції кожна з держав – членів МЦВІС має право призначити по чотири особи в кожний із списків, при цьому ці особи не обов'язково мають бути її громадянами. Одна і та сама особа може бути включена до обох списків.

Голова Адміністративної ради також має право призначити посередників та арбітрів. Однак його зобов'язання та повноваження в цій сфері дещо різняться від тих, що надані державам. По-перше, він може пропонувати більшу кількість осіб – по десять до кожного списку. По-друге, під час підбору кандидатів у посередники та арбітри Голова Ради має керуватися особливим міркуваннями – ці особи повинні бути громадянами різних держав і представляти основні правові системи, що існують у світі, а також основні типи економік. В Україні пропозиції щодо кандидатур представників подає до Кабінету Міністрів України Міністерство юстиції України за погодженням з Міністерством

закордонних справ України, Міністерством фінансів України та Міністерством економіки України.

Повноважним представником та головною посадовою особою МЦВІС, яка відповідає за керівництво діяльністю Центру, є Генеральний секретар. На нього також покладаються функції реєстратора заяв про розгляд спорів у порядку примирення та заяв про арбітражне вирішення спору, він уповноважений засвідчувати дійсність арбітражних рішень по інвестиційних спорах, посвідчувати їх копії, а також виконувати ряд інших обов'язків.

Генеральний секретар та його заступники обираються Адміністративною радою з осіб, запропонованих Головою Ради, який подає список кандидатів на кожен з цих посад лише після проведення попередніх консультацій з усіма членами Ради. Для набуття статусу Генерального секретаря МЦВІС чи заступника Генерального секретаря МЦВІС особі потрібно одержати дві третіх голосів членів Ради. Строк повноважень Генерального секретаря та його заступників не може перевищувати шести років, однак вони мають право бути переобраними.

Вашингтонська конвенція встановлює вимоги щодо несумісності роботи Генерального секретаря та його заступників з будь-якою політичною діяльністю. Також ці особи не мають права посідати жодну іншу посаду чи займатися ніякою іншою роботою, окрім виконання функцій Генерального секретаря чи його заступника. Однак Адміністративна рада може дати згоду на таке сумісництво. Тому чинний Генеральний секретар поєднує свою роботу в Секретаріаті МЦВІС із виконанням обов'язків першого віце-президента МБРР.

Голова та члени Адміністративної ради, посадові особи та службовці Секретаріату, а також особи, що виступають посередниками чи арбітрами, володіють усіма видами судового імунітету щодо дій, здійснених ними при виконанні своїх функцій, за винятком випадків, коли Центр сам відмовиться від імунітету. Цей вид імунітету поширюється також на сторони спору, їхніх представників, консультантів, адвокатів, свідків та експертів. Окрім цього, всі перелічені особи, якщо вони не є громадянами держави місця знаходження МЦВІС чи громадянами держави, на території якої відбувається розгляд інвестиційного спору, володіють тими ж імунітетами від імміграційних обмежень, від вимог щодо реєстрації іноземців та виконання інших обов'язків стосовно валютних обмежень, обмежень у пересуванні, що й представники, посадові особи та службовці аналогічного рангу інших держав-членів МЦВІС.

Архіви Центру, незалежно від місця їх знаходження, користуються недоторканністю. Стосовно офіційних каналів зв'язку Центру в державах-членах встановлюється режим, не менш сприятливий, ніж режим, що встановлюється для інших міжнародних організацій.

Усі витрати Центру мають покриватися за рахунок коштів, сплачених учасниками інвестиційних спорів за послуги даної організації, або ж за рахунок будь-яких інших надходжень МЦВІС. У разі ж нестачі вищезазначених прибутків витрати Центру покриватимуться за рахунок держав членів МЦВІС. Розмір внесків держав у такому разі визначатиметься їх пропорційним часткам у капіталі МБРР. Розмір же внесків тих членів МЦВІС, які не є членами МБРР, визначатиметься пропорційно до їх частки в бюджеті Міжнародного суду ООН.

До компетенції Центру, як зазначалося, належить вирішення правових спорів, що виникають безпосередньо з відносин, пов'язаних з інвестиціями. Сторонами спору мають бути, з одного боку, держава – член МЦВІС (або будь-який її уповноважений орган, про який було попередньо повідомлено Центр), з іншого – фізична чи юридична особа іншої держави – члена МЦВІС. У Вашингтонській конвенції надано уточнюючі характеристики фізичних та юридичних осіб, які можуть виступати стороною інвестиційного спору. Так, фізична особа на день досягнення згоди про передачу спору для розгляду до МЦВІС, а також на день реєстрації Генеральним секретарем МЦВІС заяви про розгляд справи в порядку примирення чи арбітражу не повинна мати громадянство держави, що виступає стороною в інвестиційному спорі¹.

Юридична особа також на день досягнення згоди про передачу спору на розгляд МЦВІС не повинна мати «національність» держави, яка виступає стороною спору. З цього правила є водночас один виняток, сутність якого полягає в тому, що за домовленістю сторін інвестиційного спору юридична особа, яка належить до держави – контрагента спору, розглядатиметься як іноземна юридична особа, якщо контроль над нею здійснюють іноземці.

У свою чергу судова практика МЦВІС додала до правил про здатність юридичної особи звертатися до МЦВІС одне уточнення – «компетенція МЦВІС не залежить від того, належить капітал іноземного інвестора за своєю природою до приватного чи державного»².

---

¹ Там само.

² Крупко С. Международный центр по урегулированию инвестиционных споров. *Хозяйство и право*. М., 2002. № 6. С. 110.

Умовою для прийняття МЦВІС інвестиційного спору на розгляд є наявність письмової згоди учасників спору про передачу його на вирішення саме до цього органу. Така письмова згода може міститися як у конкретному контракті, що укладатиметься між іноземним інвестором та державою, на території якої інвестиції будуть внесені, так і в міжнародних договорах.

Крім двосторонніх міжнародних договорів про сприяння та захист інвестицій, ряд багатосторонніх конвенцій відносять інвестиційні спори до юрисдикції Центру. До них, зокрема, належить Північноамериканська угода про вільну торгівлю від 17 грудня 1992 р., у ст. 1120 якої зазначається, що по завершенні шести місяців після сплину подій, які стали підставою для виникнення інвестиційного спору, сторони спору можуть звернутися до Центру. Якщо ж іноземний інвестор або держава, на території якої ці інвестиції вносилися, не є членом Вашингтонської конвенції, тоді їхній спір розглядатиметься МЦВІС на основі Додаткових заходів. Також у законах про інвестиції близько 20 держав закріплені зобов'язання цих країн підпорядковуватися юрисдикції МЦВІС уразі виникнення спорів з іноземними інвесторами.

Щодо згоди на передачу інвестиційного спору на розгляд МЦВІС у порядку арбітражу Вашингтонська конвенція закріплює ряд особливих правил: по-перше, ця згода означає, якщо не передбачено іншого, відмову сторін від використання інших засобів вирішення спорів. По-друге, будь-яка держава-учасниця Вашингтонської конвенції вправі вимагати попереднього звернення до національних адміністративних або судових засобів вирішення спорів як умови згоди про передачу спору для арбітражного розгляду в МЦВІС. Цим правом скористалися, наприклад, Ізраїль та Іспанія¹.

Вашингтонська конвенція передбачає два види процедур урегулювання інвестиційних спорів – примирення та арбітраж. Правила їх організації є багато в чому спільними. Зокрема, держава-член МЦВІС або особа держави-члена МЦВІС, які бажають звернутися до примирної чи арбітражної процедури розгляду інвестиційного спору, повинні надіслати письмову заяву про це Генеральному секретарю. Генеральний секретар реєструє цю заяву та направляє її копію іншій стороні. Окрім цього, він повинен поінформувати сторони про факт реєстрації заяви в МЦВІС. Якщо Генеральний секретар дійде висновку, що спір знаходиться поза компетенцією Центру, він повинен відмовити в

---

¹ Міжнародне судочинство / Кол. авт.; за заг. ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. К. : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2009. С. 198.

реєстрації й також повідомити про це сторонам.

Вимоги до оформлення заяв про примирливу процедуру та заяв про арбітражне вирішення спору викладені у ст. 28, 36 Вашингтонської конвенції та в Правилах організації примирної процедури та арбітражу.

Примирна комісія та арбітраж повинні бути сформовані в найкоротші строки після реєстрації заяв. Порядок їх формування передбачений як Конвенцією, так і Регламентом примирної процедури та Регламентом арбітражу. Головне правило формування цих органів полягає в тому, що сторони повинні самостійно домовитися про кількість посередників (а при заснуванні арбітражу – про кількість арбітрів) і про порядок їх призначення. Загалом і примирна комісія, і арбітраж мають складатися з одного або непарної кількості учасників.

Процедура погодження сторонами складу посередників чи арбітрів є такою: сторона, яка звернулася до МЦВІС із заявою, протягом 10 днів з часу її реєстрації повинна запропонувати іншій стороні кількість і спосіб призначення посередників/арбітрів. Друга сторона протягом 20 днів після одержання вищезгаданої пропозиції має або погодитися з нею, або висловити нову пропозицію, яку сторона, що подала заяву до МЦВІС, має розглянути протягом також 20 днів. Обмін пропозиціями здійснюється або через Генерального секретаря МЦВІС, або безпосередньо між сторонами із надісланням останньому копій пропозицій. Генеральний секретар також повинен бути сповіщений про зміст будь-яких домовленостей, які будуть досягнуті між сторонами.

Якщо сторони протягом 60 днів з часу реєстрації заяв не домовилися про кількість посередників чи арбітрів та порядок їх призначення, примирна комісія/арбітраж складатимуться з трьох членів, по одному з яких призначатиме кожна із сторін, а третього – голову примирної комісії/арбітражу – за згодою сторін. Кандидатури посередників та арбітрів сторони вибирають, як правило, із списку посередників чи відповідно списку арбітрів. Але сторони можуть обрати кандидатури на ці посади й з осіб, не включених до вищезазначених списків. При призначенні арбітрів сторони повинні враховувати, що більшість арбітрів не повинні бути громадянами держави, яка виступає стороною в спорі, або держави, особа якої є стороною в спорі. Однак ці правила не застосовуються, коли арбітраж складатиметься з одного арбітра або коли кожний член арбітражу був призначений за згодою сторін.

Якщо ж протягом 90 днів з дня відправлення сторонам повідомлення про реєстрацію заяви (або протягом іншого терміну, встановленого сторонами) примирна комісія чи арбітраж не будуть

сформовані, Голова Адміністративної ради на вимогу однієї із сторін та після попередніх консультацій з обома сторонами (тією мірою, як це можливо) протягом 30 днів призначає ще не обраних посередників чи арбітрів. При цьому щодо осіб арбітрів, призначених у такий спосіб, Вашингтонська конвенція закріплює ряд вимог: вони не можуть бути громадянами держави, яка виступає стороною у спорі, або держави, особа якої бере участь у ньому як сторона. Голова Адміністративної ради обирає посередників і арбітрів виключно із списків, що ведуться МЦВІС.

Після початку розгляду справи примирною комісією або арбітражем їх склад повинен залишатися незмінним, за винятком випадків, якщо особа помре або виявиться нездатною виконувати свої обов'язки, або піде у відставку. В разі настання таких обставин обрання посередника чи арбітра на вакантну посаду здійснюватиметься за загальними правилами призначення посередників чи арбітрів. Якщо посередник або арбітр, призначений стороною, відмовиться від виконання обов'язків без згоди комісії або арбітражу, членом яких він був, Голова Адміністративної ради призначить особу з відповідних списків.

Якщо в період розгляду інвестиційного спору закінчиться строк повноважень одного з посередників чи арбітрів і його буде виключено з відповідних списків МЦВІС, ця особа не втратить своїх повноважень розглядати спір і працюватиме до прийняття рішення по ньому.

Сторона спору може звернутися до примирної комісії або арбітражу і заявити відвід будь-якому з членів на підставі їх невідповідності вимогам Вашингтонської конвенції до особи посередника чи арбітра. При арбітражному розгляді інвестиційного спору відвід арбітра може бути заявлений також на підставі факту неналежного формування складу арбітражу.

Рішення про відвід посередника чи арбітра приймається іншими членами примирної комісії/арбітражу. Однак коли думки членів розділяться порівну або коли примирна комісія чи арбітраж складатиметься з одного члена, або у разі оголошення відводу стосовно більшості членів примирної комісії чи арбітражу, рішення прийматиметься Головою Адміністративної ради.

Процедура вирішення спорів. Примирна та арбітражна процедура розгляду спору проводиться в місці знаходження МЦВІС. За наявності згоди сторін розгляд спору може також відбуватися в місці знаходження постійно діючого арбітражного суду чи іншого публічного або приватного органу, що підходить для цих цілей, з яким Центр уклав

відповідну угоду, а також у будь-якому іншому місці, обраному примирною комісією чи арбітражем після консультації з Генеральним секретарем.

Робота примирної комісії по розгляду інвестиційного спору базується на таких правилах:

– перше її засідання має відбутися протягом 60 днів від дня її створення; даний орган сам вирішує питання про свою компетенцію. Будь-яка заява сторони стосовно того, що спір знаходиться поза його компетенцією, розглядається попередньою комісією, яка також має визначити, розглядати таку заяву як попереднє питання чи в процесі розгляду спору;

– процедура розгляду спору відбувається за правилами, встановленими в ст. 32-35 Вашингтонської конвенції та в Регламенті примирної процедури, хоча сторони можуть визначити інший, ніж цей Регламент, нормативний акт, на основі якого буде організований процес розгляду спору. У разі виникнення процедурного питання, не врегульованого жодним із зазначених актів, процедурна комісія вирішує його самостійно;

– у разі неявки однієї із сторін або відмови від участі у розгляді спору комісія припиняє процедуру розв'язання спору та складає про це доповідь з записом про неявку або відмову сторони від участі в розгляді;

– примирна процедура за своєю сутністю не є судовою процедурою. її метою є не встановлення правомірності дій тієї або іншої сторони спору чи визначення відповідальності за невиконання інвестиційних зобов'язань, а встановлення згоди між сторонами, налагодження між ними діалогу, спрямованого на досягнення консенсусу з приводу спірного питання.

Як зазначено в ст. 34 Конвенції, «завданням примирної комісії є з'ясування обставин, з приводу яких між сторонами виник спір, та докласти всіх зусиль для прийняття взаємоприйнятної для сторін рішення»¹. Основою для належної роботи комісії є також добросовісність сторін та бажання досягти консенсусу в спорі. При цьому примирна процедура базується переважно на добрій волі сторін та їх прагненні дійти компромісу². Тому в примирливій процедурі на відміну від судової розгляд обставин справи здійснюється не суддею, а

---

¹ Конвенція про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами. URL : <http://zakonl.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>

² Губарев Д. С. О деятельности Международного центра по урегулированию инвестиционных споров. *Право и политика*. 2001. № 7. С. 62.

посередником, який не бере на себе відповідальності встановити правоту та обґрунтованість вимог однієї із сторін й визначити відповідальність порушника зобов'язань, а лише пропонує умови, на основі яких спір може бути врегульований.

У разі досягнення сторонами консенсусу комісія складає не рішення, а доповідь, у якій перелічує питання, з приводу яких виник спір, та робить запис про те, що сторони досягли згоди. Сторони виконують домовленості, досягнуті в процесі примирної процедури, не під примусом, а з доброї волі. Якщо ж у будь-який момент примирної процедури комісія дійде висновку, що досягнення згоди між сторонами мало ймовірно, вона припиняє розгляд та складає доповідь із зазначенням суті спору та записом про те, що сторонам не вдалося дійти згоди.

Процедура арбітражного вирішення інвестиційного спору на відміну від примирення заснована на традиційних принципах третейського розгляду, арбітражне рішення є обов'язковим для сторін¹. У ній присутня змагальність сторін, арбітр, розглядаючи спір, намагається встановити, вимоги якої із сторін є справедливими, і за результатами розгляду приймається обов'язкове для виконання рішення. Хоча ряд спільних рис ці процедури, безумовно, мають.

Так само, як і в примирливій процедурі, арбітраж сам вирішує питання про свою компетенцію. Будь-яка заява сторони стосовно того, що розгляд спору не належить до компетенції арбітражу, повинна бути розглянута арбітражем, який визначить, розглядати таку заяву як попереднє питання чи в процесі розгляду спору по суті. У процесуальних питаннях арбітраж повинен керуватися положеннями ст. 41-55 Вашингтонської конвенції, а також Регламентом арбітражу, якщо сторони не оберуть інший арбітражний регламент. У разі виникнення процедурного питання, не врегульованого зазначеними нормативними актами, арбітраж сам вирішує таке процедурне питання.

Однак на відміну від примирної процедури арбітражний розгляд справи не припиняється у разі відсутності однієї із сторін. Факт відсутності однієї із сторін не буде водночас підставою для визнання справедливості та законності позицій іншої сторони. Арбітраж буде розглядати спір із присутньою стороною й тільки перед прийняттям рішення встановить термін, упродовж якого відсутній стороні буде запропоновано з'явитися на розгляд справи. Арбітраж може не виконувати цього зобов'язання, якщо буде впевнений у тому, що сторона не з'явиться.

---

¹ Тамо ж. С. 62-63.

Цікавими є норми Вашингтонської конвенції про матеріальне право, яке арбітраж має використовувати для розгляду справи. Зокрема, він застосовує право, обране сторонами. Якщо ж сторони не досягають згоди з цього питання, застосуванню підлягає право держави – сторони спору, а також норми міжнародного права. При цьому доктриною та арбітражною практикою було встановлено, що міжнародне право підлягає застосуванню тільки у випадку, якщо національне право не матиме необхідних норм або суперечитиме загальновизнаним принципам і нормам міжнародного права¹. Водночас сторони можуть прийняти рішення про те, що арбітраж має розглядати справу, виходячи із засад справедливості та доброї совісті (*ex aequo et bono*).

Рішення арбітражу. У результаті розгляду справи арбітраж більшістю голосів приймає рішення. Воно має бути оформлене письмово та підписано арбітрами, які голосували за нього. Водночас кожен з арбітрів має право додати до рішення свою особисту думку з приводу прийнятого рішення, незалежно від того, збігається вона з думкою більшості чи ні, а також заяву про свою незгоду з прийнятим рішенням. Рішення за результатами арбітражного розгляду інвестиційного спору виносяться по кожному з спірних питань, чим забезпечується його обґрунтованість та об'єктивність.

Завірені копії арбітражного рішення негайно надсилаються сторонам спору. День відправлення завірених копій вважається днем винесення рішення.

Рішення арбітражу є обов'язковим для сторін і не підлягає апеляції або іншому способу оскарження, за винятком випадків, передбачених Вашингтонською конвенцією. Зокрема, відповідно до положень цієї Конвенції рішення арбітражу МЦВІС може бути змінене або скасоване. Також сторони мають право вимагати його розтлумачення.

Зміна рішення можлива в тому випадку, коли стороні стане відомо про нові факти спірних правовідносин, які могли істотно вплинути на зміст прийнятого рішення. Заява про зміну рішення має бути направлена Генеральному секретарю протягом 90 днів після виявлення таких фактів та не пізніше трьох років з дня його прийняття. Розгляд заяви покладається, за можливості, на той же арбітраж, який прийняв рішення.

Скасування рішення арбітражу можливе лише з підстав недотримання правил організації та здійснення арбітражного процесу, а саме: якщо арбітраж був заснований неналежним чином або якщо арбітраж перевищив свої повноваження, або якщо мав місце підкуп одного з арбітрів, або якщо було значне відхилення від правил

---

¹ Губарев Д. С. Зазнач. твір. С. 63-64.; Крупко С. Зазнач. твір. С. 113-114.

процедури, а також якщо рішення арбітражу не було належним чином обгрунтоване.

Заява про скасування арбітражного рішення повинна бути надіслана Голові Адміністративної ради протягом 120 днів з дня його винесення (а у разі підкупу арбітра – протягом 120 днів з дня виявлення правопорушення, але не пізніше трьох років з дня прийняття рішення арбітра). Голова Адміністративної ради повинен передати її на розгляд спеціально створеному для цього випадку Комітету *ad hoc*. Він має право скасувати рішення арбітражу в цілому або його частину.

Підставою для початку процесу тлумачення арбітражного рішення є виникнення між сторонами справи, за результатами розгляду якої було винесене рішення, нового спору щодо змісту та предмета рішення. Заява з вимогою розтлумачити рішення повинна бути подана Генеральному секретарю і передана на розгляд, за можливості, тому ж арбітражу, який приймав рішення.

Кожна сторона спору зобов'язана підкоритися та здійснювати дії, що відповідають вимогам рішення арбітражу, за винятком випадків, коли виконання рішення було призупинено відповідно до положень Вашингтонської конвенції. Держави-члени МЦВІС визнають рішення арбітражу, прийняте відповідно до цієї конвенції як обов'язкове для виконання та забезпечують виконання грошових зобов'язань, передбачених рішенням арбітражу, в межах своєї території, так, якби це було остаточним рішенням судового органу даної держави.

Україна неодноразово виступала стороною в спорах, що розглядалися арбітражем МЦВІС. Зокрема, у 1998 р. у Центрі було зареєстровано заяву «Josep S. Lemiere проти України». Цей спір був розв'язаний 18 вересня 2000 р. Через місяць після винесення рішення, 20 жовтня 2000 р., до Центру звернулося підприємство «Generation Ukraine Inc.» із заявою проти України. Рішення по цьому спору було винесене на користь України 16 вересня 2003 р. Широкого розголосу набула справа, що розглядалася у МЦВІС за заявою підприємства «Tokios Tokeles» проти України. Розгляд цієї справи тривав майже п'ять років (з 2002 р. по 2007 р.) і його результатом стало визнання необгрунтованості вимог підприємства¹. Однією з останніх справ за участю України, вирішеною МЦВІС, став спір між американською

---

¹ Докладніше про сутність спору див.: Войтович С, Красовський К. Деякі підсумки врегулювання інвестиційного спору між американським інвестором та Україною // Юр. газета 2006. 29 червня. URL: <http://www.yur-gazeta.com>; Алексеев А. Г., Войтович С. А. Первая победа государства Украины в арбитражном споре по иску американского инвестора в Международном центре по урегулированию инвестиционных споров. *Международный коммерческий арбитраж*. 2005. № 1. С. 71-95.

компанією «Western NIS Enterprise Fund» та Україною. В червні 2006 р. сторони домовилися припинити провадження у цій справі¹.

Загалом, Україна приймала участь у більш ніж 23 інвестиційних арбітражах, 6 з яких ще не вирішено, 7 було вирішено на користь держави, 7 – на користь інвестора, тричі було досягнуто доарбітражного врегулювання. Варто зауважити, що більшість рішень, винесених проти України, наша держава виконувала. На 2021 рік налічується 11 інвестиційних спорів, ініційованих українськими інвесторами. Більшість позовів українських інвесторів проти Російської Федерації, що пов'язані з експропріацією активів у Криму. Росія не ратифікувала Вашингтонську конвенцію, тому всі ці спори розглядають ad hoc відповідно до Регламенту ЮНСІТРАЛ.

Виходячи з положень Вашингтонської конвенції та практики діяльності ICSID можна зробити висновок, що захист іноземних інвестицій є комплексним механізмом, а вирішення інвестиційних спорів становить невід'ємну частину цього механізму². Вашингтонська Конвенція заклала інституційні основи правового механізму вирішення інвестиційних спорів, надала більше можливостей іноземним інвесторам у процесі реалізації права на захист та відстоювання власних інтересів не тільки у національних судах, а й в міжнародному комерційному арбітражу.

Питання для самоконтролю

- 1. Правовий статус, порядок утворення та функції Міжнародного кримінального суду. Римський Статут.*
- 2. Порядок розгляду заяв Міжнародним кримінальним судом. Рішення МКС.*
- 3. Міжнародні кримінальні трибунали.*
- 4. Міжнародний трибунал з морського права.*
- 5. Суд з примирення та арбітражу Організації з безпеки і співробітництва в Європі. Компетенція Суду та фактор часу.*
- 6. Особливості міжнародного комерційного арбітражу.*
- 7. Становлення регіональних систем міжнародних судових установ.*

---

¹ Міжнародне судочинство / Кол. авт.; за заг. ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. К., 2009. С. 206.

² Костилев О. М. Багатостороння система вирішення інвестиційних спорів як інституційноправовий механізм захисту іноземних інвестицій. *Вісник Маріупольського університету*. Серія: Право. 2013. Вип. 5. С. 214.

СПЕЦІАЛЬНА ЛІТЕРАТУРА

Нормативно-правові акти

1. Арбітражний регламент Арбітражного інституту Торгової палати м. Стокгольма. URL : <https://sccinstitute.com/media/40132/skiljedomsregler-ryss-2010.pdf>.

2. Арбітражний регламент Міжнародної торгової палати. URL : <https://cms.iccwbo.org/content/uploads/sites/3/2017/02/ICC-2017-Arbitration-and-2014-Mediation-Rules-ukrainian-version.pdf>.

3. Венская декларация о преступности и правосудии: ответы на вызовы XXI века: (принята на Десятом Конгрессе ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями, Вена, 17 апр. 2000 г.). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_443#Text.

4. Віденська конвенція про право міжнародних договорів. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118.

5. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. *Офіційний вісник України*. 2008. № 93. Ст. 3103.

6. Конвенція Організації Об'єднаних Націй по морському праву: підписана 10 грудня 1982 г., вступила в силу 16 листопада 1994 г. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_057#Text.

7. Конвенція з примирення та арбітражу в рамках Організації з безпеки і співробітництва в Європі 1992 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_a11#Text.

8. Конвенція про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами. URL : <http://zakonl.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.

9. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України «Про відновлення дії окремих положень Конституції України» від 21 лютого 2014 р. *Офіційний вісник*. 2014. № 19. Ст. 583).

10. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.

11. Міжнародний пакт про соціальні, економічні і культурні права від 16 грудня 1966 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text.

12. Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 13 від 02.07.2004 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-04>.

13. Регламент Міжнародного комерційного арбітражного суду при Торгово-промисловій палаті України від 25.08.94. Положення про арбітражні збори і витрати. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001571-94#Text>.

14. Рекомендація № 6 R (87) 18 Комітету міністрів Ради Європи

державам-членам «Стосовно спрощення кримінального правосуддя» (1987 р.). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_339#Text.

15. Римський статут Міжнародного кримінального суду. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text.

16. Статут Міжнародного військового трибуналу для суду та покарання головних військових злочинців європейських країн осі від 8.08.1945. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_201#Text.

17. Статут Міжнародного трибуналу для судового переслідування осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, здійснені на території колишньої Югославії з 1991 р., ухвалений Резолюцією № 827 Ради Безпеки ООН від 25.05.1993. URL: <http://www.un.org/ru/law/icty/charter.shtml>.

18. Статут Міжнародного трибуналу по Руанді для судового переслідування осіб, відповідальних за геноцид та інші серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, ухвалений Резолюцією 955 (1994) на засідання Ради Безпеки ООН 8.11.1994. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_d6.

Підручники, навчальні посібники, наукові публікації

1. Алямкін Р. В. Практика міжнародних судових та арбітражних інституцій щодо тлумачення рішень у справах про приналежність території. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2011. № 4. С. 105-110.

2. Анакіна Т. М. Значення рішень міжнародних судів для розвитку міжнародного права. *Пробл. законності: Респ. міжвідом. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій*. Харків : Нац. юрид. акад. України. 2007. № 89. С. 200-206.

3. Андрейків А. Застосування норм звичаєвого права у практиці міжнародних кримінальних судів. *Правове регулювання суспільних відносин в умовах демократизації української держави: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 8-9 квіт. 2016 р.)*. Одеса : Міжнародний гуманітарний університет, 2016. С. 126-129.

4. Андрейків А. Роль звичаєвих норм в практиці органів міжнародного кримінального правосуддя. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 3. С. 178-181.

5. Аносова Ю. В. Юрисдикція міжнародних судових органів щодо злочину геноциду : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Національний університет "Києво-Могилянська академія". Київ, 2018. 41 с.

6. Антонов С. Шляхи імплементації Статуту Міжнародного кримінального суду в законодавство України. *Право України*. 2015, № 8. С. 144-149.

7. Антонович М. Міжнародне публічне право : навч. посібник для студ. вищ. навч. закладів. Київ : КМ Академія, 2011. 384 с.

8. Базов О. В. Питання міжнародно-правового статусу Міжнародного кримінального суду. *Публічне право*. 2019. № 35. С. 46-52.
9. Баймуратов М. А. Международное право : учеб. Харьков : Одиссей, 2008. 735 с.
10. Боднар Н. А. Проблема ратифікації Римського статуту Міжнародного кримінального суду в світлі європейського вибору України. *Журнал європейського і порівняльного права*. 2018. № 8. С. 79-96.
11. Бойко І. С. Консультативна юрисдикція Міжнародного трибуналу з морського права. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 2. С. 247-251.
12. Бойко І. С. Судово-арбітражний механізм захисту суверенних прав України за Конвенцією ООН з морського права 1982 року. *LEX PORTUS*. № 4 (6) 2017. С. 48-57.
13. Бондар К. П. Особливості правової природи арбітражних механізмів міжнародного центру з врегулювання інвестиційних спорів (ІКСІД): дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ, 2016. 213 с.
14. Буткевич В. Г. Міжнародне право: основи теорії : підруч. Київ : Либідь, 2004. 816 с.
15. Валеев Р. М., Сафиуллина И. П. Нюрнбергские принципы и их влияние на развитие современного международного права (к 60-летию Нюрнбергского процесса). *Моск. журн. междунар. права*. 2006. № 3 (63). С. 185-200.
16. Василенко В. А. Основы теории международного права. Киев : Вища шк., 1988. 288 с.
17. Васякина Е. В. Эволюция международных уголовных трибуналов (1945-1994 гг.) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / Моск. гос. юрид. акад. им. О.Е. Кутафина. М., 2014. 193 с.
18. Войціховський А. В. Міжнародне право : підруч. Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. 544 с.
19. Волеводз А. Г. Международное уголовное правосудие и права человека : учеб. пособие для магистрантов. Москва : РУДН, 2014. 428 с.
20. Волеводз А. Г. Современная система международной уголовной юстиции: понятие, правовые основы, структура и признаки. *Международное уголовное правосудие: современные проблемы*. М. : Ин-т права и публичной политики, 2009. С. 303-323.
21. Георгіца А. З., Чикурлій С. О. Міжнародне публічне право : навч.-метод. посібник. Чернівці : Рута, 2002. 175 с.
22. Глотова С. В. Преступление агрессии и Римский Статут Международного Уголовного Суда. *Международный Уголовный Суд: проблемы, дискуссии, поиск решений*. Москва : Изд-во Ин-та права и публичной политики, 2008. С. 187-202.

23. Гранкин И. В. Юрисдикция международного уголовного суда : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / Московский университет МВД РФ. Москва, 2005. 192 с.

24. Губарев Д. С. О деятельности Международного центра по урегулированию инвестиционных споров. *Право и политика*. 2001. № 7. С. 63-64.

25. Гутник В. В. Право на захист у міжнародних кримінальних судах: доктрина та практика : дис. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.11 / Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2018. 442 с.

26. Дмитрієв А. І., Муравйов В. І. Міжнародне публічне право: навчальний посібник. Київ : Юрінком, 2000. 640 с.

27. Доді К. Вплив трибуналів ad-hoc на звичаєве міжнародне гуманітарне право щодо неміжнародних збройних конфліктів. *Юридичний журнал*. 2010. № 1. С. 36-41.

28. Дрьоміна Н. В. Юрисдикція міжнародних кримінальних судів і трибуналів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Одеська національна юридична академія. Київ, 2006. 17 с.

29. Дрьоміна Н. В. Юрисдикція міжнародних кримінальних судів і трибуналів : монограф. Одеса : Фенікс, 2006. 223 с.

30. Евтеева М. С. Международные двусторонние инвестиционные соглашения. Москва : Междунар. отношения, 2002. 280 с.

31. Задорожній О. В. Порушення агресивною війною Російської Федерації проти України основних принципів міжнародного права: монограф. Київ : К.І.С., 2015. 640 с.

32. Исаченко Т., Савельев О. Система разрешения споров ВТО. Преодоление кризиса и необходимость реформ. *Международные процессы*. 2020. Том 18. №4. С. 1-14.

33. Исполинов А. С. Прецедент в международном праве (на примере Международного суда ООН, ЕСПЧ, ВТО и Суда ЕАЭС). *Законодательство*. 2017. № 1. С. 78-87.

34. Камінська Н. В., Щербань Є. В. Деякі питання імплементації Римського статуту про Міжнародний кримінальний суд. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 2 (115). С. 138-143.

35. Караман І. В. Міжнародний трибунал з морського права: регламентація діяльності і судочинство : монограф. Одеса : Фенікс, 2007. 160 с.

36. Касинюк О. В. Кримінально-процесуальні питання діяльності міжнародних кримінальних судів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2005. 20 с.

37. Касинюк О. Проблемні аспекти юрисдикції Міжнародного кримінального суду. *Право України*. 2005. № 3. С. 144-148.

38. Кассезе А. Предисловие бывшего председателя Международного

уголовного трибунала по бывшей Югославии. *Международный Журнал Красного Креста*. 1997, № 321. С. 8-9.

39. Коваленко С. Г. Компетенция международного трибунала по морскому праву : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / Дипломат. акад. МИД РФ. М., 2008. 188 с.

40. Коптева О. О. Ратифікація Римського статуту Міжнародного кримінального суду: досвід держав-членів. Конституційна реформа в Україні: загальнонаціональний проект єднання. Київ, 2014. С. 134-140.

41. Кориневич А. Римський статут Міжнародного кримінального суду та Україна: шлях до ратифікації та відповідальності за вчинення найтяжчих злочинів під час збройного конфлікту. *Український часопис міжнародного права*. Київ, 2019. № 3. С. 141-143.

42. Кормушина О., Камінська Н. Проблемні питання визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду. *Стан дотримання прав людини в умовах сучасності: теоретичні та практичні аспекти: матеріали VIII Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 22 берез. 2018 р.)*. Київ : НАВС, 2018. С. 167-170.

43. Коруц У. З. Міжнародний кримінальний суд: проблеми покарання за міжнародні злочини. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 5, том 1. С. 234-237.

44. Коруц У. Правова природа та сутнісне значення принципу комплементарності Міжнародного кримінального суду і його місце в системі кримінальної юстиції держави. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 4/1. С. 123-128.

45. Костилев О. М. Багатостороння система вирішення інвестиційних спорів як інституційноправовий механізм захисту іноземних інвестицій. *Вісник Маріупольського університету. Серія: Право*. 2013. Вип. 5. С. 211-215.

46. Крупко С. Международный центр по урегулированию инвестиционных споров. *Хозяйство и право*. Москва, 2002. № 6. С. 106-118.

47. Курс международного права : учеб. / В. Л. Толстых. Москва : Волтерс Клувер, 2010. 1056 с.

48. Лавринович О. В. Основні проблемні питання імплементації положень Римського Статуту Міжнародного кримінального суду до законодавства України та шлях їх вирішення. *Український часопис міжнародного права*. 2003. № 4. С. 14-19.

49. Ламберт-Авелдгавад Э., Маклаков В. Международный уголовный суд и адаптация конституций: сравнительное исследование. *Конституционное право*. Москва, 2005. С. 29-35.

50. Лукашук И. И. Международное право: Особенная часть: учеб. для студентов юрид. фак. и вузов. РАН, Ин-т государства и права, Акад. прав. ун-т. изд. 3-е, перераб. и доп. Москва : Волтерс Клувер, 2007. 517 с.

51. Лукашук И. И., Наумов А.В. Международное уголовное право: учеб. Москва : Спарк, 1999. 287 с.

52. Люксембург А. В., Симкин В. С. Международный уголовный суд и международное право. *Международное публичное и частное право*. 2003. № 5. С.48-52.

53. Маланчук П. Вступ до міжнародного права за Ейкхерстом ; пер. з англ. Харків : Консум, 2000. 592 с.

54. Матта А., Нузбан Ю. Международный уголовный суд : учеб. пособие ; под ред. В. Л. Толстых. Москва : Междунар. отношения, 2014. 460 с.

55. Махниборода И. М. Международное процессуальное право и международное судопроизводство: особенности взаимодействия : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Москва : Дипломат. акад. МИД РФ, 2011. 25 с.

56. Международное право в документах : учебное пособие / Сост.: Н. Т. Блатова, Г. М. Мелков. 3-е изд., перераб. и доп. Москва : Междунар. отношения., 2000. 880 с.

57. Международное право : учеб. для студ. вузов, обучающихся по спец. «Юриспруденция», «Междунар. отношения», «Мировая экономика»] / А. Х. Абашидзе, Л. Н. Анисимов, Г. В. Бобылев и др. ; отв. ред.: Ю. М. Колосов, Э. С. Кривчикова. Москва : Междунар. Отношения ; Юрайт, 2007. 815 с.

58. Международное право : учеб. / В. М. Шумилов. Москва : Велби, 2008. 485 с.

59. Международное право : учеб. для бакалавров / под ред. А. Н. Вылегжанина. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Издательство Юрайт, 2014. 904 с.

60. Международные судебные учреждения. Роль международных арбитражных и судебных органов в разрешении межгосударственных споров / М. Л. Энтин. Москва : Междунар. отношения, 1984. 176 с.

61. Міжнародне право / Матіас Гердеген ; пер. з нім. Київ: К. І. С., 2011. 515 с.

62. Міжнародне право : навч. посібник / За ред. М. В. Буроменського Київ : Юрінком Інтер, 2006. 336 с.

63. Міжнародне право : словник-довідник / Уклад.: к.ю.н., доц. П. В. Макушев, к.ю.н., доц. П. Я. Мінка, Л. А. Філянїна. Дніпропетровськ: Дніпроп. гуманітарн. ун-т, 2007. 248 с.

64. Міжнародне публічне право : навч. посібник / Відп. ред. Ю. С. Шемшученко, Л. В. Губерський. Київ : Юрінком Інтер, 2000. 640 с.

65. Міжнародне публічне право : підруч. у 3-х т. / В. Ф. Антипенко, Л. Д. Тимченко, О. В. Беглий, О. А. Радзівілл та ін. Київ : НАУ, 2012. Т. 1. 420 с.

66. Міжнародне публічне право : підруч. 2-е вид. ; за ред.

В. М. Репецького. Київ : Знання, 2012. 437 с.

67. Міжнародне публічне право: підручник: у 2 т. / [В. В. Мицик, М. В. Буроменський, М. М. Гнатовський та ін.]; за заг. ред. В. В. Мицика. Харків: Право, 2018. Т. 2: Основні галузі. 2018. 624 с.

68. Міжнародне публічне право: підручник; за заг. ред. Т. Л. Сироїд. Харків: Право, 2020. 648 с.

69. Міжнародне судочинство / К. М. Вітман та ін. ; за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. Київ : Юрид. думка, 2009. 258 с.

70. Пилипенко В. П. Міжнародний кримінальний суд за Римським Договором 1998 року : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2005. 19 с.

71. Решетов Ю. А. Борьба с международными преступлениями против мира и безопасности. Москва : Междунар. отношения, 1983. 224 с.

72. Сироїд Т. Л. Правовий статус учасників кримінально-процесуальних відносин у міжнародному кримінальному судочинстві : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.11 / Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2011. 36 с.

73. Смбатян А. С. Толкование и применение правил Всемирной торговой организации : монограф. Москва : ИНФРА-М, 2017. 447 с.

74. Степаненко К. В. Система судочинства в зарубіжних країнах та міжнародні суди : наук.-практ. рекомендації. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр.справ, 2010. 37 с.

75. Тимченко Л. Д. Международное право : учеб. Харьков : Консум ; НУВД, 2004. 527 с.

76. Тимченко Л., Кононенко В. Проблеми делімітації морських просторів України. *Міжнародне право*. № 1. 2012. С. 234-250.

77. Толстых В. Л. Международные суды и их практика : учеб. пособие. Москва : Междунар. отношения. 2015. 504 с.

78. Федоров И. В. Гражданское и арбитражное судопроизводство как предмет совместного международно-правового и внутригосударственного регулирования : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / Казан. гос. ун-т. Казань, 2002. 31 с.

79. Харитоновна О. Римський статут і Міжнародний кримінальний суд в контексті сучасних світових та українських кримінально-правових наукових тенденцій. *Український часопис міжнародного права*. 2014. № 4. С. 122-124.

80. Хрмілі О. Інвестиційний міжнародний арбітраж як форма захисту прав іноземних інвесторів. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 11. С. 80-83.

81. Черкес М. Ю. Міжнародне право : підруч. 6-е вид. Київ : Знання, 2011. 398 с.

82. Шинкарецькая Г. Г. Международная судебная процедура. Москва : Наука, 1992. 223 с.

83. Щербань Є. В. Конституційно-правове забезпечення імплементації Римського статуту Міжнародного кримінального суду : дис. ... д-ра філос. за спец. 081 Право. Київ : НАВС, 2021. 249 с.

84. Щербань Є. В. Конституційно-правові основи імплементації Римського статуту Міжнародного кримінального суду. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2018, № 17. С. 66-73.

85. Щербань Є. В. Принцип комплементарності як конституційно правова засада імплементації Римського статуту Міжнародного кримінального суду в національне законодавство України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 3 (108). С. 58-66.

86. Щербань Є. В. Проблема упередженості національного судочинства через призму положень Римського статуту Міжнародного кримінального суду. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2019. № 19. С. 190-196.

87. Яворський Я. Т. Правовий статус прокурора Міжнародного кримінального суду : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2018. 197 с.

88. Ягофаров С. М. Международные стандарты в уголовном судопроизводстве : учеб. пособие. Оренбург : ОГУ, 2013. 180 с.

Частина 4

МІЖНАРОДНЕ СУДОЧИНСТВО У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

- 4.1. Європейський суд з прав людини.*
- 4.2. Міжамериканський суд з прав людини.*
- 4.3. Африканський суд з прав людини і народів.*

4.1. Європейський суд з прав людини

Захист прав людини з початку створення ООН у 1945 році набуває універсальний характер, про що свідчить прийнята згодом Загальна декларація прав людини 1948 року. Проте, поступово стали з'являтися регіональні системи захисту, розвиток яких демонструє посилення захисту прав людини, як на міжнародному, так і на регіональному рівні.

Міжнародні суди з прав людини створювалися з метою надати індивідам ще одну можливість оскаржити рішення, прийняті національною владою. Замість вирішення міжнародних юридичних суперечок між державами, вони в основному вирішують спори між індивідом і державою, причому дуже часто з тією державою, громадянином якої даний індивід є. Ці суди виносять рішення безпосередньо про сумісність національного права і практики з міжнародно-визнаними стандартами прав людини. Жодному з цих судів не дано повноваження скасовувати чи змінювати положення законодавства або конкретні рішення, прийняті національною владою, проте, їх рішення прямо впливають на дію національного права держав-учасниць.

Сьогодні міжнародна система із захисту прав людини відіграє найважливішу роль в сучасному світі. Захист прав людини є об'єктом регулювання як внутрішньодержавного, так і міжнародного права, однак останнім часом все більше зростає роль міжнародного права, що виражається як у прийнятті нових міжнародно-правових актів, так і у створенні нових міжнародних контрольних органів. На міжнародному рівні розробляються універсальні і регіональні норми, що гарантують дотримання державами-учасницями основоположних прав людини,

встановлюється механізм міжнародного контролю за дотриманням цих прав. Тенденцію останніх часів є активна діяльність спеціальних контрольних органів в рамках відповідних міжнародних договорів, а також посилення відповідальності держав-учасниць за невиконання даних норм.

Ядром європейської системи міжнародних організацій та співтовариств виступає Європейська Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, яка гарантує визнання, дотримання та захист основних прав людини. Її положення розвиваються, уточнюються та доповнюються у судовій практиці (прецедентному праві) *Європейського суду з прав людини*.

Європейський суд з прав людини, що функціонує в межах специфічного контрольного механізму правової системи Європейської конвенції, є унікальним міжнародним юрисдикційним органом, оскільки, на відміну від класичного міжнародного суду в сфері прав людини, право на звернення до нього не тільки є відкритим, в тому числі для індивідів, але й не обумовлюється необхідністю висловлення на це згоди відповідної держави-відповідача та, на відміну від квазісудових контрольних органів у сфері прав людини, його рішення є не тільки юридично обов'язковими для держави-відповідача, але й безпосередньо впливають на розвиток правової системи.

Одним із найголовніших завдань, які постали перед Україною після набуття незалежності, є її інтеграція у світове співтовариство. Неодмінною вимогою такої інтеграції та передумовою позитивного сприйняття України на міжнародній арені є досягнення високого рівня забезпечення прав людини та виконання міжнародно-правових зобов'язань за угодами, стороною яких є наша держава. Ратифікація Україною Конвенції одразу ж викликала жваві дискусії довкола проблеми тлумачення змісту закріплених нею вимог. Питання дещо ускладнюється через те, що формулювання більшості конвенційних приписів є максимально широкими та гнучкими, містять чимало оціночних понять, передбачають широку дискрецію національних правозастосовних органів, а, відтак, потребують вироблення більш-менш чітких правил їх інтерпретації¹.

Ратифікувавши Європейську конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, а також протоколи до неї, Україна визнала обов'язкову юрисдикцію Європейського суду з прав людини. Юрисдикцію Європейського суду визначено саме в Конвенції про захист

---

¹ Бурдяк В. І., Василенко С. Д., Веренько В. І. Політика і права людини : підруч. Чернівці, 2011. С. 515-516.

прав людини і основоположних свобод. Причому, якщо раніше юрисдикцію Суду іноді називали похідною від юрисдикції Комісії (розгляд справи в Суді був можливий тільки після завершення процедури в Комісії), то після набрання чинності змін до Конвенції Суд є єдиним судовим органом і його юрисдикція не обмежена повноваженнями інших органів Ради Європи¹.

Відповідно до ч. 1 ст. 32 Конвенції юрисдикція Суду поширюється на всі питання тлумачення і застосування Конвенції та протоколів до неї, подані йому на розгляд відповідно до статей 33, 34, 47². Таким чином, юрисдикція Суду включає в себе три елементи: по-перше, повноваження брати заяви від будь-якої особи, неурядової організації чи групи осіб, які вважають себе потерпілими від допущеного однією з держав-членів Ради Європи порушення конвенційних положень; по-друге, розглядати спори між державами-членами Ради Європи з приводу порушення положень Конвенції, по-третє, на запит Комітету Міністрів давати консультативні висновки з правових питань тлумачення Конвенції та Протоколів.

По суті, під юрисдикцію Європейського суду підпадає юридична оцінка виконання державами своїх зобов'язань за Конвенцією і Протоколами до неї у випадках, коли Суд розглядає заяви, визнані прийнятними відповідно до Конвенції. Тому заява до Європейського суду з прав людини може бути подана лише щодо дії чи бездіяльності держави (в особі її органів і посадових осіб, які зобов'язані забезпечити дотримання норм Конвенції), а не щодо будь-яких фізичних чи юридичних осіб, які, можливо, з точки зору заявника, не дотримувалися Конвенції. Таким чином, відповідачем у Європейському суді з прав людини може бути лише держава-учасник Конвенції, яка звинувачується в порушенні норм самої Конвенції і (чи) тих Протоколів до неї, в яких держава бере участь. Не випадково найменування справ, що розглядаються Судом, будується за єдиною схемою: заявник (ім'я чи псевдонім) vs (проти) відповідач (назва держави)³.

На конференції, проведеній 18-19 лютого 2010 р. у м. Інтерлакені, було висловлено рішуче бажання держав – сторін Конвенції про необхідність надання потенційним заявникам повної та об'єктивної інформації щодо Конвенції і судової практики Суду, зокрема стосовно процедури подання заяв і умов прийнятності (п. 6 Інтерлакенської

---

¹ Буроменський М. В. Звернення до Європейського Суду з прав людини: практика Суду і особливості українського законодавства. Харків, 2000. С. 6.

² Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. *Офіційний вісник України*. 1998. № 13. С. 207-302.

³ Буроменський М. В. Зазнач. твір. С. 6.

декларації від 19 лютого 2010 р.)¹. Наразі Європейський суд розробив практичні рекомендації щодо: процедури подачі скарги до суду (від 1 листопада 2003 р., зі змінами); формуляру вимог щодо справедливої сатисфакції згідно зі ст. 41 Конвенції (від 28 березня 2007 р.); клопотань про надання заяві статусу анонімної (від 14 січня 2010 р.); клопотань про застосування тимчасових заходів згідно з правилом у ст. 39 Регламенту Суду (від 5 березня 2003 р., зі змінами); двох важливих рекомендацій щодо подачі урядами держав-відповідачів та заявниками усіх своїх письмових зауважень у справі безпечним електронним шляхом (від 22 вересня 2008 р. та 29 вересня 2014 р.²; в останній рекомендації зазначено, що вона набуває чинності у 2015 р.³ після проходження тестового періоду); процедури подання письмових зауважень сторін (від 10 грудня 2007 р.).

З самого початку свого існування Суд відзначав, що він не є апеляційним чи касаційним судом. Як багато заявників помилково вважають і сьогодні, Суд – це своєрідна четверта інстанція (*quatrième instance*) щодо національної системи судочинства⁴. Регулярним є факт надходження до Суду заяв стосовно того, що місцеві суди неадекватно сприйняли факти справи чи не прийняли важливі, з точки зору заявника, подання. Зазвичай такі заяви базуються на факті порушення статті 6 Європейської конвенції з прав людини.

Метою діяльності Суду є забезпечення дотримання положень Конвенції та її Протоколів. Суд не має функції виправлення помилок місцевих судів щодо застосування національного законодавства. Також до повноважень Суду не входить оцінювання доказів. Заяви, в яких декларується, що місцеві суди мали прийняти інше рішення (на користь позивача), визнаються неприйнятними як очевидно безпідставні та необґрунтовані⁵. Більше того, коли в заяві стверджується, що визначений закон, виданий державою-учасницею, порушив права, що захищаються Конвенцією, Страсбург скоріш за все прийме рішення не висловлюватись з приводу тлумачення цього закону самою державою. Однак, якщо в

---

¹ Інтерлакенська декларація від 19.02.2010. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a48.

² Практичний посібник щодо прийнятності заяв // European Court of Human Rights. URL: https://www.echr.coe.int/documents/admissibility_guide_ukr.pdf.

³ Прийнятність заяви // European Court of Human Rights. URL : https://www.echr.coe.int/Documents/COURtalks_Inad_Talk_UKR.PDF.

⁴ Манукян В. И. Европейский Суд по правам человека: право, прецеденты, комментарии: науч.-практ. пособие. К., 2007. 368 с.

⁵ Севостьянова Н. И. Десять помилок при зверненні до Європейського Суду з прав людини. *Юстиніан*. 2010. №9 (87). С. 51-55.

Конвенції прямо вказано, що закон повинен відповідати Конвенції (наприклад ст. 5 (1), Суд може перевірити цю відповідність, хоча в цьому випадку Суд достатньо легко погоджується зі судженням держави¹.

Отже, Європейський суд функціонує на постійній основі з метою забезпечення виконання Високими Договірними Сторонами зобов'язань за Конвенцією. Його юрисдикція визнана обов'язковою всіма державами-учасницями й поширюється на всі спори, що пов'язані із застосуванням і тлумаченням норм Конвенції та Протоколів до неї в національних правових системах.

Згідно з початковою редакцією ЄКПЛ, ЄСПЛ був лише частиною триланкового механізму, що включав також Європейську комісію з прав людини і КМ РЄ. Однак у 1994 році РЄ було прийнято Протокол №11 до ЄКПЛ (вступив у силу у 1998 році), яким попередня триланкова система була змінена на єдиний орган – Європейський суд з прав людини. Як результат такої реформи усі міждержавні та індивідуальні скарги зараз спрямовуються відразу до ЄСПЛ, який реєструє їх і розглядає їх як на предмет прийнятності, так і по суті справи. Протоколи №№ 11 та 14 до ЄКПЛ, безумовно, підвищили ефективність роботи контрольного механізму Конвенції, однак проблема перевантаженості Європейського суду все одно залишається актуальною.

Місцезнаходженням Європейського суду є м. Страсбург (Франція). Засідання Європейського суду проводяться в Палаці Прав Людини. Організація його діяльності, Правила процедури, порядок здійснення реєстрації заяв, їх розгляду, винесення рішень установлені Конвенцією та Регламентом Європейського суду.

У Регламенті Європейського суду, прийнятому 4 листопада 1998 року з поправками і доповненнями, містяться структура та організаційні питання діяльності Європейського суду (нова редакція Регламенту Суду діє з 1 липня 2015 р., в тому числі правило, що зазначено в ст. 47 Регламенту Суду)². Правила Регламенту насамперед дають визначення понять і термінів, що використовуються: «Конвенція», «пленарне засідання Суду», «Велика палата», «Палата», «Комітет», «Суд», «суддя», «Сторона», «делегат», «делегація», «глава делегації», «судове слухання» (ст. 1).

Розділ I Регламенту визначає організацію і роботу Суду: деталізує статус судді, правила виборів Голови та заступників Голови Суду, голів секцій, обов'язки цих осіб, вибори секретаря, його обов'язки, порядок

---

¹ Манукян В. И. Знач. твір. С. 299.

² Регламент Европейского Суда по правам человека: от 01.01.2016 // European Court of Human Rights. URL : https://www.echr.coe.int/Documents/Rules_Court_rus.pdf.

роботи Суду, його місцеперебування, порядок пленарних засідань Суду, нарад суддів, голосування, порядок роботи палат і комітетів тощо.

У розд. II встановлюється порядок провадження і принципи: гласність судового розгляду; мови, на яких ведеться судочинство; представництво держав-учасниць Конвенції; представництво заявників; повідомлення, сповіщення та виклики до Суду; подання доказів; виключення і поновлення скарги у переліку справ, що підлягають розгляду; порушення справи; вимоги до змісту міждержавної та індивідуальної скарги; проведення слухань; постанови тощо.

Європейський суд виносить свої рішення, керуючись нормами Конвенції і практикою застосування своїх попередніх рішень.

Рішення Європейського суду з прав людини є обов'язковими для держав-учасниць Конвенції.

Істотні відмінності між правовими системами держав-учасниць Конвенції спонукають Суд брати до уваги не формальні, а змістовні аспекти юридичних рішень, що ухвалюються стосовно заявників органами влади. З огляду на це він відзначає загальним чином, що «для дотримання зобов'язань за Конвенцією є важливою сутність, а не форма». Такий підхід, зорієнтований на виявлення соціальноантропної сутності відносин, що розглядаються, за своєю сутністю є природноправовим. На здатність «самої соціальної сутності явищ» у практиці Європейського суду з прав людини «набувати юридичного значення й породжувати конкретні юридичні наслідки» вже вказувалось у літературі¹.

У ст. 20 Конвенції визначається кількість суддів Суду, яка відповідає кількості Високих Договірних Сторін Конвенції. Судді, які засідають у Суді, повинні відповідати таким критеріям: судді повинні мати високі моральні якості, а також мати кваліфікацію, необхідну для призначення на високу судову посаду, чи бути юристами з визнаним авторитетом; упродовж строку своїх повноважень судді не можуть займатися ніякою діяльністю, що є «несумісною з їхньою незалежністю, безсторонністю або вимогами виконання посадових обов'язків на постійній основі». Усі питання, які виникають у зв'язку із застосуванням цього пункту, вирішуються Судом.

Парламентська Асамблея Ради Європи обирає суддів до Європейського суду строком на *дев'ять років*. Судді не можуть бути переобрані. Суддя може бути звільнений з посади, якщо рішення про його невідповідність встановленим вимогам буде ухвалена іншими суддями більшістю у дві третини голосів (ст. 24).

---

¹ Рішення Європейського суду з прав людини: матеріали практики (2005-2006 рр.). К., 2007. С. 18.

Стаття 27 Конвенції передбачає створення в межах Суду трьох різних типів органів: комісій, палат і Великої палати.

Комісія, до складу якої входять три судді, може визнати неприйнятною або вилучити з реєстру справ індивідуальну заяву, якщо така ухвала може бути винесена без додаткового вивчення. Кожна така ухвала є остаточною і особа, що звернулась із заявою, не може вимагати її перегляду.

У палатах, на другому рівні організаційної структури Суду, здійснюється більша частина його роботи. До складу палат входять сім суддів, включаючи й члена палати за посадою, суддю, якого було обрано від зацікавленої держави-учасниці, або особу, яка призначається для участі в засіданнях у разі відсутності такого судді.

Окрім створення комісій, про які йшлося вище, палата приймає ухвали щодо прийнятності та суті міждержавних і індивідуальних заяв, які були визнані неприйнятими у комісіях. Як правило, палата приймає рішення щодо прийнятності окремо від рішення по суті.

Велика палата, третій рівень, на якому здійснюється робота Суду. До складу Великої палати входять сімнадцять суддів. Окрім члена Великої палати за посадою, який засідає на тих же умовах, що визначаються щодо члена палати за посадою, пункт 3 ст. 27 також зараховує до складу Великої палати Голову Суду, заступників Голови, голів палат та інших суддів, які визначаються відповідно до регламенту Суду.

Велика палата вповноважена розглядати лише ті справи, які були передані до неї і лише в трьох випадках, відповідно до статті 30, палата може відмовитись від своєї юрисдикції на користь Великої палати за таких обставин: якщо справа, яку розглядає палата, порушує серйозне питання щодо тлумачення Конвенції чи протоколів до неї, якщо вирішення питання, яке вона розглядає, може призвести до результату, несумісного з рішенням, постановленим Судом раніше, якщо жодна зі сторін у справі не заперечує проти цього.

Належне виконання Україною вимог міжнародних документів, рішень Європейського суду з прав людини, реалізація стандартів обмеження конституційних прав на практиці, безперечно, сприятиме успішному виконанню завдань судочинства. Крім того, застосування міжнародно-правових стандартів обмеження конституційних прав і свобод громадян може здійснюватися, за кількома напрямками, а саме шляхом дублювання відповідних норм в національному законодавстві або за допомогою інкорпорації норм міжнародного права в національне законодавство.

Аби зрозуміти механізм впливу Європейської конвенції на

національну правову систему, а рішень Європейського суду – на систему захисту прав громадян, слід мати на увазі кілька важливих «наріжних каменів» такого впливу. Це передусім стосується самої природи Європейського суду з прав людини, оскільки Суд спрямований на захист саме прав людини, а не прав держави, яка є стороною в будь-якому спорі, що розглядається Європейським судом, та природи його рішень. Аналіз наукового і практичного матеріалу дає змогу зробити висновок про те, що рішення Європейського суду з прав людини за своєю правовою природою – це елемент судової практики, що є унікальним джерелом права прецедентного характеру, ядром якого є правова позиція і при прийнятті якого вирішується конкретна справа та здійснюється офіційне тлумачення норм Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод¹. Окрім цього, слід зрозуміти значення рішень Європейського суду для розвитку найважливіших інститутів національної правової системи, а саме: права власності та її захист, фундаментальних прав та свобод особи, захист прав і свобод особи в «нетрадиційних сферах правозахисної діяльності» тощо.

У системі захисту прав громадян України *механізм виконання судових рішень* має важливе значення. Виходячи із необхідності запровадження європейських стандартів у цій сфері, особливу увагу слід звернути на виконання рішень Європейського суду. Стадія виконання судового рішення починається з моменту прийняття судом так званого остаточного судового рішення, що передбачено ст. 44 Конвенції. Набуття рішенням статусу остаточного має суттєве юридичне значення, оскільки є юридичним фактом, який породжує для України обов'язки щодо виконання судового рішення².

Юрисдикція Суду виходить із того, що існує невідворотний принцип, який зафіксований у ст. 46 Конвенції про обов'язковість виконання державою, яка була стороною в судовому процесі, будь-якого остаточного рішення суду в будь-якій справі. Крім цього загального принципу, існує також принцип обов'язкового нагляду за виконанням остаточних рішень суду, який здійснюється шляхом надсилання Комітету міністрів Ради Європи всіх остаточних рішень суду для здійснення нагляду за їх виконанням. Таким чином, у міжнародно-правових актах зафіксовано й реально функціонує на практиці механізм виконання

---

¹ Завгородній В. А. Правова природа рішень Європейського суду з прав людини. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. : Юриспруденція.* 2015. № 15. том 1. С. 22.

² Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. *Офіційний вісник України.* 1998. №13. С. 207-302.

судових рішень Європейського суду з прав людини, а зафіксовані в документах міжнародні правові зобов'язання держави-відповідача тягнуть за собою правові наслідки у сфері виконання рішень Суду¹.

Європейська конвенція не встановлює чітко визначеного механізму виконання рішень Європейського суду з прав людини, який був би однаковим та обов'язковим для застосування усіма державами-учасницями Конвенції. Такий механізм встановлюється національним правом кожної окремої держави або взагалі може бути не передбачений національним законодавством.

На підтвердження обов'язку держави виконати рішення Європейського суду у справах проти України та усунути причини порушення Конвенції 1950 р. і протоколів до неї, а також створити передумови для зменшення кількості заяв до Європейського суду проти України, Верховна Рада прийняла Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини». У п. 1 ст. 2 цього Закону підтверджено обов'язковість виконання Україною рішення Європейського суду відповідно до ст. 46 Конвенції. Серед заходів загального характеру було передбачено зміну практики застосування законодавства українськими судами і рішення Європейського суду визнано джерелами права, якими суди в Україні керуються при вирішенні справ. Згідно зі ст. 19 Закону, орган представництва України в Європейському суді здійснює перевірку всіх проєктів нормативно-правових актів на предмет узгодженості з Конвенцією 1950 р., а невідповідність їх положень є підставою для відмови в його державній реєстрації.

За даними Уповноваженого у справах Європейського суду, станом на 31.12.2020 р. Україна займала 3 місце серед держав-членів РЄ за подачею скарг до ЄСПЛ, а на розгляді Суду перебувало загалом 62 000 справ проти держав – сторін Конвенції, з них 10 400 справ – проти України, що складає 16,8 % від загальної кількості справ².

При цьому, відповідно до отриманої з Європейського суду інформації, станом на 01.01.2021 р. 7 898 справ стосуються порушення прав заявників в Автономній Республіці Крим та на тимчасово окупованій території Луганської та Донецької областей: 6 879 справ стосуються подій на сході України, з яких 6 033 заяви подані проти

---

¹ Проблеми реалізації прав і свобод людини та громадянина в Україні : монограф. за ред. Н. М. Оніщенко, О. В. Зайчука. К., 2007. С. 272.

² Щорічний звіт про результати діяльності Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини у 2020 році. URL : <https://minjust.gov.ua/files/general/2021/04/02/20210402145846-32.pdf>.

України, 48 – проти Російської Федерації, 791 – проти обох держав та 7 – проти України, Російської Федерації та Британії; 1 019 справ стосуються подій в Криму, з яких 896 заяви подано проти Російської Федерації, 10 – проти України, 110 – проти обох держав, 1 – проти Російської Федерації та Сербії, 16 – проти Австрії та 16 інших держав-членів Ради Європи, 1 – проти України та 31 інших держав-членів Ради Європи. Станом на 31.12.2020 р. у провадженні Європейського суду перебувало 4 міждержавні справи України проти Російської Федерації¹. В 2019 році у 109 справах, в яких Європейським судом було винесено рішення з констатацією порушення Україною положень Конвенції, заявники вимагали компенсацію на загальну суму близько 1 659 307 946,94 євро. Після розгляду справ з урахуванням позицій Уряду Європейським судом Україну було зобов'язано сплатити 1 498 555,56 євро².

Однією з нагальних проблем, що напряму пов'язана із дотриманням Європейської конвенції, є надмірне затягування виконання Україною судових рішень. 12 жовтня 2017 року Велика палата Європейського суду з прав людини прийняла рішення у справі «Бурмич та інші проти України», яке стосується системної проблеми невиконання державою судових рішень. Це рішення стало доленосним, адже Європейський суд постановив вилучити із реєстру справи п'яти заявників, які скаржилися на невиконання чи надмірно тривале виконання рішень національних судів та відсутність ефективних засобів правового захисту, а разом з ними усі інші заяви, які стосуються таких самих порушень, загальна кількість яких складає 12 143. Це означає, що Європейський суд не буде розглядати по суті однотипні індивідуальні скарги, а передасть їх на розгляд Комітету Міністрів Ради Європи. Більше того, Суд постановив, що у подальшому усі заяви проти України щодо невиконання судових рішень не будуть розглядатися, а переадресовуватимуться Комітету Міністрів.

Водночас Комітет Міністрів Ради Європи, який здійснює нагляд за виконанням рішень ЄСПЛ, теж фактично не має у своєму розпорядженні дієвого механізму змусити державу виконувати рішення Суду, а всі попередні рекомендації цього органу залишалися без належної реалізації. Тому наразі залишається сподіватися, що рішення Великої Палати стане сигнальним дзвінком для впровадження Україною дієвих заходів із забезпечення права громадян на звернення до Європейського суду.

---

¹ Там само.

² Там само.

4.2. Міжамериканський суд з прав людини

Ефективність будь-якої правової системи щодо захисту прав людини пов'язана в першу чергу з існуванням контрольних органів та можливістю доступу до них індивідів. У другій половині ХХ століття в трьох регіонах – Європі, Америці і Африці були створені регіональні суди із захисту прав людини. Першим був заснований Європейський суд з прав людини (почав свою роботу у 1959 р.), а потім, багато в чому використовуючи його досвід, були утворені Міжамериканський (1979 р.) і Африканський суди з прав людини (2009 р.) Творці міжамериканської і африканської контрольної системи із захисту прав людини могли використовувати досвід універсальної системи захисту прав людини (Статут ООН, Загальна декларація прав людини, Міжнародні пакти про права людини, та інші документи), а також досвід європейської системи захисту прав людини (Європейська Конвенція).

У той же час, без сумніву, можна говорити про те, що *Американська конвенція з прав людини* (далі – АКПЛ, Американська конвенція) не є простим повторенням універсальних норм щодо захисту прав людини на регіональному рівні, оскільки в ній міститься багато нововведень, а її розробка супроводжувалася складними реаліями американського континенту. У міжамериканській системі, крім цього, вже була прийнята Американська Декларація прав і обов'язків людини 1948 р. Всі три регіональні конвенції містять в своїх преамбулах посилання на Загальну декларацію прав людини, і можна говорити про те, що Загальна декларація стала джерелом натхнення для інших документів щодо захисту прав людини, як на універсальному, так і на регіональному рівні. Маючи спільний об'єкт діяльності – захист прав людини, багато в чому схожу організаційну структуру і процедуру розгляду індивідуальних скарг, регіональні суди мають певні особливості, які обумовлюються історичними, політичними, економічними, культурними та іншими обставинами, властивими відповідного регіону.

Цей підрозділ посібника присвячено аналізу організаційної структури та порядку діяльності *Міжамериканського суду з прав людини* (далі – Міжамериканський суд, МАСПЛ), інституту, що мало досліджений у вітчизняній доктрині міжнародного права, у тому числі у порівнянні деяких питань його організаційної структури та порядку функціонування з Європейським судом з прав людини і Африканським судом з прав людини і народів.

Міжамериканський суд з прав людини є ключовим елементом

регіональної міжамериканської системи захисту прав людини, що має давню історію, яка почалася, як і в Європі, після Другої світової війни. Однак в силу економічних, політичних, культурних та інших особливостей, властивих країнам Південної та Латинської Америки, міжамериканська система спочатку створювалася на іншому фундаменті, йшла своїм шляхом, накопичила унікальний досвід, який може бути використаний іншими регіональними системами. Як відзначав колишній Президент Міжамериканського суду Т. Бургенталь, «політичні та економічні реалії Америки, де тривалий час зберігаються недемократичні режими і повсюдна бідність, роблять забезпечення прав людини в цьому регіоні більш важким, ніж у Західній Європі»¹. Іншою особливістю міжамериканської системи є характер порушень. Як зазначає Дж. М. Паскуалуччі, «<...> європейська система захисту прав людини мала справу, головним чином, з окремими випадками порушень прав людини, що стосуються гарантій в разі арешту і справедливого правосуддя. Навпаки, протягом багатьох років основні справи в рамках міжамериканської системи стосувалися насильницьких зникнень і позасудових страт, пов'язаних з навмисною політикою урядів»².

30 квітня 1948 р на IX Міжамериканській конференції в м. Богота (Колумбія) на базі існуючого з 1889 р. Панамериканського союзу була створена Організація американських держав, прийнято її Статут, а також Американська декларація прав і обов'язків людини, яка не є юридично обов'язковим документом. У 1959 р. на V Консультативній нараді міністрів закордонних справ у м. Сантьяго (Чилі) було прийнято рішення про створення Міжамериканської комісії з прав людини (далі – МАКПЛ). У 1967 році Комісія отримала міцну юридичну основу для своєї діяльності, коли поправками до Статуту Організації американських держав від 30 квітня 1948 року («протокол Буенос-Айрес») була віднесена до головних органів ОАД (ст. 53, 106). 22 листопада 1969 р. на Спеціальній конференції з прав людини у м. Сан-Хосе (Коста-Ріка) був прийнятий текст Американської конвенції про права людини, яка заснувала МАСПЛ. Американська конвенція набула чинності 18 липня 1978 р., а 3 вересня 1979 р. почав роботу і Суд.

Правовою основою діяльності Комісії, крім ст. 106 Статуту Організації американських держав, є гл. VII АКПЛ (ст. 33-51), де визначаються організація, функції, компетенція і процедура МАКПЛ.

¹ Buergenthal T. The American and European Conventions on Human Rights: Similarities and Differences. *American University Law Review*. 1980-1981. Vol. 30. P. 156.

² Pasqualucci J. M. *The Practice and Procedure of the Inter-American Court of Human Rights*. Cambridge, 2003. P. 4-5.

Крім того, діяльність МАКПЛ регламентується затвердженням у жовтні 1979 р. Резолюцією Генеральної асамблеї (далі – ГА) ОАД № 447 Статутом, а також прийнятими самою Комісією Правилами-процедурами. У ст. 1 Правил-процедур МАКПЛ має назву автономний орган ОАД, головною функцією якого є «просувати дотримання і захист прав людини і служити консультативним органом Організації в цій області». Комісія складається з семи незалежних членів, що діють в особистій якості, які обираються на чотири роки ГА ОАД з числа осіб, які характеризуються високими моральними якостями і мають визнану компетенцію в області прав людини. Міжамериканська комісія з прав людини є сесійним органом. Штаб-квартира МАКПЛ розташована у Вашингтоні.

Правовою основою діяльності Суду є гл. VIII Американської конвенції, в якій визначаються організація (ст. 52-60), юрисдикція та функції (ст. 61-65), а також процедура (ст. 66-69) Суду. Наступним за значимістю документом, який регламентує склад і структуру Суду, вибори суддів, їх права, обов'язки, відповідальність і привілеї, деякі процедурні питання, є Статут Суду. Згідно зі ст. 60 АКПЛ Статут готується Судом і затверджується ГА ОАД. Статут Суду був затверджений резолюцією 448 (IX-0/79) в 1979 р., набув чинності 1 січня 1980 року і з тих пір не змінювався¹. Відповідно до ст. 25 цього документа, Суд сам приймає власні Правила-процедури, якими визначаються всі інші питання діяльності Суду, не врегульовані АКПЛ або Статутом.

Як і Комісія, Суд активно користується «безцінним привілеєм»² регулювати власну діяльність, відображаючи в Правилах-процедурах ті важливі зміни, які відбуваються в його практиці, наприклад щодо еволюції процедурної ролі жертв порушень прав людини та їх представників, своїх взаємин з МАКПЛ або участі суддів *ad hoc*. Нині діють вже п'яті за рахунком Правила-процедури, затверджені в листопаді 2009 р. на 85-й сесії Суду, які набули чинності з 1 січня 2010 р. Перші Правила-процедури були прийняті Судом у 1980 р., другі – у 1991 р., треті – у 1996 р., четверті – у 2000 р. (зі змінами 2003 і 2009 рр.). З урахуванням збільшеного числа звернень і ключової ролі МАКПЛ, з тим щоб підвищити ефективність МАКПЛ, у 2009 р. були прийняті нові Правила-процедури, змінені і доповнені в 2011 та 2013 рр.

---

¹ Statute of the Inter-American Court of Human Rights, Adopted by the General Assembly of the OAS at Its Ninth Regular Session, Held in La Paz Bolivia, October 1979 (Resolution No. 448) // Basic Documents. P. 179-190.

² Burgorgue-Larsen L., Ubeda de T. A. The Inter-American Court of Human Rights. Case Law and Commentary. Oxford, 2011. P. 29.

Склад та функції Суду. Суд складається з семи суддів з числа осіб, які мають найвищі моральні якості, мають визнану компетенцію в області прав людини і кваліфікацію, необхідну для призначення на вищі судові посади країни їх громадянства (ст. 52 АКПЛ). Діють судді в особистій якості, їх число постійно, обираються вони строком на *шість років* з правом одноразового переобрання ГА ОАД таємним голосуванням більшістю голосів. Голосувати мають право тільки представники держав-учасниць АКПЛ, при цьому не обов'язково визнання ними юрисдикції Суду з вирішення спорів. Кандидати (не більше трьох) висуваються державами-учасницями АКПЛ, при цьому громадянином від держави, яка висуває, може бути тільки один кандидат, головне, щоб усі кандидати були громадянами держав-членів ОАД. Таким чином, суддею може стати громадянин держави-члена ОАД, що не бере участі в АКПЛ. Наприклад, з 1979 по 1991 рр. суддею був громадянин США Т. Бургенталь, висунутий Коста-Рікою.

Кворум для прийняття рішень становить п'ять суддів (ст. 56 АКПЛ). Рішення приймаються більшістю голосів від присутніх суддів (ст. 23 Статуту Суду). У практиці Суду вельми революційно вирішено питання про можливість участі в розгляді судді від держави, яке є стороною у справі. В ст. 55 АКПЛ передбачається: якщо суддя має національність держави, що є стороною у справі, він зберігає своє право розглядати справу. Більш того, якщо в складі Суду немає судді, який має громадянство держави-учасниці у справі, така держава може призначити суддю *ad hoc*. Держави активно користувалися цими правами, поки Суд на вимогу Аргентини (за активної участі комісії і ще 6 держав і 23 неурядових організацій) не ухвалив консультативний висновок № 20, яким обмежив право держави, що не має в складі Суду свого громадянина, призначити суддю *ad hoc* тільки на ті справи, в яких розглядаються міждержавні скарги (ст. 45 АКПЛ), не вирішивши використати це право при розгляді індивідуальних скарг (ст. 44 АКПЛ). Суд прийшов до висновку, що суддя, який має громадянство держави-відповідача, не може брати участь в розгляді індивідуальних скарг¹. Відповідні норми були негайно включені в нові Правила-процедури Суду 2009 року (ст. 19 і 20).

Суд працює постійно, на сесійній основі. Місцем перебування Суду відповідно до Статуту є м. Сан-Хосе (Коста-Ріка). Однак за рішенням більшості суддів він може брати участь у засіданнях в будь-якій державі-

---

¹ Article 55 of the American Convention on Human Rights. Advisory Opinion OC-20 of September 29, 2009 (п. 1, 2 резюлятивної частини).

учасниці ОАД за її згоди¹. Очевидно, що загальна тривалість роботи в середньому два місяці на рік не сприяє зміцненню ролі Суду в міжамериканській системі і підвищенню ефективності виконання ним свого мандата. Іншою перешкодою цьому є вельми скромний бюджет Суду, приблизно 2 млн дол². Незважаючи на деяке щорічне зростання, бюджет Суду забезпечує лише приблизно половину існуючих потреб Суду, решта фінансуються за рахунок нерегулярних добровільних внесків держав, неурядових організацій та інститутів.

Питання про збільшення обсягів фінансування регулярно ставиться на обговорення в політичних органах ОАД, але фактично залишається на рівні внутрішньої дискусії МАКПЛ³. Разом з тим експерти попереджають: неможливість підвищити регулярний бюджет органів системи захисту прав людини до мінімального щорічного рівня в розмірі 10 млн дол. загрожує подальшому регресу в області просування і захисту прав людини, більш того, вже досягнуті результати можуть бути втрачені. На сьогоднішній день МАСПЛ справляється з фінансовими проблемами у тому числі за рахунок зовнішніх коштів фінансування, обсяг яких гарантувати дуже складно, що ставить під сумнів об'єктивність Суду.

Однак відсутність належної підтримки Суду з боку ОАД має прояв не тільки у вигляді недостатнього фінансування, а й в інших областях, зокрема в галузі контролю за виконанням рішень Суду⁴. Відповідно до ст. 68 Американської конвенції з прав людини рішення Міжамериканського суду з прав людини, коли він присуджує виплату компенсації, можуть бути здійснені відповідно до національних процедур, що регулюють виконання рішень судів, винесених проти органів державної влади. Цей суд також уповноважений приймати конкретні постанови, які стосуються інших питань, крім фінансового відшкодування, як це передбачено ст. 63 Американської конвенції про права людини, даючи, таким чином, позитивні зобов'язання для влади держави. В юриспруденції цього суду є постанови, наприклад, про створення трастових фондів або про відкриття

---

¹ Наприклад, у 2006 р. Суд провів чотири регулярні (у м. Сан-Хосе) і три спеціальні (у м. Бразилія, Буенос-Айресі, Сан-Сальвадорі) сесії загальною тривалістю 55 днів. У 2011 р. Суд провів чотири регулярні (одну з них – у м. Боготі (Колумбія) і дві спеціальні сесії (у м. Панама-Сіті (Панама) та м. Бріджтауне (Барбадос)) загальною тривалістю 50 днів.

² Annual Report of the Inter-American Court of Human Rights. P. 68.

³ González F. Three Key Aspects of Strengthening the Inter-American Human Rights System. *Aportes DPLf*. 2012. № 16. P. 16.

⁴ Cavallaro J., Brewer S. E. Reevaluating Regional Human Rights Litigation in the Twenty-First Century: the Case of the Inter-American Court. *American Journal of International Law*. 2008. Vol. 102. P. 784-788.

школи, що була закрита владою¹.

Неоднозначним залишається питання щодо правової природи МАСПЛ. З одного боку, він відсутній в переліку органів ОАД (ст. 53 Статуту). У ст. 1 Статуту («Природа і правова організація») Суд має назву «автономний судовий інститут, чією метою є застосування і тлумачення» АКПЛ. З іншого боку, посилення на Статут Організації американських держав присутні у преамбулі АКПЛ, яка прийнята в рамках ОАД і учасниками якої можуть бути тільки держави-члени ОАД (хоча на відміну від участі в Раді Європи і ЄКПЛ, участь в АКПЛ не є обов'язковою умовою членства в ОАД); ГА ОАД стверджує Статут і бюджет Суду, обирає суддів (нехай лише голосами держав-учасниць АКПЛ) і накладає на них дисциплінарні стягнення (за запитом Суду); Суд надає ГА ОАД щорічний звіт; суддями можуть бути громадяни держав-учасниць ОАД; Суд може проводити засідання в будь-якій державі-члені ОАД; всі держави-члени ОАД і окремі органи ОАД можуть просити Суд надати консультативні висновки, які можуть стосуватися не тільки АКПЛ, а й інших договорів, укладених в рамках ОАД, а також сумісності внутрішнього законодавства держави-члена з міжнародними інструментами; нарешті, Суд наділений юрисдикцією як щодо *ratione materiae* АКПЛ, так і певних інших договорів, прийнятих в рамках ОАД. Все це дозволяє в цілому погодитися з висловленою в літературі думкою, що МАСПЛ «є не тільки органом Американської конвенції з прав людини, а й органом ОАД, відкритим для участі в його роботі держав, які не є учасниками Американської конвенції»².

Що стосується компетенції Суду, то у розд. 2 гл. VIII АКПЛ, який має назву «Юрисдикція і функції», чіткого визначення, розмежування та класифікації цих категорій немає. У ст. 61 мова йде про право Суду розглядати справи, передані йому Комісією або державами-учасницями. У ст. 62 встановлюється необхідність визнання державами шляхом спеціальної заяви юрисдикції Суду з усіх питань, пов'язаних з тлумаченням або застосуванням АКПЛ. Стаття 63 присвячена праву Суду встановлювати порушення прав та свобод, що захищаються Конвенцією, виносити рішення щодо застосування заходів відшкодування потерпілій стороні і вказувати заходи усунення наслідків такого порушення. Пункт 2 ст. 63 присвячений праву Суду призначати тимчасові заходи для запобігання незворотної шкоди. Статтею 64 Суд наділяється правом надавати консультативні висновки за запитом держав-членів ОАД і її

¹ *Aloeboetoe v Surinam [Judgment] IACtHR Series C № 15 [10 September 1993]*.

² Конь Г. И. Организационная структура и порядок функционирования Межамериканского Суда по правам человека : дис. ... канд. юрид. наук. М., 2011. С. 12.

органів з проблем тлумачення Конвенції та інших договорів щодо захисту прав людини в американських державах (п. 1), а також відповідності внутрішнього законодавства держав-членів ОАД зазначеним міжнародним документам (п. 2).

Стаття 67 АКПЛ наділяє суд правом тлумачити свої рішення. Крім того, в своїй практиці Суд інтерпретував ст. 65 АКПЛ так, що передбачив повноваження Суду здійснювати нагляд за виконанням державами його рішень¹. Стаття 2 Статуту («Юрисдикція») вказує: «Суд здійснює судову (adjudicatory) та консультативну (advisory) юрисдикцію: 1) судова юрисдикція регулюється положеннями статей 61, 62 і 63 Конвенції та 2) консультативна юрисдикція регулюється положеннями статті 64 Конвенції».

Іншу термінологію і класифікацію використовує Суд в своїх щорічних звітах. Наприклад, у звіті за 2011 р. в рубриці «Юрисдикція» зазначено: «Конвенція покладає на Суд функцію з розгляду суперечок (contentious) і консультативну функцію, а також він має повноваження вживати тимчасові заходи»². Дж. Кавальєро і С. Є. Брюер пишуть: «На додаток до його юрисдикції щодо спірних (contentious) справ Суд здійснює повноваження наказувати тимчасові заходи. Він може також надавати консультативні висновки»³. Л. Шавер зазначає, що, окрім юрисдикції з розгляду спорів (contentious jurisdiction), Суд має «два додаткових інструменти, необхідних для захисту і просування прав людини в (Західній) півкулі»: право видавати тимчасові заходи і консультативні висновки⁴.

Колишній Президент Суду С. Г. Рамірес в передмові до видання «Міжамериканський суд з прав людини. Практика і коментар» пише про те, що «захисна місія Міжамериканського суду здійснюється шляхом юриспруденції чотирьох типів: консультативної, з розгляду суперечок, превентивної та виконавчої»⁵. Під останніми двома маються на увазі повноваження приймати тимчасові заходи і здійснювати нагляд за виконанням рішень. Самі автори видання, застосовуючи максимально докладний поділ, помістили в нього окремі розділи, присвячені юрисдикції Суду з розгляду суперечок (contentious jurisdiction),

---

¹ Case of Baena Ricardo at al. (270 workers) v. Panama, Competence, Judgment, 28.11.2003. Para. 90.

² Annual Report of the Inter-American Court of Human Rights. 2011. P. 5.

³ Cavallaro J., Brewer S. E. Зазнач. твір. P. 780.

⁴ Shaver L. The Inter-American Human Rights System: an Effective Institution for Regional Rights Protection? *Washington University Global Studies Law Review*. 2010. Vol. 9. P. 649.

⁵ Ramirez S. G. Foreword // Burgorgue-Larsen L., Ubeda de T.A. Op. cit. P. XXI.

консультативної юрисдикції, повноважень Суду тлумачити і переглядати рішення, повноважень Суду з нагляду за виконанням рішень, праву вживати тимчасові заходи, праву визначати відшкодування, праву на *ad intra* примусове застосування АКПЛ. Звісно ж, що є усі підстави поділити юрисдикцію Суду на юрисдикцію з розгляду суперечок і на консультативну юрисдикцію. У рамки юрисдикції з розгляду суперечок цілком укладаються повноваження Суду розглядати справи, передані МАКПЛ або державою, встановлювати порушення АКПЛ, призначати відшкодування і наказувати заходи щодо усунення наслідків порушення, тлумачити власні рішення, стежити за їх виконанням.

Складніше справа складається з тимчасовими заходами (консультативною юрисдикцією). З одного боку, є аргументи розглядати їх як самостійне повноваження Суду: вони можуть запитуватися МАСПЛ навіть у випадках, коли справа ще не передана до Суду. З іншого боку, передбачається, що така справа може бути передана Суду, тобто держава, щодо якої вводяться тимчасові заходи, визнає його юрисдикцію з розгляду суперечок. Таким чином, повноваження застосовувати тимчасові заходи нерозривно пов'язані із здійсненням Судом його юрисдикції з розгляду суперечок і повинні розглядатися в її рамках.

Здійснюючи свої функції, в тому числі шляхом винесення консультативних висновків, МАСПЛ активно формує в регіоні однакову культуру прав людини, що деякими вченими кваліфікується як конституціоналізація Міжамериканського права в галузі прав людини¹. Як зазначає Дж. М. Паскуалуччі, «за допомогою своєї консультативної юрисдикції Суд зробив значний внесок в однаковість і послідовність тлумачень матеріальних і процесуальних положень Конвенції та інших договорів з прав людини. Він також дав судове підтвердження основоположним, але дискусійним концепціям права прав людини, включаючи доктрину щодо незастосування принципу взаємності в договорах про права людини, недискримінації, неправомірності застережень відносно невідчужуваних прав, демократії як основи для прав людини, універсального характеру прав людини»².

Цікава особливість дружнього врегулювання в міжамериканській системі захисту прав людини полягає і в, так званих, «заходах задоволення» (*satisfaction measures*), які обумовлені наслідками гласності

---

¹ Див, напр.: Hennebel L. The Inter-American Court of Human Rights: the Ambassador of Universalism. *Quebec Journal of International Law (Special Edition)*. 2011. P. 71-76.

² Pasqualucci J.M. *The Practice and Procedure of the Inter-American Court of Human Rights*. Cambridge, 2003. P. 80.

та доступності угод про дружнє врегулювання¹. Мова йде про те, що в міжамериканській системі захисту прав людини при обранні сторонами шляху дружнього врегулювання основним завданням держави є не «збереження власного обличчя» (що характеризує відповідну процедуру в європейській системі), а навпаки, визнання порушень та публічний характер поновлення прав людини.

Також слід відзначити, що у випадку, коли дружнє врегулювання не вдалося, а порушення з боку держави Комісією встановлено, вона видає окрему доповідь, яку направляє державі та визначає в ній свої зауваження щодо проблемної ситуації. Держава-відповідач у свою чергу може оскаржити таку доповідь у Міжамериканському суді з прав людини або ж протягом трьох місяців виправити ситуацію з порушеннями прав людини. Після сплину трьох місяців ініціатором розгляду справи в Міжамериканському суді може виступити і сама Комісія, якщо держава не реагує на її приписи. Проте, в будь-якому випадку, юрисдикція Міжамериканського суду з прав людини є факультативною, тобто справа може розглядатись в ньому лише у випадку, якщо держава зробила спеціальну заяву про визнання цієї юрисдикції відповідно до ст. 62 Конвенції².

Слід сказати і про те, що у перші роки існування МАСПЛ його діяльність не відрізнялася помітною активністю. Сьогодні експерти відзначають позитивну тенденцію, яка вказує на зростання значення МАСПЛ. Так, за період з 2004 по 2014 рр. було винесено більше 64% рішень. Завдяки рішенням МАСПЛ в державах регіону були здійснені помітні інституційні та законодавчі реформи. Зокрема, в Перу, Аргентині і Бразилії був скасований закон про амністію щодо винних в порушенні прав людини високопоставлених військових і чиновників, а в Чилі був змінений закон про свободу вираження поглядів.

Найбільш показовим критерієм ефективності можна вважати виконання державами рішень МАСПЛ. Для контролю за цим процесом МАСПЛ здійснює моніторинг, який зазвичай починається не раніше ніж через кілька років після винесення рішення. Основний набір заходів, що здійснюються в ході моніторингу, зводиться до запиту інформації від держав про заходи, вжиті урядами для приведення у виконання судових

---

¹ Бурма С. К. Дружнє врегулювання в практиці органів міжамериканської системи захисту прав людини. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2015. №3. С. 173.

² Левенець А. В. Особливості міжамериканської системи захисту прав людини. *Правовий вимір конституційної та кримінальної юрисдикції в Україні та світі: 3-й юр. читання : матеріали ювілейної всеукр. дистанційн. наук. конф. (м. Одеса, 10 квіт. 2020 р.)*. Одеса, 2020. С. 92.

рішень, а також до отримання відповідної інформації від МАКПЛ і постраждалих (їх представників). Все, що може зробити МАСПЛ, – підготувати для держави рекомендації з виконання рішення або при необхідності провести моніторингові слухання. Якщо має місце систематичне невиконання постанов суду (як у випадку з Венесуелою), тоді МАСПЛ може передати це питання на розгляд Генеральній асамблеї ОАД. Незважаючи на те, що невиконання рішень МАСПЛ є, за думкою экс-голови МАСПЛ, судді А. А. Кансадо Тріндаде, «додатковим порушенням Американської конвенції з прав людини»¹, в практиці ОАД не передбачено ніяких механізмів, призначених для примусу держав виконувати рішення Суду. Навіть обговорення цієї проблеми на Генеральній асамблеї ОАД, після відповідного повідомлення від МАСПЛ, найчастіше виявляється недостатньо розгорнутим, оскільки учасники вважають за краще уникати обговорення становища прав людини в країнах. Тобто в активі ОАД немає необхідних міжнародних санкцій, які могли б бути застосовані щодо держав, які не виконують рішення МАСПЛ.

Додатковою проблемою виявляється ще й той факт, що найчастіше на національному рівні теж немає прийнятних механізмів, що забезпечують виконання рішень МАСПЛ². Недотримання рішень контрольних органів становить серйозну проблему. Держави регіону повинні прийняти внутрішнє законодавство, що забезпечує виконання рішень МАКПЛ і МАСПЛ. На даний момент тільки три країни мають відповідні правові норми і закони (Перу, Коста-Ріка і Колумбія), але і вони не являють собою ідеальну модель. Для допомоги державам в цьому питанні в рамках МАСПЛ існує механізм консультативних висновків: будь-яка держава-член ОАД, навіть якщо вона не є учасницею Американської конвенції з прав людини, має право запитати висновок суду про інтерпретацію тих чи інших норм будь-яких міжамериканських угод в області захисту прав людини, а також про відповідність національного законодавства міжамериканським інструментам. Тим часом, цей механізм недостатньо активно використовується державами регіону, за останні 15 років було підготовлено тільки 6 консультативних висновків.

Незважаючи на те, що міжамериканська система захисту прав

---

¹ Cangado Trindade A. A. Informe: Bases para un Proyecto de Protocolo a la Convención Americana sobre Derechos Humanos, para Fortalecer Su Mecanismo de Protección. San José de Costa Rica: CIDH, 2001. URL : <http://www.corteidh.or.cr/tablas/a11694.pdf>.

² Bailliet C. M. Measuring Compliance with the Inter-American Court of Human Rights: The Ongoing Challenge of Judicial Independence in Latin America. *Nordic Journal of Human Rights*. 2013. Vol. 31, № 4. P. 479-480.

людини традиційно вважається одним з найбільш ефективних елементів ОАД, регулярно піднімається питання про її реформування. Прагнення країн блоку Боліваріанського альянсу для народів нашої Америки (АЛБА) реформувати МАСПЛ викликано цілком виправданим невдоволенням позицією США: Вашингтон не ратифікував жодної регіональної угоди в області захисту прав людини. Досягнення універсальності МАСПЛ, таким чином, являє собою одну з ключових проблем. Однак американський професор С. А. Кантон справедливо вказує на те, що для Генерального секретаріату ОАД досягнення універсальності в дійсності не було пріоритетом¹, залишаючись лише на рівні постійної риторики. Незважаючи на те, що у 2013 р. були внесені поправки до Правил-процедур МАКПЛ, а у 2009 р. оновлені Правила-процедури МАСПЛ, складно говорити про ефективну реформу МАСПЛ. Такий підхід є недостатнім і, скоріше, має на меті догодити країнам-членам, ніж домогтися реальних змін.

Таким чином, можна зробити висновок, що на відміну від європейської системи захисту прав людини, міжамериканська система захисту прав людини побудована на принципово інших підходах. В європейській системі основну роль відіграє Європейський суд з прав людини, який розглядає щорічно близько тридцяти тисяч скарг, більша частина з яких індивідуальні. В інституційному механізмі міжамериканської системи важливішою структурою є не суд, а Міжамериканська комісія з прав людини, діяльність якої ґрунтується не на вирішенні справи по суті та визнанні держави винною в порушенні прав людини, а сприянні дружньому врегулюванню конфлікту та налагодженню порозуміння між заявниками та державами-відповідачами, яке має базуватись в тому числі на відшкодуванні завданих збитків та максимальному поновленні порушених прав. Ця особливість міжамериканської системи захисту прав людини відзначається багатьма фахівцями як найбільш прийнятна та ефективна в умовах правових режимів багатьох держав Південної та Латинської Америки, досвід яких свідчить, що угоди про дружнє врегулювання іноді є оптимальним шансом для реальної зміни проблемної ситуації в масштабах тієї чи іншої держави.

---

¹ Canton S. A. To Strengthen Human Rights, Change the OAS (Not the Commission). *Human Rights Brief*. 2013. Vol. 20, № 2. P. 7.

4.3. Африканський суд з прав людини і народів

Спираючись на досвід Європейського та Американського континенту у створенні регіональних судів, Африка у 1998 році також створила свій власний наднаціональний суд з прав людини регіонального масштабу, який повноцінно почав працювати на континенті вже у ХХІ ст. *Африканський суд з прав людини і народів* (далі – АСПЛН) створений згідно з Протоколом до Африканської хартії прав людини і народів (далі – Хартія) щодо створення Африканського суду з прав людини і народів 1998 р. (набув чинності у 2004 р.). Як і у випадку з МАСПЛ, Африканський суд з прав людини і народів за загальним правилом уповноважений виносити обов'язкові рішення щодо заяв, які передаються йому державами або незалежною Африканською комісією з прав людини і народів, в тому числі про виплату «справедливої компенсації або призначення відшкодування» постраждалій стороні (ст. 27 Протоколу 1998 р.). Водночас африканські держави за допомогою спеціальної декларації можуть визнати право своїх громадян і неурядових організацій безпосередньо подавати скарги в Африканський суд з прав людини і народів.

Питання діяльності Африканського суду з прав людини і народів вивчалися як африканськими вченими, так і науковцями з інших країн світу в межах компаративістських досліджень (Д. Абебе, Ф. Вілжоен, К. Куашига, С. Логан, К. Макілі-Алієв, Ш. П. Нгатеїо Аконі, Д. Сіраба, Н.Дж. Удомбана та ін.). Предметом особливо активної дискусії в останні роки стала перспектива реформування Суду та надання йому повноважень щодо розгляду кримінальних справ (Ф. Агву, Д. Дея, Т. Далі, М. дю Плессі). В українській юридичній науці серед праць, які прямо чи опосередковано стосувалися АСПЛН, варто виділити роботи О. Роговика, присвячені аналізу історії розвитку африканського механізму захисту прав людини, особливостям африканського розуміння прав людини, захисту прав окремих категорій осіб на африканському континенті¹. Для опанування цього питання доцільно звернутися до статті В. Завгородньої «Роль Африканського суду із прав людини та народів у

---

¹ Роговик О. Дискусія між універсалізмом та партикуляризмом (регіоналізмом) у сучасному міжнародному праві у контексті формування африканської системи захисту прав людини. *Європейські перспективи*. 2014. № 5. С. 100-106.; Роговик О. До питання про африканський підхід до прав людини. *Наше право*. 2014. № 9. С. 182-187.; Роговик О. Права дітей та африканська система захисту прав людини. *Молодий вчений*. 2015. № 7 (2). С. 20-26.; Роговик О. Історія розвитку африканської системи захисту прав людини в 1979–2002 рр. *Право і суспільство*. 2015. № 3 (3). С. 44-50.

захисті прав людини на африканському континенті» (2018)¹.

Африканський суд із захисту прав людини дуже тісно пов'язаний з історією прийняття Африканської хартії з прав людини і народів, так як відомо, що в ході розробки Хартії було запропоновано також створити разом з нею судовий орган з метою захисту прав, закріплених у Хартії. Вперше ідея створення регіональної Африканської судової системи була висунута у 1961 р. на конгресі африканських юристів, організованому Міжнародною комісією юристів в м. Лагос (Нігерія). Конгрес, що отримав назву «Верховенство права», закликав лідерів колоніальних держав і незалежні Африканські держави «вивчити можливість розробки Африканської конвенції з прав людини, включаючи створення відповідного суду за подобою Європейського суду з прав людини, що володіє повноваженням приймати і розглядати скарги від осіб, які перебувають під юрисдикцією держав-учасниць»². В результаті даного конгресу була прийнята декларація під назвою «Закон Лагос», яка зіграє важливу роль в наступних конференціях.

Ініціатива створити такий суд на початку не отримала підтримку з боку глав держав і урядів Організації Африканської Єдності (далі – ОАЄ) – попередницею Африканського Союзу. Відмова створити подібну конвенцію в той момент африканські лідери аргументували, перш за все, невідповідністю західних культур і стандартів африканським реаліям³. Вони вважали за краще спиратися на повагу африканських правових традицій, які віддають перевагу політичному врегулюванню конфліктів, ніж судовому. На їхню думку, африканська правова культура багато в чому відрізняється від міжнародного права, яке ближче відноситься до європейської правової культури. Більш того, будь-яка згадка про наддержавні судові органи в той період розглядалася як загроза суверенітету африканських країн, які не так давно отримали незалежність. Такому питанню як захист прав людини приділялося вкрай мало уваги. Справа здобуття свободи і незалежності сама по собі вже розглядалася в якості боротьби за права людини. Також однією з турбот африканських лідерів у той час було припинення расової дискримінації і апартеїду, скорочення розриву в економічному розвитку між їх країнами і західними країнами.

Кілька років по тому, 5-9 січня 1967 року в Дакарі (Сенегал) було

---

¹ Завгородня В. М. Роль Африканського суду із прав людини та народів у захисті прав людини на африканському континенті. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 3. С. 317-319.

² Keba Mbaye, *Les droits de l'homme en Afrique*, Paris, Pedone, 1992. P. 160

³ Laurent Bado, «La crise de la démocratie occidentale en Afrique noire», *Revue juridique et politique*, janvier-avril 1999. P. 28.

організовано ще один конгрес африканських юристів, на якому вперше зібралися франкомовні африканські юристи. Конгрес розглянув конкретно питання, що стосуються невід'ємності прав людини, право на працю, свободу асоціації, захисту прав людини проти адміністративного свавілля. В результаті цієї конференції було відновлено пропозицію Лагоського конгресу про створення регіональної системи захисту прав людини. Однак цього разу мова йшла про створення не суду, а Міжафриканської комісії з прав людини з консультативним статусом і правом давати рекомендації.

Комісія з прав людини Організації Об'єднаних Націй, в свою чергу, зіграла певну роль в спробах створення регіональної комісії з питань захисту прав людини в Африці. Серед цих спроб слід виділити створення у 1967 р. спеціальної групи для вивчення питання, пов'язаного з установою Африканської комісії із захисту прав людини, організацію семінарів з прав людини в країнах Африки. У 1969 році чергова серія конференцій була організована в Каїрі (Єгипет) з 2 по 15 вересня. Учасники конференції одногосно підтримали створення Африканської комісії з прав людини з наступними функціями: «а) освіта та інформація, б) дослідження, в) консультативні послуги, г) організація системи освіти і присудження стипендій»¹.

На початку 70-х років міжнародна комісія юристів мобілізує африканських лідерів навколо проєкту Африканської хартії прав людини. Після тривалого періоду дискусій, переговорів та консенсусу, особливо з огляду на, що багато африканських держав з підозрою ставилися до ідеї створення саме суду, а також були проти будь-яких втручань в їх внутрішні справи, прагнучи зберегти набуті незалежності, на основі резолюції Асамблей глав держав і урядів ОАЄ було прийнято рішення щодо розробки Африканської конвенції (хартії) з прав людини.

У зв'язку з цим історичним рішенням була організована знову в Дакарі (Сенегал) з 18 листопада по 8 грудня 1979 р. сесія незалежних африканських експертів для розробки проєкту конвенції (хартії) про права людини. Експерти розробили текст, який мав бути основою для майбутньої зустрічі урядових делегатів, які зібралися в Банжулі (Гамбія) з 9 по 15 червня 1980 р. У результаті напруженої десятиденної роботи експерти виробили текст, що складався з преамбули та 65 статей, що відображали політичну та ідеологічну реальність держав-членів ОАЄ, а також історичні традиції африканських народів.

¹ Нгатею Акони Шани Павел. Африканский суд по правам человека и народов: история и современность. *Научные ведомости БелГУ. Серия: Философия. Социология. Право.* 2016. №24 (245). С. 106.

Учасники Банжувльської сесії зіткнулися з розбіжностями з боку представників деяких держав з приводу певних пунктів проекту Африканської хартії. Наприклад, Лівійська делегація оскаржила необхідність Африканського інструменту в області прав людини на тій підставі, що «священний Коран вже адекватно забезпечує захист прав людини і народів». Внаслідок цього, прийняття Хартії було під загрозою. Президенту Гамбії довелося сильно вплинути, щоб врятувати процес розробки Хартії, який страждав від жорстокої опозиції експертів з деяких держав.

З огляду на недостатні результати першої сесії делегатів урядів, Рада міністрів ОАЄ була змушена прийняти резолюцію, в якій пропонувалося завершити розгляд проекту Африканської хартії на другій сесії, яка повинна була відбутися з 7 по 21 січня 1981 р. Друга сесія виявилася успішною, так як всі учасники змогли знайти спільну мову щодо текстів майбутньої Африканської Хартії. У зв'язку з цим Генеральний секретар ОАЄ скликав нову конференцію в червні 1981 р. на сесію Асамблеї глав держав і урядів ОАЄ в Кенії, щоб представити хартію на розгляд.

У Кенії сесія проходила в сприятливій обстановці, і вона завершилася тим, що було схвалено остаточний текст Хартії з 68 статтями, а також преамбулу. В результаті Кенійської сесії 28 червня 1981 р. без обговорення була прийнята Африканська хартія прав людини і народів, яка набула чинності 21 жовтня 1986 р. Ця дата була оголошена «Африканським днем з прав людини». Незважаючи на те, що офіційно Африканська хартія прав людини і народів була прийнята в Кенії, проте, через активну участь президента Гамбії у процесі переговорів, делегати пропонували назвати її в честь столиці Гамбії. Звідси хартія отримала назву «Банжувльська хартія».

Становлення Африканського суду продовжується на початку 90-х років. В рамках ОАЄ тема про захист прав людини придбала загальне визнання і стала часто звучати у порівнянні з темою про захист суверенітету. Єдиним механізмом, створеним відповідно до Хартії з метою спостереження за виконанням державами-учасницями своїх зобов'язань в галузі захисту прав людини, є Африканська комісія з прав людини і народів.

На відміну від європейської і міжамериканської конвенцій з прав людини, Африканська хартія не передбачала створення суду. Глави африканських держав більше віддали перевагу судовій владі з обмеженою юрисдикцією. Отже, суд був замінений комісією, основними офіційними завданнями котрої, окрім виконання інших функцій, які можуть бути призначені Конференцією глав держав і урядів Африканського Союзу,

стали захист прав людини і народів, заохочення цих прав і тлумачення Африканської Хартії прав людини і народів. Комісія була створена незадовго після вступу в силу Хартії. Вона почала свою роботу 2 листопада 1987 р. – дата її першої сесії.

За час свого існування Африканська комісія з прав людини і народів зіграла дуже важливу роль у заохоченні, тлумаченні та захисту прав, закріплених у Хартії. Наприклад, Комісія зробила величезний внесок в утвердження прав корінних народів в Африці, за її активної участі було прийнято Протокол про права жінок.

Однак, незважаючи на всі її зусилля щодо захисту прав людини в Африці, рішення Африканської комісії носять виключно рекомендаційний характер і для африканських держав ніякої юридичної сили не мають. Більш того, кажучи про Африканську комісію з прав людини і народів, Еллен Джонсон-Серліф – колишній президент Ліберії і лауреат Нобелівської премії миру, в свій час казала: «Вона не працює. Я не знаю жодного випадку останнім часом на нашому континенті, пов'язаного з будь-якою з основних проблем в галузі прав людини, які вона вирішила»¹. Дана думка щодо Африканської комісії добре описує загальні думки африканських юристів і експертів того часу щодо її неефективності. Більшість авторів вважають, що відсутність обов'язкової сили в рішеннях Африканської комісії з прав людини і народів, продовження тенденцій масових і систематичних порушень прав людини на Африканському континенті і хронічна безкарність винних у скоєнні цих злочинів стали основними рушійними силами для прийняття рішень про створення більш ефективних механізмів захисту в особі Африканського Суду. Однак щодо створення Суду присутні і інші позиції. Так, наприклад, за думкою Джини Беккер – авторки статті «Африканський суд з прав людини і народів: охороняючи інтереси Африканських держав», «створення Африканського суду, не слід пов'язувати з неефективністю діяльності Африканської комісії з прав людини і народів. Швидше, в обставинах, що склалися, будучи зацікавленими в західній допомозі для розвитку економіки, надання якої було обумовлено положенням в сфері прав людини, африканські держави зважилися на створення Суду»².

Таким чином, після декількох років переговорів, вищий орган Організації Африканської Єдності в особі Конференції глав держав і

---

¹ Henry J. Steiner et Philip Alston, *Human rights in context. Law, Politics, Morals*, Oxford, Clarendon, 2007. P. 704.

² Bekker G. *The African Court on human and peoples' rights: Safeguarding the interest of African states. J. of African law*. Cambridge, 2007. Vol. 51, № 4. P. 151-172.

урядів 15 червня 1994 р. в Тунісі ухвалив резолюцію АНГ / Res. 230 (XXX), в якій закликав генерального секретаря ОАЄ скликати нараду урядових експертів з метою розгляду способів підвищення ефективності Африканської комісії, в тому числі шляхом створення Африканського суду з прав людини і народів. Відповідно до вищезгаданої резолюції, з 6 по 12 вересня 1995 року Генеральний секретар скликав нараду урядових експертів в Кейптауні (Південна Африка). За підсумками даної зустрічі, експерти з правових питань прийняли проєкт протоколу до Африканської Хартії прав людини і народів про заснування Африканського Суду.

На прохання Ради Міністрів країн-учасниць ОАЄ були проведені ще дві наради урядових експертів в м. Нуакшот (Мавританія) з 11 по 14 квітня 1997 року та в м. Хараре (Зімбабве) з 26 по 30 травня 1997 р. Результатом цих нарад стало прийняття Радою Міністрів на зустрічі, що відбулася в Аддис-Абебі з 8 по 11 грудня 1997 року, рекомендації, в якій містився наступний текст: «Нарада прийняла до відома роботу експертів з правових питань та Африканської комісії ... і заявляє, що вона повністю задоволена проєктом протоколу таким як він сформульований в даний момент. Таким чином, одноголосно рекомендує прийняти проєкт протоколу на конференції міністрів юстиції і генеральних прокурорів».

12 грудня 1997 року міністрами юстиції була проведена конференція, де знову було розглянуто проєкт протоколу про створення Африканського суду. Конференція остаточно прийняла проєкт протоколу, і рекомендувала його також Раді міністрів і Конференції глав держав і урядів ОАЄ для розгляду і прийняття. Таким чином, на своїй 34-й сесії, що пройшла з 8 по 10 червня 1998 року, Конференція глав держав і урядів ОАЄ офіційно схвалила рекомендацію Ради Міністрів. У тій же сесії було відкрито для підписання новий Протокол до Африканської хартії про створення Африканського суду з прав і народів. Із присутніх країн на цій сесії 30 держав-членів ОАЄ підписали Протокол про заснування Африканського Суду, який набув чинності через 6 років після його прийняття, 25 січня 2004 року, після закінчення тридцяти днів з дня здачі на зберігання п'ятнадцяти документів про ратифікацію або приєднання. Станом на 2020 рік Протокол ратифікували 30 африканських держав: Алжир, Бенін, Буркіна-Фасо, Бурунді, Камерун, Чад, Кот-Д'Івуар, Коморські острови, Республіка Конго, Габон, Гамбія, Гана, Кенія, Лівія, Лесото, Малі, Малаві, Мозамбік, Мавританія, Маврикій, Нігерія, Нігер, Руанда, Арабська Демократична Республіка Сахари, ПАР, Сенегал, Танзанія, Того, Туніс та Уганда. З них лише дев'ять держав зробили спеціальну декларацію про визнання юрисдикції Суду.

Важливо відзначити, що порівняно з Європейським і

Міжамериканський судами із захисту прав людини, компетенція Африканського Суду базується на принципі згоди сторін, тому крім ратифікації Протоколу, державам пропонують також зробити заяву, що дозволяє фізичним особам і неурядовим організаціям безпосередньо звертатися в Африканський суд з прав людини і народів для захисту їх прав. Ще цікаво відзначити, що через рік після набуття чинності вищевказаного протоколу і до повного функціонування Африканського Суду з прав людини і народів, майбутнє цього судового органу було досить невизначеним. Справа в тому, що на основі ще одного Протоколу, прийнятого у 2008 році в Шарм-ель-Шейху Конференцією глав держав і урядів, АС прийняла рішення об'єднати Африканський суд з судом правосуддя Африканського Союзу в єдиній юрисдикції під назвою «Африканський Суд правосуддя і прав людини». Основною причиною злиття стало брак фінансових ресурсів у Африканському Союзі для фінансування роботи двох різних судових інстанцій. Даний Протокол повинен був замінити Протокол до Африканської хартії прав людини і народів про заснування Африканського суду з прав людини і народів (прийнятий 10 січня 1998 року та набув чинності 25 січня 2004 року) і Протокол про Суд Африканського Союзу (прийнятий 1 липня 2003 року і набув чинності 25 листопада 2005 року). Відповідно до нього, об'єднаний суд повинен складатися з двох секцій: Секція з прав людини і Секція із загальних справ. В кінцевому рахунку, цей Протокол так і не вступив в силу, оскільки не отримав мінімальну кількість числа ратифікації державами-членами АС. Станом на 18 червня 2020 року лише вісім країн ратифікували Протокол про статут Африканського суду правосуддя і прав людини із 15, необхідних для набуття ним чинності¹.

На відміну від Європейського та Міжамериканського судів, які забезпечують захист прав, що містяться тільки в їх правових інструментах, Африканський суд з прав людини і народів має більш широку юрисдикцію, оскільки поширюється не тільки на порушення прав людини відповідно до положень Африканської хартії, а також на підставі будь-яких інших документів в області прав людини, ратифікованих відповідними державами. Суд має юрисдикцію щодо всіх справ і суперечок, представлених йому щодо тлумачення і застосування Африканської хартії прав людини і народів, протоколу та інших відповідних документів про права людини, ратифікованих країною.

Склад Суду. Суд складається з одинадцяти суддів, які є громадянами

---

¹ Protocole portant statut de la cour Africaine de justice et des droits de l'homme. URL : https://web.archive.org/web/20171202102843/https://au.int/sites/default/files/treaties/7792-sl-protocol_on_the_statute_of_the_african_court_of_justice_and_human_rights.pdf.

держав-членів Африканського Союзу. Судді, що діють, представляють лише самих себе. Судді Африканського суду з прав людини і народів обираються строком на шість років і можуть бути переобрані тільки один раз. Лише голова АСПЛН обіймає посаду на постійній основі. Інші 10 суддів працюють за сумісництвом. Голова і заступник голови обираються на дворічний період. Розташований АСПЛН в Аруші (Танзанія).

Суд має канцелярію, яка складається з головного секретаря, заступника секретаря та інших посадових осіб, які необхідні Суду для ефективного виконання своїх функцій. У порівнянні з Європейським судом із захисту прав людини, Африканський суд має унікальну структуру, оскільки він не поділяється на секції. Це означає що, його рішення приймаються більшістю голосів, вони остаточні і оскарженню не підлягають.

Уперше засідання Суду пройшли з 2 по 5 липня 2006 року. Після багатьох рішень про відмову в прийнятті до розгляду скарги у зв'язку з тим, що в Протоколі не передбачене пряме звернення фізичних осіб і неурядових організації в Суд без спеціальної декларації держав-учасниць про визнання юрисдикції Суду, своє перше рішення по суті справи Африканський Суд виніс 14 червня 2013 року.

Компетенція АСПЛН поширюється лише на держави, які ратифікували Протокол про його створення. Суд може розглядати справи та спори щодо тлумачення та застосування Банжувльської хартії, Протоколу та будь-якого іншого договору про права людини, затвердженого відповідною державою.

АСПЛН надає консультативні висновки на запит будь-якої держави-члена Африканського Союзу, самого Союзу або його органів, будь-якої африканської організації, визнаної Африканським Союзом. Консультативний висновок може бути наданий із будь-якого питання, що перебуває в межах юрисдикції АСПЛН, за умови, що предмет висновку не пов'язаний із питанням, яке розглядає Африканська комісія із прав людини і народів. АСПЛН повинен аргументувати положення, зазначені в консультативному висновку, а кожен суддя має право висловити окрему думку. АСПЛН також має повноваження щодо тлумачення і перегляду власних рішень, інтерпретації положень Банжувльської хартії й інших міжнародних документів із прав людини, чинних для держав-учасниць; сприяння мирному врегулюванню спорів. Суд також може тлумачити своє власне рішення.

Часова юрисдикція АСПЛН діє з моменту, коли Протокол про створення Африканського суду із прав людини та народів набув чинності щодо певної держави, крім випадків продовження порушень. Порушити

справу в АСПЛН, відповідно до ст. 5 Протоколу, мають право Африканська комісія із прав людини і народів, держава, яка подала скаргу в Комісію, відповідно до процедур, передбачених Банжувльською хартією, у зв'язку з порушеннями прав людини, держава, проти якої подано скаргу в Комісію, держава, чії громадяни стали жертвами порушень прав людини, африканські міжурядові організації. Також АСПЛН може приймати скарги від неурядових організацій, які мають статус спостерігачів при Африканській комісії із прав людини і народів, та індивідів, однак лише за умови, якщо держава, на адресу якої направлена скарга, визнала таку компетенцію Суду ухваленням спеціальної декларації (ч. 6 ст. 34 Протоколу). Наразі таку декларацію ухвалили Гана, Танзанія, Малі, Малаві, Буркіна-Фасо, Кот-Д'Івуар та Бенін¹.

Індивідуальні скарги мають відповідати тим же критеріям прийнятності, які передбачені в ст. 56 Банжувльської хартії для повідомлень, що приймаються на розгляд Африканської комісії із прав людини і народів. Скарга буде прийнята за умов, якщо вона вказує на автора, навіть якщо той бажає залишитися анонімним; є сумісною з Установчим актом Африканського Союзу та Хартією; не містить зневажливих чи образливих формулювань стосовно відповідної держави чи Африканського Союзу; направлена після того, як вичерпані внутрішні засоби правового захисту, якщо такі наявні, крім випадків, коли цілком очевидно, що процедура їх використання не виправдано затягується; подана в розумні терміни після вичерпання внутрішніх засобів правового захисту; не пов'язана зі справами, які вже врегульовані державами відповідно до принципів Статуту Організації Об'єднаних Націй, Установчого акта Африканського Союзу або положень Хартії. АСПЛН також може приймати до розгляду справи, передані йому Комісією.

Процедура розгляду справ. Під час розгляду справи по суті, відповідно до затверджених правил процедури, АСПЛН заслуховує сторони, отримує письмові й усні докази, залучає експертів, за потреби проводить відповідне розслідування. Держави-учасниці Протоколу зобов'язані надавати йому в цьому необхідну допомогу. Рішення АСПЛН ухвалює більшістю голосів. У разі незгоди з рішенням кожен суддя має право на окрему думку. Рішення АСПЛН є остаточним і не підлягає оскарженню. Однак це не перешкоджає Суду переглянути власне рішення у світлі нових доказів. Відповідно до ст. 30 Протоколу, держави-учасниці зобов'язалися виконувати винесені щодо них рішення в строки, визначені АСПЛН.

---

¹ Офіційний сайт Африканського суду із прав людини та народів. URL : <https://www.african-court.org/wpafc/>.

Незважаючи на невелику кількість рішень, винесених АСПЛН за роки його існування, його діяльність істотно позитивно впливає на розвиток і заохочення дотримання прав людини в Африці, сприяє покаранню винних та підвищує відповідальність держав за становище в цій сфері¹. Серед знакових для захисту прав людини і народів в Африці можна назвати рішення АСПЛН у справі «Lohé Issa Konaté v. Burkina Faso» 2014 р., що встановило порушення права на свободу слова журналіста, який звинуватив прокурора в корупції. За обвинуваченням у дифамації журналіста було покарано тюремним ув'язненням. АСПЛН постановив, що позбавлення волі за дифамацію порушує право на свободу слова і має застосовуватися лише у винятковому випадку, наприклад, за провокування насильства чи підбурювання до інших злочинів. Суд зобов'язав Буркіна-Фасо змінити законодавство для того, щоб справи про дифамацію розглядалися як цивільні, а не кримінальні².

У червні 2014 року на саміті Африканського Союзу в Малабо (Екваторіальна Гвінея) в світлі існуючої напруженості між АС і Міжнародним кримінальним судом було знову порушено питання про реформування Африканського суду з прав людини і народів. Протокол про статус Африканського суду правосуддя і прав людини, прийнятий в 2008 році в Шарм-ель-Шейху (Єгипет), було змінено, і у зв'язку з цим, було прийнято додатковий протокол, що вносить поправки в протокол про статус Африканського суду правосуддя і прав людини.

Істотних змін зазнала організаційна структура і компетенція Суду. По-перше, його компетенція була розширена: Протокол Малабо передбачає розширення меж компетенції Африканського суду за рахунок розгляду кримінальних справ, зокрема, злочину про геноцид, про агресію, злочину проти людяності, воєнних злочинів, а також інших злочинів згідно з положенням статті 28А даного протоколу. Слід зазначити, що якщо Протокол Малабо вступить в силу і Суд буде створений, то в порівнянні з Європейським і Міжамериканським судами із захисту прав людини, він стане першим в світі регіональним судом із захисту прав людини, наділеним міжнародною кримінальною юрисдикцією.

По-друге, на відміну від попередньої реформи Суду 2008 р. в структурі майбутнього суду згідно з прийнятим Протоколом Малабо з'являється ще одна додаткова секція – секція з міжнародних

---

¹ Завгородня В. М. Зазнач. твір. С. 318-319.

² Lohé Issa Konaté v. Burkina Faso / African Court on Human and People's Rights. Judgment. June, 17, 2014. Application № 004/2013. URL: <http://en.african-court.org/images/Cases/Judgment/Judgment%20Appl.004-2013%20Lohe%20Issa%20Konate%20v%20Burkina%20Faso%20-English.pdf>.

кримінальних справ. Також можна виділити появу кабінету обвинувача у складі одного прокурора і двох заступників.

По-третє, незважаючи на те, що секція з міжнародних кримінальних справ багато в чому схожа з МКС, творці Протоколу Малабо все ж вирішили не повністю копіювати положення Римського Статуту. Таким чином, несподіванкою стало надання згідно зі статтею 46А Протоколу Малабо імунітету від судового переслідування главам Африканських урядів, а також іншим посадовим особам за вчасно виконані функції. Рішення включити дану статтю в протокол суперечить безлічі міжнародних стандартів щодо захисту прав людини, зокрема ст. 27 Римського статуту, яка передбачає неприпустимість посилення на посадове становище, ст. 4 Установчого акту Африканського Союзу, який «сприяє повазі прав людини і відмові від безкарності». Слід нагадати, що на сьогоднішній день лише дев'ять Африканських держав вже підписали даний протокол. Йдеться про такі країни як Бенін, Чад, Республіка Конго, Гана, Гвінея-Бісау, Кенія, Мавританія, Сьєрра-Леоне, Сан-Томе і Принсіпі. Протокол набуде чинності через тридцять днів після його ратифікації п'ятнадцятьма державами-членами.

Отже, АСПЛН продемонстрував низку прикладів успішного вирішення питань, пов'язаних із правами людини, створив прецеденти, що мають враховуватися африканськими державами. Питання про судову відповідальність держави за порушення прав людини вперше на африканському континенті набуло практичного змісту. Однак потенціал Суду використовується недостатньо. За дванадцять років функціонування, за даними з офіційного сайту АСПЛН¹, до нього надійшло лише 180 звернень (165 звернень індивідів, 12 – неурядових організацій, 3 – від Африканської комісії із прав людини і народів), що явно не відповідає поширеності і характеру порушень прав людини в Африці. Лише в 45 справах провадження завершено, 4 – передано в Комісію, решта справ залишаються на розгляді Суду. Суттєво знижується ефективність правозахисної діяльності АСПЛН через обмежене коло держав, які ратифікували Протокол про заснування Суду, та ще меншу кількість тих, які погодилися на юрисдикцію АСПЛН щодо скарг індивідів. Жодна держава не скористалася правом на звернення до АСПЛН, низькою в цьому аспекті є активність Африканської комісії із прав людини і народів. Отже, можна констатувати відсутність політичної волі держав до утвердження прав людини і небажання окремих африканських лідерів відповідати за власні дії.

---

¹ African Court on Human and People's Rights. URL : <http://en.african-court.org/index.php/cases/2016-10-17-16-18-21#statistical-summary>.

Питання для самоконтролю:

1. Судовий захист прав людини в Європі.
2. Європейський суд з прав людини: склад, структура, юрисдикція, процедура розгляду справ.
3. Виконання рішень Європейського суду з прав людини в Україні (справа «Бурмич та інші проти України» №№ 46852/13, 47786/13, 54125/13, рішення Великої палати 2017 р.; справа «Бочан проти України № 2» 2015 р.). Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини».
4. Контроль Комітету Міністрів Ради Європи за виконанням рішень Європейського суду з прав людини.
5. Міжамериканська система захисту прав людини.
6. Міжамериканський суд з прав людини: склад, функції, процедура розгляду справ.
7. Африканська система захисту прав людини. Субрегіональні системи захисту прав людини в Африці.
8. Африканський суд з прав людини: склад, функції, процедура розгляду справ.

СПЕЦІАЛЬНА ЛІТЕРАТУРА

Нормативно-правові акти

1. Декларація про державний суверенітет України. *Відомості Верховної Ради України*. 1990. № 31. Ст. 429.
2. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. *Офіційний вісник України*. 2008. № 93. Ст. 3103.
3. Інтерлакенська декларація від 19.02.2010. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a48.
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 р., з поправками, внесеними відповідно до положень Протоколів № 11 та № 14. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
5. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України «Про відновлення дії окремих положень Конституції України» від 21 лютого 2014 р. *Офіційний вісник України*. 2014. № 19. Ст. 583).
6. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.
7. Міжнародний пакт про соціальні, економічні і культурні права від 16 грудня 1966 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text.

8. Организация американских государств, Американская Конвенция о Правах Человека («Пакт Сан-Хосе», Коста Рика), 22 ноября 1969 г. URL: <https://www.refworld.org.ru/docid/561292294.html>.

9. Основні принципи незалежності судових органів, схвалені резолюціями 40/32 та 40/146 Генеральної Асамблеї від 29 листопада та 13 грудня 1985 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_201#Text.

10. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 17 липня 2006 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 30. Ст. 260.

11. Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору): Закон України від 7 лютого 2019 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 9. Ст. 50.

12. Про міжнародні договори України: Закон України від 29 червня 2004 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 50. Ст. 540.

13. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України від 17 липня 1997 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 40. Ст. 263.

14. Регламент Европейского Суда по правам человека: от 01.01.2016 // European Court of Human Rights. URL : https://www.echr.coe.int/Documents/Rules_Court_rus.pdf.

15. Резолюція 2858 (XXVI) Генеральної Асамблеї ООН «Права людини при здійсненні правосуддя». URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_838#Text.

16. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text.

17. Устав Организации Американских государств // Действующее международное право / Сост. Ю. М. Колосов и Э. С. Кривчикова. М., 1996. Т. 2. С. 305-336.

Підручники, навчальні посібники, наукові публікації

1. Андрейків А. Роль звичаєвих норм у практиці Європейського суду з прав людини. *Evropsky politicky apravni diskurz*. 2015. С. 49-53.

2. Андріанов К. До питання про юрисдикцію Європейського суду з прав людини. *Право України*. 2000. № 8. С. 46-47.

3. Антонович М. Конвенція про захист прав людини і основних свобод у судах Європейських держав та перспективи її застосування в Україні. *Право України*. 2000. № 8. С. 42-46.

4. Антонович М. Міжнародна система захисту прав людини: крізь призму України. *Право України*. 2007. № 3. С. 37-41.

5. Биштыга А. Европейский суд по правам человека ; науч. ред. А. Е. Вашкевич ; пер. с пол. Е. Г. Генделя. Минск : Тесей, 2000. С. 10-30.

6. Блажівська Н. Є. Виконання рішень Європейського суду з прав людини. Порівняльний аспект. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2010. № 2. С. 83-89.

7. Бурма С. К. Дружнє врегулювання в практиці органів міжамериканської системи захисту прав людини. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2015. №3. С. 168-175.

8. Буроменський М. В. Звернення до Європейського Суду з прав людини (практика Суду й особливості українського законодавства). Харків : Фоліо, 2000. 32 с.

9. Буткевич О. В. Рішення Європейського суду з прав людини в українській правозастосовній практиці. *Європейський суд з прав людини. Судова практика / за заг. ред. В.Г. Буткевича*. К.: Ред. журн. «Право України», 2011. Дод. до журн. «Право України». Вип. 1. Ч. 3: Стаття 3 ЄКПЛ. Заборона катувань: у 3 ч. 2011. С. 5-28.

10. Вильдхабер Л. Прецедент в Европейском суде по правам человека. *Государство и право*. 2001. № 12. С. 5-17.

11. Войціховський А. В. Міжнародне право: підруч. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ 2020. 544 с.

12. Голубок С. А. Международно-правовые стандарты права на судебную защиту. *Правоведение*. 2007. № 1. С. 112-124.

13. Гольтяев А. О. Международный контроль в области прав человека и универсальный периодический обзор : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / Рос. Ун-т дружбы народов. Москва, 2011. 25 с.

14. Даниленко Г. В. Международная защита прав человека. Вводный курс : учеб. пособие. Москва : Юрист, 2000. 256 с.

15. Де Сальвиа М. Прецеденты Европейского суда по правам человека. Руководящие принципы судебной практики, относящейся к Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод. Судебная практика с 1960 по 2002 г. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. 1072 с.

16. Дідікін А. Рішення Європейського суду з прав людини у національній правовій системі. *Юрид. журн. Юстиніана*. 2009. № 1. С. 65-68.

17. Дмитренко О., Юдківська А. Взаємодія Європейського суду з прав людини та Суду Справедливості Європейських співтовариств у контексті захисту прав людини. *Адвокат*. 2006. № 3. С. 33-35.

18. Дудаш Т. І. Практика Європейського суду з прав людини: навч.-практ. посібник. Київ : Алерта, 2016. 488 с.

19. Европейский суд по правам человека. Избр. решения: в 2 т. / предисл. ред. кол. В. А. Туманов. Москва : НОРМА, 2000. Т. 1. 856 с.

20. Завгородній В. А. Правова природа рішень Європейського суду з прав людини. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*.

Сер. : Юриспруденція. 2015. № 15, том 1. С. 19-22.

21. Завгородня В. М. Роль Африканського суду із прав людини та народів у захисті прав людини на африканському континенті. *Порівняльно-аналітичне право.* 2018. № 3. С. 317-319.

22. Захист інтересів держави в Європейському суді. Рішення щодо України, винесені Європейським судом з прав людини. URL : https://minjust.gov.ua/cat_9329.

23. Захист прав людини: міжнародні та національні аспекти : монограф. / А. А. Телестакова та ін. ; за заг. ред. А. А. Телестакової. Київ : КиМУ, 2010. 202 с.

24. Збірники витягів з рішень Європейського суду з прав людини, рекомендованих для вивчення при підготовці до письмового анонімного тестування у межах іспиту для кваліфікаційного оцінювання суддів на відповідність займаній посаді (станом на січень 2018 року). URL : <http://nsj.gov.ua/ua/science/prints/890-1/>.

25. Интеграционное правосудие: сущность и перспективы : монограф. ; отв. ред. С. Ю. Кашкин. Москва : Норма, Инфра-М, 2014. 112 с.

26. Інформація щодо виконання рішень Європейського суду з прав людини у справах проти України. URL: <https://minjust.gov.ua/m/informatsiya-schodo-vikonannya-rishen-evropeyskogo-sudu-z-prav-lyudini-u-spravah-proti-ukraini>.

27. Кияниця І. Внутрішньодержавне значення джерел міжнародного публічного права. *Український часопис міжнародного права. Порівняльне правознавство.* 2001. № 1 (14). С. 19-24.

28. Козакевич О. Європейський суд з прав людини: здобутки та перспективи. *Юридична Україна.* 2003. № 4. С. 80-87.

29. Комментарий к Конвенции о защите прав человека и основных свобод и практике ее применения ; под общ. ред. д.ю.н., проф. В. А. Туманова и д.ю.н., проф. Л. М. Энтина. Москва : НОРМА, 2002. 336 с.

30. Кононенко В. П. Законність оперативно-технічних заходів в розумінні практики Європейського суду з прав людини. *Порівняльно-аналітичне право : Електронне наукове фахове видання.* Ужгород. 2013. № 4. С. 312-314.

31. Кононенко В. П., Федорченко А. В. Вимоги Європейського суду з прав людини щодо умов утримання в установах виконання покарань. *Питання боротьби зі злочинністю.* Харків : Право, 2011. №. 22. С. 132-137.

32. Кононенко В., Тимченко Л. Позиции Европейского суда по правам человека относительно проведения антитеррористических операций. *Актуальні проблеми сучасного міжнародного права : зб. наук. ст. за матер. І Харк. міжнар.-прав. читань, присвяч. пам'яті проф. М. В. Яновського і В. С. Семенова (м. Харків, 27 листоп. 2015 р.) : у 2-х ч. / редкол.: А. П. Гетьман, І. В. Яковюк, В. І. Самощенко та ін. Харків : Право, 2015. Ч. 1. С. 69-76.*

33. Конь Г. И. Организационная структура и порядок функционирования Межамериканского Суда по правам человека: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / Росс. ун-т дружбы народов. Москва, 2011. 290 с.
34. Курило В., Панталієнко П. Судовий прецедент у правовій системі України: окремі аспекти практики реалізації. *Visegrad Journal of Human Rights*. 2016. №5/1. С. 100-105.
35. Левенець А. В. Особливості міжамериканської системи захисту прав людини. *Правовий вимір конституційної та кримінальної юрисдикції в Україні та світі : 3-і юрид. читання : матер. Ювілейної всеукр. дистанційн. наук. конф. (м. Одеса, 10 квіт. 2020 р.)*. Одеса : Фенікс, 2020. С. 89-93.
36. Липачова Л. М. Реалізація конституційного права людини та громадянина на звернення за захистом своїх прав і свобод до Європейського Суду з прав людини : монограф. Дніпропетровськ : Юрид. акад. М-ва внутр. справ, 2005. 204 с.
37. Литвиненко І. Л. Міжнародно-правові механізми захисту прав людини. *Університетські наукові записки*. 2005. № 4(16). С. 271-279.
38. Лищина И. Исчерпание национальных средств защиты. Анализ применения статьи 35 Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод. *Юридична практика*. 2004. № 31 (3 авг.). С. 10.
39. Лукьянцев Г. Е. Европейские стандарты в области прав человека: теория и практика функционирования Европейской системы защиты прав человека и основных свобод. Москва : Звенья, 2000. 253 с.
40. Мазур М., Тагієв Є., Беніцький А., Кострицький В. Тлумачення та застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод Європейським судом з прав людини та судами України : навч. посібник. Луганськ : РВВ ЛДУВС, 2006. 600 с.
41. Манукян В. И. Международная защита прав человека: право, прецеденты, комментарии : науч.-практ. пособие. Киев : Истина, 2010. 480 с.
42. Манукян В. И. Страсбургское право. Европейский суд по правам человека. Право, практика, комментарий. Харьков : Право, 2017. 600 с.
43. Дженис М., Кэй Р., Брэдли Э. Европейское право в области прав человека. Практика и комментарии ; науч. ред. Н. Блинков, пер. с англ. А. Иванченков, ред. Л. Архипова. Москва : Права человека, 1997. 607 с.
44. Мармазов В. Методи динамічного тлумачення Конвенції про захист прав людини та основних свобод. *Вісник Академії правових наук України*. 2003. № 4. С. 63-72.
45. Марусин И. С. Международные судебные учреждения, стороной разбирательства в которых вправе выступать физические лица: новые тенденции развития и совершенствования их деятельности : автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.10 / Санкт-Петербург. гос. ун-т. СПб., 2008. 46 с.
46. Международное право в документах: учеб. пособие / Сост. : Н. Т. Блатова, Г. М. Мелков. 3-е изд., перераб. и доп. Москва : Междунар. отношения, 2000. 880 с.

47. Международное право : учеб. для бакалавров ; под ред. А. Н. Вылегжанина. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Издательство Юрайт, 2014. 904 с.

48. Мерлен-Демартис М. Застосування Європейської Конвенції на національному рівні на прикладі Франції. *Вісник Конституційного Суду України*. 2002. № 4. 49-51 с.

49. Міжнародне публічне право : підруч. у 3-х т. / В. Ф. Антипенко, Л. Д. Тимченко, О. В. Беглий, О. А. Радзівілл та ін. Київ : НАУ, 2012. Т. 1. 420 с.

50. Міжнародне публічне право: підручник. 2-е вид. / за ред. В. М. Репецького. К., 2012. 437 с.

51. Міжнародне публічне право : підруч. : у 2-х т. / В. В. Мицик, М. В. Буроменський, М. М. Гнатовський та ін. ; за заг. ред. В. В. Мицика. Харків : Право, 2018. Т. 2 : Основні галузі. 2018. 624 с.

52. Міжнародне публічне право : підруч. ; за заг. ред. Т. Л. Сироїд. Харків : Право, 2020. 648 с.

53. Міжнародне судочинство / К. М. Вітман та ін. ; за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. Київ : Юрид. думка, 2009. 258 с.

54. Москвич Л. М. Вплив практики Європейського суду з прав людини на судову практику національних судів. *Наукове життя*. Вип. 27, 2014. С. 327-335.

55. Мушак Н. Б. Міжнародно-правові засади захисту та забезпечення прав людини в європейських міжнародних організаціях : автореф. дис ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2012. 20 с.

56. Наливайко Л. Р., Степаненко К. В. Міжнародно-правові стандарти прав людини : навч. посібник. Дніпро : ДДУВС, 2019. 184 с.

57. Наливайко Л. Р., Степаненко К. В., Щербина Є. М. Міжнародний захист прав людини : навч. посібник. Дніпро : ДДУВС, 2020. 312 с.

58. Пастухова Л. В. Ефективність міжнародно-правових засобів забезпечення реалізації Конвенції про захист прав і основних свобод людини : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2003. 18 с.

59. Пашук Т. І. Співвідношення права на ефективний засіб юридичного захисту і на справедливий судовий розгляд (у світлі європейських стандартів). *Адвокат*. 2005. № 1. С. 35-42.

60. Права людини в контексті Загальної декларації прав людини: наукова збірка за матеріалами міжвузівської конференції (м. Бердянськ, 10 грудня 2008 року) ; за ред. В. А. Папанової, Т. К. Захарченко. Бердянськ-Донецьк : Норд-Прес, 2009. 181 с.

61. Рабінович П. М. Рішення Європейського суду з прав людини як «праволюдніні» стандарти. Європейський суд з прав людини. Матеріали

практики (1993-2003 рр.) // Праці Львів, лабораторії прав людини і громадянина НДІ держ. будівництва та місц. самоврядування АПрН України. Київ : Фенікс, 2004. С. 9-24.

62. Рабінович П., Раданович Н. Національна імплементація міжнародних договорів щодо прав людини (питання загальної теорії). *Юридична Україна*. 2003. № 4. С. 7-13.

63. Роговик О. Дискусія між універсалізмом та партикуляризмом (регіоналізмом) у сучасному міжнародному праві у контексті формування африканської системи захисту прав людини. *Європейські перспективи*. 2014. № 5. С. 100-106.

64. Роговик О. До питання про африканський підхід до прав людини. *Наше право*. 2014. № 9. С. 182-187.

65. Роговик О. Історія розвитку африканської системи захисту прав людини в 1979-2002 рр. *Право і суспільство*. 2015. № 3 (3). С. 44-50.

66. Роговик О. Права дітей та африканська система захисту прав людини. *Молодий вчений*. 2015. № 7 (2). С. 20-26.

67. Розумовський О. С. Критерії прийнятності індивідуальних заяв до Європейського суду з прав людини. *Право і безпека*. 2020. № 3 (78). С. 38-44.

68. Самович Ю. В. Международный механизм защиты прав и свобод человека: универсальный и европейский аспекты : автореф. дисс... канд. юрид. наук : 12.00.10 / Казанск. гос. ун-т им. Казань, 1999. 18 с.

69. Слабак М. М. Практика Європейського Суду з прав людини: спроба аксіологічного аналізу (за матеріалами справи Фон Ганновер проти Німеччини). *Форум права*. 2014. № 2. С. 409-415.

70. Славкина Н. Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод и национальные законодательства. *Права человека*. 2000. № 6. С. 29-34.

71. Степаненко К. В. Європейське інтеграційне правосуддя: поняття та основні форми. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 4. С. 645-648.

72. Степаненко К. В. Конвенційний механізм міжнародного захисту прав людини. *Альманах міжнародного права*. 2018. № 19. С. 105-113.

73. Степаненко К. В. Система судочинства в зарубіжних країнах та міжнародні суди : наук.-практ. рекомендації. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2010. 37 с.

74. Стрельцова О. В. Судовий прецедент та судова практика: проблема співвідношення (теоретичний аспект). *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2004. № 9. С. 91-98.

75. Теліпко В. Е. Міжнародне публічне право: навч. посібник / В. Е. Теліпко, А. С. Овчаренко. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 608 с.

76. Толстых В. Л. Курс международного права : учеб. Москва : Волтерс

Клувер, 2010. 1056 с.

77. Толстых В. Л. Международные суды и их практика: учебное пособие. Москва : Международ. отношения. 2015. 504 с.

78. Толстых В. Л. Прецедентное значение решений международных судов. *Личность, право, власть в современной России: сб. материалов 8 Всерос. науч.-практ. конф. (г. Кострома, 11 дек. 2010 г.)*. Кострома : КГУ, 2011. Т. 2. С. 169-183.

79. Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя : наук.-метод. посібник для суддів. 2-е вид. випр., доп. Київ, 2015. 208 с.

80. Фурса С. Я., Фурса Є. І. Науково-практичний коментар до Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини». Київ : Видавець С. Я. Фурса, 2007. 52 с.

81. Христова Г. О. Еволюція позитивних обов'язків держави за Конвенцією у практиці Європейського суду з прав людини. *II Міжнародний форум з практики Європейського суду з прав людини*. Львів : Галицький друкар, 2013. С. 200-218.

82. Шевчук С. Судовий захист прав людини. Практика Європейського суду з прав людини у контексті західної правової традиції. Київ : Реферат, 2006. 829 с.

83. Шевчук С. Судовий прецедент як джерело міжнародного права. *Вісн. Акад. прав. наук України*. 2007. № 1 (48). С. 42-55.

84. Шишкіна Е. Деякі аспекти правової природи рішень Європейського суду з прав людини. *Право України*. 2005. № 9. С. 102-105.

85. Шуміло І. А. Міжнародна система захисту прав людини : навч. посібник. Київ : ФОП Голембовська О.О. 168 с.

ДОДАТКИ

СТАТУТ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ (витяг)

Глава XIV Міжнародний Суд

Стаття 92.

Міжнародний Суд є головним судовим органом Організації Об'єднаних Націй. Він діє відповідно до прикладеним Статутом, який заснований на Статуті Постійної Палати Міжнародного Правосуддя і становить невід'ємну частину цього Статуту.

Стаття 93.

1. Всі Члени Організації є ipso facto учасниками Статуту Міжнародного Суду.
2. Держава, яка не є членом Організації, може стати учасницею Статуту Міжнародного Суду на умовах, які визначаються, в кожному окремому випадку, Генеральною Асамблеєю за рекомендацією Ради Безпеки.

Стаття 94.

1. Кожна держава-член зобов'язується виконати рішення Міжнародного Суду у тій справі, в якому він є стороною.
2. У разі, якщо будь-яка сторона у справі не виконає зобов'язання, покладеного на неї рішенням Суду, інша сторона може звернутися до Ради Безпеки, який може, якщо визнає це необхідним, зробити рекомендації або вирішити про вжиття заходів для приведення рішення у виконання.

Стаття 95.

Цей Статут ні в якій мірі не перешкоджає Членам Організації доручати дозвіл своїх розбіжностей іншим судам, в силу вже існуючих угод або таких, які можуть бути укладені в майбутньому.

Стаття 96.

1. Генеральна Асамблея або Рада Безпеки можуть запитувати від Міжнародного Суду консультативні висновки з кожному юридичному питанню.
2. Інші органи Організації Об'єднаних Націй і спеціалізовані установи, яким Генеральна Асамблея може дати в будь-який час дозвіл на це, також можуть запитувати консультативні висновки Суду з юридичних питань, виникають в межах їх кола діяльності.

**ДЕКЛАРАЦІЯ ПРО ДЕРЖАВНИЙ
СУВЕРЕНІТЕТ УКРАЇНИ
(витяг)**

Х. МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

Українська РСР як суб'єкт міжнародного права здійснює безпосередні зносини з іншими державами, укладає з ними договори, обмінюється дипломатичними, консульськими, торговельними представництвами, бере участь у діяльності міжнародних організацій в обсязі, необхідному для ефективного забезпечення національних інтересів Республіки у політичній, економічній, екологічній, інформаційній, науковій, технічній, культурній і спортивній сферах.

Українська РСР виступає рівноправним учасником міжнародного спілкування, активно сприяє зміцненню загального миру і міжнародної безпеки, безпосередньо бере участь у загальноєвропейському процесі та європейських структурах. Українська РСР визнає перевагу загальнолюдських цінностей над класовими, пріоритет загальноновизнаних норм міжнародного права перед нормами внутрішньодержавного права.

* * *

Відносини Української РСР з іншими радянськими республіками будуються на основі договорів, укладених на принципах рівноправності, взаємоповаги і невтручання у внутрішні справи. Декларація є основою для нової Конституції, законів України і визначає позиції Республіки при укладанні міжнародних угод. Принципи Декларації про суверенітет України використовуються для укладання союзного договору.

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ (витяг)

Стаття 9.

Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України.

Укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України.

Стаття 18.

Зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загально визнаними принципами і нормами міжнародного права.

Стаття 55.

Права і свободи людини і громадянина захищаються судом.

Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб.

Кожен має право звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

Кожному гарантується право звернутись із конституційною скаргою до Конституційного Суду України з підстав, установлених цією Конституцією, та у порядку, визначеному законом.

Кожен має право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

Кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань.

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору)

Верховна Рада України постановляє:

I. Внести до Конституції України (Відомості Верховної Ради України, 1996 р., № 30, ст. 141) такі зміни:

1. Абзац п'ятий преамбули після слів «громадянської злагоди на землі України» доповнити словами «та підтверджуючи європейську ідентичність Українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України».

2. Пункт 5 частини першої статті 85 викласти в такій редакції:

«5) визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики, реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору».

3. Статтю 102 доповнити частиною третьою такого змісту:

«Президент України є гарантом реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору».

4. Статтю 116 доповнити пунктом 11 такого змісту:

«11) забезпечує реалізацію стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору».

5. Пункт 14 розділу XV «Перехідні положення» виключити.

II. Цей Закон набирає чинності з дня, наступного за днем його опублікування.

КОНВЕНЦІЯ

про захист прав людини і основоположних свобод

(зі змінами та доповненнями, внесеними Протоколом № 11 від 11 травня 1994 року, Протоколом № 14 від 13 травня 2004 року) (витяг)

Розділ II. Європейський суд з прав людини

Стаття 19. Створення Суду.

Для забезпечення дотримання Високими Договірними Сторонами їхніх зобов'язань за Конвенцією та протоколами до неї створюється Європейський суд з прав людини, який далі називається "Суд". Він функціонує на постійній основі.

Стаття 20. Кількість суддів.

Суд складається з такої кількості суддів, яка відповідає кількості Високих Договірних Сторін.

Стаття 21. Посадові критерії.

1. Судді повинні мати високі моральні якості, а також мати кваліфікацію, необхідну для призначення на високу суддівську посаду, чи бути юристами з визнаним рівнем компетентності.

2. Судді беруть участь у роботі Суду в особистій якості.

3. Упродовж строку своїх повноважень судді не можуть займатися жодною діяльністю, що є не сумісною з їхньою незалежністю, безсторонністю або з вимогами щодо виконання посадових обов'язків на постійній основі; усі питання, що виникають внаслідок застосування цього пункту, вирішуються Судом.

Стаття 22. Вибори суддів.

Судді обираються Парламентською Асамблеєю від кожної Високої Договірної Сторони більшістю поданих голосів за списком з трьох кандидатів, запропонованих відповідною Високою Договірною Стороною. (стаття 22 зі змінами, внесеними згідно з Протоколом № 14 від 13.05.2004 р.)

Стаття 23. Строк повноважень і звільнення з посади.

1. Судді обираються строком на дев'ять років. Вони не можуть бути переобрані.

2. Строк повноважень суддів спливає, коли вони досягають 70річного віку.

3. Судді обіймають посаду доти, доки їх не замінять. Проте вони продовжують вести ті справи, які вже є в їхньому провадженні.

4. Жодний суддя не може бути звільнений з посади, якщо тільки інші судді більшістю у дві третини голосів не ухвалять рішення про його невідповідність установленим вимогам. (стаття 23 у редакції Протоколу № 14 від 13.05.2004 р.)

Стаття 24. Канцелярія і доповідачі.

1. Суд має канцелярію, функції та організація якої визначені Регламентом Суду.

2. Коли Суд засідає у складі одного судді, Суду надають допомогу доповідачі, які діють під керівництвом Голови Суду. Вони входять до складу канцелярії Суду. (стаття 24 у редакції Протоколу № 14 від 13.05.2004 р.)

Стаття 25. Пленарні засідання Суду.

Суд на пленарних засіданнях:

а) обирає Голову Суду та одного чи двох заступників Голови Суду строком на три роки; вони можуть бути переобрані;

б) створює палати на встановлений строк;

с) обирає голів палат; вони можуть бути переобрані;

д) приймає Регламент Суду;

е) обирає Секретаря Суду та одного чи більше заступників Секретаря;

ф) звертається з будь-яким клопотанням згідно з пунктом 2 статті 26. (стаття 25 зі змінами, внесеними згідно з Протоколом № 14 від 13.05.2004 р.)

Стаття 26. Одноособовий склад Суду, комітети, палати та Велика палата.

1. Для розгляду переданих йому справ Суд засідає у складі одного судді, комітетами у складі трьох суддів, палатами у складі семи суддів і Великою палатою у складі сімнадцяти суддів. Палати Суду створюють комітети на встановлений строк.

2. За клопотанням пленарного засідання Суду Комітет Міністрів може, одностайним рішенням і на встановлений строк, зменшити кількість суддів у палатах до п'яти.

3. Коли суддя засідає одноособово, він не розглядає жодної заяви проти Високої Договірної Сторони, від якої цього суддю було обрано.

4. Суддя, обраний від Високої Договірної Сторони, яка є стороною у справі, є *ex officio* членом палати або Великої палати. У разі відсутності такого судді або якщо він не може брати участь у засіданнях, Голова Суду вибирає зі списку, поданого заздалегідь цією Стороною, особу, яка засідає як суддя.

5. До складу Великої палати входять також Голова Суду, заступники Голови, голови палат та інші судді, яких визначено відповідно до Регламенту Суду. Якщо справа передається до Великої палати згідно зі статтею 43, у Великій палаті не може засідати жодний суддя з палати, яка постановила

рішення у справі, за винятком голови палати і судді, який засідав від заінтересованої Високої Договірної Сторони. (стаття 26 у редакції Протоколу № 14 від 13.05.2004 р.)

Стаття 27. Компетенція суддів, які засідають одноособово.

1. Суддя, який засідає одноособово, може оголосити неприйнятною або вилучити з реєстру справ заяву, подану згідно зі статтею 34, якщо таке рішення може бути прийняте без додаткового вивчення.

2. Це рішення є остаточним.

3. Якщо суддя, який засідає одноособово, не оголошує заяву неприйнятною або не вилучає її з реєстру справ, то цей суддя передає її до комітету або палати для подальшого розгляду. (Конвенцію доповнено новою статтею 27 згідно з Протоколом № 14 від 13.05.2004 р.)

Стаття 28. Компетенція комітетів.

1. Стосовно заяви, поданої згідно зі статтею 34, комітет може одностайним голосуванням:

а) оголосити її неприйнятною або вилучити її з реєстру справ, якщо таке рішення може бути прийняте без додаткового вивчення; або

б) оголосити її прийнятною і одночасно постановити рішення по суті, якщо покладене в основу справи питання щодо тлумачення або застосування Конвенції чи протоколів до неї є предметом усталеної практики Суду.

2. Рішення та рішення по суті, передбачені пунктом 1, є остаточними.

3. Якщо суддя, обраний від Високої Договірної Сторони, яка є стороною у справі, не є членом комітету, комітет може на будь-якій стадії провадження запросити цього суддю зайняти місце одного з членів комітету, беручи до уваги всі відповідні чинники, у тому числі те, чи заперечувала ця Сторона проти застосування процедури, передбаченої підпунктом "b" пункту 1. (стаття 28 у редакції Протоколу № 14 від 13.05.2004 р.)

Стаття 29. Рішення палат щодо прийнятності та суті заяв.

1. Якщо згідно зі статтею 27 чи статтею 28 не прийнято жодного рішення, або згідно зі статтею 28 не постановлено жодного рішення по суті, палата приймає рішення щодо прийнятності та суті індивідуальних заяв, поданих згідно зі статтею 34. Рішення щодо прийнятності може бути прийняте окремо.

2. Палата приймає рішення щодо прийнятності та суті міждержавних заяв, поданих згідно зі статтею 33. Рішення щодо прийнятності приймається окремо, якщо Суд за виняткових обставин не вирішить інакше. (стаття 29 зі змінами, внесеними згідно з Протоколом № 14 від 13.05.2004 р.)

Стаття 30. Відмова від розгляду справи на користь Великої палати.

Якщо справа, яку розглядає палата, порушує істотні питання щодо

тлумачення Конвенції чи протоколів до неї або якщо вирішення питання, яке вона розглядає, може мати наслідком несумісність із рішенням, постановленим Судом раніше, палата може в будь-який час до постановлення свого рішення відмовитися від розгляду справи на користь Великої палати, якщо жодна зі сторін у справі не заперечує проти цього.

Стаття 31. Повноваження Великої палати.

Велика палата:

а) приймає рішення щодо заяв, поданих згідно зі статтею 33 чи статтею 34, якщо палата відмовляється від розгляду справи згідно зі статтею 30 або якщо справу було передано їй на розгляд згідно зі статтею 43;

б) приймає рішення з питань, поданих Суду Комітетом Міністрів згідно з пунктом 4 статті 46; та

с) розглядає запити про надання консультативних висновків, подані згідно зі статтею 47. (стаття 31 зі змінами, внесеними згідно з Протоколом № 14 від 13.05.2004 р.)

Стаття 32. Юрисдикція Суду.

1. Юрисдикція Суду поширюється на всі питання тлумачення і застосування Конвенції та протоколів до неї, подані йому на розгляд відповідно до статей 33, 34, 46 і 47.

2. У випадку виникнення спору щодо юрисдикції Суду спір вирішує сам Суд. (стаття 32 зі змінами, внесеними згідно з Протоколом № 14 від 13.05.2004 р.)

Стаття 33. Міждержавні справи.

Будь-яка Висока Договірна Сторона може передати на розгляд Суду питання про будь-яке порушення положень Конвенції та протоколів до неї, яке допущене, на її думку, іншою Високою Договірною Стороною.

Стаття 34. Індивідуальні заяви.

Суд може приймати заяви від будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб, які вважають себе потерпілими від допущеного однією з Високих Договірних Сторін порушення прав, викладених у Конвенції або протоколах до неї. Високі Договірні Сторони зобов'язуються не перешкоджати жодним чином ефективному здійсненню цього права.

Стаття 35. Умови прийнятності.

1. Суд може брати справу до розгляду лише після того, як було вичерпано всі національні засоби юридичного захисту, згідно із загальновизнаними принципами міжнародного права, і впродовж шести місяців від дати постановлення остаточного рішення на національному рівні.

2. Суд не розглядає жодної індивідуальної заяви, поданої згідно зі

статтею 34, якщо вона:

- а) є анонімною; або
- б) за своєю суттю є ідентичною до заяви, що вже була розглянута Судом чи була подана на розгляд до іншого міжнародного органу розслідування чи врегулювання, і якщо вона не містить нових фактів у справі.

3. Суд оголошує неприйнятною будь-яку індивідуальну заяву, подану згідно зі статтею 34, якщо він вважає:

- а) що ця заява несумісна з положеннями Конвенції або протоколів до неї, явно необґрунтована або є зловживанням правом на подання заяви;

або

- б) що заявник не зазнав суттєвої шкоди, якщо тільки повага до прав людини, гарантованих Конвенцією і протоколами до неї, не вимагає розгляду заяви по суті, а також за умови, що на цій підставі не може бути відхилена жодна справа, яку національний суд не розглянув належним чином.

4. Суд відхиляє будь-яку заяву, яку він вважає неприйнятною згідно з цією статтею. Він може зробити це на будь-якій стадії провадження у справі. (стаття 35 зі змінами, внесеними згідно з Протоколом № 14 від 13.05.2004 р.)

Стаття 36. Участь третьої сторони.

1. У всіх справах, які розглядає палата або Велика палата, Висока Договірна Сторона, громадянин якої є заявником, має право подавати свої письмові зауваження і брати участь у слуханнях.

2. В інтересах належного здійснення правосуддя Голова Суду може запропонувати будь-якій Високій Договірній Стороні, яка не є стороною в судовому розгляді, чи будь-якій заінтересованій особі, яка не є заявником, подати свої письмові зауваження або взяти участь у слуханнях.

3. У всіх справах, які розглядає палата або Велика палата, Комісар Ради Європи з прав людини має право подавати свої письмові зауваження і брати участь у слуханнях. (стаття 36 зі змінами, внесеними згідно з Протоколом № 14 від 13.05.2004 р.)

Стаття 37. Вилучення заяв з реєстру справ.

1. Суд може на будь-якій стадії провадження у справі прийняти рішення про вилучення заяви з реєстру, якщо обставини дають підстави дійти висновку:

- а) що заявник не має наміру далі підтримувати свою заяву; або
- б) що спір уже вирішено; або
- в) що на будь-якій іншій підставі, встановленій Судом, подальший розгляд заяви не є виправданим.

Проте Суд продовжує розгляд заяви, якщо цього вимагає повага до прав людини, гарантованих Конвенцією та протоколами до неї.

2. Суд може прийняти рішення про поновлення заяви в реєстрі справ,

якщо він вважає, що це виправдано обставинами.

Стаття 38. Розгляд справи.

Суд розглядає справу разом з представниками сторін і, у разі необхідності, проводить розслідування, для ефективного здійснення якого заінтересовані Високі Договірні Сторони створюють усі необхідні умови. (стаття 38 у редакції Протоколу № 14 від 13.05.2004 р.)

Стаття 39. Досягнення дружнього врегулювання.

1. На будь-якій стадії провадження Суд може надати себе у розпорядження заінтересованих сторін для забезпечення дружнього врегулювання спору на основі поваги до прав людини, як їх визначає Конвенція та протоколи до неї.

2. Процедура, що здійснюється відповідно до пункту 1, є конфіденційною.

3. У разі досягнення дружнього врегулювання Суд вилучає справу з реєстру, прийнявши рішення, яке містить лише стислий виклад фактів і досягнутого вирішення.

4. Це рішення передається Комітетові Міністрів, який здійснює нагляд за виконанням умов дружнього врегулювання, викладених у рішенні. (стаття 39 у редакції Протоколу № 14 від 13.05.2004 р.)

Стаття 40. Слухання у відкритому засіданні та доступ до документів.

1. Слухання проводяться у відкритому засіданні, якщо Суд за виняткових обставин не вирішить інакше.

2. Доступ до документів, переданих до канцелярії, є відкритим, якщо Голова Суду не вирішить інакше.

Стаття 41. Справедлива сатисфакція.

Якщо Суд визнає факт порушення Конвенції або протоколів до неї і якщо внутрішнє право відповідної Високої Договірної Сторони передбачає лише часткове відшкодування, Суд, у разі необхідності, надає потерпілій стороні справедливу сатисфакцію.

Стаття 42. Рішення палат.

Рішення палат стають остаточними відповідно до пункту 2 статті 44.

Стаття 43. Передання справи на розгляд Великої палати.

1. Упродовж трьох місяців від дати ухвалення рішення палатою будь-яка сторона у справі може, у виняткових випадках, звернутися з клопотанням про передання справи на розгляд Великої палати.

2. Колегія у складі п'яти суддів Великої палати приймає таке клопотання, якщо справа порушує серйозне питання щодо тлумачення або

застосування Конвенції чи протоколів до неї або важливе питання загального значення.

3. Якщо колегія приймає клопотання, Велика палата вирішує справу шляхом постановлення рішення.

Стаття 44. Остаточні рішення у справі.

1. Рішення Великої палати є остаточним.

2. Рішення палати стає остаточним:

а) якщо сторони заявляють, що вони не звертатимуться з клопотанням про передання справи на розгляд Великої палати; або

б) через три місяці від дати постановлення рішення, якщо клопотання про передання справи на розгляд Великої палати не було заявлено; або

с) якщо колегія Великої палати відхиляє клопотання про передання справи на розгляд Великої палати згідно зі статтею 43.

3. Остаточне рішення опубліковується.

Стаття 45. Умотивованість рішень у справі та ухвал.

1. Рішення у справі, а також ухвали про прийнятність або неприйнятність заяв мають бути вмотивовані.

2. Якщо рішення у справі повністю або частково не виражає одностайної думки суддів, кожний суддя має право викласти окрему думку.

Стаття 46. Обов'язкова сила рішень та їх виконання.

1. Високі Договірні Сторони зобов'язуються виконувати остаточні рішення Суду в будь-яких справах, у яких вони є сторонами.

2. Остаточне рішення Суду передається Комітетові Міністрів, який здійснює нагляд за його виконанням.

3. Якщо Комітет Міністрів вважає, що нагляд за виконанням остаточного рішення ускладнений проблемою тлумачення рішення, він може звернутися до Суду з метою надання відповідного роз'яснення. Рішення про звернення ухвалюється більшістю у дві третини голосів представників, які мають право засідати в Комітеті.

4. Якщо Комітет Міністрів вважає, що Висока Договірна Сторона відмовляється виконувати остаточне рішення у справі, в якій вона є стороною, він може, після формального повідомлення цієї Сторони і шляхом ухвалення рішення більшістю у дві третини голосів представників, які мають право засідати в Комітеті, звернутися до Суду з питанням про додержання цієї Стороною свого зобов'язання згідно з пунктом 1.

5. Якщо Суд встановлює порушення пункту 1, він передає справу Комітетові Міністрів з метою визначення заходів, яких необхідно вжити. Якщо Суд не встановлює порушення пункту 1, він передає справу Комітетові Міністрів, який приймає рішення про закриття розгляду справи. (стаття 46 у редакції Протоколу № 14 від 13.05.2004 р.)

Стаття 47. Консультативні висновки.

1. Суд може, на запит Комітету Міністрів, надавати консультативні висновки з правових питань, які стосуються тлумачення Конвенції та протоколів до неї.

2. Такі висновки не поширюються на питання, що стосуються змісту чи обсягу прав і свобод, визначених у розділі I Конвенції та протоколах до неї, чи на будь-які інші питання, які Суд або Комітет Міністрів може розглядати внаслідок будь-якого провадження, що може бути порушене відповідно до Конвенції.

3. Рішення Комітету Міністрів про подання запиту щодо консультативного висновку Суду ухвалюються більшістю голосів представників, які мають право засідати в Комітеті.

Стаття 48. Консультативна компетенція Суду.

Суд вирішує, чи належить запит Комітету Міністрів щодо надання консультативного висновку до його компетенції, визначеної в статті 47.

Стаття 49. Умотивованість консультативних висновків.

1. Консультативні висновки Суду мають бути вмотивовані.

2. Якщо консультативний висновок повністю або частково не виражає одностайної думки суддів, кожний суддя має право викласти окрему думку.

3. Консультативні висновки Суду передаються Комітетові Міністрів.

Стаття 50. Витрати на забезпечення діяльності Суду

Витрати на забезпечення діяльності Суду покладено на Раду Європи.

Стаття 51. Привілеї та імунітети суддів.

Судді під час виконання своїх обов'язків користуються привілеями та імунітетами, передбаченими у статті 40 Статуту Ради Європи та угодах, укладених згідно з цією статтею Статуту.

НОТАТКА ДЛЯ ОСІБ, ЯКІ БАЖАЮТЬ ЗВЕРНУТИСЯ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

1. Які заяви розглядає Суд?

1. Європейський суд з прав людини є міжнародним органом, який за певних умов може розглядати заяви, подані особами, які скаржаться на порушення своїх прав, передбачених Європейською конвенцією з прав людини. Конвенція є міжнародним договором, на підставі якого більшість європейських держав зобов'язались дотримуватись певних основних прав. Ці права викладені у самій Конвенції та у Протоколах до неї, згода на обов'язковість яких надана окремими державами.

2. Ви можете звернутися до Суду, якщо вважаєте, що **Ви особисто і безпосередньо є жертвою** порушення однією з держав одного або кількох основних прав.

3. Суд може розглядати лише ті заяви, в яких йдеться про порушення одного або кількох **прав, гарантованих Конвенцією та Протоколами до неї**. Він не є апеляційною інстанцією щодо національних судів і не уповноважений ні скасовувати, ні змінювати їхні рішення. Суд також не може від Вашого імені безпосередньо втручатися в діяльність органу влади, проти якого спрямована Ваша заява.

4. Суд може розглядати лише ті заяви, які спрямовані проти держав, що ратифікували Конвенцію та відповідні Протоколи, і які стосуються **подій, що відбувалися після дати ратифікації**. Ці дати відрізняються залежно від того, проти якої держави спрямована заява, і від того, чи стосується заява права, гарантованого самою Конвенцією або одним із Протоколів до неї.

5. Ви можете звертатися до Суду лише зі скаргами на **факти, за які несе відповідальність орган влади** (законодавчої, виконавчої, судової та ін.) однієї з цих держав. Суд не розглядає **заяви, спрямовані проти приватних осіб або недержавних організацій**.

6. Згідно зі статтею 35 § 1 Конвенції, Суд приймає заяви до розгляду **лише після того, як були використані усі внутрішні засоби правового захисту**, і лише **протягом шести місяців з дати винесення остаточного рішення**. Суд не зможе розглянути по суті заяву, яка не відповідає цим умовам прийнятності.

7. Надзвичайно важливо, щоб перед зверненням до Суду Ви використали **усі засоби судового захисту** в державі, проти якої спрямована заява, які могли б привести до позитивного вирішення питання, що є предметом оскарження; в протилежному випадку Вам необхідно буде довести, що такі засоби захисту є неефективними. Це означає, що Вам слід спочатку звернутися до національних судів, яким підсудна Ваша справа, включаючи відповідну вищу судову інстанцію, для захисту по суті своїх прав, про порушення яких Ви бажаєте надалі заявити перед Судом.

8. Використовуючи належні засоби захисту, Ви повинні **дотримуватись національних процедурних правил**, зокрема передбачені законом строки. Якщо, наприклад, Ваш позов було відхилено через те, що був пропущений термін оскарження, або через недотримання правил підсудності чи правомочності, або порушення встановлених законом процедурних правил, Суд не зможе розглянути Вашу заяву.

9. Проте, якщо Ви оскаржуєте судові рішення, зокрема, вирок, Вам не обов'язково робити спроби порушити процедуру перегляду справи після проходження звичайної судової процедури оскарження. Також не обов'язково використовувати несудові процедури або звертатися з проханнями про помилування або амністію. Петиції (до Парламенту, голови держави або уряду, міністра чи уповноваженого з прав людини) не вважаються засобами правового захисту, які необхідно використати.

10. Для подання заяви до Суду у Вас є **шість місяців** після ухвалення остаточного рішення компетентним судом або органом влади. Шестимісячний термін відраховується з моменту ознайомлення Вас або Вашого адвоката з остаточним судовим рішенням, винесеним в процесі звичайного оскарження, а не з моменту подальших відмов поновити розгляд Вашої справи, розглянути Ваше прохання про помилування або амністію чи будь-яке інше звернення до органів влади.

11. Перебіг шестимісячного терміну переривається в момент отримання Судом або Вашого **першого листа**, в якому чітко викладено – хоча б у стислій формі – предмет заяви, яку Ви маєте намір подати, або заповнений формуляр заяви. Звичайного запиту з проханням надати інформацію недостатньо, щоб зупинити перебіг шестимісячного терміну.

12. Виключно для Вашої інформації, що **більше 90% заяв**, які розглядає Суд, визнані неприйнятними у зв'язку з недотриманням заявниками однієї або більше вищезазначених вимог.

II. Як подавати заяву до Суду?

13. **Офіційними мовами** Суду є англійська та французька, але за бажанням Ви можете звернутися до Секретаріату Суду офіційною мовою однієї з держав, що ратифікували Конвенцію. На початковій стадії провадження Суд може також листуватися з Вами цією мовою. Проте Вам слід знати, що на наступних стадіях провадження, тобто якщо Суд не визнає Вашу заяву непринятною на основі надісланих Вами документів, а вирішить запропонувати Уряду надіслати письмові зауваження щодо Ваших скарг, Суд вестиме листування з Вами англійською чи французькою мовою, а Ви чи Ваш представник, за загальним правилом, повинні будете надсилати подальші зауваження англійською чи французькою мовою.

14. Суд приймає лише заяви, надіслані поштою (**а не по телефону**). Якщо Ви відсилаєте Вашу заяву електронною поштою або факсом, Вам обов'язково потрібно **продублювати її звичайною поштою**. Також немає

необхідності бути особисто присутнім у Страсбурзі для усного викладення обставин Вашої справи.

15. Усю кореспонденцію стосовно Вашої заяви необхідно надсилати **за адресою:**

The Registrar

European Court of Human Rights

Council of Europe

F-67075 STRASBOURG CEDEX

FRANCE – ФРАНЦІЯ.

Будь ласка, не скріплюйте листи і документи, які Ви надсилаєте до Суду, степлером, клеєм, ані жодним іншим чином. Усі сторінки повинні бути послідовно пронумеровані.

16. Після отримання Вашого першого листа або формуляру заяви Секретаріат Суду надішле Вам відповідь з повідомленням про те, що **на Ваше ім'я було відкрито справу, номер якої потрібно зазначити в усіх наступних зверненнях до Суду.** Надалі до Вас можуть звернутися за додатковою інформацією, документами чи роз'ясненнями, пов'язаними із заявою. Натомість, Секретаріат не може надати Вам інформацію щодо законодавства держави, проти якої спрямована заява, або давати юридичні консультації стосовно застосування або тлумачення національного права.

17. У Ваших інтересах **своєчасно і старанно відповідати на листи** Секретаріату. Будь-яка затримка з відповіддю або її відсутність можуть розцінюватися як те, що Ви не зацікавлені у продовженні провадження у Вашій справі.

18. Якщо Ви вважаєте, що Ваша заява стосується одного з прав, гарантованих Конвенцією або Протоколами до неї, і що **всі умови, викладені вище, задоволені, Ви повинні ретельно і розбірливо заповнити формуляр заяви і повернути його до Суду без невиправданої затримки, щонайпізніше через шість місяців від дати першого листа Секретаріату.** Якщо Ви не надішлете формуляр заяви і всі необхідні додаткові документи до завершення вищезазначеного терміну, Суд може дійти висновку, що Ви не зацікавлені у подальшому провадженні у Вашій справі, і **Ваше досьє буде знищене.**

19. Згідно з положеннями правила 47 Регламенту Суду, **необхідно, щоб Ваша заява містила наступне:**

а) **стислий виклад фактів**, які Ви бажаєте оскаржити, та сутність Ваших скарг;

б) зазначення **прав, гарантованих Конвенцією**, які були, на Вашу думку, порушені;

в) відомості про **засоби правового захисту**, якими Ви скористалися;

г) перелік **офіційних рішень** у Вашій справі, із зазначенням дати кожного рішення та інстанції, яка його винесла, а також коротку інформацію про зміст цього рішення. До листа додайте копії самих рішень. (Документи не будуть вам повернені. А тому у Ваших інтересах надсилати **виключно копії, а не оригінали**).

20. Правило 45 Регламенту Суду вимагає, щоб заява була **підписана** Вами як заявником або Вашим представником.

21. Якщо Ви не бажаєте оприлюднення Вашої особи, Ви повинні зробити відповідну заяву і викласти причини подібного відступу від загального правила вільного доступу до інформації в процесі судового розгляду. Суд може дозволити **анонімність** тільки у виключних і обґрунтованих випадках.

22. Згідно зі статтею 33 Регламенту Суду, до документів, що сторони або третя сторона надали Секретаріату Суду, має бути відкритий доступ, крім випадків, коли Голова Палати вирішить інакше з причин, викладених у статті 33 § 2 Регламенту Суду. Таким чином, за загальним правилом, доступ до всієї інформації, яка міститься в документах, наданих Вами Секретаріату, зокрема інформація про зазначених чи ідентифікованих осіб, може бути відкритий. Крім того, така інформація може бути опублікована в базі даних Суду HUDOC в Інтернеті, якщо Суд включить її у викладення фактичних обставин, підготовлене для повідомлення Уряду держави-відповідача, в рішення щодо прийнятності чи виключення зі списку справ, чи в рішення по суті.

23. На початковій стадії подання заяви Ви не зобов'язані мати представника, а Ваш представник (якщо Ви його маєте) не обов'язково повинен бути адвокатом. Однак, якщо Суд вирішить запропонувати Уряду надіслати письмові зауваження щодо Вашої заяви, Вам потрібно, за загальним правилом, мати представника (крім особливих винятків), який є адвокатом, уповноваженим практикувати в одній із держав, що ратифікували Конвенцію. Ваш представник повинен володіти однією з офіційних мов Суду (англійською або французькою). Слід зазначити, що з цього часу Суд буде листуватися з Вами однією з офіційних мов, і Ви повинні будете надсилати свої зауваження цією мовою, якщо тільки Ви не отримаєте дозвіл продовжувати листування неофіційною мовою. Якщо Ви бажаєте звернутися до Суду через адвоката або іншого представника, Ви повинні додати до формуляру заяви **довіреність, яка б уповноважувала його діяти від Вашого імені**. Представник юридичної особи (підприємства, асоціації, і т.д.) або групи осіб повинен підтвердити свої юридичні повноваження представляти заявника.

24. Суд не може надати Вам юридичну допомогу на оплату послуг адвоката для підготовки Вашої первинної заяви. На подальшій стадії провадження, а саме після рішення Суду про повідомлення відповідного уряду про заяву для подання письмових зауважень. Ви можете претендувати на отримання безкоштовної юридичної допомоги, якщо Вам бракує коштів для оплати послуг адвоката і якщо надання такої допомоги Суд визнає необхідним для належного розгляду справи.

25. Процедура розгляду Вашої справи – **безкоштовна**. На початковому етапі процедура розгляду справ є письмовою, тому Ваша особиста присутність у Страсбурзі не потрібна. Вас належно поінформують про будь-яке рішення, винесене Судом у Вашій справі.

ІНСТРУКЦІЯ **для осіб, які заповнюють формуляр заяви у відповідності** **зі статтею 34 Конвенції**

Мета даної інструкції полягає в тому, щоб допомогти Вам заповнити формуляр скарги до Суду.

Будь ласка, прочитайте її уважно перед тим, як заповнювати формуляр, а потім в процесі заповнення кожної частини формуляра звертайтеся до неї. Заповнений формуляр буде Вашою скаргою до Суду згідно зі статтею 34 Конвенції.

Він буде основою для розгляду Вашої справи Судом. В зв'язку із цим необхідно заповнити формуляр повно і акуратно, навіть якщо це передбачає повторний виклад інформації, яку Ви вже надавали в Секретаріат раніше.

Формуляр включає в себе 8 розділів. Вам потрібно заповнити формуляр таким чином, щоб Ваша скарга містила усю необхідну інформацію, яка вимагається відповідно до Регламенту Суду. Нижче Ви знайдете пояснення щодо заповнення кожної частини формуляра окремо, а також текст статей 45 та 47 Регламенту Суду.

ІНСТРУКЦІЇ ЩОДО ЗАПОВНЕННЯ ФОРМУЛЯРА

I. СТОРОНИ стаття 47 § 1 (a), (b) і (c) (113)

В разі, якщо скарга подається більш ніж одним заявником, Ви повинні надати всю необхідну інформацію про кожного з них (якщо потрібно, на окремому аркуші). Заявник може призначити особу, яка буде представляти його інтереси. Таким представником повинен бути адвокат, який має право практикувати в якій-небудь з держав-учасниць Конвенції і проживає на території однієї з них, або будь-яка інша особа, схвалена Судом. В разі, якщо заявник представлений іншою особою, відповідні дані повинні бути вказані в цій частині формуляру. Секретаріат Суду вестиме листування лише з цим представником.

II. ВИКЛАД ФАКТІВ – стаття 47 § 1 (d) (14)

Ви повинні ясно і чітко викласти факти, що є предметом Вашої скарги. Спробуйте викласти події в тій послідовності, в якій вони мали місце. Вкажіть точні дати. Якщо Ваші скарги стосуються кількох питань (наприклад, різних судових розглядів), Ви повинні описати кожне з них окремо.

III. ВИКЛАД ПОРУШЕННЯ(НЬ), ЩО МАЛО(ЛИ) МІСЦЕ, НА ДУМКУ ЗАЯВНИКА, КОНВЕНЦІЇ ТА/АБО ПРОТОКОЛІВ ДО НЕЇ І ПІДТВЕРДЖУЮЧИХ ЦЕ АРГУМЕНТІВ – стаття 47 § 1 (e) (15)

В цій частині формуляра Ви повинні якомога точніше пояснити, у чому полягає Ваша скарга на основі Конвенції. Зазначте, до яких положень Конвенції Ви апелюєте і поясніть, чому Ви вважаєте, що викладені Вами у частині 2 факти спричинили порушення цих положень. Ви побачите, що певні статті Конвенції припускають втручання, при певних обставинах, в права, гарантовані цими статтями, (див., наприклад, підпункти (a)(f) статті 5 § 1 і § 2 статті 811). Якщо Ваші вимоги ґрунтуються на положеннях певної

статті, спробуйте пояснити, чому Ви вважаєте втручання, проти яких Ви виступаєте, невинуватими.

IV. ЗАЯВА У ВІДПОВІДНОСТІ ЗІ СТАТТЕЮ 35 § 1 КОНВЕНЦІЇ
– стаття 47 § 2 (a) (1618)

В цій частині Ви повинні викласти відомості про використані Вами внутрішні засоби захисту. Ви повинні заповнити кожен з трьох пунктів цієї частини і вказати для кожної скарги на окремому аркуші інформацію, яка від Вас потрібна. У пункті 18 Ви повинні вказати, чи були ще якісь засоби захисту, що надають Вам можливість перегляду справи, до яких Ви не вдалися. Якщо такий засіб існує, Ви повинні описати його (наприклад, назвати судову або іншу інстанцію, в яку могла б бути направлена скарга) і пояснити, чому Ви до нього не вдалися.

V. ВИКЛАД ПРЕДМЕТУ СКАРГИ – стаття 47 § 1 (g) (19)
У цій частині Ви повинні стисло вказати, яких результатів Ви очікуєте, подаючи Вашу скаргу в Суд.

**VI. ІНШІ МІЖНАРОДНІ ІНСТАНЦІЇ, ДЕ РОЗГЛЯДАЛАСЯ (20)
АБО РОЗГЛЯДАЄТЬСЯ СПРАВА** – стаття 47 § 2 (b)

Тут Ви повинні вказати, чи надавали Ви коли-небудь скарги, які є предметом Вашого звернення до Європейського суду, на розгляд в які-небудь інші компетентні міжнародні інстанції. Якщо таке мало місце, Ви повинні вказати повністю відповідні подробиці, включаючи назву органу, якому Ви надсилали Ваші скарги, точні дати, відомості про розгляди, які мали місце, а також відповідні рішення, які були прийняті. Ви повинні також представити копії цих рішень та інших документів. Не скріплюйте, не склеюйте і не зшивайте документи.

VII. СПИСОК ДОКУМЕНТОВ – стаття 47 § 1 (h) (21) (*НЕ ДОКЛАДАЙТЕ ОРИГІНАЛИ ДОКУМЕНТІВ, А ВИКЛЮЧНО КОПІЇ*)

Не забудьте додати до Вашої скарги, а також вказати в списку всі судові та інші рішення, згадані в частинах IV та VI, а також будь-які інші документи, які, на Вашу думку, Суд міг би прийняти як докази (протоколи слухань, заяви свідків тощо). Додайте будь-які документи, які прояснюють судове або інше рішення, а також текст самого рішення. Надайте виключно ті документи, які мають відношення до скарг, поданих Вами в Суд. Не скріплюйте, не склеюйте і не зшивайте документи.

VIII. ЗАЯВА І ПІДПИС – стаття 45 § 3 (2324)

Якщо формуляр скарги підписується представником заявника, до неї повинна додаватися довіреність, підписана самим заявником, а також його представником (якщо така не була подана раніше).

СТАТТІ 45 ТА 47 РЕГЛАМЕНТУ СУДУ

Стаття 45 (Підписи)

1. Будь-яка скарга, згідно зі статтею 33 або 34 Конвенції, подається в письмовій формі і підписується заявником або його представником.

2. Скарга, подана неурядовою організацією або групою осіб, має бути підписана особами, уповноваженими представляти подібного роду організацію або групу. Відповідна Палата або Комітет визначає, чи особи, які підписали скаргу, наділені відповідними повноваженнями.

3. У випадку, якщо заявники представлені у відповідності зі статтею 36 цього Регламенту, його представник або представники повинні надати письмову довіреність.

Стаття 47 (Зміст індивідуальної скарги)

1. Будь-яка скарга, згідно зі статтею 34 Конвенції, подається на бланку формуляра скарги, виданому Секретаріатом, якщо Голова не вирішить інакше. Він містить наступне: а. Ім'я, дата народження, громадянство, стать, рід занять та адресу заявника; б. Ім'я, рід занять та адресу представника; с. Вказівка Високої Договірної Сторони, проти якої подається скарга; d. Стислий виклад фактів; е. Короткий виклад порушення(нь), яке мало місце, на думку заявника, Конвенції та відповідних аргументів, що його/їх підтверджують; f. Короткий висновок щодо відповідності скарги заявника критеріям прийнятності, викладеним у статті 35 § 1 Конвенції (вичерпання внутрішніх засобів захисту та дотримання шестимісячного строку); g. Предмет скарги та супровідні документи; h. Копії будь-яких документів, що відносяться до справи і, особливо, судових чи іншого роду рішень, що відповідають предмету скарги.

2. Крім того, заявники повинні: а. Представити інформацію, зокрема, відповідні документи та рішення, згадані вище у пункті 1 (h), що дозволяють встановити, що були дотримані критерії прийнятності, викладені у статті 35 § 1 Конвенції (використання всіх внутрішніх засобів правового захисту та дотримання шестимісячного строку); б. Вказати, зверталися вони зі своїми скаргами з того ж питання в яку-небудь іншу міжнародну інстанцію.

3. Заявники, які не бажають розголошення своїх імен, повинні вказати це і представити інформацію про причини, які виправдовують такий відступ від звичайних правил гласності судового розгляду у процесі розгляду справи Судом. Голова Палати може прийняти рішення про анонімність заявника у виняткових і належним чином обґрунтованих випадках.

4. Недотримання умов, викладених вище у параграфах 1 і 2 може призвести до неможливості розгляду її Судом.

5. Датою подання скарги, як правило, вважається дата надходження від заявника першої письмової заяви, що викладає хоча б у стислій формі предмет заяви. Суд, якщо визнає це доцільним, може тим не менш прийняти іншу дату в якості дати подання скарги.

6. Заявники інформують Суд про будь-які зміни всіх обставин, що стосуються скарги, а також про зміни місця проживання.

ВАЖЛИВО: Ця скарга є офіційним юридичним документом і може вплинути на Ваші права і обов'язки.

**СКАРГА
ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ**

**COUR EUROPEENNE DES DROITS DE L'HOMME
EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS
ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ**

Conseil de l'Europe – *Council of Europe* – Рада Європи
Strasbourg, France – *Страсбург, Франція*

**REQUETE
APPLICATION
СКАРГА**

presentee en application de l'article 34 de la Convention europeenne des Droits de l'Homme, ainsi que des articles 45 et 47 du Reglement de la Cour under Article 34 of the European Convention on Human Rights and Rules 45 and 47 of the Rules of Court

у відповідності із статтею 34 Європейської Конвенції з прав людини та статтями 45 і 47 Регламенту Суду

**I. LES PARTIES
THE PARTIES
СТОРОНИ**

**A. LE REQUERANT / LA REQUERANTE
THE APPLICANT
ЗАЯВНИК**

(Renseignements a fournir concernant le / la requerant(e) et son / sa representant(e) eventuel(le))

(Fill in the following details of the applicant and the representative, if any)
(Відомості про заявника та його представника, якщо такий є)

1. Nom de famille / *Surname* / *Прізвище заявника*.....
2. Prenom (s) / *First name (s)* / *Ім'я та по батькові*.....
- Sexe: masculin / feminin *Sex: male / female* *Стать: чоловіча/жіноча*
3. Nationalite / Nationality / *Громадянство*.....
4. Profession / Occupation / *Вид діяльності*.....
5. Date et lieu de naissance / *Date and place of birth* / *Число та місце народження*.....
6. Domicile / *Permanent address* / *Постійна адреса*.....
7. Tel. N° / *Номер телефону*.....
8. Adresse actuelle (si differente de б.) .....
Present address (if different from б.) / Адреса проживання в цей час (якщо відрізняється від п. б)
9. Nom et prenom du / de la representant(e)* .....
Name of representative* / Ім'я та прізвище представника*

10. Profession du / de la representant(e) .....

Occupation of representative / Вид діяльності представника

11. Adresse du / de la representant(e) .....

Address of representative / Адреса представника

12. Tel. N°/ *Номер телефону* ..... Fax N° /

Номер телефаксу .....

V. LA HAUTE PARTIE CONTRACTANTE

THE HIGH CONTRACTING PARTY

ВИСОКА СТОРОНА, ЩО ДОМОВЛЯЄТЬСЯ

(Indiquer ciapres le nom de l'Etat / des Etats contre le(s) quel(s) la requete est dirigee)

(Fill in the name of the State(s) against which the application is directed)

(Вкажіть назву держави, проти якої спрямована скарга)

13. ....

* Si le / la requerant(e) est represente(e), joindre une procuration signee par le / la requerant(e) en faveur du / de la representant(e).

A form of authority signed by the applicant should be submitted if a representative is appointed.

Якщо заявник діє через представника, необхідно додати доручення на ім'я представника, яке підписане заявником.

II. EXPOSE DES FAITS

STATEMENT OF THE FACTS

ВИКЛАДЕННЯ ФАКТІВ

(Voir chapitre II de la note explicative)

(See Part II of the Explanatory Note)

(Див. Розділ II Інструкції)

14.

Si necessaire, continuer sur une feuille separee

Continue on a separate sheet if necessary

Якщо необхідно, продовжуйте на окремому листі бумаги

III. EXPOSE DE LA OU DES VIOLATION(S) DE LA CONVENTION ET / OU DES PROTOCOLES ALLEGUEE(S), AINSI QUE DES ARGUMENTS A L'APPUI

STATEMENT OF ALLEGED VIOLATION(S) OF THE CONVENTION AND / OR PROTOCOLS AND OF RELEVANT ARGUMENTS

ВИКЛАДЕННЯ НАЯВНОГО(ИХ), ЗА ДУМКОЮ ЗАЯВНИКА, ПОРУШЕННЯ(ЕНЬ) КОНВЕНЦІЇ І/АБО ПРОТОКОЛІВ ДО НЕЇ ТА ПДТВЕДЖУЮЧИХ АРГУМЕНТІВ

(Voir chapitre III de la note explicative)

(See Part III of the Explanatory Note)

(Див. Розділ III Інструкції)

15.

IV. EXPOSE RELATIF AUX PRESCRIPTIONS DE L'ARTICLE 35 § 1 DE LA CONVENTION

STATEMENT RELATIVE TO ARTICLE 35 § 1 OF THE CONVENTION

ЗАЯВА У ВІДПОВІДНОСТІ ІЗ СТАТТЕЮ 35 § 1 КОНВЕНЦІЇ

(Voir chapitre IV de la note explicative. Donner pour chaque grief, et au besoin sur une feuille separee, les renseignements demandes sous les points 16 a 18 ciapres)

(See Part IV of the Explanatory Note. If necessary, give the details mentioned below under points 16 to 18 on a separate sheet for each separate complaint)

(Див. Розділ IV Інструкції. Якщо необхідно, вкажіть відомості, які згадані в пунктах 16-18 на окремому листі бумаги)

16. Decision interne definitive (date et nature de la decision, organe – judiciaire ou autre – l'ayant rendue)

Final decision (date, court or authority and nature of decision)

Остаточне внутрішнє рішення (число і характер рішення, орган – судовий або інший, що його прийняв)

17. Autres decisions (enumerées dans l'ordre chronologique en indiquant, pour chaque decision, sa date, sa nature et l'organe – judiciaire ou autre – l'ayant rendue)

Other decisions (list in chronological order, giving date, court or authority and nature of decision for each of them)

Інші рішення (список у хронологічному порядку, дати цих рішень, орган – судовий або інший, що їх прийняли)

18. Disposezvous d'un recours que vous n'avez pas exerce? Si oui, lequel et pour quel motif n'atil pas ete exerce?

Is there or was there any other appeal or other remedy available to you which you have not used? If so, explain why you have not used it.

Чи володієте Ви будь-яким засобом захисту, до якого Ви не вдавалися? Якщо так, то поясніть, чому він не був Вами використан?

Si necessaire, continuer sur une feuille separee

Continue on a separate sheet if necessary

Якщо необхідно, продовжуйте на окремому листі

V. EXPOSE DE L'OBJET DE LA REQUETE

STATEMENT OF THE OBJECT OF THE APPLICATION

ВИКЛАДЕННЯ ПРЕДМЕТУ СКАРГИ

(Voir chapitre V de la note explicative)

(See Part V of the Explanatory Note)

(Див. Розділ V Інструкції)

19.

**VI. AUTRES INSTANCES INTERNATIONALES TRAITANT OU AYANT TRAITÉ L’AFFAIRE
STATEMENT CONCERNING OTHER INTERNATIONAL PROCEEDINGS**

ІНШІ МІЖНАРОДНІ ІНСТАНЦІЇ, ДЕ РОЗГЛЯДАЛАСЯ АБО РОЗГЛЯДАЄТЬСЯ СПРАВА

(Voir chapitre VI de la note explicative)

(See Part VI of the Explanatory Note)

(Див. Розділ VI Інструкції)

20. Avezvous soumis a une autre instance internationale d’enquete ou de reglement les griefs enonces dans la presente requete? Si oui, fournir des indications detaillees a ce sujet.

Have you submitted the above complaints to any other procedure of international investigation or settlement? If so, give full details.

Чи надсилали Ви скаргу, що містить викладені претензії, на розгляд в інші міжнародні інстанції? Якщо так, то надайте повну інформацію з цього приводу.

VII. PIECES ANNEXEES (PAS D’ORIGINAUX, UNIQUEMENT DES COPIES; PRIERE DE N’UTILISER NI AGRAFE, NI ADHESIF, NI LIEN D’AUCUNE SORTE)

LIST OF DOCUMENTS (NO ORIGINAL DOCUMENTS, ONLY PHOTOCOPIE; DO NOT STAPLE, TAPE OR BIND DOCUMENTS)

СПИСОК ДОКУМЕНТІВ, ЩО ДОДАЮТЬСЯ (НЕ ДОДАВАЙТЕ ОРИГІНАЛИ ДОКУМЕНТІВ, А ВИКЛЮЧНО ФОТОКОПІЇ; НЕ СКРІПЛЮЙТЕ, НЕ СКЛЕЮЙТЕ ТА НЕ ЗШИВАЙТЕ ДОКУМЕНТИ)

(Voir chapitre VII de la note explicative. Joindre copie de toutes les decisions mentionnees sous ch. IV et VI cidessus. Se procurer, au besoin, les copies necessaires, et, en cas d’impossibilite, expliquer pourquoi celles-ci ne peuvent pas etre obtenues. Ces documents ne vous seront pas retournes.)

(See Part VII of the Explanatory Note. Include copies of all decisions referred to in Parts IV and VI above. If you do not have copies, you should obtain them. If you cannot obtain them, explain why not. No documents will be returned to you.)

(Див. Розділ VII Інструкції. Додайте копії всіх рішень, що зазначаються в Розділах IV і VI. Якщо у Вас немає копій, Вам необхідно їх отримати. Якщо Ви не можете їх отримати, то поясніть причину. Отримані документи не будуть Вам повернуті.)

21.

a).....

b).....

c).....

VIII. DECLARATION ET SIGNATURE
DECLARATION AND SIGNATURE

ЗАЯВА І ПІДПИС

(Voir chapitre VIII de la note explicative)

(See Part VIII of the Explanatory Note)

(Див. Розділ VIII Інструкції)

Je declare en toute conscience et loyaute que les renseignements qui figurent sur la presente formule de requete sont exacts.

I hereby declare that, to the best of my knowledge and belief, the information I have given in the present application form is correct.

Цим, виходячи з моїх знань та переконань, наголошую, що всі відомості, які я зазначив(ла) у формулярі, є вірними.

Lieu / Place / Місце.....

Date / Date / Число.....

(Signature du / de la requerant(e) ou du / de la representant(e))

(Signature of the applicant or of the representative)

(Підпис заявника чи його представника)

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

Міжнародне судочинство регулює

- а) відносини між державами і фізичними та юридичними особами;
- б) відносини між державами і міжнародними організаціями;
- в) відносини між фізичними та юридичними особами різних держав;
- г) відносини між суб'єктами міжнародного права.

Об'єктом міжнародного судочинства є

- а) правовідносини між міжнародними міжурядовими і неурядовими організаціями, цивілізованими державами, націями і народами;
- б) публічні (міжвладні) відносини суб'єктів міжнародного права;
- в) відносини між суб'єктами, що здійснюють дипломатичні і економічні зв'язки;
- г) відносини між індивідами.

Основними джерелами міжнародного судочинства є

- а) міжнародні загальні та спеціальні конвенції; загальні принципи права, які визнають цивілізовані держави; міжнародні звичаї; судові рішення та доктрини найбільш кваліфікованих спеціалістів з міжнародного права різних народів як допоміжний засіб для визначення правових норм;
- б) загальні принципи права, закони та підзаконні нормативно-правові акти;
- в) тільки міжнародні загальні та спеціальні конвенції, норми яких визнають держави, що мають суперечки між собою;
- г) тільки загальні принципи права, які визнають цивілізовані держави.

Система міжнародного судочинства – це

- а) цілісна правова система, що включає в себе правові системи держав, політичні і дипломатичні домовленості з міжнародних правовідносин;
- б) міжнародно-правові звичаї і домовленості, прийняті міжнародним законодавством і виконувані суб'єктами міжнародних відносин;
- в) міждержавні інститути;
- г) порядок розташування принципів і норм у логічній послідовності або за предметом регулювання.

Суб'єкти міжнародного судочинства – це

- а) носії міжнародних прав;
- б) носії міжнародних зобов'язань;
- в) органи, наділені міжнародною юрисдикцією;
- г) учасники правових відносин.

Головними установчими суб'єктами міжнародного судочинства є

- а) державоподібні утворення;
- б) держави, які володіють міжнародною правосуб'єктністю;
- в) міжнародні неурядові організації;
- г) нації і народи, які борються за свою незалежність.

Основним органом з міжнародного судочинства в системі ООН є

- а) Рада безпеки ООН;
- б) МВФ;
- в) Рада з прав людини ООН;
- г) Міжнародний суд ООН.

Назвіть документ, яким було засновано Міжнародний суд ООН

- а) Загальна Декларація прав людини;
- б) Резолюція ГА ООН;
- в) Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права;
- г) Статут ООН.

Однією з основних ознак міжнародної судової установи є

- а) дарувальна основа;
- б) усна домовленість;
- в) договірна основа;
- г) декларація ООН.

Європейський суд з прав людини знаходиться в

- а) Страсбурзі;
- б) Брюсселі;
- в) Мінську;
- г) Ліоні.

Предметом міжнародно-правового регулювання у сфері судочинства є

- а) договірні міжнародно-правові норми;
- б) звичаєві міжнародно-правові норми;
- в) міжнародні відносини;
- г) внутрішньодержавні відносини.

Міжнародні судові органи, що створюються відповідно до конкретної ситуації, – це

- а) створені на підставі Статутів судові структури;
- б) органи міжнародних організацій;
- в) квазісудові міжнародні структури;
- г) суди ad hoc.

Якої з перерахованих регіональних судових систем із захисту прав людини не існує?

- а) скандинавська;
- б) американська;
- в) африканська;
- г) європейська.

До основних ознак міжнародної судової установи відносять

- а) суверенітет, незалежність;
- б) примус, обов'язковість рішень;
- в) прапор, печатка;
- г) незалежність, обов'язковість рішень.

Провідним документом в європейській системі міжнародного судочинства є

- а) Африканська хартія прав людини і народів;
- б) Французька Декларація прав людини і громадянина;
- в) Європейська Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод;
- г) Американська конвенція про права людини.

Який характер має діяльність Африканського суду з прав людини відповідно до положень Африканської Хартії прав людини і народів 1981 р.?

- а) квазісудовий, який не має юридично обов'язкового характеру;
- б) судовий, який має юридично обов'язковий характер;
- в) консультативний, який має юридично обов'язковий характер;
- г) квазісудовий, який має юридично обов'язковий характер.

Міжнародний суд ООН знаходиться в

- а) Гаазі (Нідерланди);
- б) Вашингтоні (США);
- в) Ліоні (Франція);
- г) Брюсселі (Бельгія).

Постійним міжнародним судовим органом, який переслідує осіб за вчинення найсерйозніших злочинів, які викликають занепокоєння світового співтовариства, і якщо це передбачено у його Статуті, є

- а) Міжнародний суд ООН;
- б) Міжнародний воєнний трибунал;
- в) Міжнародний кримінальний суд;
- г) Міжамериканський суд з прав людини.

Суддя Міжнародного суду ООН з прав людини

- а) обирається Радою Безпеки ООН;
- б) призначається Генеральним секретарем ООН та затверджується Генеральною Асамблеєю ООН;
- в) посада передається у спадок;
- г) обирається Генеральною Асамблеєю та Радою Безпеки ООН.

Кількість суддів Міжнародного кримінального суду

- а) 18;
- б) 15;
- в) 25;
- г) 8.

Судді Міжнародного кримінального суду обираються на

- а) 9 років;
- б) 10 років;
- в) 8 років;
- г) 2 роки.

Суперечки, які вправі приймати до розгляду Міжнародний Суд ООН

- а) економічні суперечки між державами;
- б) суперечки між суб'єктами господарювання;
- в) суперечки між державою і громадянином;
- г) політичні суперечки між державами.

Міжнародний трибунал з морського права складається з

- а) колегії, до якої входить 15 членів;
- б) колегії, до якої входить 21 член;
- в) Секретаріату;
- г) колегії, до якої входить 18 членів.

Міжнародна юрисдикція – це

- а) право міжнародних судових органів притягувати суб'єкта до відповідальності;
- б) виключна юрисдикція Міжнародного Суду ООН;
- в) передбачені міжнародними договорами повноваження окремих судових органів;
- г) складова міжнародної правосуб'єктності держави.

Міжнародний арбітраж – це

- а) постійно діючий судовий орган ООН;
- б) суд, створений на національному рівні;

в) судовий орган, який вирішує суперечки, що виникають у господарській сфері;

г) тимчасовий судовий орган, який створюється сторонами, що сперечаються.

Міжнародні судові установи – це

- а) органи міжнародних організацій;
- б) самостійні та незалежні міжнародні структури;
- в) суди ad hoc;
- г) конвенційні механізми розв'язання спорів.

Міжнародний трибунал з морського права знаходиться в

- а) Гамбурзі (Німеччина);
- б) Вашингтоні (США);
- в) Ліоні (Франція);
- г) Брюсселі (Бельгія).

Європейський Суд з прав людини був заснований на підставі

- а) Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод;
- б) Статуту Ради Європи;
- в) Другого факультативного протоколу до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1989 року;
- г) Статуту ООН.

Міжамериканський суд з прав людини складається з

- а) 5 суддів;
- б) 7 суддів;
- в) 20 суддів;
- г) 18 суддів.

Які суди в Україні при розгляді справ повинні застосовувати Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. та практику Європейського суду з прав людини як джерело права?

- а) виключно Конституційний Суд України;
- б) виключно Верховний Суд;
- в) усі суди;
- г) суди не зобов'язані застосовувати при розгляді справ Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. та практику Європейського суду з прав людини як джерело права.

РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА

Нормативно-правові акти

1. Арбітражний регламент Арбітражного інституту Торгової палати м. Стокгольма. URL: <https://sccinstitute.com/media/40132/skiljedomsregler-ryss-2010.pdf>.

2. Арбітражний регламент Міжнародної торгової палати. URL : <https://cms.iccwbo.org/content/uploads/sites/3/2017/02/ICC-2017-Arbitration-and-2014-Mediation-Rules-ukrainian-version.pdf>.

3. Венская декларация о преступности и правосудии: ответы на вызовы XXI века: (принята на Десятом Конгрессе ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями, Вена, 17 апр. 2000 г.). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_443#Text.

4. Віденська конвенція про право міжнародних договорів. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118.

5. Декларація про державний суверенітет України. *Відомості Верховної Ради України*. 1990. № 31. Ст. 429.

6. Договір про заснування Європейської Спільноти (Договір про заснування Європейського економічного співтовариства). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_017#Text.

7. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948. *Офіційний вісник України*. 2008. № 93. Ст. 3103.

8. Інтерлакенська декларація від 19.02.2010. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a48.

9. Конвенція Організації Об'єднаних Націй по морському праву : підписана 10.12.1982, вступила в силу 16.11.1994. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_057#Text.

10. Конвенція з примирення та арбітражу в рамках Організації з безпеки і співробітництва в Європі 1992 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_a11#Text.

11. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950, з поправками, внесеними відповідно до положень Протоколів № 11 та № 14. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

12. Конвенція про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами. URL : <http://zakonl.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.

13. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України «Про відновлення дії окремих положень Конституції України» від 21 лютого 2014 р. *Офіційний вісник України*. 2014. № 19. Ст. 583.

14. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.

15. Міжнародний пакт про соціальні, економічні і культурні права від 16.12.1966. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text.

16. Организация американских государств, Американская Конвенция о Правах Человека («Пакт Сан-Хосе», Коста Рика), 22 ноября 1969 г. URL : <https://www.refworld.org.ru/docid/561292294.html>.

17. Основні принципи незалежності судових органів, схвалені резолюціями 40/32 та 40/146 Генеральної Асамблеї від 29 листопада та 13 грудня 1985 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_201#Text.

18. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 17 липня 2006 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 30. Ст. 260.

19. Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) : Закон України від 07.02.2019. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 9. Ст. 50.

20. Про міжнародні договори України : Закон України від 29.06.2004. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 50. Ст. 540.

21. Про правонаступництво України : Закон України 12.09.1991. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 46. Ст. 617.

22. Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів : Постанова Пленуму № 13 Верховного Суду України від 02.07.2004. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-04>.

23. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України від 17.07.1997. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 40. Ст. 263.

24. Регламент Европейского Суда по правам человека от 01.01.2016 // European Court of Human Rights. URL : https://www.echr.coe.int/Documents/Rules_Court_rus.pdf.

25. Регламент Міжнародного комерційного арбітражного суду при Торгово-промисловій палаті України від 25.08.94. Положення про арбітражні збори і витрати. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001571-94#Text>.

26. Регламент Міжнародного суду ООН. URL : <https://www.un.org/ru/iccj/rules.shtml>.

27. Резолюція 2858 (XXVI) Генеральної Асамблеї ООН «Права людини при здійсненні правосуддя». URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_838#Text.

28. Рекомендація № 6 R (87) 18 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Стосовно спрощення кримінального правосуддя»

(1987 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_339#Text.

29. Римський статут Міжнародного кримінального суду. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text.

30. Статут Міжнародного військового трибуналу для суду та покарання головних військових злочинців європейських країн осі від 08.08.1945. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_201#Text.

31. Статут Міжнародного трибуналу для судового переслідування осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, здійснені на території колишньої Югославії з 1991 р., ухвалений Резолюцією № 827 Ради Безпеки ООН від 25.05.1993. URL : <http://www.un.org/ru/law/icty/charter.shtml>.

32. Статут Міжнародного трибуналу по Руанді для судового переслідування осіб, відповідальних за геноцид та інші серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, ухвалений Резолюцією 955 (1994) на засідання Ради Безпеки ООН 8.11.1994. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_d6.

33. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text.

34. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text.

35. Устав Организации Американских государств // Действующее международное право / Сост. : Ю. М. Колосов и Э. С. Кривчикова. Москва : Междунар. отношения, 1996. Т. 2. С. 305-336.

Підручники

1. Баймуратов М. А. Международное право : учеб. Харьков : Одиссей, 2008. 735 с.

2. Буткевич В. Г. Міжнародне право: основи теорії : підруч. Київ : Либідь, 2004. 816 с.

3. Василенко В. А. Основы теории международного права. Киев : Головное издательство издательского объединения «Вища школа», 1988. 288 с.

4. Войціховський А. В. Міжнародне право : підруч. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2020. 544 с.

5. Толстых В. Л. Курс международного права : учеб. Москва : Волтерс Клувер, 2010. 1056 с.

6. Лукашук И. И. Международное право: Особенная часть: учеб. для студентов юрид. фак. и вузов. РАН, Ин-т государства и права, Акад. прав. ун-т. изд. 3-е, перераб. и доп. Москва : Волтерс Клувер, 2007. 517 с.

7. Лукашук И. И., Наумов А.В. Международное уголовное право : учеб. Москва : Спарк, 1999. 287 с.
8. Лукашук И. Международное право. Элементарный курс. Москва : Юристъ, 2003. 216 с.
9. Маланчук П. Вступ до міжнародного права за Ейкхерстом ; пер. з англ. Харків : Консум, 2000. 592 с.
10. Международное право: учеб. для студентов вузов, обучающихся по спец. «Юриспруденция», «Междунар. отношения», «Мировая экономика» / А. Х. Абашидзе, Л. Н. Анисимов, Г. В. Бобылев и др. ; отв. ред.: Ю. М. Колосов, Э. С. Кривчикова. Москва : Междунар. отношения ; Юрайт, 2007. 815 с.
11. Международное право: учеб. для бакалавров / под ред. А. Н. Вылегжанина. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Издательство Юрайт, 2014. 904 с.
12. Международное публичное право: учеб. / Л. П. Ануфриева, Д. К. Бекашев, К. А. Бекашев, В. В. Устинов и др. 4-е изд., перераб. и доп. Москва : ТК Велби ; Изд-во Проспект, 2005. 784 с.
13. Міжнародне право : підруч. / Ліпкан В. А. та ін.; за заг. ред. Ліпкан В. А. ; М-во освіти і науки України. Київ : КНТ, 2009. 751 с.
14. Міжнародне публічне право : підруч. : у 3-х т. / В. Ф. Антипенко, Л. Д. Тимченко, О. В. Беглий, О. А. Радзівілл та ін. Київ : НАУ, 2012. Т. 1. 420 с.
15. Міжнародне публічне право : підруч. 2-е вид. ; за ред. В. М. Репецького. Київ : Знання, 2012. 437 с.
16. Міжнародне публічне право : підруч. : у 2-х т. / В. В. Мицик, М. В. Буроменський, М. М. Гнатовський та ін. ; за заг. ред. В. В. Мицика. Харків : Право, 2018. Т. 2 : Основні галузі. 2018. 624 с.
17. Міжнародне публічне право : підруч. ; за заг. ред. Т. Л. Сироїд. Харків : Право, 2020. 648 с.
18. Тимченко Л. Д. Международное право : учеб. Харьков : Консум ; НУВД, 2004. 527 с.
19. Черкес М. Ю. Міжнародне право : підруч. 6-е вид. Київ : Знання, 2011. 398 с.
20. Шумилов В. М. Международное право : учеб. Москва : Велби, 2008. 485 с.

Навчальні посібники, інші дидактичні та методичні матеріали

1. Антонович М. Міжнародне публічне право: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів. Київ : КМ Академія, 2011. 384 с.
2. Бирюков М. М. Европейское право: до и после Лиссабонского

договора: учебное пособие. Москва : Статут, 2013. 240 с.

3. Буроменський М. В. Звернення до Європейського Суду з прав людини (практика Суду й особливості українського законодавства). Харків : Фоліо, 2000. 32 с.

4. Георгіца А. З., Чикурлій С. О. Міжнародне публічне право : навч.-метод. посібник. Чернівці : Рута, 2002. 175 с.

5. Дмитриченко І. В. Практика застосування Міжнародним Судом ООН і міжнародними арбітражами принципів та норм морської делімітації: навчальний посібник. Миколаїв : Атол, 2004. 92 с.

6. Дмитрієв А. І., Муравйов В. І. Міжнародне публічне право : навч. посібник. Київ: Юрінком, 2000. 640 с.

7. Дорская А. А. Международное правосудие : учеб.-метод. пособие. СПб. Питер, 2012. 135 с.

8. Дудаш Т. І. Практика Європейського суду з прав людини : навч.-практ. посібник. Київ : Алерта, 2016. 488 с.

9. Европейский суд по правам человека. Избр. решения: в 2 т./ предс. ред. кол. В. А. Туманов. Москва : НОРМА, 2000. Т. 1. 856 с.

10. Интеграционное правосудие: сущность и перспективы: монограф. ; отв. ред. С. Ю. Кашкин. Москва : Норма, Инфра-М, 2014. 112 с.

11. Камаровский Л. А. О Международном суде. Москва : Типография Т. Малинского, 1881. 542 с.

12. Комментарий к Конвенции о защите прав человека и основных свобод и практике ее применения ; под общ. ред. д.ю.н., проф. В. А. Туманова и д.ю.н., проф. Л. М. Энтина. Москва : НОРМА, 2002. 336 с.

13. Мазур М., Тагієв Є., Беніцький А., Кострицький В. Тлумачення та застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод Європейським судом з прав людини та судами України: навч. посібник. Луганськ : РВВ ЛДУВС, 2006. 600 с.

14. Манукян В. И. Международная защита прав человека: право, прецеденты, комментарии : науч.-практ. пособие. Киев : Истина, 2010. 480 с.

15. Манукян В. И. Страсбургское право. Европейский суд по правам человека. Право, практика, комментарий. Харьков : Право, 2017. 600 с.

16. Дженис М., Кэй Р., Брэдли Э. Европейское право в области прав человека. Практика и комментарии ; науч. ред. Н. Блинков, пер. с англ. А. Иванченков, ред. Л. Архипова. Москва : Права человека, 1997. 607 с.

17. Матта А., Нузбан Ю. Международный уголовный суд : учеб. пособие ; под ред. В. Л. Толстых. Москва : Междунар. отношения, 2014. 460 с.

18. Даниленко Г. М. Международная защита прав человека. Вводный курс : учеб. пособие. Москва : Юрист, 2000. 256 с.

19. Международное право в документах : учеб. пособие / Сост.:

Н. Т. Блатова, Г. М. Мелков. 3-е изд., перераб. и доп. Москва : Междунар. отношения, 2000. 880 с.

20. Гердеген М. Міжнародне право ; пер. з нім. Р. Корнута. Київ : К.І.С., 2011. 515 с.

21. Міжнародне право: навч. посібник ; за ред. М. В. Буроменського Київ : Юрінком Інтер, 2006. 336 с.

22. Міжнародне право: словник-довідник / Уклад.: к.ю.н., доц. П. В. Макушев, к.ю.н., доц. П. Я. Мінка, Л. А. Філянїна. Дніпропетровськ : Дніпроп. гуманітарн. ун-т, 2007. 248 с.

23. Міжнародне публічне право : навч. посібник ; відп. ред. Ю. С. Шемшученко, Л. В. Губерський. Київ : Юрінком Інтер, 2000. 640 с.

24. Міжнародне судочинство / К. М. Вітман та ін. ; за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. Київ : Юрид. думка, 2009. 258 с.

25. Наливайко Л. Р., Степаненко К. В. Міжнародно-правові стандарти прав людини : навч. посібник. Дніпро: ДДУВС, 2019. 184 с.

26. Наливайко Л. Р., Степаненко К. В., Щербина Є. М. Міжнародний захист прав людини : навч. посібник. Дніпро : ДДУВС, 2020. 312 с.

27. Теліпко В. Е. Міжнародне публічне право: навч. посібник / В. Е. Теліпко, А. С. Овчаренко. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 608 с.

28. Толстых В. Л. Международное право: практика применения. Консультативные заключения Международного Суда ООН. Москва : МЗ-Пресс, 2004. 167 с.

29. Толстых В. Л. Международные суды и их практика: учеб. пособие. Москва : Международные отношения. 2015. 504 с.

30. Шреплер Х.-А. Международные организации. Справочник ; пер. С. А. Тюпаев. Москва : Междунар. отношения, 1995. 320 с.

31. Шуміло І. А. Міжнародна система захисту прав людини: навчальний посібник. Київ : ФОП Голембовська О.О. 168 с.

32. Ягофаров С. М. Международные стандарты в уголовном судопроизводстве: учеб. пособие / Оренбургский гос. ун-т. Оренбург : ОГУ, 2013. 180 с.

Монографії та інші наукові видання

1. Алексеев А. Г., Войтович С. А. Первая победа государства Украины в арбитражном споре по иску американского инвестора в Международном центре по урегулированию инвестиционных споров. *Международный коммерческий арбитраж*. 2005. № 1. С. 71-95.

2. Алямкін Р. В. Мирне вирішення міжнародних територіальних спорів: практика міжнародних судових органів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Ін-т законодавства Верховної Ради України. К, 2011. 16 с.

3. Алямкін Р. В. Практика міжнародних судових та арбітражних

інституцій щодо тлумачення рішень у справах про приналежність території. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2011. № 4. С. 105-110.

4. Алямкін Р. В. Роль Міжнародного Суду ООН у забезпеченні міжнародного правопорядку: практика врегулювання міжнародних територіальних спорів. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2010. № 4. С. 83-87.

5. Анакіна Т. М. Значення рішень міжнародних судів для розвитку міжнародного права. *Пробл. законності: Респ. міжвідом. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій*. Харків : Нац. юрид. акад. України. 2007. № 89. С. 200-206.

6. Анакіна Т. М. Судовий прецедент у праві Європейського Союзу: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2008. 204 с.

7. Андрейків А. Застосування норм звичаєвого права у практиці міжнародних кримінальних судів. *Правове регулювання суспільних відносин в умовах демократизації української держави: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 8-9 квітня 2016 року)*. Одеса: Міжнародний гуманітарний університет, 2016. С. 126-129.

8. Андрейків А. Роль звичаєвих норм в практиці органів міжнародного кримінального правосуддя. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 3. С. 178-181.

9. Андрейків А. Роль звичаєвих норм у практиці Європейського суду з прав людини. *Evropsky politicky spravni diskurz*. 2015. С. 49-53.

10. Андрейків А. Тлумачення норм звичаєвого права у практиці міжнародних та національних судових установ. *Право.UA*. 2016. № 1. С. 159-165.

11. Андріанов К. До питання про юрисдикцію Європейського суду з прав людини. *Право України*. 2000. № 8. С. 46-47.

12. Аносова Ю. В. Юрисдикція міжнародних судових органів щодо злочину геноциду: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2018. 41 с.

13. Антонов С. Шляхи імплементації Статуту Міжнародного кримінального суду в законодавство України. *Право України*. 2015, № 8. С. 144-149.

14. Антонович М. Конвенція про захист прав людини і основних свобод у судах Європейських держав та перспективи її застосування в Україні. *Право України*. 2000. № 8. С. 42-46.

15. Антонович М. Міжнародна система захисту прав людини: крізь призму України. *Право України*. 2007. № 3. С. 37-41.

16. Базов О. В. Питання міжнародно-правового статусу Міжнародного кримінального суду. *Публічне право*. 2019. №35. С. 46-52.

17. Беджауи М. М. Право международных организаций на обращение в Международный Суд ООН: итоги и перспективы. *Государство и право*. 1995. № 6. С. 3-14.

18. Безега Т. М. Українсько-румунські територіальні суперечності: історичний аналіз та сучасний стан. *Науковий вісник Ужгородського університету. Сер. : Історія*. 2012. Вип. 29. С. 36-42.

19. Биштыга А. Европейский суд по правам человека ; науч. ред. А. Е. Вашкевич ; пер. с пол. Е. Г. Генделя. Минск : Тесей, 2000. 240 с.

20. Блажівська Н. Є. Виконання рішень Європейського суду з прав людини. Порівняльний аспект. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2010. № 2. С. 83-89.

21. Боднар Н. А. Проблема ратифікації Римського статуту Міжнародного кримінального суду в світлі європейського вибору України. *Журнал європейського і порівняльного права*. 2018. № 8. С. 79-96.

22. Бойко І. С. Консультативна юрисдикція Міжнародного трибуналу з морського права. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 2. С. 247-251.

23. Бойко І. С. Судово-арбітражний механізм захисту суверенних прав України за Конвенцією ООН з морського права 1982 року. *LEX PORTUS*. № 4 (6) 2017. С. 48-57.

24. Бондар К. П. Особливості правової природи арбітражних механізмів міжнародного центру з врегулювання інвестиційних спорів (ІКСІД) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2016. 213 с.

25. Бринцев В. Д. Стандарти правової держави: втілення у національну модель організаційного забезпечення судової влади : монограф. Харків : Право, 2010. 464 с.

26. Булгакова Д. О. Міжнародний договір в системі права Європейського Союзу (теоретичні аспекти) : дис. ... канд. юрид. наук 12.00.11 / НУ «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Харків, 2011. 197 с.

27. Бурма С. К. Дружнє врегулювання в практиці органів міжамериканської системи захисту прав людини. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2015. №3. С. 168-175.

28. Буткевич О. В. Рішення Європейського суду з прав людини в українській правозастосовній практиці. Європейський суд з прав людини. Судова практика / за заг. ред. В.Г. Буткевича. Київ : Ред. журн. «Право України», 2011. Дод. до журн. «Право України». Вип. 1. Ч. 3: Стаття 3 ЄКПЛ. Заборона катувань: у 3 ч. 2011. С. 5-28.

29. Валеев Р. М., Сафиуллина И. П. Нюрнбергские принципы и их влияние на развитие современного международного права (к 60-летию Нюрнбергского процесса). *Московский журнал международного права*. 2006.

№ 3 (63). С. 185-200.

30. Васякина Е. В. Эволюция международных уголовных трибуналов (1945-1994 гг.) : дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.10 / МГЮА. Москва, 2014. 193 с.

31. Величковский А. В. Юрисдикция международного Суда ООН : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / Белорус. гос. ун-т. Минск, 2003. 20 с.

32. Вильдхабер Л. Прецедент в Европейском суде по правам человека. *Государство и право*. 2001. № 12. С. 5-17.

33. Власов Д. С. Правовая позиция Международного Суда ООН: понятие, природа и варианты проявления : дис ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / Уральская гос. юрид. акад. Екатеринбург, 2006. 222 с.

34. Волеводз А. Г. Международное уголовное правосудие и права человека : учеб. пособие для магистрантов. Москва : РУДН, 2014. 428 с.

35. Волеводз А. Г. Современная система международной уголовной юстиции: понятие, правовые основы, структура и признаки. Международное уголовное правосудие: современные проблемы. Москва : Инст-т права и публичной политики, 2009. С. 303-323.

36. Гаріна О. Процес «Румунія проти України»: справа про розмежування морських просторів між Україною та Румунією в Чорному морі. *Юридичний авангард*. 2009. № 1. С. 218-224.

37. Глотова С. В. Преступление агрессии и Римский Статут Международного Уголовного Суда. *Международный Уголовный Суд: проблемы, дискуссии, поиск решений*. Москва : Изд-во Ин-та права и публичной политики, 2008. С. 187-202.

38. Голубок С. А. Международно-правовые стандарты права на судебную защиту. *Правоведение*. 2007. № 1. С. 112-124.

39. Гольтяев А. О. Международный контроль в области прав человека и универсальный периодический обзор : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.10 / Рос. ун-т дружбы народов. Москва, 2011. 25 с.

40. Городиський І. М. До питання ієрархії джерел міжнародного права у світлі ст. 38(1) Статуту Міжнародного Суду ООН. *Альманах міжнародного права*. 2015. № 9. С. 73-81.

41. Гранкин И. В. Юрисдикция международного уголовного суда : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / МГЮА. Москва, 2005. 192 с.

42. Губарев Д. С. О деятельности Международного центра по урегулированию инвестиционных споров. *Право и политика*. 2001. № 7. С. 63-64.

43. Гузей С. В. Развитие международного права международным судом ООН: на примере территориальных споров : автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.10 / МГЮА. Москва, 2006. 27 с.

44. Гутник В. В. Право на захист у міжнародних кримінальних судах: доктрина та практика : дис. ... д-ра юрид. наук. 12.00.11 / Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2018. 442 с.

45. Де Сальвіа М. Прецеденты Европейского суда по правам человека. Руководящие принципы судебной практики, относящейся к Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод. Судебная практика с 1960 по 2002 г. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. 1072 с.

46. Дідікін А. Рішення Європейського суду з прав людини у національній правовій системі. *Юрид. журн. Юстиніана*. 2009. № 1. С. 65-68.

47. Дмитренко О., Юдківська А. Взаємодія Європейського суду з прав людини та Суду Справедливості Європейських співтовариств у контексті захисту прав людини. *Адвокат*. 2006. № 3. С. 33-35.

48. Доді К. Вплив трибуналів ad-hoc на звичаєве міжнародне гуманітарне право щодо неміжнародних збройних конфліктів. *Юридичний журнал*. 2010. № 1. С. 36-41.

49. Дрьоміна Н. В. Юрисдикція міжнародних кримінальних судів і трибуналів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.11 / Нац. ун.-т "Одеська юридична академія". Одеса, 2006. 17 с.

50. Дрьоміна Н. В. Юрисдикція міжнародних кримінальних судів і трибуналів: монограф. Одеса : Фенікс, 2006. 223 с.

51. Евтеева М. С. Международные двусторонние инвестиционные соглашения. Москва : Междунар. отношения, 2002. 280 с.

52. Завгородній В. А. Правова природа рішень Європейського суду з прав людини. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2015. № 15. Том 1. С. 19-22.

53. Завгородня В. М. Роль Африканського суду із прав людини та народів у захисті прав людини на африканському континенті. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 3. С. 317-319.

54. Задорожній О. В. Порушення агресивною війною Російської Федерації проти України основних принципів міжнародного права : монограф. Київ : К.І.С., 2015. 640 с.

55. Захист інтересів держави в Європейському суді. Рішення щодо України, винесені Європейським судом з прав людини. URL : https://minjust.gov.ua/cat_9329.

56. Захист прав людини: міжнародні та національні аспекти: монограф. / А. А. Телестакова та ін. ; за заг. ред. А. А. Телестакової. Київ : КиМУ, 2010. 202 с

57. Збірники витягів з рішень Європейського суду з прав людини, рекомендованих для вивчення при підготовці до письмового анонімного тестування у межах іспиту для кваліфікаційного оцінювання суддів на відповідність займаній посаді (станом на січень 2018 року). URL :

<http://nsj.gov.ua/ua/science/prints/890-1/>.

58. Исаченко Т., Савельев О. Система разрешения споров ВТО. Преодоление кризиса и необходимость реформ. *Международные процессы*. 2020. Том 18. №4. С. 1-14.

59. Исполинов А. С. Прецедент в международном праве (на примере Международного суда ООН, ЕСПЧ, ВТО и Суда ЕАЭС). *Законодательство*. 2017. № 1. С. 78-87.

60. Исполинов А. С. Контроль Международного суда ООН над решениями Совета Безопасности. *Законодательство*. 2015. № 12. С. 48-62.

61. Інформація щодо виконання рішень Європейського суду з прав людини у справах проти України. URL: <https://minjust.gov.ua/m/informatsiya-schodo-vikonannya-rishen-evropeyskogo-sudu-z-prav-lyudini-u-spravah-proti-ukraini>.

62. Камінська І. В. Судова система ЄС: гносеологічні засади функціонування та розвитку. *Часопис Київського університету права*. 2020/1. С. 47-53.

63. Камінська Н. В., Щербань Є. В. Деякі питання імплементації Римського статуту про Міжнародний кримінальний суд. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 2 (115). С. 138-143.

64. Капустинський В. А. Загальна характеристика міжнародного судового права. *Міжнародні читання з міжнародного права пам'яті професора П. Є. Казанського : матер. Третьої міжнар. наук. конф. (м. Одеса, 2–3 листопада 2012 р.)* ; відп. за випуск М. І. Пашковський; НУ «ОЮА». Одеса : Фенікс, 2012. С. 39-41.

65. Караман І. В. Міжнародний трибунал з морського права: регламентація діяльності і судочинство: монограф. Одеса : Фенікс, 2007. 160 с.

66. Караман І. Рішення Міжнародного суду ООН у справі про делімітацію Чорного моря. *Право України*. № 3-4. 2012. С. 242-250.

67. Касинюк О. В. Кримінально-процесуальні питання діяльності міжнародних кримінальних судів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2005. 20 с.

68. Касинюк О. Проблемні аспекти юрисдикції Міжнародного кримінального суду. *Право України*. 2005. № 3. С. 144-148.

69. Кассезе А. Предисловие бывшего председателя Международного уголовного трибунала по бывшей Югославии. *Международный Журнал Красного Креста*. 1997, № 321. С. 8-9.

70. Квятковська Б. І. Теоретичні засади судового прецеденту : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2015. 20 с.

71. Кияниця І. Внутрішньодержавне значення джерел міжнародного

публічного права. *Український часопис міжнародного права. Порівняльне правознавство*. 2001. № 1 (14). С. 19-24.

72. Коваленко С. Г. Компетенция международного трибунала по морскому праву : дис. ... канд. юрид. наук 12.00.10 / Дипломат, акад. МИД СССР. Москва, 2008. 188 с.

73. Кожевников Ф. И., Шармазанов Г. В. Международный суд ООН. Организация, цели, практика. Москва : Междунар. отношения, 1971. 160 с.

74. Козакевич О. Європейський суд з прав людини: здобутки та перспективи. *Юрид. Україна*. 2003. № 4. С. 80-87.

75. Комарова Т. В. Суд Європейського Союзу: розвиток судової системи та практики тлумачення права ЄС : монограф. / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2018. 526 с.

76. Кононенко В. П. Використання автономних засобів для забезпечення права на необхідну оборону в контексті міжнародного права. *Вісник Верховного Суду України*. 2013. № 10 (158). С. 42-46.

77. Кононенко В. П. Вирішення територіальних спорів Міжнародним Судом ООН: теорія і практика : монограф. Київ-Одеса: Фенікс, 2018. 438 с.

78. Кононенко В. П. Законність оперативно-технічних заходів в розумінні практики Європейського суду з прав людини. *Порівняльно-аналітичне право*: Електронне наукове фахове видання. Ужгород. 2013. № 4. С. 312-314.

79. Кононенко В. П. К вопросу о наличии вины Украины в гибели малайзийского Боинга 777. Анализ конвенционных норм и судебной практики. *Актуальні проблеми сучасного міжнародного права : зб. наук. ст. за матеріалами II Харків. міжнарод.-прав. читань, присвяч. пам'яті проф. М. В. Яновського і В. С. Семенова (м. Харків, 21 листоп. 2016 р.): у 2-х ч. ; редкол. А. П. Гетьман та ін. Ч. 1. Харків : Право, 2016. С. 70-75.*

80. Кононенко В. П., Федорченко А. В. Вимоги Європейського суду з прав людини щодо умов утримання в установах виконання покарань. *Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук. пр. Харків : Право, 2011. №. 22. С. 132-137.

81. Кононенко В., Тимченко Л. Позиции Европейского суда по правам человека относительно проведения антитеррористических операций. *Актуальні проблеми сучасного міжнародного права : зб. наук. ст. за матеріалами I Харк. міжнар.-прав. читань, присвяч. пам'яті проф. М. В. Яновського і В. С. Семенова (м. Харків, 27 листоп. 2015 р.) : у 2-х ч. ; редкол.: А. П. Гетьман, І. В. Яковюк, В. І. Самощенко та ін. Харків : Право, 2015. Ч. 1. С. 69-76.*

82. Конь Г. И. Организационная структура и порядок функционирования Межамериканского суда по правам человека : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / Росс. ун-т дружбы народов. Москва, 2011. 290 с.

83. Коптєва О. О. Ратифікація Римського статуту Міжнародного кримінального суду: досвід держав-членів. *Конституційна реформа в Україні: загальнонаціональний проект єднання*. Київ, 2014. С. 134-140.

84. Коптєва О. О. Роль Міжнародного Суду ООН у становленні розуміння зобов'язань *erga omnes*. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2011. № 4. С. 132-137.

85. Кориневич А. Римський статут Міжнародного кримінального суду та Україна: шлях до ратифікації та відповідальності за вчинення найтяжчих злочинів під час збройного конфлікту. *Український часопис міжнародного права*. Київ, 2019. № 3. С. 141-143.

86. Кормушина О., Камінська Н. Проблемні питання визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду. *Стан дотримання прав людини в умовах сучасності: теоретичні та практичні аспекти: матеріали VIII Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 22 берез. 2018 р.)*. Київ : НАВС, 2018. С. 167-170.

87. Коруц У. З. Міжнародний кримінальний суд: проблеми покарання за міжнародні злочини. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 5, том 1. С. 234-237.

88. Коруц У. Правова природа та сутнісне значення принципу комплементарності Міжнародного кримінального суду і його місце в системі кримінальної юстиції держави. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 4/1. С. 123-128.

89. Костишев О. М. Багатостороння система вирішення інвестиційних спорів як інституційноправовий механізм захисту іноземних інвестицій. *Вісник Маріупольського університету. Серія: Право*. 2013. Вип. 5. С. 211-215.

90. Костоева П. М. Международный суд ООН и прогрессивное развитие международного права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / Рос. ун-т дружбы народов. Москва, 2004. 21 с.

91. Крижановський В. Я. Міжнародні стандарти судового захисту прав людини та їх імплементація в систему правозахисту в Україні. *Актуальні проблеми політики: зб. наук, праць / голов, ред. С. В. Ківалов; відп. за вип. Л. І. Кормич*. Одеса : Нац. ун-т «Одеська юридична академія»; Південноукр. центр гендерних проблем, 2011. Вип. 42. С. 116-123.

92. Крупко С. Международный центр по урегулированию инвестиционных споров. *Хозяйство и право*. 2002. № 6. С. 106-118.

93. Курило В., Панталієнко П. Судовий прецедент у правовій системі України: окремі аспекти практики реалізації. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. №5/1. С. 100-105.

94. Лавринович О. В. Основні проблемні питання імплементації положень Римського Статуту Міжнародного кримінального суду до законодавства України та шлях їх вирішення. *Український часопис*

міжнародного права. 2003. № 4. С. 14-19.

95. Ламберт-Авелделгавад Э., Маклаков В. Международный уголовный суд и адаптация конституций: сравнительное исследование. *Конституционное право*. М., 2005. С. 29-35.

96. Левакин И. В. Международное правосудие в действии. *Международные процессы*. 2016. № 4. С. 1-4.

97. Левенець А. В. Особливості міжамериканської системи захисту прав людини. *Правовий вимір конституційної та кримінальної юрисдикції в Україні та світі : 3-і юрид. читання : матер. Ювілейної всеукр. дистанційн. наук. конф. (м. Одеса, 10 квіт. 2020 р.)*. Одеса : Фенікс, 2020. С. 89-93.

98. Липачова Л. М. Реалізація конституційного права людини та громадянина на звернення за захистом своїх прав і свобод до Європейського Суду з прав людини : монограф. Дніпропетровськ : Юрид. акад. М-ва внутр. справ. 2005. 204 с.

99. Литвиненко І. Л. Міжнародно-правові механізми захисту прав людини. *Університетські наукові записки*. 2005. № 4(16). С. 271-279.

100. Лищина И. Исчерпание национальных средств защиты. Анализ применения статьи 35 Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод. *Юрид. практика*. 2004. № 31 (3 авг.). С. 10.

101. Лукьянцев Г. Е. Европейские стандарты в области прав человека: теория и практика функционирования Европейской системы защиты прав человека и основных свобод. Москва : Звенья, 2000. 253 с.

102. Люксембург А. В., Симкин В. С. Международный уголовный суд и международное право. *Международное публичное и частное право*. 2003. № 5. С.48-52.

103. Мармазов В. Методи динамічного тлумачення Конвенції про захист прав людини та основних свобод. *Вісник Академії правових наук України*. 2003. № 4. С. 63-72.

104. Марусин И. С. Международные судебные учреждения, стороной разбирательства в которых вправе выступать физические лица: новые тенденции развития и совершенствования их деятельности : автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.10 / Санкт-Петербург. гос. ун-т. СПб., 2008. 46 с.

105. Марченко М. Н. Европейский союз и его судебная система: монограф. Москва : Проспект. 2015. 288 с.

106. Махниборода И. М. Международное процессуальное право и международное судопроизводство: особенности взаимодействия: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. 12.00.10 / Дипломатическая акад. МИД РФ. Москва, 2011. 25 с.

107. Международные судебные учреждения. Роль международных арбитражных и судебных органов в разрешении межгосударственных споров / М. Л. Энтин. Москва: Междунар. отношения, 1984. 176 с.

108. Мерлен-Демартис М. Застосування Європейської Конвенції на національному рівні на прикладі Франції. *Вісник Конституційного Суду України*. 2002. № 4. 49-51 с.

109. Москвич Л. М. Вплив практики Європейського суду з прав людини на судову практику національних судів. *Наукове життя*. Вип. 27, 2014. С. 327-335.

110. Мушак Н. Б. Міжнародно-правові засади захисту та забезпечення прав людини в європейських міжнародних організаціях: автореф. дис ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2012. 20 с.

111. Новикова О. Н. Роль Международного Суда ООН в современном миропорядке. *Гуманитарные и юридические исследования*. 2014. № 2. С. 95-100.

112. Пасічник Я. С. Основні принципи міжнародного судочинства. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Право*. 2012. Вип. 2. С. 339-347.

113. Пастухова Л. В. Ефективність міжнародно-правових засобів забезпечення реалізації Конвенції про захист прав і основних свобод людини: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2003. 18 с.

114. Пашук Т. І. Співвідношення права на ефективний засіб юридичного захисту і на справедливий судовий розгляд (у світлі європейських стандартів). *Адвокат*. 2005. № 1. С. 35-42.

115. Пилипенко В. П. Міжнародний кримінальний суд за Римським Договором 1998 року : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2005. 19 с.

116. Підгородинська А. В. Актуальні питання співробітництва України з міжнародними судовими установами. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету "Одеська юридична академія"*. 2015. Вип. 3. С. 201-212.

117. Права людини в контексті Загальної декларації прав людини: наукова збірка за матеріалами міжвузівської конференції (м. Бердянськ, 10 груд. 2008 року) ; за ред. В. А. Папанової, Т. К. Захарченко. Бердянськ-Донецьк : Норд-Прес, 2009. 181 с.

118. Пунжин С. М. Процессуальное право Международного суда ООН: решение вопросов приемлемости в рамках сопутствующего судопроизводства при толковании и пересмотре решений. *Международное правосудие*. 2012. № 3. С. 49-60.

119. Рабінович П. М. Рішення Європейського суду з прав людини як «праволюдні» стандарти. Європейський суд з прав людини. Матеріали практики (1993-2003 рр.) // Праці Львів, лабораторії прав людини і громадянина НДІ держ. будівництва та місц. самоврядування АПрН України.

Київ : Фенікс, 2004. С. 9-24.

120. Рабінович П., Раданович Н. Національна імплементація міжнародних договорів щодо прав людини (питання загальної теорії). *Юридична Україна*. 2003. № 4. С. 7-13.

121. Решетов Ю. А. Борьба с международными преступлениями против мира и безопасности. Москва : Международные отношения, 1983. 224 с.

122. Роговик О. Дискусія між універсалізмом та партикуляризмом (регіоналізмом) у сучасному міжнародному праві у контексті формування африканської системи захисту прав людини. *Європейські перспективи*. 2014. № 5. С. 100-106.

123. Роговик О. До питання про африканський підхід до прав людини. *Наше право*. 2014. № 9. С. 182-187.

124. Роговик О. Історія розвитку африканської системи захисту прав людини в 1979–2002 рр. *Право і суспільство*. 2015. № 3 (3). С. 44-50.

125. Роговик О. Права дітей та африканська система захисту прав людини. *Молодий вчений*. 2015. № 7 (2). С. 20-26.

126. Розумовський О. С. Критерії прийнятності індивідуальних заяв до Європейського суду з прав людини. *Право і безпека*. 2020. № 3 (78). С. 38-44.

127. Савчук К. О., Мельничук О. І. Міжнародний суд ООН як засіб мирного розв'язання міжнародних спорів у сучасному міжнародному праві. *Часопис Київського університету права*. 2013/4. С. 341-347.

128. Самович Ю. В. Международный механизм защиты прав и свобод человека: универсальный и европейский аспекты : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / Казанск. гос. ун-т. Казань, 1999. 18 с.

129. Святун О. В. Практика міжнародного суду ООН у сфері консульського захисту на прикладі США. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. Вип. 84. Ч. 2. Київ : Ін-т міжнар. відносин, 2009. С. 203-205.

130. Сеидова А. А. Решения международного суда ООН по спорам о признании государственного суверенитета в отношении территории. *Право і суспільство*. 2012. № 1. С. 102-106.

131. Сироїд Т. Л. Правовий статус учасників кримінально-процесуальних відносин у міжнародному кримінальному судочинстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Харківський національний університет внутрішніх справ. Х, 2011. 36 с.

132. Слабак М. М. Практика Європейського Суду з прав людини: спроба аксіологічного аналізу (за матеріалами справи Фон Ганновер проти Німеччини). *Форум права*. 2014. № 2. С. 409-415.

133. Славкина Н. Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод и национальные законодательства. *Права человека*. 2000. № 6. С. 29-34.

134. Сибатян А. С. Конфликт юрисдикций органов международного

правосудия как отрицание их взаимосвязей. *Российский юридический журнал*. 2013. № 5 (92). С. 26-36.

135. Смбалян А. С. Решения органов международного правосудия в системе международного публичного права : монограф. Москва : Статут, 2012. 272 с.

136. Смбалян А. С. Толкование и применение правил Всемирной торговой организации : монограф. Москва: ИНФРА-М, 2017. 447 с.

137. Степаненко К. В. Європейське інтеграційне правосуддя: поняття та основні форми. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 4. С. 645-648.

138. Степаненко К. В. Конвенційний механізм міжнародного захисту прав людини. *Альманах міжнародного права*. 2018. № 19. С. 105-113.

139. Степаненко К. В. Поняття, ознаки та види міжнародних судових установ. *Альманах міжнародного права*. 2020. № 23. С. 46-54.

140. Степаненко К. В. Система судочинства в зарубіжних країнах та міжнародні суди : наук.-практ. рекомендації. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр.справ, 2010. 37 с.

141. Стрельцова О. В. Судовий прецедент та судова практика: проблема співвідношення (теоретичний аспект). *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2004. № 9. С. 91-98.

142. Сырку Д. Разработка аспекта международной юрисдикции. *Молдавский журнал международного права и международных отношений*. 2010. № 3. С. 123-127.

143. Тарасов О. В. Суб'єкт міжнародного права: проблеми сучасної теорії : монограф. Харків : Право, 2014. 512 с.

144. Тимченко Л., Кононенко В. Проблеми делімітації морських просторів України. *Міжнародне право*. № 1. 2012. С. 234-250.

145. Толстых В. Л. Вопросы процесса в решениях международных судов в первой декаде XXI в. *Российский юридический журнал*. 2011. № 3. С. 41-46.

146. Толстых В. Л. Консультативная функция международных судов. *Вестник НГУ, Серия «Право»*. 2011. Т. 7, вып. 1. С 149-157.

147. Толстых В. Л. Международное правосудие и международное право на судебную защиту. *Наука и образование: хозяйство и экономика; предпринимательство; право и управление*. 2013. № 5. С. 39-46.

148. Толстых В. Л. Прецедентное значение решений международных судов. *Личность, право, власть в современной России : сб. материалов 8 Всерос. науч.-практ. конф. (г. Кострома, 11 дек. 2010 г.)*. Кострома : КГУ, 2011. Т. 2. С. 169-183.

149. Толстых В. Л. Пролиферация международных судов и ее последствия. *Российское правосудие*. 2010. № 10. С. 54-63.

150. Толстых В. Л. Развитие системы международного правосудия в конце XX – начале XXI в. *Міжнародні читання, присячені пам'яті професора Імператорського Новоросійського університету П. Е. Казанського : матеріали Другої міжнар. конф. (м. Одеса, 21-22 жовт. 2011 р.)*. Одеса : Фенікс, 2011. С. 49-53.

151. Фалалєєва Л. Г. Реформування суду Європейського Союзу та практика захисту основоположних прав. *Правова держава*. Випуск 30. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2019. 606 с.

152. Федоров И. В. Гражданское и арбитражное судопроизводство как предмет совместного международно-правового и внутригосударственного регулирования : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / Казан. гос. ун-т. Казань, 2002. 31 с.

153. Філяніна Л. А., Гузема В. І. Сучасні реалії міжнародно-правових засобів вирішення міжнародних територіальних спорів. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 3. С. 87-93.

154. Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя : наук.-метод. посібник для суддів. 2-е вид., випр., допов. Київ, 2015. 208 с.

155. Фурса С. Я., Фурса Є. І. Науково-практичний коментар до Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини». Київ : Видавець С. Я. Фурса, 2007. 52 с.

156. Харитоновна О. Римський статут і Міжнародний кримінальний суд в контексті сучасних світових та українських кримінально-правових наукових тенденцій. *Український часопис міжнародного права*. 2014. №4. С. 122-124.

157. Хартвіг М. Консультативное заключение Международного Суда ООН по вопросу о декларации независимости Косово – предыстория и критика судебного «постановления». *Дайджест Публичного Права. Институт Макса Планка*. 2013. № 2. С. 121-155.

158. Христова Г. О. Еволюція позитивних обов'язків держави за Конвенцією у практиці Європейського суду з прав людини. *II Міжнародний форум з практики Європейського суду з прав людини*. Львів : Галицький друкар, 2013. С. 200-218.

159. Хрімлі О. Інвестиційний міжнародний арбітраж як форма захисту прав іноземних інвесторів. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 11. С. 80-83.

160. Цибуляк-Кустевич А. С. Доцільність створення міжнародного мирового суду. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2014. Вип. 10-2(2). С. 191-195.

161. Чернова Н. Н. Перспективы повышения роли Международного Суда ООН: предоставление права доступа в Суд международным

правительственным и некоторым неправительственным организациям. *Международное публичное и частное право*. 2006. № 3 (30). С. 22-25.

162. Шевчук С. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні. Київ : Реферат, 2007. 640 с.

163. Шевчук С. Судовий захист прав людини. Практика Європейського суду з прав людини у контексті західної правової традиції. Київ : Реферат, 2006. 829 с.

164. Шевчук С. Судовий прецедент як джерело міжнародного права. *Вісник Академії правових наук України*. 2007. № 1 (48). С. 42-55.

165. Шингарецкая Г. Г. «Классические» международные суды: роль в поддержании правопорядка. *Международное право и международные организации*. 2014. № 3. С. 452-457.

166. Шинкарецькая Г. Г. Международная судебная процедура. Москва : Наука, 1992. 223 с.

167. Шинкарецькая Г. Г. Тенденции развития судебных средств мирного разрешения международных споров : монограф. Москва : NOTA BENE, 2009. 252 с.

168. Шишкіна Е. Деякі аспекти правової природи рішень Європейського суду з прав людини. *Право України*. 2005. № 9. С. 102-105.

169. Шпак І. В. Вплив практики Міжнародного Суду ООН на розвиток системи міжнародного звичаєвого права. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. № 62. С. 357-365.

170. Шпакович О. М. Роль судових органів у діяльності міжнародних організацій. *Порівняльно-правові дослідження*. 2011. № 2. С. 104-109.

171. Щербань Є. В. Конституційно-правове забезпечення імплементації Римського статуту Міжнародного кримінального суду : дис. ... д-ра філос. за спец. 081 Право / НАВС. Київ, 2021. 249 с.

172. Щербань Є. В. Конституційно-правові основи імплементації Римського статуту Міжнародного кримінального суду. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2018, № 17. С. 66-73.

173. Щербань Є. В. Принцип комплементарності як конституційно правова засада імплементації Римського статуту Міжнародного кримінального суду в національне законодавство України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 3 (108). С. 58-66.

174. Щербань Є.В. Проблема упередженості національного судочинства через призму положень Римського статуту Міжнародного кримінального суду. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2019. № 19. С. 190-196.

175. Энтин М. Л. Международные судебные органы: вклад в обеспечение международной стабильности, законности и сотрудничества:

автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / МГИМО. Москва, 1993. 54 с.

176. Яворський Я. Т. Правовий статус прокурора Міжнародного кримінального суду : дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.11 / Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2018. 197 с.

177. Almestad K. The Duties of Co-Operation of National Authorities and the Community Institutions under Article 10 (ex Article 5) of the Treaty of Rome // The EEA Variant' (2000) FIDE XIX Congress. Vol I. 427 ff.

178. Arnall A. The European Union and its Court of Justice. 2nd ed. Oxford: Oxford University Press, 2006. DOI: 10.1017/S1566752907003175.

179. Bailliet C. M. Measuring Compliance with the Inter-American Court of Human Rights: The Ongoing Challenge of Judicial Independence in Latin America. *Nordic Journal of Human Rights*. 2013. Vol. 31, № 4. P. 479-480.

180. Barnett P. R. Res Judicata, Estoppel, and Foreign Judgments: The Preclusive Effects of Foreign Judgments in Private International Law. Oxford, 2001. 346 p.

181. Bekker G. The African Court on human and peoples' rights: Safeguarding the interest of African states. *J. of African law. Cambridge*, 2007. Vol. 51, № 4. P. 151-172.

182. Bodnar A. Res Interpretata: Legal Effect of the European Court of Human Rights' Judgments for other States Than Those Which Were Party to the Proceedings // Human Rights and Civil Liberties in the 21st Century / Ed. by Y. Haeck, E. Brems. Dordrecht, 2014. P. 223-262.

183. Buergenthal T. The American and European Conventions on Human Rights: Similarities and Differences. *American University Law Review*. 1980-1981. Vol. 30. P. 156.

184. Burgorgue-Larsen L., Ubeda de T. A. The Inter-American Court of Human Rights. Case Law and Commentary. Oxford, 2011. P. 29.

185. Burrows N., Greaves R. The Advocate General and EC Law. Oxford: Oxford University Press, 2007. xxv, 317 p.

186. Canton S. A. To Strengthen Human Rights, Change the OAS (Not the Commission). *Human Rights Brief*. 2013. Vol. 20, № 2. P. 5-12.

187. Cavallaro J., Brewer S. E. Reevaluating Regional Human Rights Litigation in the Twenty-First Century: the Case of the Inter-American Court. *American Journal of International Law*. 2008. Vol. 102. P. 784-788.

188. Charney J. I. The Impact on the International Legal System of the Growth of International Courts and Tribunals. *International Law and Politics*, 31, 1999, pp. 697-708.

189. Dupuy P.-M. The Danger of Fragmentation of Unification of the International Legal System and the International Court of Justice. *International Law and Politics*, 31, 1999, pp. 791-807.

190. González F. Three Key Aspects of Strengthening the Inter-American

Human Rights System // *Aportes DPLf*. 2012. № 16. P. 15-17.

191. Helfer L. R. Forum Shopping for Human Rights. *University of Pennsylvania Law Review*, 148(2), 1999, pp. 285-400.

192. Hennebel L. The Inter-American Court of Human Rights: the Ambassador of Universalism. *Quebec Journal of International Law* (Special Edition). 2011. P. 71-76.

193. Higgins R. Respecting Sovereign States and Running a Tight Courtroom. *International & Comparative Law Quarterly*, 50(1), 2001, pp. 121-132.

194. International Tribunal for the Law of the Sea: basic texts: Statute of the Tribunal, United Nations Convention on the Sea, Rules of the Tribunal, and other documents. Martinus Nijhoff Publishers, 1999. 724 p.

195. Lavranos N. Regulating Competing Jurisdictions among International Courts and Tribunals. *Zeitschrift fur ausländisches Recht und Volkerrecht*, (68), 2008, pp. 576-621.

196. Lock T. The European Court of Justice and International Courts. Oxford, 2015. 304 p.

197. Maggi G., Staiger R.W. The role of dispute settlement procedures in international trade agreements. *The Quarterly Journal of Economics*. 2011. Vol. 126. No. 1. P. 475-515.

198. Pasqualucci J.M. The Practice and Procedure of the Inter-American Court of Human Rights. Cambridge, 2003.

199. Rivera Juaristi F.J. U.S. exceptionalism and the Strengthening Process of the Inter-American Human Rights System. *Human Rights Brief*. 2013. № 2. P. 19-25.

200. Romano C.P. R. The Proliferation of International Judicial Bodies: the Pieces of the Puzzle. *International Law and Politics*, 31, 1999, pp. 709-751.

201. Shany Y. The Competing Jurisdictions of International Courts and Tribunals. Oxford: Oxford University Press, 2003.

202. Statute of the Inter-American Court of Human Rights, Adopted by the General Assembly of the OAS at Its Ninth Regular Session, Held in La Paz Bolivia, October 1979 (Resolution No. 448) // Basic Documents. P. 179-190.

203. Terris D., Romano C., Swigart L. The International Judge: An Introduction to the Men and Women who Decide the World's Cases. Oxford: Oxford University Press, 2007.

204. Tomuschat C. International Courts and Tribunals, in R. Wolfrum (Ed.), *The Max Planck Encyclopedia of Public International Law*, 2012. Vol. 5. P. 499-514.

Інтернет-ресурси

1. Американська арбітражна асоціація: www.adr.org
2. Арбітражний інститут Торгової палати м. Стокгольма:
www.chamber.se
3. Африканський суд з прав людини та народів: <https://www.african-court.org/wpa/c/>
4. Європейський суд аудиторів: <http://eca.europa.eu>
5. Європейський суд з прав людини: www.echr.coe.int
6. Міжамериканський суд з прав людини: corteidh.or.cr
7. Міжнародний арбітражний суд Міжнародної торгової палати,
Париж: www.iccwbo.org
8. Міжнародний комерційний арбітражний суд при ТПП України:
www.icci.org.ua
9. Міжнародний кримінальний суд: www.icc-cpi.int
10. Міжнародний суд ООН: www.icj-cij.org
11. Палата національного та міжнародного арбітражу, м. Мілан:
www.mi.camcom.it
12. Постійна палата Третейського суду: www.pca-cpa.org
13. Суд Європейського Союзу: <http://curia.europa.eu>

Для нотаток

Навчальне видання

**Наливайко Лариса Романівна
Степаненко Кирило Володимирович**

МІЖНАРОДНЕ СУДОЧИНСТВО

Навчальний посібник

Редактори, оригінал-макет –
Є. В. Коваленко-Марченкова, А. В. Самотуга

Підп. до друку 19.01.2022. Формат 60x84/16. Гарнітура – Times.
Друк трафаретний (RISO), цифровий. Папір офісний. Ум.-друк. арк. 17,73.
Обл.-вид. арк. 19,00. Тираж 50 прим. Зам. № 22/22-пп

Надруковано у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ
49000, м. Дніпро, просп. Гагаріна, 26, rvv_vonr@dduvs.in.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6054 від 28.02.2018